

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Лариса Крупська, Ірина Тимченко, Тетяна Чорна



Інтернет-
підтримка

Економіка

Профільний рівень

11



Лариса Крупська, Ірина Тимченко, Тетяна Чорна

Економіка

Профільний рівень

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2019

УДК 330:37.016(075.3)
К84

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 №472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Крупська Л. П.
К84 Економіка (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал.
серед. освіти / Л. П. Крупська, І. Є. Тимченко, Т. І. Чорна. — Харків :
Вид-во «Ранок», 2019. — 256 с. : іл.
ISBN 978-617-09-5220-2

УДК 330:37.016(075.3)



Інтернет-підтримка

Електронні матеріали
до підручника розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-5220-2

© Крупська Л. П., Тимченко І. Є.,
Чорна Т. І., 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

Шановні одинадцятикласники та одинадцятикласниці!

У 10 класі під час вивчення курсу економіки ви опанували базові знання про фундаментальні поняття, процеси та явища ринкової економіки. Тепер ви можете легко відповісти на запитання про завдання економічної науки та її значення в житті суспільства і людини, зміст основних економічних явищ, економічні потреби та інтереси споживачів, проблеми обмеженості ресурсів та вибору виробника, відносини власності, економічні системи й особливості економічного кругообігу, ринкове вирішення основних проблем економіки: що, як, для кого виробляти, гроші в ринковій економіці, основні параметри ринку, еластичність попиту й пропозиції, ринкова структура, доходи в ринковій економіці, ринкова інфраструктура (біржі, банки, страхові компанії та інші ринкові посередники). Закріпити свої знання ви могли, розв'язуючи різноманітні завдання як у межах навчальних тем, так і під час виконання практичних робіт.

В 11 класі настав час опанувати знання про підприємництво та різні аспекти діяльності підприємства, національну економіку та світове господарство. Ви ознайомитеся з основними функціями, які виконує підприємець, особливостями підприємств різних форм власності, організаційних та ринкових структур, дізнаєтеся про роль уряду в організації підприємницької діяльності. У підручнику розкрито закономірності функціонування національної економіки як цілого, роль уряду в забезпеченні цієї цілісності та інструменти урядового впливу на економіку.

Під час вивчення форм міжнародних економічних відносин та еволюції економічної інтеграції країн ви зможете сформулювати уявлення про цілісність світового господарства та місце в ньому економіки України. Ви розглянете основні тенденції змін у міжнародних економічних відносинах, зміст глобалізаційних процесів та їх вплив на національну економіку.

Згідно з навчальною програмою, курс економіки спрямований на досягнення низки цілей:

- засвоєння фундаментальних знань про економічне життя суспільства, а саме: основних економічних категорій, законів, закономірностей, тенденцій;
- формування світогляду людини, що визнає такі загальнолюдські цінності, як свобода діяльності та вибору, право приватної власності, дотримання законності тощо;
- сприяння розвитку навичок раціональної економічної поведінки людини як споживача, найманого працівника, підприємця, платника податків, користувача суспільних благ, члена місцевої громади, активного виборця тощо;
- формування навичок самостійної роботи під час виконання практичних завдань.

Зміст предмета «Економіка» (профільний рівень) в 11 класі складається із трьох розділів, що розподіляються на 14 тем. Для зручності ці теми в підручнику об'єднані в 62 параграфи.

Щоб вам було легше опанувати навчальний матеріал, ми додали окремі рубрики та

Розділ I. Підприємство та підприємницька діяльність



ТЕМА 1. ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РОБОТА ПІДПРИЄМСТВА



ТЕМА 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА



ТЕМА 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА



ТЕМА 4. УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Розділ II. Національна економіка та роль уряду в її функціонуванні



ТЕМА 5. ОСНОВНІ ПРОЯВИ ЦІЛІСНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ЧОМУ ВОНА ВАЖЛИВА



ТЕМА 6. БЕЗРОБІТТЯ ЯК НАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ



ТЕМА 7. ІНФЛЯЦІЯ ЯК МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ



ТЕМА 8. РОЛЬ УРЯДУ В РЕГУЛЮВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ



ТЕМА 9. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ



ТЕМА 10. ГРОШОВО-КРЕДИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. СТІЙКІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОШЕЙ

Розділ III. Світова економіка та інтеграційні процеси



ТЕМА 11. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА



ТЕМА 12. СВІТОВА ТОРГІВЛЯ ТА МІЖНАРОДНА ВАЛЮТНА СИСТЕМА



ТЕМА 13. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ



ТЕМА 14. МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛІВ. УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

сподіваємося, що їхні завдання підвищать ваш інтерес до предмета й дозволять краще орієнтуватися в економічних питаннях.

Рубрика «**Опрацювавши цю тему, ви навчитесь**» розкриває зміст основної навчальної мети. Нижче розміщені запитання рубрики «**Пригадайте**». Вони допоможуть повторити вже відомий вам матеріал, що підготує вас до сприйняття нового.

Рубрика «**Зауважимо!**» містить важливий матеріал за темою параграфа.

У рубриці «**Навчаємося разом**» ми спільно з вами будемо розв'язувати економічні задачі, а також оцінювати правильність тих або інших тверджень. Надалі ви зможете виконувати такі завдання самостійно.

Рубрика «**Запитання та завдання**» після кожного параграфа орієнтована на самостійну роботу та спрямує вас на найбільш важливі теоретичні й практичні питання теми. Ви зможете взяти участь у дискусії, висловити й аргументувати власну точку зору тощо.

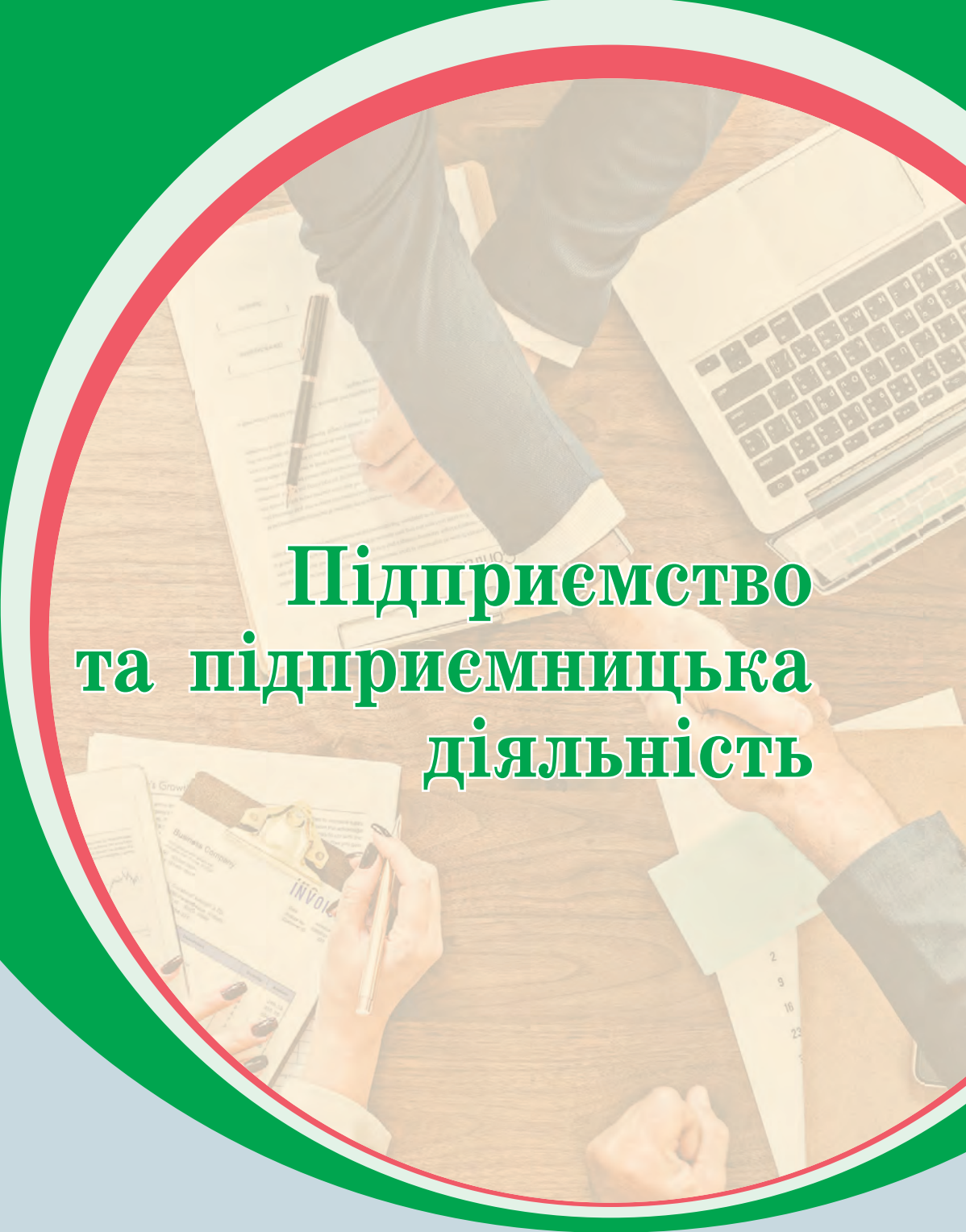
Крім звичайних параграфів, підручник містить **практичні роботи**. Вони являють собою комплекс завдань за певною темою, виконання яких дозволить відпрацювати необхідні вміння та навички. Завдання до практичних робіт доцільно виконувати в окремому зошиті.

Після вивчення кожної теми вам пропонуються різноманітні **тестові завдання**, які допоможуть перевірити знання й навички. Виконуючи їх самостійно, ви зможете ще раз звернути увагу на основні поняття теми й успішно їх закріпити. Завдання рубрики «**Узагальнюємо знання**» залучатимуть вас до дискусії з однокласниками та виконання різноманітних завдань за вивченою темою.

До підручника було розроблено **електронний освітній ресурс** interactive.ranok.com.ua, на якому можна пройти онлайн-тестування за кожною навчальною темою.

Із повагою, авторський колектив

Розділ І



Підприємство та підприємницька діяльність



ТЕМА 1. ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РОБОТА ПІДПРИЄМСТВА

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **пояснювати** зв'язок між формами власності та організаційними формами підприємств;
- **розрізняти** підприємства за різними ознаками;
- **характеризувати** переваги та обмеження різних форм організації підприємств;
- **аналізувати** суперечності інтересів підприємця, громади й суспільства.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які існують види виробничих ресурсів?
2. Якими є види доходів власників факторів виробництва?

§ 1. Підприємництво як особливий вид діяльності: функції, інтереси та соціальна відповідальність підприємця

Історія підприємництва сягає корінням Середніх віків. Перші купці, ремісники, торговці вже були підприємцями-початківцями. Підприємництво зародилося ще на Русі у формі торгівлі та промислів. Першими підприємцями в Україні можна вважати дрібних торговців і купців. Пізніше, у XVII—XVIII ст., виникло мануфактурне виробництво, бурхливо розвивалися гірнична, суконна, полотняна промисловість. На початку XX ст. підприємництво на території України стало масовим явищем, зростав ринок робочої сили, відкривалися акціонерні банки, великі промислові й торговельні об'єднання. Проте в 1920—1930-ті рр. за часів радянської влади було націоналізовано всі великі підприємства та майно підприємців, а вільну підприємницьку діяльність держава не заохочувала. Тільки в 1990-ті рр. після здобуття Україною державної незалежності було відновлено в правах усі форми власності та підприємницьку діяльність.

Що ж слід розуміти під поняттями «підприємництво» і «підприємець»? Їх уперше вжив англійський економіст *Річард Кантільйон* (1680—1734), за визначенням якого підприємець — це людина, яка на свій страх і ризик спрямована до ринкового обміну з метою отримання прибутку.

На думку економістів із Великої Британії *Адама Сміта* (1723—1790) та *Давида Рікардо* (1772—1823), підприємець як власник капіталу заради реалізації певної комерційної ідеї та отримання прибутку йде на ризик, компенсацією якого і є підприємницький прибуток. Цікавим є твердження про те, що підприємець — це людина, яка планує, контролює, організує та володіє підприємством. Отже, використовуючи сучасні поняття, можна сказати, що в підприємцеві вбачали особу, яка поєднує в собі функції власника капіталу й управління цим капіталом.

Пізніше відомий французький економіст *Жан Батіст Сей* (1767—1832) дав оригінальне тлумачення суті підприємця: це економічний агент, який, комбінуючи фактори виробництва (земля, праця, капітал), «перетягує» ресурси зі сфери низької продуктивності та прибутковості до галузей, у яких вони можуть дати найбільший результат (прибуток, дохід). Більше того, він указував

на активний, інноваційний характер підприємництва, пов'язаний не лише з пошуком, але й із необхідністю створення нових факторів виробництва.

Лише на межі XIX—XX ст. починається усвідомлення значення та ролі підприємництва. Французький економіст *Андре Маршалл* (1907—1968) першим додав до згаданих трьох факторів виробництва четвертий — організацію. Відтоді поняття підприємництва розширюється, як, власне, і функції, що йому надаються.

Значний внесок у теорію підприємництва зробив відомий американський вчений *Пітер Друкер* (1909—2005). На його думку, під підприємцем слід розуміти людину, яка відкриває власний бізнес, створює новий ринок, формує нових покупців.

Із цього випливає, що:

1. Підприємець — це власник капіталу, його керівник, що часто поєднує функції власника з особистою продуктивною працею.
2. Мотивом підприємницької діяльності є отримання прибутку шляхом виробництва економічних благ і їх реалізації з урахуванням попиту на них.
3. Підприємець бере на себе всі види ризиків, які можуть виникати в процесі виробничої діяльності.
4. Підприємницька діяльність — це інноваційна діяльність. Підприємці постачають на ринок нові товари або послуги, відкривають нові ресурси (або використовують старі на новий лад), сприяють розвитку нових технологій, створюють нові ринки, реорганізують існуючі підприємства.

Таким чином, підприємець виконує чотири **функції**, властиві саме цьому виду діяльності: ресурсну, управлінську, інноваційну та ризикову.

- **Ресурсна функція** полягає в тому, що підприємець бере на себе ініціативу поєднання ресурсів у процесі виробництва товару або надання послуги, організує виробництво, розподіляє засоби виробництва та трудову діяльність.
- **Управлінська функція** підприємця полягає в прийнятті управлінських рішень на всіх стадіях виробничої та збутової діяльності, здійсненні організації, плануванні, мотивації та контролю виробництва.

- **Інноваційна функція** передбачає запровадження інновацій (нововведень), освоєння нової продукції, нових технологій і нових форм організації виробництва та праці, пошук нових ринків збуту, нових засобів задоволення потреб споживача, перехід від традиційних до нових форм господарювання, які не мають аналогів у господарській діяльності.

- **Ризикова функція** полягає в необхідності прийняття рішень, які спрямовані на досягнення успіху, але не гарантують його через невизначеність і мінливість економічної ситуації. Підприємець ризикує не лише своєю власністю, вкладеними коштами, а й своєю працею, часом, діловою репутацією.

Для успішного здійснення підприємницької діяльності підприємцю необхідно знати законодавство, яке регулює цю діяльність у країні. У Господарському кодексі України зазначається, що «підприємницька діяльність (підприємництво) — це систематична, на власний ризик діяльність по виробництву товарів, послуг із метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими в порядку, встановленому законодавством».

Підприємця з-поміж решти людей вирізняють три особливості: прагнення незалежності, підвищене прагнення досягнення мети та схильність до ризику. Підприємці — це люди, що живуть за принципом: «Можеш — зроби». Психологи стверджують, що підприємці готові взяти на себе відповідальність за допущені помилки, так само, як і винагороду за досягнені успіхи. Вони ніколи не ставляться до невдачі як до фіналу, а лише як до набутого досвіду, на якому ґрунтуватиметься подальший успіх.

Дійсно, характер підприємницької діяльності висуває певні вимоги до особистості підприємця. Тому підприємець повинен мати не лише бажання або схильність до підприємництва, але й певні ділові якості та риси характеру, а саме: впевненість у собі, здатність ризикувати, рішучість і сміливість, уміння знаходити нестандартні рішення та оцінювати перспективність нових ідей.

Багато людей вважають, що єдиною метою підприємця є отримання прибутку, але це



Білл Гейтс, співзасновник корпорації «Майкрософт», статок якого оцінюється в 90 млрд дол., значну частину коштів вирішив віддати на благодійність і потреби корпорації. Він заснував благодійний фонд, який фінансує програму «Глобальні бібліотеки». У 2009 р. в межах програми «Бібліоміст» фонд надав Українській бібліотечній асоціації грант у 25 млн дол. на створення в бібліотеках комп'ютерних класів і забезпечення їх безкоштовним доступом до Інтернету. Вчинок Б. Гейтса не поодинокий.

Так, Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України» підтримує перший національний інтернет-портал Sirotstvy.net, на якому розміщена інформація для потенційних батьків про українських дітей, які потребують усиновлення. Гуманітарний штаб Р. Ахметова, створений 6 серпня 2014 р., надає максимальну допомогу всім мирним жителям Донецької та Луганської областей, які постраждали в результаті бойових дій.

Така й подібна до неї діяльність називається *соціальною відповідальністю бізнесу*, або *корпоративною соціальною відповідальністю*.

не так. Відомий американський економіст *Йозеф Шумпетер* (1883—1950) стверджував, що підприємець — це людина особливого складу. На його думку, прибуток для нього є лише символом успіху, а найголовніше — стати на незвіданий шлях, далекий від усталених рішень.

Соціологічні дослідження свідчать, що на першому місці серед мотивів діяльності підприємців опинилися можливість діяти самостійно, бажання проявити власні здібності та займатися улюбленою справою, а вже потім — отримання прибутку.

У підприємницькій діяльності поєднуються приватний і суспільний інтереси. Підприємець передусім реалізує свій особистий, приватний інтерес. Він організує власну справу таким чином, щоб отримати від неї найбільшу вигоду. У гонитві за максимальною вигодою підприємець може заощаджувати на умовах праці своїх службовців, завдавати шкоди навколишньому середовищу, зловживати рекламою тощо.

Безумовно, інтереси підприємців, громади й суспільства збігаються за певних умов,

а в інших випадках між ними може виникати суперечність і навіть конфлікт. Наприклад, у разі виготовлення суспільних товарів і послуг із мінімальними витратами інтереси підприємців узгоджуються із суспільними, але вступають у конфлікт із ними в разі виготовлення неякісних товарів, завищення цін, ухиляння від сплати податків, створення фіктивних фінансових трастів, нелегального вивезення товарів і капіталу за кордон, виготовлення та продажу товарів, які загрожують здоров'ю та життю населення, тощо.

Однак роль бізнесу не завжди обмежується зароблянням грошей. Прибуток для підприємства — це як кисень для людини; але якщо вона думатиме тільки про дихання, то чимало втратить. Бізнес повинен мати ще якусь мету, крім прибутку. Прибуток — не самоціль, а засіб зробити щось корисне для інших. Підприємці за сучасних умов мають більш активно залучатися до розв'язання проблем, які постають перед країною та світом, бути більш соціально відповідальними.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження, що поняття «підприємець» і «менеджер» — це синоніми.

Відповідь. Дійсно, нерідко ці поняття збігаються, оскільки підприємці-новатори на початку своєї справи виконують і функцію менеджерів. Крім цього, чимало менеджерів стали власниками або співзасновниками керованих ними підприємств.

Проте загалом це твердження не є коректним, адже один із них (підприємець) — власник, а інший (менеджер) — управлінець, до функцій якого належить організація діяльності підприємства. До того ж важливими ознаками підприємця, на відміну від менеджера, є економічна відповідальність за діяльність підприємства та ризик.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Як розвивалося вчення про підприємництво? Назвіть вчених, які зробили внесок у розвиток теорії підприємництва.
2. Дайте визначення поняття «підприємництво».
3. Які функції виконують підприємці?
4. Які якості властиві сучасному підприємцю?
5. Наведіть приклади успішних підприємців зі світовим ім'ям.

§ 2. Види підприємництва: виробниче, комерційне, посередницьке, фінансове. Підприємництво в інформаційній сфері

Усе різноманіття підприємницької діяльності можна класифікувати за різними ознаками: за видом діяльності, формами власності, організаційно-правовими формами, метою діяльності, розміром тощо. Кожна класифікація дає можливість проаналізувати характерні ознаки тієї або іншої форми підприємницької діяльності, її переваги й обмеження.

За видом (або призначенням) підприємницьку діяльність можна поділити на виробничу, комерційну (торговельну), посередницьку, фінансову (фінансово-кредитну) та підприємництво в інформаційній сфері.

Виробниче підприємництво — це процес господарювання з виробництва товарів, виконання робіт і надання послуг, що здійснюється у сфері матеріального виробництва. Воно класифікується залежно від галузі господарської діяльності на промислове, будівельне, сільськогосподарське тощо. Відповідно виділяють підприємництво за підгалузями. Наприклад, у сільському господарстві організують підприємницьку діяльність у напрямку розведення великої рогатої худоби, птахівництва, вівчарства або вирощування зерна. Виробниче підприємництво з державної точки зору є визначальним, тому що саме в цих підприємствах здійснюється випуск продукції виробничо-технічного призначення й товарів масового споживання, необхідних для домогосподарств, фірм і держави загалом.

Прикладами виробничого підприємництва можуть бути харківське підприємство «Турбоатом», дніпропетровська меблева фабрика «Прогрес», компанія з виробництва молочних продуктів «Галичина» тощо.

Комерційне підприємництво характеризується насамперед тим, що визначальну роль тут відіграють товарно-грошові та торговельно-обмінні операції, тобто операції та угоди з купівлі-продажу або перепродажу товарів і послуг.

Комерційна справа доцільна, якщо вона забезпечує чистий прибуток щонайменше 20 %.

Така жорстка вимога зумовлена високим рівнем ризику, характерним для комерційної діяльності.

Прикладів комерційного підприємництва можна навести безліч, тому що з ним ми маємо справу щодня, купуючи продукти харчування, ліки, одяг тощо.

Посередницьке підприємництво — це підприємництво, у якому підприємець не виробляє і не продає товар, а виступає як посередник, що пов'язує людей, фірми в процесі товарного обміну, у товарно-грошових операціях. Головне завдання діяльності посередника — поєднати дві зацікавлені у взаємній угоді сторони. Посередницькі фірми можуть надавати також інформаційні, консультаційні, маркетингові послуги, а їхніми агентами є брокери, маклери та дилери. Крім суто брокерських операцій, посередницька фірма може здійснювати торгівлю на власний розсуд. В Україні починає створюватися система посередництва, що ґрунтується на попередніх замовленнях (одним із її проявів є ф'ючерсна угода). За надання таких послуг підприємець отримує прибуток.

Посередницьке підприємництво набуває все більшого поширення в ринковій економіці. Його представниками є установи та окремі особи, які посідають проміжне місце між підприємцем і споживачем.

Фінансове підприємництво є особливим видом комерційного підприємництва. Об'єктом купівлі-продажу в цьому разі є дуже специфічний товар — гроші, іноземна валюта, цінні папери (акції та облігації). По суті, підприємець має справу з продажем одних грошей за інші.

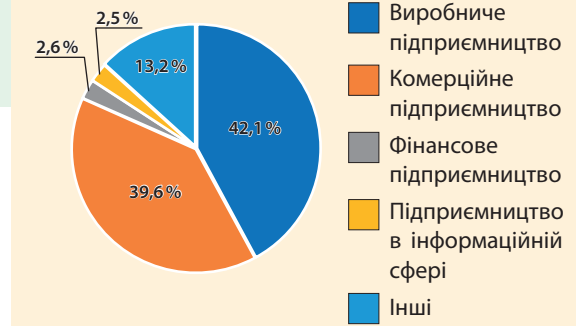
Для організації фінансового підприємництва створюють спеціальні організації: комерційні банки, фінансово-кредитні компанії (кредитні спілки), фондові, валютні біржі тощо.

З урахуванням специфіки та особливостей ринку фінансових послуг фінансове



**ЗАУВАЖИМО!**

Підприємницька активність у сфері посередництва дозволяє поєднати в стислий термін економічні інтереси виробника та споживача. Посередництво, із погляду виробника, підвищує ступінь ефективності його роботи, оскільки дає можливість зосередити свою активність власне на виробництві, передаючи посереднику функції з просування товару до споживача, а крім того, істотно скорочує термін оборотності капіталу, а отже, підвищує прибутковість виробництва. Посередницька діяльність сприяє наповненню товарних ринків до об'єктивно необхідних розмірів.



Мал. 1. Частка різних видів підприємництва в загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) в Україні у 2017 р.

підприємництво здійснюється на таких ринках: цінних паперів, банківських послуг, страхових послуг тощо. Активними агентами на цих ринках стають комерційні банки, фондові біржі, підприємства, організації та навіть окремі громадяни-підприємці.

Фінансова угода доцільна, якщо за її тривалості до одного року розрахунковий прибуток становить щонайменше 5 % обсягу угоди. Для більш тривалих угод частка прибутку підвищується (до 10—15 %).

Підприємництво в інформаційній сфері останнім часом набуває дедалі більшого розвитку. Інформаційний бізнес виник у країнах Заходу наприкінці 1960-х рр., у 1970-ті рр. він сформувався як самостійна галузь,

а в 1980-ті рр. став одним із найбільш багатогалузових комплексів із власною інфраструктурою. За рівнем зайнятості в багатьох країнах (зокрема в США, Японії) інформаційне виробництво перевищило матеріальне.

В інформаційному обслуговуванні існують підприємницькі структури всіх видів діяльності — від створення програмного забезпечення, обробки та роботи з базами даних до технічного обслуговування та ремонту комп'ютерної техніки й посередництва під час її продажу. Світова практика також свідчить, що перспективною для цієї підприємницької діяльності є надання оперативної статистичної, комерційної та правової інформації.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження: «Страхове підприємництво є особливою формою кредитно-фінансових відносин».

Відповідь. Твердження є правильним. Фінансові установи та страхові компанії надають послуги, пов'язані з грошима. Страхове підприємництво полягає в тому, що підприємець гарантує підприємству або людині (страхувальнику майна, цінностей, життя) за визначену плату компенсацію можливого збитку

в грошовій формі в результаті непередбаченого лиха. Страхування є особливою формою фінансово-кредитного підприємництва, тому що підприємець, отримуючи страховий внесок від підприємств або громадян, виплачує їм страховку тільки за визначених обставин. А оскільки ймовірність виникнення таких обставин є невеликою, то частина внесків, що залишилися, утворюють підприємницький дохід у страховому бізнесі.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які види підприємницької діяльності ви знаєте? Наведіть приклади підприємств кожного з них.
2. У чому полягає зміст виробничого підприємництва? Чому його зараховують до провідного виду підприємницької діяльності?
3. Яким є основний зміст комерційного підприємництва і що є сферою його діяльності?
4. Охарактеризуйте посередницьке підприємництво.
5. Що є сферою фінансової підприємницької діяльності та на яких ринках вона здійснюється?
6. Якою є частка підприємництва в інформаційній сфері в Україні? Спрогнозуйте, чи зміниться вона в найближчі роки. Обґрунтуйте свою відповідь.

§ 3. Підприємство як економічний суб'єкт. Підприємства різних форм власності

Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений для здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому законами України. Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своєю назвою та ідентифікаційним кодом. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця. Порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації підприємств визначається Господарським кодексом та іншими законодавчими актами України.

Організаційно-правова форма підприємства — це сукупність майнових та організаційних відмінностей, способів формування майна, особливостей взаємодії власників, засновників, учасників, їх відповідальності одне щодо одного та стосовно третіх осіб.

Залежно від форм власності, передбачених законодавством, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

1. **Приватне підприємство**, яке діє на основі приватної власності одного (кількох) громадянина (громадян) чи юридичної особи (підприємства) із використанням його (їх) праці або найманих працівників.
2. **Підприємство колективної власності** діє на основі колективної власності. До них належать усі товариства, виробничі та інші кооперативи, підприємства споживчої кооперації, громадські та релігійні організації, інші підприємства, передбачені законодавством.
3. **Комунальне підприємство** діє на основі комунальної власності територіальної громади. Таке підприємство утворюється органом місцевого самоврядування (районною радою, міськрадою або обласною радою) у розпорядчому порядку на базі

відокремленої частини комунальної власності. Існують два види комунальних підприємств: *комунальне комерційне підприємство*, майно якого закріплюється на праві господарського відання (наприклад комунальне підприємство «Київський метрополітен»), і *комунальне некомерційне підприємство*, майно якого закріплюється на праві оперативного управління (наприклад комунальне підприємство «Притулок для тварин» у Києві).

4. **Державне підприємство** діє на основі державної власності та випускає товари й надає послуги, необхідні для розвитку національної економіки.

Державні підприємства діють як:

- *державні комерційні* — підприємства, створені з метою отримання прибутку як самостійний конкурентний суб'єкт господарювання (наприклад Балаклійський ремонтний завод, Харківська область);
- *казенні* — підприємства, що створюються в галузях народного господарства, у яких законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам. Основним (понад 50%) споживачем продукції є держава, неможлива вільна конкуренція або переважає (понад 50%) виробництво суспільно необхідної продукції. Реорганізація та ліквідація казенного підприємства можлива за рішенням органу, до компетенції якого належить створення цього підприємства. Так, за рішенням Кабінету Міністрів України у 2010 р. казенне підприємство «Запорізький титаномagneзійовий комбінат» було реорганізовано в державне комерційне підприємство.

Крім того, підприємства можуть бути засновані на **змішаній формі власності** на базі об'єднання майна різних форм власності. Особливе місце серед них посідають *підприємства з іноземними інвестиціями та іноземні підприємства*. У разі, якщо в статутному фонді підприємства іноземні інвестиції становлять не менш ніж 10 %, то його





визначають підприємством з іноземними інвестиціями. Якщо іноземні інвестиції становлять 100 %, то його вважають іноземним підприємством.

Правовий статус і порядок діяльності підприємств з іноземними інвестиціями визначаються не тільки Господарським кодексом України, а також Законом «Про режим іноземного інвестування» та іншими законодавчими актами України.

Із розвитком ринкових відносин в Україні (проведення приватизації, розвиток малого та середнього виробництва, ринкової

інфраструктури, становлення фермерських господарств) за відповідного правового забезпечення та фінансової підтримки мають надалі зміцнитися недержавні сектори економіки та скоротитися частка державного підприємництва. Проте, ураховуючи світовий досвід, щодо форм підприємництва можна стверджувати, що в малому бізнесі й надалі переважатимуть приватні підприємства, а у великому й середньому бізнесі пріоритет має належати колективним формам бізнесу, який базується на обмеженій матеріальній відповідальності його учасників.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Установіть відповідність між змістом економічних понять та їхньою назвою.

- 1 Підприємство, що здійснює господарську діяльність на основі приватної власності двох громадян України
- 2 Підприємство, що має в статутному фонді іноземні інвестиції в розмірі 5 %
- 3 Підприємство споживчої кооперації
- 4 Підприємство, засноване в Україні виключно іноземними інвестиціями

- А Іноземне підприємство
- Б Приватне підприємство
- В Комунальне підприємство
- Г Підприємство колективної власності
- Д Підприємство з іноземними інвестиціями

Відповідь. 1Б, 2Д, 3Г, 4А.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «підприємство».
2. Назвіть види підприємств за формами власності.
3. Перелічіть види підприємств колективної власності.
4. Чим державне комерційне підприємство відрізняється від казенного?
5. Чим іноземне підприємство відрізняється від підприємства з іноземними інвестиціями?

§ 4. Організаційні форми підприємств приватної власності: одноосібні володіння, партнерства, корпорації

У світовій практиці існують такі організаційні форми підприємств: приватнопідприємницька фірма (одноосібне володіння, унітарне підприємство), партнерство (товариство) та корпорація.

Приватнопідприємницька фірма (одноосібне володіння, унітарне підприємство) — фірма, власник якої самостійно веде справи у власних інтересах: управляє нею, отримує весь прибуток (залишковий дохід) і несе персональну відповідальність за всіма її зобов'язаннями.

Власник приватнопідприємницької фірми є центральною фігурою, із якою власники всіх інших ресурсів укладають контракти. Він має право найму та звільнення робітників, а також право продати все, що має, або передати всі свої права іншій особі.

Перевага приватнопідприємницької фірми полягає в простоті її створення та управління, свободі дій (відсутня процедура узгодження в ухваленні рішень), а також досить сильній економічній мотивації (отримання всього прибутку однією особою). Серед очевидних недоліків такої фірми слід назвати насамперед обмеженість у власника фірми фінансових і матеріальних ресурсів, відсутність розвинутої системи внутрішньої спеціалізації виробництва й управління, необмежену відповідальність. Так, власник у разі банкрутства фірми ризикує не лише капіталом, вкладеним у справу, але й усією особистою власністю.

Партнерство (товариство) — фірма, організована кількома особами, що спільно володіють та управляють підприємством. Основні права тут належать усім партнерам. Вони здійснюють ефективний контроль за діяльністю одне одного. Партнерства діють у всіх видах підприємницької діяльності, а особливо типові для різних сфер інтелектуальної діяльності, таких як мистецтво, юриспруденція, медицина. Вони, як правило, життєздатні за обмеженої кількості учасників.

У деяких випадках виникають *партнерства з обмеженою відповідальністю*. Це означає, що разом з основними учасниками, що повністю відповідають за діяльність фірми, є партнери, відповідальність яких обмежується сумою коштів, вкладених у справу (партнери з обмеженою відповідальністю).

Партнерства мають як більшість переваг приватнопідприємницької фірми (зокрема, їх легко організувати та ними нескладно управляти), так і низку переваг, не характерних для одноосібного володіння. Тут уже більшою мірою можна використовувати розподіл праці та спеціалізацію у виробництві й управлінні, легше подолати перші фінансові бар'єри й продовжити діяльність.

Як і приватнопідприємницька фірма, партнерства мають низку недоліків. Перш за все це мізерність коштів. До них, проте, додаються нові. Основними з них є розподіл функцій, у результаті якого може виникнути неузгодженість дій, навіть несумісність інтересів і загроза потенційного розпаду партнерства (унаслідок виникнення суперечностей або виходу зі справи одного з партнерів).

Третім і основним видом ділового підприємства є сучасна корпорація. **Корпорація** — фірма, що має форму юридичної особи, де відповідальність кожного власника обмежена його внеском у це підприємство. Корпорація є товариством, заснованим на паях. Купуючи цінні папери (акції та облігації), індивіди (домогосподарства) стають власниками корпорації. Через ринок цінних паперів можливе швидке залучення коштів величезної кількості людей. Власники акцій отримують частину доходу у вигляді дивідендів. Вони ризикують тільки тією сумою, яку сплатили під час купівлі акцій (облігацій). Кредитори подають позов до корпорації в цілому, але не до акціонерів як приватних осіб (право обмеженої відповідальності). Корпорація існує незалежно від її власників-акціонерів,





що дозволяє їй функціонувати відносно стабільно. Якщо їм не подобається політика, яку здійснює корпорація, вони мають право продати свій пай, але здебільшого не в змозі ліквідувати компанію як таку. Усе це свідчить про величезні переваги такого виду підприємств.

Однак поряд із безперечними перевагами корпорації мають і цілком відчутні недоліки. Корпорації відкривають широкі можливості для зловживань. Виникає розрив між функцією власності та функцією управління. Дрібні й середні власники акцій зазвичай не мають необхідної та достатньої інформації для здійснення дієвого контролю. У корпорації відбувається розмивання прав власності, оскільки можливості контролю за діяльністю «команди» послаблюються.

Власники контрольного пакета акцій можуть здійснювати майже повний контроль за діяльністю корпорації. Прагнучи особистого збагачення, вищі менеджери беруть участь у надзвичайно ризикованих операціях, а іноді йдуть на прямі зловживання владою (махінації із цінними паперами, переливання капіталу в дочірні компанії, сумнівна виробнича діяльність тощо). Проте, як правило, такі зловживання можливі лише

в певних межах. Стримуючим чинником виступає сам ринок. Якщо корпорація починає працювати погано, виникає загроза «поглинання» цієї фірми іншою та повної зміни команди (принаймні її верхнього ешелону). До того ж падає престиж менеджерів компанії на ринку кваліфікованої робочої сили, що може в перспективі призвести до різкого скорочення їхніх прибутків.

Іншим значним недоліком діяльності сучасної корпорації є подвійне оподаткування. Річ у тому, що частина доходу корпорації, який виплачується акціонерам у вигляді дивідендів, спочатку оподатковується як прибуток корпорації, а потім — як частина доходу власника акцій. У результаті велика частина прибутку перетворюється на податки, що сплачуються державі.

Якщо ми порівняємо різні форми підприємств, то виявиться, що на приватнопідприємницькі фірми припадає понад 70 % від загальної кількості зареєстрованих фірм, але тільки 6—7 % сукупного випуску продукції; на партнерства, відповідно, 10 та 4—5 %, а на корпорації — 18—20 і 88—90 %. Такий парадокс тісно пов'язаний із перевагами та недоліками кожного типу підприємств.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Як ви вважаєте, що мають робити власники акцій, яким належить корпорація, щоб наймані менеджери працювали найбільш наполегливо з метою збільшення прибутку та ефективності виробництва?

Відповідь. Власники корпорацій (акціонери) для стимулювання рішучих та ефективних

дій менеджерів мають використовувати як внутрішні, так і зовнішні засоби контролю над управлінськими рішеннями. Це насамперед сучасні системи управління корпорацією, різноманітні форми матеріального заохочення менеджерів і використання ефективного кадрового менеджменту.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні види підприємств, які існують в економічно розвинених країнах. Визначте переваги й недоліки кожного виду підприємств.
2. Чому приватнопідприємницьких фірм значно більше, ніж інших форм підприємств, але вони виробляють менше продукції?
3. Для якої форми підприємства характерна необмежена відповідальність її учасників?
4. Наведіть приклади відомих у світі корпорацій і визначте їхні ролі в економіці окремих країн та світу загалом.
5. Порівняйте права й відповідальність учасників кожної з організаційних форм підприємств приватної власності.

§ 5. Організаційні форми колективних підприємств і підприємств державної власності

Підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Тобто це означає, що підприємство належить колективу співвласників (засновників, учасників), які діють як один суб'єкт права колективної власності.

Підприємствами *колективної власності* є виробничі кооперативи, збутові, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських і релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

Виробничим кооперативом вважається добровільне об'єднання громадян із метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яке базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством і розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їхньої участі в його діяльності. Виробничі кооперативи можуть здійснювати свою діяльність у різних сферах виробництва, але основними видами кооперативів є виробничий, заготівельно-збутовий, постачальницький, сервісний тощо.

Виробничий кооператив за своїми зобов'язаннями відповідає всім майном, що йому належить. Члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу додаткову відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому за їхній пайовий внесок. Перевагою виробничого кооперативу є те, що прибуток кооперативу розподіляється між його членами не пропорційно їхнім паям, а відповідно до їх трудового внеску. У такому самому порядку розподіляється майно, що залишилося після ліквідації кооперативу та задоволення вимог його кредиторів. Такий порядок розподілу матеріально зацікавлює кожного члена кооперативу більш сумлінно ставитися до своєї праці. Позитивним є й те, що законодавство не обмежує кількості членів кооперативу, що надає фізичним особам можливість вступити до кооперативу.

До того ж в управлінні кооперативом забезпечено рівні права всіх членів, оскільки кожен із них має тільки один голос.

Недоліки ж полягають у тому, що кількість членів у кооперативі має бути не менше ніж п'ятеро осіб, а це істотно обмежує можливості їх створення.

Збутовий кооператив — організація співвласників, яка здійснює заготівлю, зберігання, передпродажну обробку, продаж продукції, надає маркетингові, рекламні послуги тощо.

Найбільшого поширення збутові кооперативи набули в сільському господарстві, займаючись продажем сільськогосподарської продукції, її зберіганням, сортуванням, сушінням, миттям, фасуванням та транспортуванням. Збутові кооперативи створюють не лише селяни (фермери), але й ремісники та кустарі. Ці товариства торгують промисловими або сільськогосподарськими продуктами через оптову торгівлю та мережу власних роздрібних крамниць. У власності членів цих кооперативів, крім крамниць, можуть бути склади й транспортні засоби (вантажівки, баржі тощо).

Для реалій сьогодення характерні також об'єднання самостійних виробників у збутово-переробний кооператив. Залежно від спеціалізації цих виробників такому кооперативу можуть належати молокозавод, млин, пекарня, консервний завод, спиртозавод тощо. Продукцію цих підприємств кооперативи збувають торговельним організаціям, у тому числі кооперативним, або через мережу власних крамниць.

Головна мета таких кооперативів — підвищення ефективності індивідуальної господарської діяльності його членів і збільшення їхніх доходів.

Споживчим кооперативом визнається заснована на засадах членства організація, створена для задоволення матеріальних та інших потреб учасників шляхом об'єднання ними їхніх майнових внесків. Тобто, на відміну від зазначених вище, споживчі кооперативи створюються не для спільної виробничої





або іншої господарської діяльності, а для задоволення споживчих інтересів своїх членів. Тому вони не передбачають обов'язкової особистої участі своїх членів у спільних справах, але потребують об'єднання їхніх майнових внесків. Це дає можливість людині одночасно брати участь у декількох споживчих кооперативах, у тому числі однорідних за характером діяльності (житлових тощо).

До споживчих належать такі кооперативи, як житлові та житлово-будівельні, гаражні, дачні, споживчі товариства, товариства взаємного кредиту («каси взаємодопомоги»), товариства взаємного страхування тощо.

Кожен учасник споживчого кооперативу незалежно від розміру пайового внеску володіє одним голосом у прийнятті рішень на загальних зборах. Він має право брати участь в управлінні справами кооперативу, у тому числі у складі його виконавчих органів, а також отримувати в користування пропорційну своєму паю частину кооперативного майна для задоволення відповідних потреб. Законодавство не забороняє здійснення споживчим кооперативом деяких видів підприємницької діяльності (наприклад здача в оренду невикористаного майна або реалізація виробленої його членами продукції), доходи від якої за рішенням загальних зборів можуть розподілятися між його членами або спрямовуватися на загальні потреби.

Ще однією організаційною формою колективних підприємств є кредитна спілка. **Кредитна спілка** — неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах, щоб задовольнити потреби членів спілки у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

Кредитна спілка є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває та використовує згідно із законодавством у самостійно обраних банківських

установах, а також печатку, штамп і бланки зі своєю назвою, власну символіку. Управління кредитною спілкою відбувається за демократичним принципом — на загальних зборах спілки один член має один голос. Це дає можливість кожній людині, яка є членом кредитної спілки, впливати на її діяльність. У кредитній спілці можна проконсультуватися щодо вартості тих чи інших фінансових послуг або дізнатися, як правильно планувати бюджет своєї родини, отримати допомогу під час складання бізнес-плану тощо.

Як в умовах адміністративно-командної економічної системи, так і в умовах ринку значним суб'єктом господарювання є *державне підприємство* (Україна перебуває на перших місцях у списку країн, де держава володіє значною частиною підприємств). Оскільки державна власність має два рівні — державний і комунальний, то, відповідно, функціонують і два види підприємств (про них уже йшлося раніше).

Майном і виробничо-комерційною діяльністю **державних підприємств** розпоряджається вищий орган державної влади. Згідно із Законом України «Про підприємництво», діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначено у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз і розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками з будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями.

Комунальні підприємства є власністю адміністративно-територіальних одиниць влади, які використовують їхній потенціал у власних інтересах.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Визначте переваги та недоліки виробничого кооперативу.
2. Поясніть специфічні особливості збутового та споживчого кооперативу.

3. Чи діють у вашій місцевості кредитні спілки? Укажіть особливості їхньої діяльності.
4. Пригадайте види державних і комунальних підприємств.

§ 6. Малі, середні та великі підприємства. Прибуткові та неприбуткові підприємства

Підприємства можна класифікувати також за ознакою розміру. Існування різних за розміром підприємств об'єктивно обумовлено різним рівнем суспільного розподілу праці, характером спеціалізації та усуспільненням виробництва, специфікою галузей та їхніми технологічними особливостями.

Як свідчить світова практика, основним критерієм поділу підприємств на великі й малі є середня кількість працівників, зайнятих протягом року на підприємстві, розмір статутного капіталу, обсяг активів, обсяг обороту (прибутку, доходу) тощо. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), до якої належать економічно високорозвинені країни, визначає підприємства з кількістю працівників до 19 осіб як дуже малі, до 99 осіб — як малі, від 100 до 499 осіб — як середні й понад 500 осіб — як великі.

Згідно із Господарським кодексом України, суб'єктами мікропідприємництва вважаються підприємства, у яких кількість працівників протягом року становить 10 осіб і менше, а обсяг валового доходу від реалізації продукції не перевищує 2 млн євро. **Малими** незалежно від форми власності визнаються підприємства, у яких кількість працівників протягом року не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період становить менш ніж 10 млн євро. **Середніми** вважаються підприємства, у яких працює до 250 осіб та обсяг валового доходу до 50 млн євро. На **великих**

підприємствах працюють понад 250 осіб, а обсяг валового доходу перевищує 50 млн євро.

Закон «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» не збігається із Господарським кодексом і передбачає зміни в цих критеріях. Відповідно до Закону, класифікація має такий вигляд (табл. 1).

Для того щоб належати до тієї чи іншої категорії, підприємству треба виконати щонайменше два критерії із трьох за рік, який передуює звітному. У структурі сучасної змішаної економіки співіснують та органічно доповнюють одне одного малий, середній і великий бізнес. Проте, на відміну від двох останніх, малий бізнес є вихідним, найбільш численним, а тому й найбільш поширеним сектором економіки. Роль малих, середніх і великих підприємств у загальному обсязі випуску продукції в Україні, кількості найманих працівників наведено в табл. 2.

Суб'єктами малого підприємництва в Україні є як фізичні особи — підприємці, зареєстровані в установленому законом порядку, так і юридичні особи (підприємства) будь-якої організаційно-правової форми та форми власності. Суб'єкти малого підприємництва мають право перейти на спрощену систему оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності (на вибір суб'єкта малого підприємництва), яка передбачає: заміну сплати встановлених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) сплатою єдиного податку й застосування спрощеної форми ведення бухгалтерського обліку та звітності.



Таблиця 1
КЛАСИФІКАЦІЯ КРИТЕРІЇВ ПІДПРИЄМСТВ ЗГІДНО ІЗ ЗАКОНОМ
«ПРО БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА ФІНАНСОВУ ЗВІТНІСТЬ В УКРАЇНІ»

Критерій (за рік)	Мікропідприємства	Малі підприємства	Середні підприємства	Великі підприємства
Балансова вартість активів	До 350 тис. євро	До 4 млн євро	До 20 млн євро	Понад 20 млн євро
Чистий дохід	До 700 тис. євро	До 8 млн євро	До 40 млн євро	Понад 40 млн євро
Середня кількість працівників	До 10 осіб	До 50 осіб	До 250 осіб	Понад 250 осіб

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ — СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
В УКРАЇНІ ЗА РОЗМІРАМИ у 2017 р.

Показники	Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства
Частка кількості підприємств відповідного розміру в загальній кількості, %	0,1	4,4	95,5
Кількість найманих працівників (штатні та позаштатні працівники), % до загальної кількості найманих працівників	27,3	45,4	27,3
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), % до загального обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг)	38,0	42,8	19,2

Роль і місце малого бізнесу в національній економіці найкраще проявляються в його функціях. Функції малого бізнесу в стабільній ринковій економіці:

- формування конкурентного середовища;
- малий бізнес, оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, надає ринковій економіці необхідної гнучкості;
- здійснення прориву в багатьох важливих напрямках науково-технічного прогресу (НТП), передусім у галузі електроніки, кібернетики, інформатики (сприяє прискоренню реалізації новітніх технічних і комерційних ідей, випуску наукоємної продукції);
- розв'язання проблеми зайнятості. Ця функція проявляється в здатності малого бізнесу створювати нові робочі місця та поглинати надлишкову робочу силу під час циклічних спадів і структурних зрушень економіки. У розвинених країнах на малий бізнес припадає в середньому 50 % усіх зайнятих та до 70—80 % нових робочих місць. У період економічних криз у країнах відбувається процес скорочення робочих місць на великих підприємствах, натомість малі фірми їх не тільки зберігають, але й створюють нові;
- зменшення соціальної напруженості й демократизації ринкових відносин (малий бізнес є фундаментальною основою формування середнього класу, сприяє соціально-політичній стабільності суспільства).

Становлення значної кількості суб'єктів малого бізнесу має позитивне значення для національної економіки, що значною мірою обумовлює створення сучасної ринкової економіки із соціальною спрямованістю.

Підприємства можуть створюватися як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Тому за метою діяльності всі підприємства можуть бути прибутковими (комерційними) і неприбутковими (некомерційними).

Прибуткові підприємства здійснюють підприємницьку діяльність із метою отримання прибутку й подальшого його розподілу між засновниками підприємства та створюються як господарські товариства або виробничі кооперативи. Про виробничі кооперативи йшлося в § 5, а зараз детальніше розглянемо господарські товариства.

Господарські товариства створюються шляхом об'єднання майна його засновників та участі їх у діяльності товариства з метою отримання прибутку. Господарські товариства є юридичними особами. Вони можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яка не заборонена законодавством.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства та командитні товариства.

- *Акціонерним товариством* є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на певну кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах вартості акцій, які їм належать. Акціонерні товариства можуть бути двох типів:

1. *Публічні (відкриті) акціонерні товариства* — акціонерні товариства, акції яких можуть поширюватися шляхом відкритої підписки й купівлі-продажу на фондових біржах (наприклад «Мотор Січ», Львівський автобусний завод).
2. *Приватні (закриті) акціонерні товариства* — акціонерні товариства, акції

яких розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб. Їх не можна поширювати шляхом підписки, купувати та продавати на біржі (наприклад Новокраматорський машинобудівний завод, Нафтопереробний комплекс «Галичина»).

- *Товариством з обмеженою відповідальністю* є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на паї, розмір яких визначається установчими документами. Товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном, а учасники — у межах своїх внесків.
- *Товариством із додатковою відповідальністю* є господарське товариство, статутний фонд якого також поділений на паї між засновниками. Проте це товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність за боргами в кратному розмірі до внеску кожного учасника.
- *Повним товариством* є господарське товариство, усі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства й несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.
- *Командитним товариством* є господарське товариство, у якому один або кілька учасників (ними можуть бути тільки підприємства) здійснюють підприємницьку діяльність і несуть відповідальність усім своїм майном, а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми внесками.

Неприбуткові підприємства — юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність, спрямовану на досягнення економічних, соціальних та інших результатів отримання прибутку та подальшого його розподілу серед учасників (членів). Вони можуть створюватися державними підприємствами, а також іншими суб'єктами підприємницької діяльності (громадянами, їх об'єднаннями, приватними підприємствами) згідно із Законом України «Про об'єднання громадян».

Неприбутковими підприємствами є: споживчі товариства та їх спілки, сільсько-

господарські обслуговуючі кооперативи, об'єднання громадян (політичні партії, громадські організації, профспілки), благодійні, релігійні організації, установи, інші передбачені законодавством види юридичних осіб (торгівельно-промислові палати, фондові біржі, товариства власників житла, кредитні спілки).

Споживчі товариства можуть об'єднуватися в спілки споживчих товариств (місцеві або центральна спілки), які створюються на добровільних засадах із можливим делегуванням товариствами частини своїх повноважень і виконання окремих функцій.

Об'єднання громадян — добровільне громадське об'єднання, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами прав і свобод.

- *Політична партія* — об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, метою діяльності яких є участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого й регіонального самоврядування та представництва в їхньому складі.
- *Громадська організація* — об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Громадські організації мають право займатися підприємницькою діяльністю тільки через створені ними підприємства як окремі юридичні особи. Характерною рисою громадських організацій є те, що кошти та інше майно об'єднань громадян, у тому числі тих, що ліквідуються, не можуть перерозподілятися між їхніми членами й використовуються для виконання статутних завдань, на благодійні цілі або спрямовуються в дохід держави.

Благодійні організації — недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної, безкорисливої діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. Правовий статус визначає Закон України «Про благодійництво та благодійні організації».

Релігійні організації створюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати й поширювати віру та діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної





структури. Правовою основою діяльності є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Релігійні організації можуть бути таких видів: релігійні громади, управління та установи, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства, духовні навчальні заклади, а також утворювані ними об'єднання. Для виконання статутних завдань вони можуть засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки,

інтернати, лікарні тощо), які мають права юридичної особи.

Підприємства, які ми розглядали або за формами власності, або за організаційними формами, чи за іншим критерієм формують галузеві й міжгалузеві комплекси, які, у свою чергу, разом з організаціями, домашніми господарствами об'єднані в єдину систему економічними відносинами, виконують певні функції в суспільному розподілі праці щодо вироблення товарів та послуг і складають основу національної економіки.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

1. Визначте, чи правильним є твердження: «Малий бізнес є органічним структурним елементом ринкової економіки».

Відповідь. Так, твердження є правильним, оскільки цей сектор економіки історично й логічно відігравав роль необхідної передумови створення ринкового середовища. Він був первинною вихідною формою ринкового господарювання у вигляді дрібнотоварного виробництва. Саме тому дрібнотоварне підприємництво відіграло структуроутворюючу роль в історії становлення економіки ринкового типу. Ця специфіка та своєрідне функціональне призначення малого бізнесу набуває особливого значення для країн, які розвиваються шляхом відтворення ринкової системи господарювання. Здатність малого бізнесу до структуроутворення ринку висуває завдання його відродження та спрямовує до першочергових заходів для розвитку економіки України.

2. Визначте, чи правильним є твердження: «Неприбуткові підприємства можуть отримувати прибуток».

Відповідь. Так, це твердження є правильним. Неприбуткові підприємства можуть отримувати прибуток, але не мають права його розподіляти між членами підприємства. Прибуток фірма має спрямовувати на досягнення цілей, установлених для неї засновниками. Більше того, вони мають право здійснювати підприємницьку діяльність за наявності двох умов: вона має бути спрямована для досягнення поставлених перед організацією некомерційних цілей і відповідати їм за своїм характером (наприклад, громадська організація може здійснювати прибуткову видавничу діяльність, але не має права вести торговельно-посередницьку діяльність).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які критерії поділу підприємств за розміром існують у світовій практиці та в Україні?
2. Чому вважається, що ринкова економіка базується на малому бізнесі?
3. Які форми й методи державної підтримки малого бізнесу необхідні для його ефективного розвитку в сучасній економіці?
4. Яке значення має мале підприємництво в ринковій економіці?
5. Які соціально-економічні переваги має малий бізнес?
6. Чим відрізняються прибуткові підприємства від неприбуткових?
7. Проаналізуйте види прибуткових фірм і назвіть види відповідальності, які вони мають.
8. Якщо учасники товариства несуть відповідальність усім майном, то до якої форми власності належить підприємство?
9. У чому полягає різниця між обмеженою та додатковою відповідальністю підприємств?
10. Якою є мета створення неприбуткових підприємств? Які організаційні форми вони мають?
11. Підготуйте повідомлення за темою «Портрет підприємця» (на прикладі з вашого населеного пункту або області).

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Визначення особистої здатності до підприємництва

МЕТА:

- засвоїти зміст підприємницької діяльності;
- навчитися характеризувати риси підприємця;
- оцінити власну здатність до підприємництва.

ХІД РОБОТИ

1. Складіть визначення поняття «підприємницька діяльність», правильно вказавши послідовність слів, позначених цифрами:
1) ризик; 2) з виробництва; 3) послуг; 4) самостійна; 5) торгівлю; 6) виконання; 7) прибутку; 8) ініціативна; 9) з метою; 10) робіт; 11) і заняття; 12) на власний; 13) надання; 14) продукції; 15) діяльність; 16) систематична; 17) отримання.

Підприємницька діяльність — ...

2. Визначте основні риси, якими підприємець відрізняється від найманого працівника (управлінця, організатора, менеджера).
3. Укажіть якості людини, які, на вашу думку, перешкоджають успіху в бізнесі.
4. Які якості, описані в завданні 2, є у вас?
5. Які недоліки, перелічені в завданні 3, є у вас?
6. Прочитайте твердження. Намагайтеся відверто визначити, які з них підходять для вас (ставимо «+»), а які — ні (ставимо «-»):
 - 1) У мене добре розвинені якості лідера.
 - 2) Я відчуваю дискомфорт, коли однокласник(-ця) досягає успіху там, де переможцем(-ницею) міг (могла) стати я.
 - 3) Мені краще бути керівником, ніж керованим.
 - 4) Я скоріше б розпочав(-ла) свою власну справу, ніж працював(-ла) би за наймом.
 - 5) Я вважаю, що головне — це віра у власні сили.
 - 6) Я добре розбираюся в людях.
 - 7) Я хотів(-ла) би весь час навчатися чогось нового.
 - 8) Я ніколи не перебиваю співрозмовника(-цю), а уважно прислухаюся до нього (неї).
 - 9) Ризик — це не для мене.
 - 10) Мені подобається вигадувати щось нове.
 - 11) Мені не подобається відповідати за свої вчинки.
 - 12) Я міг (могла) би витратити все, що маю, для реалізації своєї ідеї, яка може принести значні доходи.
 - 13) Мені досить часто буває сумно.
 - 14) Я брав(-ла) би участь лише в тих проектах, які точно вигідні.
 - 15) Менш надійна робота з великим прибутком мене приваблює більше, ніж більш надійна — із середнім.

Якщо ви відверто поставили «+» 8 разів і більше — ви маєте певні здібності до підприємницької діяльності.
7. Зробіть висновки.



ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ



1. Підприємство — це суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність
 - А із метою працевлаштування людей
 - Б виключно на основі приватної власності
 - В із метою виробництва продукції
 - Г із метою отримання прибутку
2. За якою ознакою проведено класифікацію підприємств на приватні, колективні, комунальні та державні?
 - А за формами власності
 - Б за метою діяльності
 - В за способом створення
 - Г за кількістю робітників на підприємстві
3. За якою ознакою була проведена класифікація підприємств на прибуткові та неприбуткові?
 - А за формами власності
 - Б за метою діяльності
 - В за способом створення
 - Г за кількістю робітників на підприємстві
4. Господарське товариство, яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність в однаково кратному розмірі до внеску кожного з учасників, — це
 - А акціонерні товариства
 - Б товариства з обмеженою відповідальністю
 - В товариства з додатковою відповідальністю
 - Г товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства
5. Господарське товариство, у якому один або кілька учасників несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми внесками, — це
 - А акціонерні товариства
 - Б товариства з обмеженою відповідальністю
 - В товариства з додатковою відповідальністю
 - Г командитні товариства
6. Господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на паї, розмір яких визначається установчими документами, і кожний учасник якого несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм паєм, — це
 - А повні товариства
 - Б товариства з обмеженою відповідальністю
 - В товариства з додатковою відповідальністю
 - Г командитні товариства
7. Господарське товариство, усі учасники якого здійснюють підприємницьку діяльність і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, — це
 - А повні товариства
 - Б товариства з обмеженою відповідальністю
 - В товариства з додатковою відповідальністю
 - Г командитні товариства
8. Об'єднання прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають на меті участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, — це
 - А благодійна організація
 - Б громадська організація
 - В споживче товариство
 - Г політична партія
9. Підприємство, засноване на власності колективу або об'єднання громадян, — це
 - А державне підприємство
 - Б комунальне підприємство
 - В підприємство колективної власності
 - Г приватне підприємство
10. Згідно із Господарським кодексом України, якщо кількість працівників на підприємстві становить 45 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції за рік — 9,5 млн євро, — це
 - А мале підприємство
 - Б середнє підприємство
 - В велике підприємство
 - Г бізнес фізичної особи — підприємця
11. Установіть відповідність між змістом економічних понять та їхньою назвою.

1 Процес господарювання з виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг 2 Основу цього виду підприємницької діяльності становлять операції та угоди з купівлі-продажу товарів 3 Об'єктом купівлі-продажу є гроші, іноземна валюта, цінні папери (акції та облігації) 4 Підприємець сам не виробляє і не продає товар, а поєднує людей, фірми в процесі товарного обміну, у товарно-грошових операціях	- А Посередницьке підприємство - Б Фінансове підприємство - В Виробниче підприємство - Г Комерційне підприємство - Д Підприємство в інформаційній сфері
--	---

12. Установіть відповідність між характерними рисами та організаційною формою підприємства.

- | | |
|--|---|
| 1 Власник має найбільшу свободу дій | А Споживчий кооператив |
| 2 Відповідальність за діяльність підприємства лише в межах свого внеску | Б Кредитна спілка |
| 3 Об'єднання не для спільної виробничої діяльності, а для задоволення інтересів своїх членів | В Товариство з обмеженою відповідальністю |
| 4 Майно підприємства закріплюється за місцевою радою на праві господарського відання | Г Комунальне підприємство |
| | Д Одноосібне володіння |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

1. Складіть таблицю «Основні види підприємств у розвинених країнах».

Вид підприємства	Переваги	Недоліки

2. Доведіть, що одним із перспективних напрямків створення конкурентного ринкового середовища є розвиток малого бізнесу.

3. Громадянка Німеччини звернулася до юристки за консультацією щодо порядку ведення підприємницької діяльності в Україні з такими запитаннями:

1) Яка організаційно-правова форма підприємницької діяльності дозволяє обмежити відповідальність засновника за зобов'язаннями підприємства його внеском до статутного фонду?

2) Якщо в статутному фонді підприємства іноземні інвестиції становитимуть лише 35 %, то який статус матиме це підприємство?

Допоможіть надати консультацію.

4. Прочитайте слова засновника компанії «Еппл» Стіва Джобса (1955—2011) напередодні смерті від тяжкої хвороби. На що він звертає увагу?

«Я прийшов до вершини успіху в бізнесі. В очах інших моє життя було символом успіху. Однак, крім роботи, я мав небагато радощів у житті. Нарешті, моє багатство —

це не більше ніж факт, до якого я вже звик. Зараз я лежу в лікарні і, згадуючи все своє життя, розумію, що всі похвали й багатство, якими я так пишався, стали чимось незначним поряд із неминучою смертю. Тільки тепер я розумію, що ми маємо ставити інші цілі, які не пов'язані з багатством. Постійна гонитва за наживою перетворює людину на маріонетку. Це сталося й зі мною. Бог наділив нас почуттями, щоб ми могли розповісти про свою любов близьким. Багатство, яке я накопичив у своєму житті, я не можу взяти із собою. Усе, що залишиться зі мною, — це лише спогади, пов'язані з любов'ю. Ось справжнє багатство, яке має слідувати за вами, супроводжувати вас, давати вам сили йти далі. Любов здатна подолати величезні відстані. Життя не має меж. Досягайте висот, яких ви бажаєте досягти. Прямуйте туди, куди кличе вас серце. Це все у ваших руках. Маючи гроші, ви можете найняти купу людей, які виконуватимуть за вас якусь роботу. Проте ніхто не візьме ваші хвороби собі. Матеріальні речі можна заробити, відшукати. Однак є одна річ, якої ніколи не знайдеш, якщо ти її втратив: це життя. Неважливо, скільки вам зараз років і чого ви домоглися. У всіх нас настане день, коли завеса впаде... Ваш скарб — це любов до своєї сім'ї, коханої людини, близьких, друзів... Бережіть себе. Дбайте про інших».



ТЕМА 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **пояснювати** різницю між постійними та змінними витратами;
- **розрізняти** бухгалтерський та економічний прибуток;
- **характеризувати** виробничу функцію;
- **аналізувати** показники прибутковості (рентабельності) підприємств.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які існують види виробничих ресурсів?
2. У чому полягає сутність прибутку?
3. Що таке рівновага споживача?

§7. Виробнича функція. Виробничі технології, ефект від масштабу й виробничі можливості підприємства

Більшість благ, які ми споживаємо, є економічними благами, результатами виробничої діяльності. Саме виробники — різноманітні підприємства, використовуючи обмежені ресурси, організують виробництво й постачають продукцію на ринок для споживача, бажаючи покрити свої витрати, а головне — отримати прибуток. Щоб досягти своєї мети, виробники мають визначитися з об'єктом свого виробництва, різними поєднаннями факторів виробництва за певного рівня технології, спланувати свою діяльність, забезпечивши рівновагу виробника.

Для вирішення завдань аналізу, планування та прогнозування діяльності підприємства розробляється й використовується виробнича функція. **Виробнича функція** — це залежність між максимально можливим випуском продукції та кількістю факторів виробництва, які при цьому використовуються, за певного рівня технології. Тобто $Q = f(L, K, M)$, де Q — загальний випуск продукції; L — кількість трудових ресурсів; K — кількість капітальних ресурсів; M — кількість матеріальних ресурсів.

Виробнича функція може бути побудована для будь-якої кількості змінних факторів. Залежно від цього функції можуть бути однофакторними та багатофакторними. *Однофакторна модель* використовується в короткостроковому періоді, коли виробничі потужності змінити неможливо, а обсяги виробництва змінюються залежно від використання більшої чи меншої кількості змінного ресурсу, наприклад кількості працівників. *Багатофакторна модель* дає можливість з'ясувати залежність обсягу виробництва від двох і більше факторів. Її використовують як у короткостроковому (за умови зміни кількості працівників і матеріалів), так і в довгостроковому періоді (коли змінюються навіть виробничі потужності та технології).

У короткостроковому періоді зміни обсягів виробництва можуть бути досягнені за рахунок зміни використання трудових ресурсів за незмінних витрат капіталу. Результати виробництва при цьому характеризують такі поняття:

- **Загальний, або сукупний, продукт** (Q , або TP , *total product*) — загальна кількість продукції, виготовлена за певної кількості змінного ресурсу за певний проміжок часу. Графічно він представлений на мал. 1. Однак його величина не свідчить про те, наскільки ефективно використовуються ресурси.
- **Середній продукт** змінного фактора (AP , *average product*) — кількість продукції в розрахунку на одиницю змінного ресурсу, тобто відношення обсягу загального продукту до витрат змінного фактора (напри-

клад праці: $AP_L = \frac{Q(TP)}{L}$). Із цим показ-

ником ми знайомилися, коли обчислювали продуктивність праці. Графічно він представлений на мал. 2. Однак цей показник не характеризує внесок кожного найманого робітника.

- **Граничний продукт** (MP , *marginal product*) — додатковий обсяг продукту, отриманий в результаті приросту змінного ресурсу на одну додаткову одиницю,

тобто: $MP = \frac{\Delta Q}{\Delta L}$. Графічно він також пред-

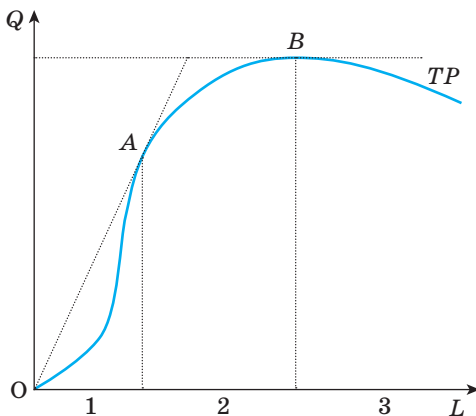
ставлений на мал. 2.

Оскільки в процесі виробництва всі фактори, що використовуються, залишаються незмінними, крім одного, кількість якого збільшується, то неминуче настає момент, коли кожна додаткова одиниця змінного ресурсу додаватиме до загального продукту все меншу величину. Це суть відкритого ще

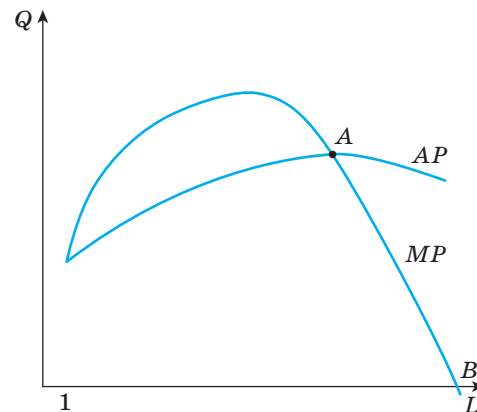
в XIX ст. Д. Рікардо *закону спадної граничної продуктивності (віддачі)*. На мал. 1 показано, як в умовах спадної продуктивності, що передбачає незмінну технологію, збільшення змінного фактора призводить спочатку до різкої зміни загального продукту (Q) на 1-й стадії (вона характеризується надлишком постійного фактора та нестачею змінного фактора виробництва). Потім випуск продукції сповільнюється щодо витрат на 2-й стадії (це найпривабливіша (ефективна) стадія для виробника, оскільки досягається збалансованість факторів виробництва). І на 3-й стадії зростання витрат трудових ресурсів уже супроводжується зниженням обсягів виробництва (тобто на ній виробництво стає перенасиченим працею та найчастіше призводить до збитків виробника).

Для розв'язання задач із цієї теми важливими є такі зауваження:

- максимального значення загальний продукт досягає в точці B (мал. 1), коли граничний продукт дорівнює 0 (точка B на мал. 2);
- максимального значення середній продукт досягає в точці A (мал. 1) — у точці дотику променя OA до кривої TP ;
- середній продукт зростатиме, поки $MP > AP$ і досягає максимального значення, коли граничний продукт дорівнює середньому продукту (точка A на мал. 2);
- криві середнього й граничного продукту починаються з однієї точки при $L = 1$;
- функцію граничного продукту можна обчислити як похідну від загального продукту.



Мал. 1. Крива загального продукту



Мал. 2. Середній та граничний продукт



Функція Кобба—Дугласа названа на честь професорів Чиказького університету (США). Економіст Поль Дуглас зібрав статистичні дані за період 1899—1922 рр. щодо обробної промисловості США й у 1927 р. звернувся до математика Чарльза Кобба з проханням формалізувати за допомогою математичної моделі виявлені закономірності впливу праці та капіталу на випуск продукції. У 1928 р. ними було запропоновано саме таку степеневу виробничу функцію.

У довгостроковому періоді всі фактори є змінними. Широке використання в довгостроковому економічному аналізі отримала виробнича функція вигляду $Q = AL^\alpha K^\beta M^\gamma$, де A , α , β , γ — позитивні коефіцієнти, які характеризують технологію виробництва, до того ж α , β та γ — коефіцієнти еластичності випуску продукції відповідних факторів виробництва. Тобто збільшення використання на 1% витрат праці приведе до зростання обсягу виробництва на α %, а збільшення витрат капіталу на 1% — до зростання обсягу виробництва на β %, збільшення витрат сировини й матеріалів на 1% — до зростання обсягу виробництва на γ %. Результатом впливу на випуск продукції пропорційної зміни всіх факторів є *ефект масштабу*. Якщо $\alpha + \beta + \gamma = 1$, то спостерігається постійний ефект масштабу; якщо $\alpha + \beta + \gamma > 1$ — то зростаючий ефект масштабу; якщо $\alpha + \beta + \gamma < 1$ — то спадаючий ефект масштабу.

Найвідомішою виробничою функцією, у якій допускається взаємозамінність факторів виробництва, є *функція Кобба—Дугласа*: $Q = AL^\alpha K^{1-\alpha}$.

У довгостроковому періоді обидва фактори виробництва — і праця, і капітал — є змінними, а отже, існують різноманітні їх співвідношення для виробництва певного обсягу продукції.

Розглянемо ситуацію, коли підприємець використовує два змінні ресурси — працю та капітал, використання яких у різних співвідношеннях дають різні обсяги виробництва (табл.).

Таблиця

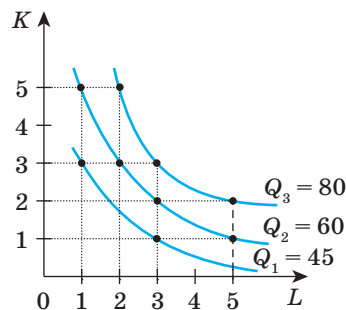
ОБСЯГИ ВИРОБНИЦТВА ЗА УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ДВОХ ЗМІННИХ РЕСУРСІВ

Витрати капіталу (K), одиниць	Витрати праці (L), одиниць				
	1	2	3	4	5
1	10	30	45	55	60
2	30	50	65	75	80
3	45	65	80	90	95
4	55	75	90	100	105
5	60	80	95	105	110

Як бачимо, зміна витрат капіталу та праці призводить до зміни й обсягів виробництва. Якщо брати до уваги зміну лише одного

ресурсу (рухаючись зліва направо за рядками), можна спостерігати також зростання обсягів виробництва, але темпи цього зростання вповільнюються, що забезпечує менший приріст загального обсягу продукції. Рухаючись згори вниз кожним стовпчиком, ми бачимо, що за незмінного ресурсу — праці та змінному — капітал, ми маємо також зростання обсягу виробництва, але й тут простежується дія закону спадної віддачі.

Один і той самий обсяг продукції можна отримати, залучаючи різну кількість ресурсів. Наприклад, для виробництва 45 одиниць випуску продукції можемо використати 3 одиниці капіталу та 1 одиницю праці або 1 одиницю капіталу та 3 одиниці праці. Існують також варіанти випуску 60 та 80 одиниць продукції за умови використання різних комбінацій залучення двох ресурсів. Зобразимо графічно вплив змін у ресурсах (праці та капіталу) на загальний випуск продукції (мал. 3).



Мал. 3. Обсяги випуску за різних комбінацій двох змінних ресурсів

Крива, що показує різні комбінації змінних ресурсів, які забезпечують однаковий випуск продукції, називається *ізоквантою*. Наприклад, ізокванта Q_1 показує всі можливі комбінації ресурсів (L і K), що забезпечують максимальний випуск продукції 45 одиниць, ізокванта Q_2 — 60 одиниць, а ізокванта Q_3 — 80 одиниць.

Карта ізоквант — це набір ізоквант, кожна з яких показує максимально можливий



Властивості ізоквант:

- ізокванта має спадний вигляд;
- ізокванти не перетинаються;
- чим вище розташована ізокванта, тим більший обсяг виробництва вона ілюструє;
- уздовж ізокванти зліва направо вона стає більш пологою, оскільки виробник вирішує проблему заміщення факторів виробництва. Гранична норма технологічного заміщення працею капіталу

($MRTS_{L,K}$) — певна величина капіталу, на яку потрібно зменшити витрати, щоб збільшити витрати праці на одиницю за незмінного обсягу випуску продукції.

$$MRTS_{L,K} = \frac{-\Delta K}{\Delta L}; \quad MRTS_{L,K} = \frac{MP_L}{MP_K} = \frac{P_L}{P_K};$$

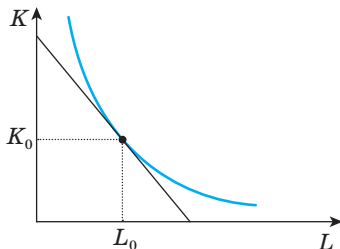
- через будь-яку точку в просторі LK можна провести ізокванту, тому існує карта ізоквант.

обсяг виробництва за різних комбінацій ресурсів. Вона є альтернативним способом опису виробничої функції.

Результатом технологічного впливу на виробничу функцію в довгостроковому періоді є збільшення величини випуску за незмінного обсягу ресурсів або виробництво того самого обсягу за меншої кількості залучених ресурсів. Графічно це можна проілюструвати зсувом кривої ізокванти ліворуч усередину до початку координат.

Оскільки підприємець на придбання ресурсів може виділити обмежену суму коштів, то за аналогією з бюджетною лінією споживача можемо побудувати ізокошту. **Ізокошта** — крива, що показує різні комбінації змінних ресурсів, які мають однакову загальну вартість: $P_L \cdot L + P_K \cdot K = C$, де C — витрати на придбання ресурсів.

Точка дотику ізокошти до ізокванти — це рівновага виробника, використання конкретної кількості праці (L_0) і капіталу (K_0) для досягнення максимуму випуску продукції за певних витрат (мал. 4).



Мал. 4. Рівновага виробника

Рівновагу виробника забезпечує *правило мінімальних витрат*: підприємство виготовляє певну кількість продукції з мінімальними витратами за такої комбінації ресурсів, коли остання гривня, яку витрачають на кожен ресурс, приносить однаковий граничний

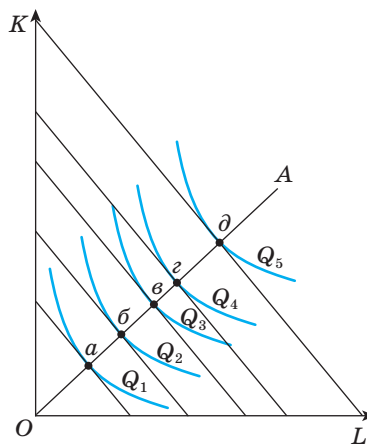
фізичний продукт, тобто $\frac{MP_L}{P_L} = \frac{MP_K}{P_K}$.

Це правило аналогічне правилу максимізації корисності для споживача.

Подальшим розвитком цього правила є *правило максимізації прибутку*: підприємство отримує максимум прибутку за такої комбінації ресурсів, коли граничні грошові продукти ресурсів дорівнюють їх цінам, тобто

$$\frac{MRP_L}{P_L} = \frac{MRP_K}{P_K} = 1.$$

Якщо виробничі можливості підприємства змінюються за інших рівних умов, то, сполучивши точки рівноваги виробника, можна отримати лінію розвитку підприємства (OA) (мал. 5).



Мал. 5. Лінія розвитку підприємства

ЗАУВАЖИМО!

Властивості ізокошт:

- точка перетину ізокошти з віссю абсцис означає максимальну кількість працівників, яку може найняти підприємець на певну суму витрат; із віссю ординат — максимальну кількість капіталу;
- при збільшенні витрат на ресурси ізокошта зсувається праворуч, при їх зменшенні — ліворуч;
- у разі зміни ціни одного з ресурсів змінюється нахил ізокошти.



Відстань між ізоквантами ілюструє ефект масштабу. Якщо відстань між точками рівноваги однакова, це свідчить про постійний ефект масштабу — збільшення обсягів виробництва потребує пропорційного збільшення ресурсів (на мал. 5 — рух із точки a до b та з точки b до e). Якщо відстань між точками рівноваги зменшується (рух із точки b до e та з точки e до g), то йдеться про зростаючий ефект масштабу — збільшення обсягів виробництва досягається за відносною

економії ресурсів. Якщо ж відстань між точками рівноваги збільшується (наприклад, рух із точки e до g та з точки g до d), то це спадний ефект масштабу — збільшення обсягів випуску супроводжується значним збільшенням кількості залучених ресурсів.

Таким чином, за допомогою виробничої функції підприємство приймає управлінські рішення щодо можливих комбінацій використання ресурсів для більш технологічно й економічно ефективного процесу виробництва.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Виробнича функція фірми описана рівнянням $Q = 5\sqrt{KL}$. Ціна одиниці праці становить 5 грош. од., ціна одиниці капіталу — 20 грош. од. На виробництво фірма витрачає 8000 грош. од. Визначте кількість кожного з ресурсів, які забезпечують фірмі рівновагу, та обсяг виробництва.

Розв'язання. Рівновага виробника характеризується системою рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{MP_L}{P_L} = \frac{MP_K}{P_K} \\ C = P_L \cdot L + P_K \cdot K \end{cases}$$

Граничні фізичні продукти ресурсів є похідними від загального продукту по відповідній змінній:

$$MP_L = (Q)'_L = \frac{5\sqrt{K}}{2\sqrt{L}}$$

$$MP_K = (Q)'_K = \frac{5\sqrt{L}}{2\sqrt{K}}$$

Підставляємо отримані вирази:

$$\begin{cases} \frac{5\sqrt{K}}{5 \cdot 2\sqrt{L}} = \frac{5\sqrt{L}}{20 \cdot 2\sqrt{K}} \\ 8000 = 5L + 20K \end{cases}$$

$$\begin{cases} L = 4K \\ 8000 = 5 \cdot 4K + 20K \end{cases}$$

$$\begin{cases} L = 4K \\ 8000 = 40K \end{cases}$$

$$\begin{cases} K = 200 \\ L = 800 \end{cases}$$

Отже,

$$Q = 5\sqrt{800 \cdot 200} = 5\sqrt{160\,000} = 2000 \text{ одиниць товару.}$$

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Визначте сутність виробничої функції. Чим відрізняється виробнича функція в короткостроковому та довгостроковому періодах?
2. Проведіть аналогію між рівновагою споживача та рівновагою виробника.
3. Охарактеризуйте правила ефективного використання ресурсів.
4. Граничний продукт 8-го робітника становить 12 одиниць. Середній продукт за умови найму 7-ми робітників дорівнює 15 одиниць. Визначте середній продукт 8-ми робітників.

5. Виробнича функція фірми має вигляд $Q = 50L^2 - L^3$, де L вимірюється в тис. осіб. Визначте, скільки робітників треба найняти, щоб середній продукт фірми досяг максимального значення.
6. Фірма здійснює виробничу діяльність, яка описана функцією $Q = K^{0.6} L^{0.4}$. Ціна одиниці праці становить 2 грош. од., а ціна одиниці капіталу — 6 грош. од. Визначте величину середнього продукту за умови досягнення фірмою стану рівноваги.

§ 8. Основні види витрат підприємства. Явні та неявні витрати. Постійні, змінні, загальні, граничні витрати

Реалізуючи свою підприємницьку ідею, приймаючи конкретне рішення, підприємець втрачає можливість використовувати задіяні ресурси для виробництва чогось іншого. Обмеженість ресурсів і можливість їх альтернативного використання свідчить про альтернативність витрат. Таким чином, **витрати виробництва** — це всі витрати виробничих факторів, усі блага, від яких відмовився підприємець, щоб отримати цей обсяг певної продукції. Інакше кажучи, це ті виплати, які підприємець має здійснити, або ті доходи, які він має забезпечити постачальникам ресурсів для того, щоб придбати й мати у своєму розпорядженні необхідну для виробництва певної продукції кількість ресурсів, тобто відволікти їх від використання в альтернативних виробництвах.

Проте витрати виробництва неоднорідні за своєю суттю. Вони можуть бути явними або неявними.

Явні витрати — це грошові витрати на придбання необхідних ресурсів у постачальників, які не є власниками цієї фірми. Ці витрати називають також зовнішніми, оскільки їх треба віддати як доходи власникам залучених ресурсів. Саме ці витрати відображаються в бухгалтерському обліку, тому вони ще мають назву бухгалтерських витрат. Їх прикладом може бути заробітна плата, яку треба забезпечити власникам трудових ресурсів, плата за сировину та матеріали, оренда приміщень тощо.

Неявні витрати — це витрати втрачених можливостей, пов'язані з використанням ресурсів, які є власністю певного підприємця. Це можливі доходи, які б отримав підприємець у разі альтернативного використання власних ресурсів. Наприклад, знявши зі свого банківського депозиту кошти та вклавши їх у справу, підприємець втратив можливість отримувати дохід у вигляді відсотка. Узавшись за реалізацію власної справи, звільнившись із попереднього місця роботи, він уже не

може отримувати дохід як власник робочої сили — заробітну плату. Ні цінність часу, ні витрачені зусилля підприємця, ні його можливі втрачені альтернативні доходи на власні ресурси не відображаються в бухгалтерському обліку. Ці витрати також називають внутрішніми. Їх становлять безпосередньо витрати на ресурси, які належать власнику підприємства, а також нормальний прибуток (про нього йтиметься пізніше).

Різниця між явними й неявними витратами важлива для подальшого аналізу визначення бухгалтерського та економічного прибутку.

Ви вже знаєте, що зміни у виробництві в обсягах задіяних ресурсів тісно пов'язані з фактором часу: у діяльності підприємства розрізняють короткостроковий і довгостроковий періоди. *Короткостроковий період* — період фіксованих потужностей. *Довгостроковий* — період змінних потужностей, у тому числі кількості фірм у галузі.

Це накладає відбиток і на характеристику витрат виробництва. У короткостроковому періоді розрізняють постійні та змінні витрати.

Постійні витрати (*FC, fixed costs*) — витрати, величина яких не залежить від змін обсягу продукції. Вони дорівнюють вартості постійно задіяних підприємством ресурсів незалежно від виробництва чи його тимчасового зупинення. До них належать, наприклад, орендна плата, рентні платежі, страхові внески, відсотки за борговими зобов'язаннями, заробітна плата управлінського персоналу. Графічно вони представляють чітко горизонтальну лінію, яка виходить не з нуля, а з певної величини витрат за нульового випуску продукції (мал. 6).

Змінні витрати (*VC, variable costs*) — витрати, величина яких залежить від обсягу виготовленої продукції та змінюється залежно від збільшення чи зменшення обсягу виробництва. Прикладом змінних витрат



є витрати на сировину й матеріали, заробітну плату робітників, транспортування та складування готової продукції. Спочатку змінні витрати зростають більш високими темпами, ніж обсяги виробництва, потім зростання стає повільнішим унаслідок економії на масштабах виробництва, а в результаті дії закону спадної граничної продуктивності (віддачі) темпи зростання змінних витрат знову прискорюються (мал. 6).

Загальні витрати (TC , *total costs*) — сума постійних і змінних витрат: $TC = FC + VC$. Графічно вони повторюють конфігурацію змінних витрат, але є вищими від них на величину постійних витрат.

Для розв'язання задач із теми важливо те, що за нульового обсягу виробництва ($Q = 0$) $FC = TC$.

Поділ витрат на постійні та змінні є важливим для підприємця, оскільки зі зміною кон'юнктури ринку він може зменшити збитки або отримати вищі прибутки за рахунок маніпулювання змінними витратами. Постійні ж витрати не є підконтрольними, вони мають бути сплачені, навіть якщо процес виробництва не здійснюється.

Проте для підприємця ще важливіше знати величину середніх витрат, оскільки саме вони використовуються для порівняння із ціною товару.

Середні постійні витрати (AFC , *average fixed costs*) — постійні витрати, які припадають у середньому на одиницю продукції:

$AFC = \frac{FC}{Q}$. Графічно вони представлені

спадною лінією, оскільки середні постійні витрати зменшуються з розподілом постійних витрат на все більшу кількість продукції (мал. 7).

Середні змінні витрати (AVC , *average variable costs*) — змінні витрати, розраховані в середньому на одиницю продукції:

$AVC = \frac{VC}{Q}$. Їх величина важлива для ви-

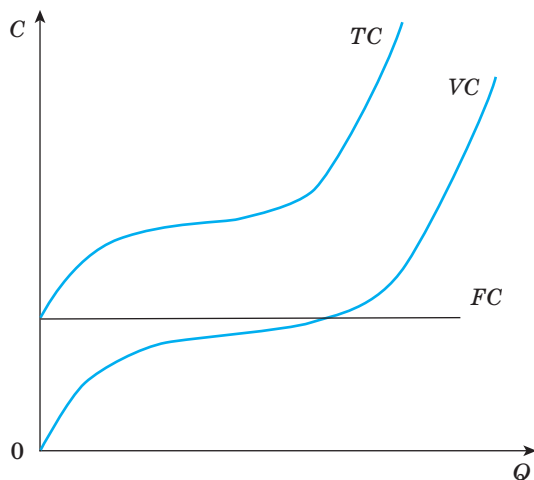
значення ефективної роботи підприємства та перспектив його розвитку. Графічно це U-подібна лінія внаслідок дії закону спадної граничної продуктивності (віддачі) (мал. 7).

Середні загальні витрати (ATC , *average total costs*) — загальні витрати, розраховані в середньому на одиницю продукції:

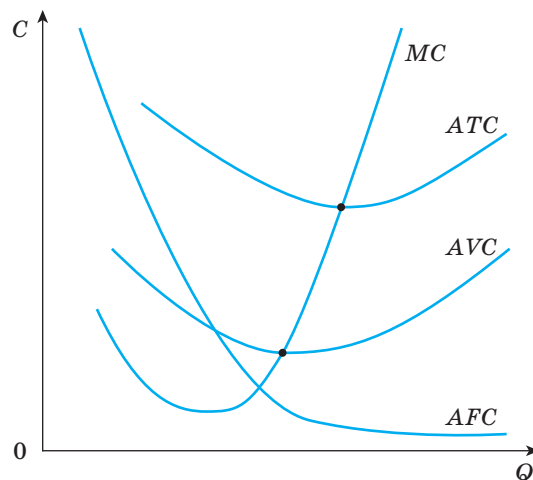
$ATC = \frac{TC}{Q}$ або $ATC = AFC + AVC$.

Для того щоб з'ясувати, скільки продукції виготовляти, необхідно визначити граничні витрати. **Граничні витрати** (MC , *marginal costs*) — витрати, необхідні для виробництва ще однієї додаткової одиниці продукції, тобто приріст загальних витрат, який є резуль-

татом приросту випуску продукції: $MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q}$ або $MC = \frac{\Delta VC}{\Delta Q}$, оскільки приріст загальних



Мал. 6. Криві постійних, змінних та загальних витрат



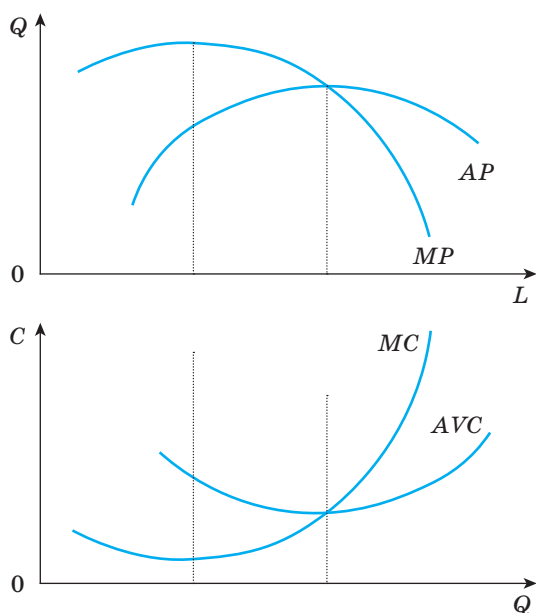
Мал. 7. Криві середніх і граничних витрат



витрат може бути лише результатом приросту змінних витрат. Крива граничних витрат також U -подібна лінія. Вона перетинає криві середніх змінних і середніх загальних витрат у точках їх мінімумів (мал. 7).

Важливо знати: якщо загальні витрати представлено функцією, то граничні витрати можна визначити як похідну від TC : $MC = (TC)'$.

Наведений графік свідчить про те, що, коли $MC < ATC$, виробництво кожної додаткової одиниці продукції зменшує середні загальні витрати; за цих умов частина кривої ATC є спадною. Якщо ж $MC > ATC$, то виробництво кожної додаткової одиниці про-



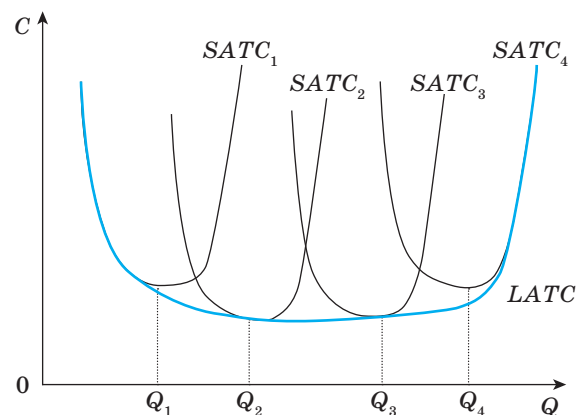
Мал. 8. Взаємозв'язок граничного й середнього продукту та граничних і середніх змінних витрат

дукції збільшує середні загальні витрати, за цих умов частина кривої ATC є висхідною.

Досить важливим є взаємозв'язок між результативністю виробництва та його витратами. Графіки граничного й середнього продукту дзеркально симетричні щодо граничних і середніх змінних витрат (мал. 8).

У довгостроковому періоді всі витрати є змінними. Підприємець може обрати з альтернатив виробництва (Q_1, Q_2, Q_3, Q_4) той варіант, який потребує найменших середніх загальних витрат (мал. 9). Крива довгострокових витрат ($LATC$) є обвідною для всіх можливих кривих короткострокових середніх загальних витрат ($SATC_1, SATC_2, SATC_3, SATC_4$).

До досягнення обсягу виробництва Q_2 діє позитивний ефект масштабу, коли зі збільшенням обсягів виробництва довгострокові середні загальні витрати зменшуються. При виробництві продукції від Q_2 до Q_3 діє постійний ефект масштабу, коли довгострокові



Мал. 9. Витрати виробництва в довгостроковому періоді

середні загальні витрати майже не змінюються в разі збільшення кількості продукції. Якщо ж підприємство виготовлятиме продукції більше, ніж Q_3 , то діє спадний ефект масштабу, оскільки довгострокові середні загальні витрати збільшуються. Обсяг випуску

продукції Q_2 , із якого позитивний ефект масштабу перестає діяти, але при цьому виникає постійний ефект масштабу, називається *мінімально ефективним розміром підприємства*. Отже, знаючи довгострокові витрати, можна визначити розміри підприємства.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Загальні витрати деякої фірми задано рівнянням $TC = 4000 + 500Q - 40Q^2 + Q^3$. Визначте: 1) величину постійних витрат; 2) величину змінних витрат за умови виробництва 2 одиниць продукції; 3) величину середніх постійних витрат за умови виробництва 500 одиниць продукції; 4) величину середніх змінних витрат за умови виробництва 3 одиниць продукції; 5) величину граничних витрат за умови виробництва 5 одиниць продукції.

Розв'язання.

1) Оскільки постійні витрати не залежать від обсягу виготовлення продукції, то $FC = 4000$.

2) Змінні витрати залежать від обсягу виготовлення продукції, тобто:

$$VC = 500Q - 40Q^2 + Q^3.$$

При $Q = 2$

$$VC = 500 \cdot 2 - 40 \cdot 2^2 + 2^3 = 848.$$

3) Середні постійні витрати:

$$AFC = \frac{FC}{Q} = \frac{4000}{Q}. \text{ За умови виробництва}$$

$$500 \text{ одиниць продукції } AFC = \frac{4000}{500} = 8.$$

4) Середні змінні витрати:

$$AVC = \frac{VC}{Q} = \frac{500Q - 40Q^2 + Q^3}{Q} = 500 - 40Q + Q^2.$$

При $Q = 3$

$$AVC = 500 - 40 \cdot 3 + 3^2 = 389.$$

5) Граничні витрати можна визначити як похідну від TC або від VC . $MC = (500Q - 40Q^2 + Q^3)' = 500 - 80Q + 3Q^2$. За умови виробництва 5 одиниць продукції:

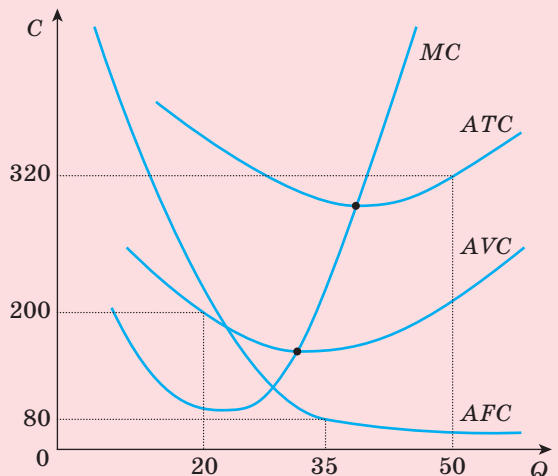
$$MC = 500 - 80 \cdot 5 + 3 \cdot 5^2 = 175.$$

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає різниця між явними та неявними витратами?
2. Наведіть приклади постійних і змінних витрат.
3. Заповніть таблицю на основі наведених даних про витрати фірми в короткостроковому періоді.

Q	VC	TC	ATC	MC
0		100		
1			125	
2				55
3	140			
4	320			
5				210

4. Використовуючи числові дані графіка, визначте: 1) TC_{20} ; 2) ATC_{20} ; 3) VC_{50} ; AVC_{50} .



§ 9. Основні елементи витрат. Собівартість виробництва одиниці товару

Для того щоб відповісти на запитання, що саме та на яку суму витрачено в процесі виробництва продукції, необхідно розглянути структуру витрат за економічними елементами. **Елементи витрат** — це поєднання економічно однорідних витрат.

Серед елементів витрат виділяють матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизацію та інші операційні (на основну діяльність підприємства) витрати.

Сама назва **матеріальних витрат** говорить про спожиті в процесі виробництва матеріальні ресурси. Безліч найменувань матеріальних ресурсів об'єднуються в кілька груп: сировина (продукція промисловості або сільського господарства, яка вперше надходить у переробку на підприємстві); матеріали (предмети праці, які вже раніше зазнали промислової переробки); придбані комплектуючі вироби й напівфабрикати; паливо; енергія; тара й тарні матеріали; запасні частини тощо.

Витрати на оплату праці відображають участь у створенні продукції робочої сили. Вони складаються з витрат на виплату основної та додаткової (премії, заохочення тощо) заробітної плати працівників; гарантійних і компенсаційних виплат, пов'язаних з індексацією заробітної плати, із затримкою виплати заробітної плати тощо; витрат на оплату відпусток; оплату простоїв не з вини працівників тощо.

Відрахування на соціальні заходи передбачають відрахування підприємством сум єдиного соціального внеску (ЄСВ) у розмірах і порядку, визначених законодавством (в Україні від 01.01.2016 р. — 22%); відрахування на індивідуальне страхування робітників та інші соціальні заходи. ЄСВ із 01.01.2011 р. замінив окремі відрахування в Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування України.

Амортизація, як ви вже знаєте, — процес поступового перенесення вартості основних

засобів на продукт, що виготовляється. Тому підприємцю важливо знати, яка вартість капітальних ресурсів витрачена.

До **інших операційних витрат** належать витрати, що не увійшли до складу названих вище елементів, зокрема витрати, пов'язані з управлінням виробництвом (наприклад витрати на відрядження, послуги зв'язку, на придбання ліцензій, на охорону праці та техніку безпеки тощо); витрати на перевезення працівників виробництва до місця роботи та назад; витрати зі страхування ризиків, пов'язаних із виробничим процесом; податки, збори та інші обов'язкові платежі тощо.

Групування витрат за економічними елементами є базою для планування оборотних коштів підприємства, оскільки дозволяє проаналізувати, що витрачено за поточний звітний період, і пов'язати їх з іншими розділами плану: планом матеріально-технічного постачання, фондом заробітної плати, планом зростання ефективності виробництва, балансом надходжень і витрат тощо.

Порівнюючи фактичну структуру витрат за кілька періодів, підприємець виявляє динаміку й напрямок зміни окремих елементів, матеріало-, фондо-, трудомісткості, енергоємності та вплив НТП на структуру витрат.

Групування витрат за економічними елементами здійснюється в усіх галузях народного господарства, оскільки це використовують для складання кошторису виробництва. Дані про структуру витрат за економічними елементами наводять у статистичних щорічниках.

Однак це групування не дає можливості визначити, у яку кількість витрат обходиться виробництво окремих видів продукції, де саме, на які цілі, у якому обсязі використано ресурси. Ці питання вирішує групування витрат за призначенням, тобто за статтями калькулювання (від латин. *calcolare* — обчислювати). Воно необхідне для визначення собівартості окремих виробів, установлення напрямків зосередження витрат і пошуку





резервів їхнього скорочення. **Собівартість продукції**, робіт, послуг являє собою вартісну оцінку сировини, матеріалів, палива, енергії, основних фондів, трудових ресурсів, що використовуються в процесі виробництва продукції (робіт, послуг), а також інших витрат на її виробництво й реалізацію.

Підприємство самостійно встановлює перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) з урахуванням своєї галузевої належності, продукції, що виробляється, технологічного процесу та методу планування витрат на підприємстві. Свій вибір підприємство відображає в наказі про облікову політику.

Залежно від способу включення витрат до собівартості продукції всі витрати (за статтями) на виробництво продукції класифікують як прямі та непрямі (накладні). *Прямі витрати* безпосередньо пов'язані з виготовленням цього виду продукції та можуть бути прямо віднесені на її одиницю. Так, до складу прямих матеріальних витрат включається вартість сировини та основних матеріалів, що становлять основу конкретної продукції, що виробляється. До складу прямих витрат на оплату праці зараховуються заробітна плата та інші виплати робітникам, які зайняті у виробництві продукції.

Непрямі витрати пов'язані з виготовленням різних виробів і не можуть прямо належати до того чи іншого виду продукції. Прикладом непрямих витрат є допоміжні матеріали, заробітна плата обслуговуючого персоналу (непряма), витрати на утримання та ремонт будівель, приміщень, устаткування, амортизація та страхування основних засобів, орендна плата, оплата комунальних послуг тощо. Обслуговування роботи цехів основного й допоміжного виробництва та управління ними, організація та координація виробничого процесу в них вимагають певного управлінського апарату й витрат, які мають назву *загальновиробничих*. Загальновиробничі витрати розподіляються між продукцією пропорційно до обраної бази.

Найпоширенішим способом розрахунку собівартості продукції є поділ повної суми витрат за конкретний період на кількість одиниць продукції, виготовленої за цей період. Якщо пригадати матеріал § 8, то це

$$ATC = \frac{TC}{Q}. \text{ Саме тому цей показник порів-}$$

нюють із ціною товару: якщо ціна вище собівартості, підприємство отримує прибуток, якщо нижче — має збитки.

Собівартість продукції як показник використовується для контролю за витратами ресурсів виробництва, а також визначення економічної ефективності організаційно-технічних

заходів, установлення цін на продукцію. За умов самофінансування зниження собівартості є основним джерелом зростання прибутку підприємства.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Підприємство «Ласунчик» почало виготовляти тістечка й торти. У поточному місяці було виготовлено 2000 тістечок та 720 тортів.

На виробництво тістечок було витрачено матеріалів на суму 15 000 грн, на виготовлення тортів — 25 760 грн. Заробітна плата кондитерів, зайнятих на виготовленні тістечок, склала 8700 грн, на виготовленні тортів — 5200 грн. У фонд заробітної плати кондитерів підприємство сплатило 22 % ЄСВ. Витрати на електроенергію, амортизацію електропечей, прибирання та інше, що включається до загальновиробничих витрат, склали 11 954 грн.

Відповідно до облікової політики підприємства загальновиробничі витрати розподіляються пропорційно до заробітної плати кондитерів.

Розрахуйте собівартість одного тістечка та одного торта.

Розв'язання. Витрати матеріалів та заробітна плата належать до прямих витрат, оскільки чітко описані витрати на конкретну продукцію.

Виплати ЄСВ становлять: на заробітну плату кондитерів, зайнятих на виготовленні тістечок: $8700 \cdot 0,22 = 1914$ грн; на виготовленні тортів: $5200 \cdot 0,22 = 1144$ грн.

Таким чином, прямі витрати на виготовлення тістечок: $15\,000 + 8700 + 1914 = 25\,614$ грн, а на виготовлення тортів: $25\,760 + 5200 + 1144 = 32\,104$ грн.

Для визначення собівартості треба розподілити загальновиробничі витрати. Для цього знаходимо коефіцієнт розподілу загальновиробничих витрат (K), поділивши їх суму (ЗВВ) на базу розподілу — фонд заробітної плати кондитерів (ФЗП):

$$K = \frac{\text{ЗВВ}}{\text{ФЗП}} = \frac{11\,954}{(8700 + 5200)} = 0,86.$$

Таким чином, на виготовлення тістечок загальновиробничі витрати складають $8700 \cdot 0,86 = 7482$ грн, а на виготовлення тортів: $5200 \cdot 0,86 = 4472$ грн (або $11\,954 - 7482 = 4472$ грн).

Отже, загальні витрати на виготовлення тістечок становлять: $25\,614 + 7482 = 33\,096$ грн, на виготовлення тортів: $32\,104 + 4472 = 36\,576$ грн.

Собівартість розраховуємо шляхом ділення загальних витрат на обсяг продукції.

Собівартість тістечка: $\frac{33\,096}{2000} = 16,55$ грн.

Собівартість торта: $\frac{36\,576}{720} = 50,8$ грн.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що являють собою елементи витрат? Наведіть конкретні приклади кожної складової.
2. Охарактеризуйте статті калькулювання виробничої собівартості продукції.
3. Як розраховується собівартість виробництва одиниці товару?
4. За наведеними в таблиці даними розрахуйте собівартість одиниці кожного товару, якщо базою розподілу загальновиробничих витрат є витрати матеріалів.

Показники	Товар А	Товар В
Кількість товарів, одиниць	40 000	25 000
Витрати на оплату праці, грн	25 000	48 000
Витрати на матеріали, грн	120 000	640 000
Загальновиробничі витрати, грн	32 000	

§ 10. Зв'язок доходів підприємця та витрат. Валовий дохід (загальний виторг). Нормальний прибуток. Бухгалтерський та економічний прибуток. Рентабельність

Підприємець залучає до виробництва ресурси для створення продукту, його подальшої реалізації та отримання доходу. Саме дохід є спонукальним мотивом і джерелом існування та розвитку підприємства.

На рівні фірми валовий дохід означає загальну суму доходів від усіх видів діяльності фірми: виторг від реалізації товарів, робіт і послуг; дохід від надання фінансових послуг іншим підприємствам; доходи у вигляді дивідендів, відсотків, від володіння борговими вимогами; доходи від операцій оренди тощо. Основою валового доходу виробничих підприємств є валовий дохід від реалізації продукції. **Валовий дохід**, або **загальний виторг** (TR , *total revenue*), — це грошова сума, яку отримує фірма від продажу певної кількості одиниць продукції. Він дорівнює добутку ціни товару на його кількість: $TR = P \cdot Q$.

Якщо розрахувати дохід, який припадає на одиницю проданого товару, отримаємо **середній дохід** (AR , *average revenue*):

$$AR = \frac{TR}{Q}.$$

В умовах досконалої конкуренції

середній дохід дорівнює ціні.

Дохід, отриманий від реалізації кожної останньої, додаткової одиниці товару, називається **граничним доходом** (MR , *marginal revenue*):

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta Q}.$$

В умовах досконалої

конкуренції граничний дохід дорівнює ціні.

Як будь-яка гранична величина є похідною від загальної, так і граничний дохід є похідним від загального доходу $MR = TR'$.

Слід розрізнити поняття «дохід» і «прибуток». Поняття «дохід» є ширшим, ніж «прибуток». Прибуток підприємства є складовою частиною доходу підприємства. **Прибуток** (Pr , *profit*) — це частина виторгу, що залишається після відшкодування всіх витрат

на виробничу й комерційну діяльність підприємства: $Pr = TR - TC$.

В економічній науці та господарській практиці розрізняють нормальний прибуток, бухгалтерський прибуток і економічний прибуток.

Нормальний прибуток є одним з елементів внутрішніх витрат; це дохід підприємця на його ресурс — підприємницькі здібності, тобто нормальна винагорода за його діяльність, ризик, ініціативу, необхідна для його утримання в цій галузі. Нормальний прибуток визначається як добуток середньої серед підприємств рентабельності (вираженої у відсотках) і розміру інвестованого в справу капіталу.

Оскільки бухгалтери й економісти по-різному розглядають витрати, вони по-різному сприймають і результати. **Бухгалтерський прибуток** — це різниця між загальним виторгом і явними (зовнішніми) витратами. Бухгалтери, оцінюючи результати за звітний період, не враховують неявні витрати, оскільки їх неможливо підтвердити документально. Економісти, оцінюючи альтернативні варіанти використання залучених ресурсів, ураховують і неявні витрати. **Економічний прибуток** — різниця між загальним виторгом і всіма явними (зовнішніми) та неявними (внутрішніми) витратами. Його можна розрахувати також як різницю між бухгалтерським прибутком і неявними (внутрішніми) витратами. Величину економічного прибутку економісти порівнюють із можливими втраченими доходами на власні ресурси підприємця та оцінюють доцільність підприємницької діяльності. Так, наприклад, якщо бухгалтерський прибуток менший за суму втраченої заробітної плати та відсотків на депозит, назвати таку підприємницьку діяльність економічно вигідною неможливо. Якщо за висновком економістів підприємство ледь покриває витрати, то це означає, що відшкодовуються і зовнішні, і внутрішні витрати, а підприємець отримує такий дохід,

який лише утримує його в цій діяльності, — це нормальний прибуток. Економічний прибуток — це дохід, отриманий понад величину нормального прибутку. Нормальний прибуток включається до економічних витрат, а економічний прибуток — ні, він є надлишком витрат над ними. Економічний прибуток може бути додатним, від’ємним і нульовим. Якщо фірма не може повністю покрити економічні витрати, її власники прагнуть кращого альтернативного використання ресурсів поза межами цієї діяльності.

Прибуток є основним фінансовим джерелом розвитку підприємства, науково-технічного вдосконалення його матеріальної бази та продукції всіх форм інвестування. Він є джерелом оплати податків. Якщо з прибутку вирахувати податки та збори, отримаємо **чистий прибуток**.

Крім цього, прибуток — це основний показник ефективності роботи підприємства.

Проте абсолютні розміри прибутку не є достатньою підставою для характеристики якості цієї роботи, оскільки різні підприємства можуть отримати, наприклад, однаковий прибуток, вклавши різний за розміром капітал або виготовивши різну кількість продукції. Тому якість роботи підприємства визначають за відносним показником, який

відображає ступінь прибутковості щодо того чи іншого фактора виробництва. Таким показником є рентабельність.

Рентабельність підприємства обчислюють як відношення прибутку до вартості основних виробничих фондів та оборотних засобів, виражене у відсотках. Якщо, наприклад, рентабельність виробництва 25 %, то це означає, що кожна гривня, вкладена в основні виробничі фонди та оборотні засоби, приносить 25 коп. прибутку.

Рівень рентабельності часто називають нормою прибутку. Цей відносний показник дає змогу порівнювати ефективність роботи різних підприємств.

Крім рентабельності підприємства, для виявлення ефективності виробництва окремих товарів обчислюють рентабельність продукції. **Рівень рентабельності продукції** визначають як відношення прибутку від реалізації продукції до витрат на її виробництво.

Величина середньої рентабельності дуже відрізняється залежно від галузі. Так, у банківській сфері рентабельність може доходити до 100 % і більше, у торгівлі цей показник перебуває на рівні 20—30 %, у харчовій промисловості — 10—15 %, у легкій промисловості — 7—10 %, у важкому машинобудуванні — 2—5 %.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

На свою діяльність підприємство витратило 130 000 грн змінних витрат. Загальний виторг склав 408 000 грн. Визначте величину постійних витрат підприємства, якщо рентабельність його продукції становить 20 %.

Розв’язання. Ми вже знаємо, що

$$TC = FC + VC, \text{ отже, } FC = TC - VC.$$

Величину TC можна обчислити за форму-

лою рентабельності, адже $ROM = \frac{Pr}{TC} \cdot 100 \%$,

де ROM — рентабельність реалізованої продукції; Pr — прибуток.

$$\text{Тобто } TC = \frac{Pr}{ROM} \cdot 100 \% ; \text{ підставивши ві-}$$

$$\text{домі дані, отримаємо: } TC = \frac{Pr}{20 \%} \cdot 100 \% = 5Pr.$$

З іншого боку, ми знаємо, що $Pr = TR - TC$, тому $Pr = 408 - 5Pr$, звідси $6Pr = 408$, тому $Pr = 68\,000$ грн, а $TC = 5 \cdot 68\,000 = 340\,000$ грн.

$$\text{Отже, } FC = 340\,000 - 130\,000 = 210\,000 \text{ грн.}$$

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Поясніть різницю між поняттями «дохід» і «прибуток».
2. Охарактеризуйте бухгалтерський та економічний прибуток.

3. Поясніть різницю між нормальним та економічним прибутком.
4. Що таке чистий прибуток?
5. Як обчислюють рентабельність підприємства?



§ 11. Визначення оптимального обсягу виробництва. Максимізація прибутку підприємства. Закон максимізації прибутку (мінімізації витрат)

Із 10 класу ви вже знаєте, що раціональний виробник у короткостроковому періоді не встигає змінити виробничі потужності й тому намагається оптимізувати можливий обсяг випуску продукції для того, щоб отримати максимальний прибуток або мінімізувати збитки. Для цього можуть бути використані два підходи: 1) порівняння загального доходу із загальними витратами; 2) порівняння граничного доходу із граничними витратами.

Відповідно до першого підходу, підприємство максимізуватиме прибуток у тому випадку, якщо валовий дохід (TR) перевищуватиме загальні витрати (TC).

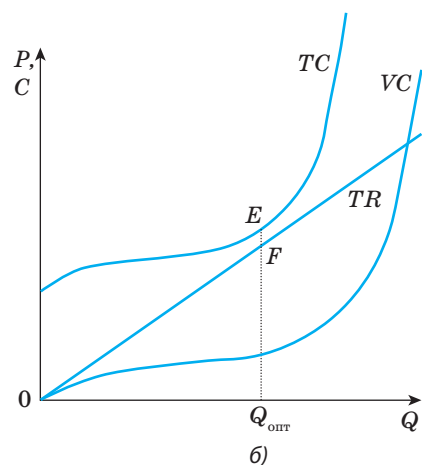
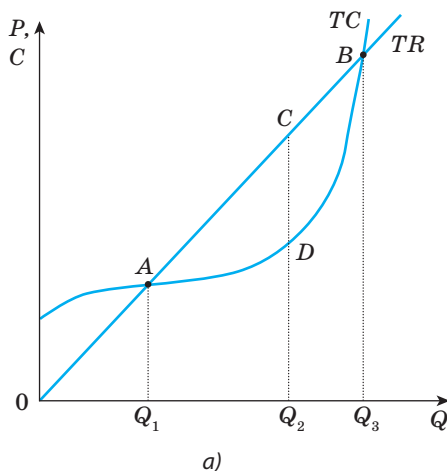
Точки A і B (мал. 10, а) — це точки беззбитковості, у яких $TR = TC$. До точки A і після точки B розміщені зони збитків. Тобто виготовляти менше Q_1 та більше Q_3 економічно недоцільно, збитково, оскільки $TR < TC$. Між точками A і B розташована зона прибутку, оскільки $TR > TC$. Оптимальним буде обсяг виробництва Q_2 , за якого різниця між TR та TC буде максимальною (відрізок CD).

Якщо ж діяльність підприємства в короткостроковому періоді збиткова, тобто валовий

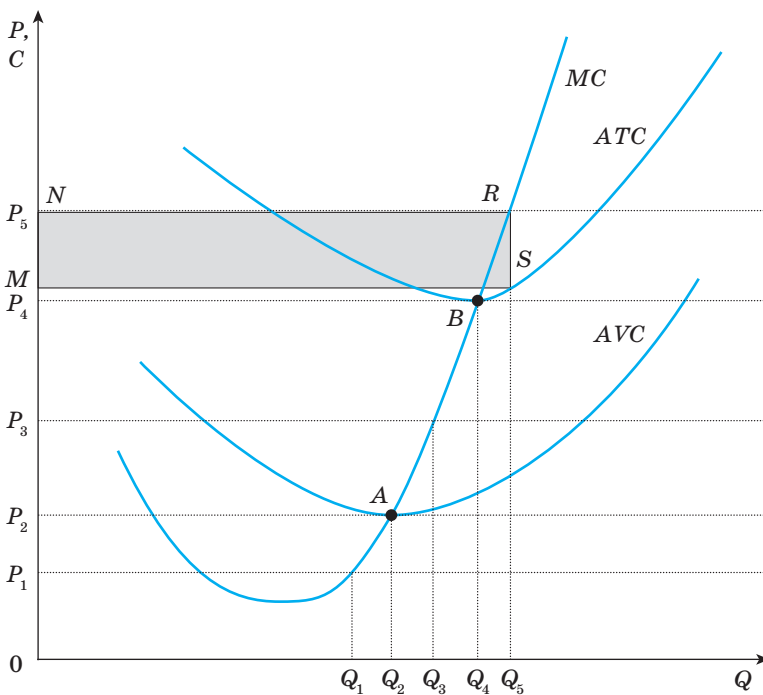
дохід за будь-якого обсягу виробництва менший за загальні витрати, але покриває змінні витрати, то підприємство намагатиметься мінімізувати збитки (мал. 10, б). Для цього необхідно обрати такий обсяг виробництва ($Q_{\text{опт}}$), за якого різниця між TR та TC буде мінімальною (відрізок EF). У випадку, коли валовий дохід не покриватиме змінні витрати, підприємство має залишити ринок.

За «золотим» правилом бізнесу підприємство оптимізуватиме свою діяльність (тобто максимізуватиме прибуток або мінімізуватиме збитки), виробляючи такий обсяг продукції, за якого граничний дохід дорівнює граничним витратам: $MR = MC$. Це твердження ще називають **законом максимізації прибутку (мінімізації витрат)**.

В умовах досконалої конкуренції підприємство виготовляє такий обсяг продукції, який не впливає на ціну й не дає можливості диктувати її, ціну сприймають як задану величину, тому граничний дохід дорівнює ціні: $MR = P$. Незалежно від того, максимізує підприємство прибуток чи мінімізує збитки, у будь-якому випадку рішення про обсяг пропозиції воно прийматиме,



Мал. 10. Досягнення підприємством максимального прибутку (а) та мінімальних збитків (б)



Мал. 11. Оптимізація діяльності підприємства за «золотим» правилом бізнесу

керуючись одним і тим самим принципом — рівності ціни та граничних витрат виробництва ($P = MC$).

Точки A і B (мал. 11) — точки перетину MC з AVC та ATC у їх мінімумах називаються *критичними точками*.

Якщо на ринку встановлюється ціна P_1 , підприємство виготовляє обсяг продукції Q_1 , але при цьому ціна не покриває ні постійних, ні змінних витрат. Тому підприємство має один шлях — залишити ринок.

Ціна P_2 покриває лише змінні витрати, тому підприємство зазнає збитків у розмірі постійних витрат. У цьому випадку йому байдуже, закритися чи продовжувати виготовляти продукцію, у будь-якому випадку його збитки дорівнюють постійним витратам.

За ціни P_3 покриваються змінні витрати та лише частина постійних витрат, тому підприємство зазнає збитків у розмірі частини постійних витрат, але продовжує процес виробництва.

Якщо на ринку встановлена ціна P_4 , а обсяг продукції становить Q_4 , покриваються і постійні, і змінні витрати, тоді підприємство перебуває в точці беззбитковості, коли

підприємець отримує лише нормальний прибуток, а економічний прибуток дорівнює 0.

За умови встановлення ціни на рівні P_5 , коли обсяг продукції становить Q_5 , підприємство отримує економічний прибуток (площа прямокутника $MNRS$).

Кожна з точок, у яких $P = MC$, показує, яку кількість продукції та за якою ціною підприємство готове поставити на ринок, тобто показує залежність обсягу продукції від ціни. Оскільки жодне підприємство не буде виготовляти продукції менше, ніж Q_2 , то частина висхідного відрізка кривої MC , що перебуває вище точки перетину з кривою середніх змінних витрат (AVC), є кривою пропозиції підприємства.

Таким чином, якщо $P < MC$, підприємство має зменшити обсяги виробництва продукції (навіть коли підприємство отримує прибуток, прибуток зменшується). Якщо ж $P > MC$, то для оптимізації своєї діяльності підприємство має збільшити виготовлення продукції (навіть коли підприємство отримує прибуток, прибуток збільшується).

У довгостроковому періоді «золоте» правило бізнесу набуває вигляду:

$$MR = MC = P = ATC.$$



НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Функція витрат досконало конкурентного підприємства має вигляд $TC = Q^2 + 100Q + 1200$. Ринкова ціна на продукцію підприємства становить 400 грн. Визначте обсяг випуску продукції, який забезпечує підприємству максимальний прибуток. Чому дорівнює цей максимальний прибуток?

Розв'язання. Підприємство максимізує прибуток за умови $MC = P$, граничні витрати є похідною від загальних витрат: $MC = (TC)' = 2Q + 100$.

Прирівнюємо граничні витрати із ціною продукції $2Q + 100 = 400$.

$$\begin{aligned} 2Q &= 300; \\ Q &= 150. \end{aligned}$$

Отже, підприємство максимізує прибуток, виготовляючи 150 одиниць продукції.

Прибуток є різницею між виторгом і загальними витратами: $Pr = TR - TC$. Оскільки загальний виторг $TR = P \cdot Q$, то $TR = 400Q$, тому: $Pr = 400Q - Q^2 - 100Q - 1200 = 300Q - Q^2 - 1200$. Підставимо оптимальний обсяг продукції: $Pr = 300 \cdot 150 - 150^2 - 1200 = 21\,300$ грн.

Таким чином, максимальний прибуток підприємства становить 21 300 грн.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте сутність визначення оптимального обсягу виробництва за методом порівняння валового доходу й загальних витрат.
2. Охарактеризуйте визначення оптимального обсягу виробництва за методом порівняння граничних витрат і граничного доходу.
3. Функція середніх загальних витрат досконало конкурентного підприємства має вигляд: $ATC = -5Q + \frac{20}{Q} + 400$. Ринкова ціна на продукцію

підприємства становить 20 грн. Визначте обсяг випуску продукції, за якого підприємство оптимізує свою діяльність.

4. Функція витрат досконало конкурентного підприємства має вигляд: $TC = 4Q^2 + 20Q + 600$. Попит на продукцію підприємства характеризується функцією $Q_d = 56 - P$. Визначте, за якою ціною підприємство реалізує свою продукцію в умовах оптимізації діяльності.

§ 12. Альтернативні способи збільшення прибутку підприємства. Аналіз показників діяльності підприємств в Україні

Прибуток — одна з найважливіших категорій, яка відображає результат фінансової господарської діяльності підприємства. Роль прибутку досить багатогранна.

Прибуток — головна рушійна сила ринкової економіки, мотив підприємницької діяльності, який забезпечує задоволення потреб не лише самого підприємця та його підприємства. За рахунок податків із прибутку забезпечуються інтереси держави. За допомогою прибутку оцінюється ефективність конкретної виробничої діяльності, а також формуються фінансові ресурси, завдяки яким підприємство може розвиватися та оновлюватися. Прибуток є механізмом, який захищає підприємство від загрози банкрутства.

Цілком логічно, що кожен підприємець намагається не лише отримувати прибуток, а й збільшувати його. Яким чином можна досягти цього?

Як відомо, прибуток являє собою різницю між виторгом і загальними витратами. Тому **збільшити прибуток** можна двома способами: збільшити валовий дохід, навіть за умови незмінних витрат, або зменшити загальні витрати, навіть за незмінного виторгу.

Для збільшення виторгу в реальних умовах недосконалої конкуренції можна *підвищити ціну на продукцію*, у тому числі за рахунок збільшення різниці між собівартістю та ціною, або збільшити обсяги продажу. Проте в цьому разі необхідно добре вивчити смаки й уподобання споживачів, а також ринок конкурентів. Оскільки продукція буде дорожчою, вона повинна бути якіснішою, мати якісь додаткові функції. Не слід забувати про *супутні або комплементарні (взаємодоповнюючі) товари*, які можна запропонувати покупцям разом з основними товарами, акції та тестування нової продукції, можливості різних способів розрахунків, здійснення ефективної реклами своєї продукції тощо.

Зменшення собівартості продукції пов'язане з *удосконаленням виробничого процесу*, використанням нових технологій виробництва та управління ним. Важливе значення має ліквідація втрат. Потрібно стежити за якістю продукції, вона не повинна знизитися.

Значну роль відіграє особистий фактор виробництва — *персонал підприємства*. Це мають бути комунікабельні, висококваліфіковані кадри, які з повагою ставляться і до своїх колег, і до покупців. Тому дуже важливо грамотно розробити політику мотивації та стимулювання персоналу, яка сприятиме зростанню ентузіазму робітників, а також підвищенню продуктивності праці та якості продукції.

Безумовно, удосконалення виробничого процесу вимагатиме більше коштів, тому не слід забувати про *інвесторів*, за допомогою яких оновлюється підприємство й створюється основа для подальшого зростання прибутку.

Однак яким би великим не було значення прибутку, для успішної діяльності підприємства необхідно регулярно здійснювати **аналіз фактичного стану підприємства**. Для цього використовується система фінансово-економічних показників, які всебічно характеризують підприємство. Інформаційною базою для проведення такого аналізу є бухгалтерська та фінансова звітність підприємства.

Для діяльності підприємств, зокрема, важливо проаналізувати тенденції змін таких показників:

- чистий дохід від реалізації продукції;
- собівартість реалізованої продукції;
- валовий прибуток (збиток), який розраховується шляхом виключення із чистого доходу від реалізації продукції собівартості продукції;
- фінансовий результат від операційної діяльності, який визначається як сума валового прибутку (збитку), іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат;



- фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від основної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових та інших витрат (збитків);
- чистий прибуток (збиток);
- валюта балансу;
- власний капітал, залучений капітал;
- необоротні та оборотні активи.

Дуже важливим є аналіз показників, які характеризують кадри, нематеріальні активи та інтелектуальний капітал.

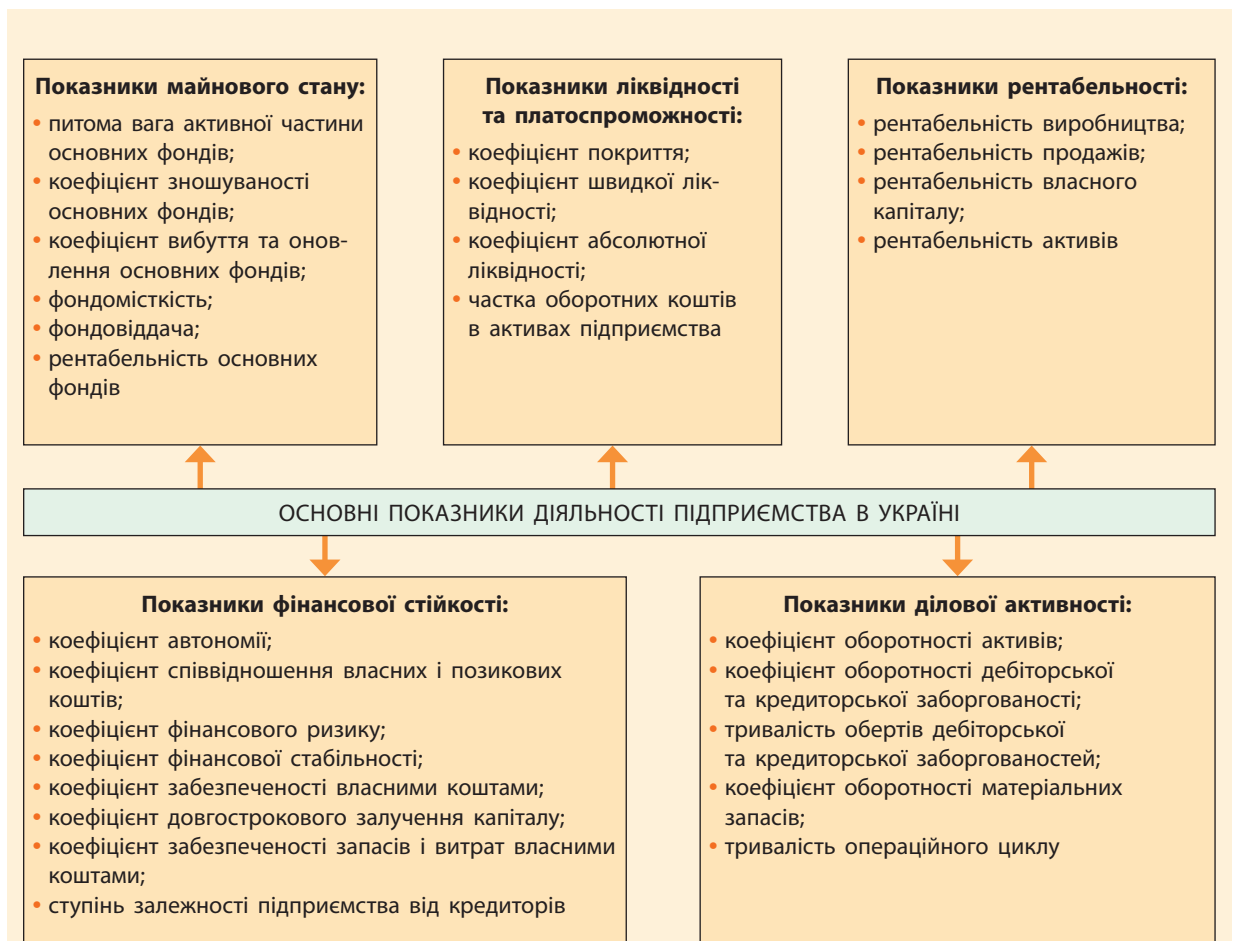
Основними показниками, що характеризують трудовий потенціал підприємства, є:

- 1) аналіз руху трудових ресурсів: коефіцієнт обороту з прийому та вибуття кадрів,

коефіцієнт плинності, коефіцієнт стабільності;

- 2) аналіз поточного стану: середньорічне виробництво продукції одним робітником, баланс виробничого часу, продуктивність праці, забезпеченість фондів;
- 3) ефективність використання трудового потенціалу: зміна середнього рівня доходу працівника, економія фонду заробітної плати.

Оцінювання основних фінансово-економічних показників діяльності підприємства необхідно для того, щоб отримати певну кількість основних інформативних параметрів, які дають об'єктивну та точну картину фінансово-господарського стану підприємства з метою виявлення тенденцій його розвитку.



Мал. 12. Основні показники діяльності підприємства в Україні

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

За наведеними в таблиці даними обчисліть показники та проаналізуйте діяльність підприємства.

№ з/п	Показники	Минулий рік	Звітний (поточний) рік	Відхилення	
				абсолютне	відносне, %
1	Обсяг продукції, тис. грн	38 559	62 644		
2	Середньооблікова кількість працівників, осіб	510	560		
3	Фонд оплати праці, тис. грн	32 200	45 987		
4	Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн	15 768	26 821		
5	Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	32 594	40 308		
6	Прибуток, тис. грн	2540	3402		
7	Середньорічна заробітна плата одного працівника, тис. грн				
8	Продуктивність праці, тис. грн				
9	Рентабельність продукції, %				

Розв'язання. По-перше, розраховуємо середньорічну заробітну плату одного працівника. Для цього фонд оплати праці поділимо на середньооблікову кількість працівників. Отримаємо за минулий рік: $32\,200 \text{ тис. грн} : 510 = 63,137 \text{ тис. грн}$; для звітного року: $45\,987 \text{ тис. грн} : 560 = 82,12 \text{ тис. грн}$.

Продуктивність праці знаходимо у вартісному виразі як частку обсягу продукції та середньооблікової кількості працівників. За минулий рік: $38\,559 \text{ тис. грн} : 510 = 75,606 \text{ тис. грн}$; для звітного року: $62\,644 \text{ тис. грн} : 560 = 111,86 \text{ тис. грн}$.

Рентабельність продукції обчислюємо за формулою: $(\text{Прибуток} : \text{Собівартість реалізованої продукції}) \cdot 100\%$. За минулий рік: $2540 : 32\,594 \cdot 100\% = 7,79\%$; для звітного року: $3402 : 40\,308 \cdot 100\% = 8,44\%$.

Абсолютне відхилення за кожним показником розраховуємо як різницю між даними звітного періоду та даними минулого року. Відносне відхилення визначаємо шляхом ділення різниці даних звітного періоду та даних минулого року на дані минулого року та множимо на 100% (Абсолютне відхилення : Дані минулого року $\cdot 100\%$).

Результати заносимо до таблиці.

№ з/п	Показники	Минулий рік	Звітний (поточний) рік	Відхилення	
				абсолютне	відносне, %
1	Обсяг продукції, тис. грн	38 559	62 644	+24 085	+62,46
2	Середньооблікова кількість працівників, осіб	510	560	+50	+9,8
3	Фонд оплати праці, тис. грн	32 200	45 987	+13 787	+42,8
4	Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн	15 768	26 821	+11 053	+70,1
5	Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	32 594	40 308	+7 714	+23,67
6	Прибуток, тис. грн	2540	3402	+862	+33,94
7	Середня річна заробітна плата одного працівника, тис. грн	63,137	82,12	+18,983	+30,07
8	Продуктивність праці, тис. грн	75,606	111,86	+36,254	+47,95
9	Рентабельність продукції, %	7,79	8,44	+0,65	+8,34

Аналіз показників діяльності підприємства зробіть самостійно.





ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які чинники підвищення прибутку ви можете запропонувати підприємцям?
2. Обґрунтуйте використання показників, наведених у таблиці на с. 43, для аналізу діяльності підприємства.
3. Про що свідчать наведені нижче дані? Які резерви має використати підприємство?

№ з/п	Показники	Минулий рік	Звітний (поточний) рік	Відхилення	
				абсолютне	відносне, %
1	Обсяг продукції, тис. грн	52 468	68 542		
2	Середньооблікова кількість працівників, осіб	1120	1117		
3	Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	43 211	40 308		
4	Прибуток, тис. грн	25 400	34 026		
5	Продуктивність праці, тис. грн				
6	Рентабельність продукції, %				

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Оцінка структури витрат та ціни конкретного продукту за методом «витрати плюс»

МЕТА:

- засвоїти різницю між постійними та змінними витратами;
- отримати навички визначення собівартості та ціни товару;
- навчитися розраховувати суму прибутку за розміром рентабельності продукції.

ХІД РОБОТИ

Метод «витрати плюс» є одним із витратних методів ціноутворення, сутність якого полягає в додаванні до загальної суми витрат (прямих і загальновиробничих) певної суми, що відповідає нормі прибутковості, звичайної для відповідного виду діяльності. Крім прибутку, ціна обов'язково містить непрямі податки (акцизний податок і ПДВ).

1. Проаналізуйте структуру роздрібною ціни.

СТРУКТУРА РОЗДРІБНОЇ ЦІНИ

Витрати виробництва та реалізації товару	Прибуток виробника	Непрямі податки		Посередницька надбавка			Роздрібна надбавка		
		Акциз	ПДВ	Витрати посередника	Прибуток посередника	ПДВ посередника	Витрати роздрібного продавця	Прибуток роздрібного продавця	ПДВ роздрібного продавця
Ціна оптового виробника									
Ціна оптова відпускна									
Ціна оптова закупівельна									
Ціна роздрібна									

2. Швейне підприємство виготовляє жіночі пальта. Для цього воно закуповує тканину за ціною 260 грн/погонний метр, фурнітуру та допоміжні матеріали за ціною 150 грн/одинаця продукції, хутро за ціною 400 грн/одинаця продукції. Оплата праці робітника на виготовлення одиниці продукції становить 200 грн за одиницю продукції, на фонд оплати праці підприємство сплачує ЄСВ у розмірі 22 %. Накладні витрати складають 140 % від оплати праці робітника, невиробничі витрати — 1,4 % від виробничої собівартості. На пошиття одного пальта необхідно витратити 1,5 погонних метра тканини. Рентабельність продукції дорівнює 21 %. Акцизний податок становить 35 % ціни оптового виробника. ПДВ стягують у розмірі 20 %. Посередницька надбавка — 10 %, торговельна надбавка — 15 %.

- 1) Визначте постійні та змінні витрати на виробництво одного пальта.
 - 2) Обчисліть собівартість одиниці товару.
 - 3) Визначте суму прибутку швейного підприємства.
 - 4) Обчисліть ціну оптового виробника.
 - 5) Визначте суми непрямих податків: суму акцизного податку; суму ПДВ.
 - 6) Обчисліть величину оптової відпускної ціни; оптової закупівельної ціни; роздрібною ціни.
3. Зробіть висновки.



1. Кожна точка на ізокванті показує
 - А комбінацію ресурсів, за якої граничні витрати дорівнюють граничному доходу
 - Б комбінацію ресурсів, за якої забезпечується максимізація прибутку
 - В комбінацію ресурсів, за якої забезпечується один і той самий рівень витрат
 - Г комбінацію ресурсів, за якої забезпечується один і той самий рівень випуску продукції
2. Заробітна плата продавця в межах окладу є прикладом
 - А постійних витрат
 - Б змінних витрат
 - В внутрішніх витрат
 - Г граничних витрат
3. Придбання нового програмного забезпечення для фірми є прикладом
 - А змінних витрат
 - Б внутрішніх витрат
 - В зовнішніх витрат
 - Г граничних витрат
4. Середні змінні витрати будуть мінімальними, якщо
 - А $MP = AP$
 - Б $ATC = MC$
 - В $MC = MR$
 - Г $P = AVC$
5. До складу матеріальних витрат НЕ включаються
 - А витрати на сировину
 - Б витрати на напівфабрикати
 - В витрати на техніку безпеки
 - Г витрати на запасні частини
6. Нормальний прибуток як винагорода за підприємницький ризик та ініціативу включається до складу
 - А економічного прибутку
 - Б постійних витрат
 - В змінних витрат
 - Г явних витрат
7. Рентабельність продукції визначається у відсотках відношенням
 - А прибутку до загального виторгу
 - Б загального виторгу до вартості активів
 - В загального виторгу до собівартості випуску продукції
 - Г прибутку до собівартості випуску продукції
8. Підприємство, яке функціонує на конкурентному ринку в короткостроковому періоді, буде змушене залишити галузь, якщо
 - А ціна на його продукцію покриває лише змінні витрати
 - Б ціна на його продукцію покриває лише його загальні витрати
 - В його збитки менші, ніж постійні витрати
 - Г його збитки більші, ніж постійні витрати
9. Для аналізу діяльності підприємства використовують показники
 - А фондовіддачі
 - Б рентабельності
 - В продуктивності праці
 - Г усі відповіді правильні
10. Виробнича функція приватного підприємства має вигляд $Q = 15L^2 - L^3$. Це означає, що загальний продукт буде максимальним, якщо буде найнято
 - А 5 робітників
 - Б 8 робітників
 - В 10 робітників
 - Г 12 робітників
11. Установіть відповідність між поняттями та формулами їх визначення.

1 Правило максимізації прибутку 2 Граничний продукт 3 Однофакторна виробнича функція 4 Середній продукт	- А $Q = 50L^2 - L^3$ - Б $\frac{MP_L}{MP_K} = \frac{P_L}{P_K}$ - В $\frac{Q}{L}$ - Г $\frac{\Delta Q}{\Delta L}$ - Д $\frac{MRP_L}{P_L} = \frac{MRP_K}{P_K} = 1$
--	--
12. Функція середніх загальних витрат досконало конкурентного підприємства має вигляд:

$$ATC = -10Q + \frac{100}{Q} + 200$$
 Установіть відповідність між поняттями та їхніми конкретними значеннями.

1 Постійні витрати 2 Граничні витрати на виробництво восьмої одиниці товару 3 Середні змінні витрати на виробництво п'яти одиниць продукції 4 Змінні витрати на виробництво двох одиниць продукції	- А 200 - Б 150 - В 360 - Г 40 - Д 100
---	--



1. Про діяльність фірми відомо:

Праця							Капітал						
L	TP_L	MP_L	$\frac{MP_L}{P_L}$	TR_L	MRP_L	$\frac{MRP_L}{P_L}$	K	TP_K	MP_K	$\frac{MP_K}{P_K}$	TR_K	MRP_K	$\frac{MRP_K}{P_K}$
1		12					1	13					
2		10					2	22					
3		6					3	28					
4		5					4	32					
5		4					5	35					
6		3					6	37					
7		2					7	38					



- Ціна одиниці праці становить 8 грош. од., ціна одиниці капіталу — 12 грош. од. Продукція реалізується за ціною 2 грош. од. Визначте комбінацію ресурсів, яка забезпечує мінімум витрат на виробництво 50 одиниць продукції. За якого співвідношення ресурсів фірма отримує максимум прибутку? Скільки одиниць продукції необхідно виробити для цього? Чому дорівнює величина цього максимального прибутку?
2. Виробництво фірми описано виробничою функцією $Q = 39L^2 - 2L^3$. Визначте кількість трудових ресурсів, за якої досягається максимальний середній продукт і максимальний сукупний продукт. Чому дорівнюють ці максимальні величини?
3. Виробнича функція має вигляд $Q = 5LK$. Ціна праці дорівнює 15, ціна капіталу — 30. Витрати виробника становлять 600 грош. од. Визначте, за яких значень L і K фірма мінімізує витрати. Чому при цьому дорівнює обсяг виробництва?
4. Середні загальні витрати фірми описано формулою $ATC = 8Q + 150$. Запишіть функцію граничних витрат і визначте їх величину за умови виробництва 100 одиниць продукції.
5. Загальні витрати деякої фірми задано рівнянням $TC = 4000 + 500Q - 40Q^2 + Q^3$. Визначте: 1) обсяг продукції, за якого фірма досягає критичного стану; 2) за якої ціни на продукцію фірми їй доцільно продовжувати виробництво; 3) ціну пропозиції за умови виробництва 25 одиниць продукції.
6. Підприємець Остапенко звільнився з ткацької фабрики, де він отримував заробітну плату 5200 грн на місяць, та організував невелику фірму з виготовлення в'язаних сувенірів. Він найняв двох помічників з окладом по 6500 грн на місяць. Щомісячна оренда приміщення становить 1250 грн. На сировину й фурнітуру витрачається 10000 грн. Підприємець інвестував у справу власні заощадження в розмірі 20000 грн, які були зняті з депозиту та приносили йому 18% річних. Свої підприємницькі здібності Остапенко оцінює у 8500 грн. Загальний місячний виторг від продажу в'язаних сувенірів склав 46000 грн. Визначте розмір бухгалтерського, економічного й чистого прибутку, якщо податки з прибутку складають 18%.
7. Відновіть усі дані таблиці та визначте обсяг випуску продукції, що приносить фірмі максимум прибутку, якщо ціна на товар становить 15 грн.

Q	FC	VC	TC	AFC	AVC	ATC	MC	TR	Pr
0									
10						20			
20									
30			390				11		
40		420							
50				2		14			



ТЕМА 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **розуміти** зміст основних статей балансу підприємства та звіту про фінансові результати;
- **наводити приклади** внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування підприємства;
- **визначати**, які переваги може мати підприємство від відносин із банками та страховими компаніями;
- **пояснювати на прикладі** особливості укладання договорів кредитування та страхування;
- **розраховувати** коефіцієнт прибутковості капіталовкладень і показник рентабельності;
- **усвідомлювати** необхідність мінімізації підприємницьких ризиків.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якою є кінцева мета діяльності будь-якого підприємства?
2. За якими показниками можна визначити ефективність діяльності підприємства?
3. У чому полягає особливість формування капіталу акціонерного товариства?

§ 13. Джерела фінансування діяльності підприємства

Останніми роками в Україні відбуваються глибокі економічні зміни у сфері фінансово-кредитних відносин, які пов'язані з розвитком комерційних банків, інвестиційних фондів, страхових компаній, кредитних спілок та інших фінансових установ. Ці умови вимагають від фахівців підприємств, які відповідають за їх фінансову діяльність, кваліфікованої оцінки фінансового стану підприємства, прийняття ефективних управлінських рішень, без чого шанси на успіх у конкурентній боротьбі значно зменшуються.

Фінансова діяльність підприємства — це одна з управлінських функцій, яка пов'язана з управлінням процесами формування та використання фінансових ресурсів на підприємстві.

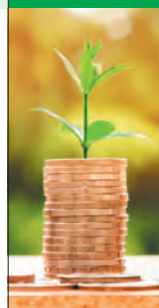
Фінансові ресурси підприємства — це грошові фонди цільового призначення, які формуються на підприємстві й використовуються для реалізації його статутних цілей.

Усі фінансові ресурси можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні фінансові ресурси (або власний капітал) — власні гроші, які підприємство витрачає на організацію та фінансування підприємницької діяльності. Якщо власний капітал становить більшу частину фінансових ресурсів підприємства — це запорука успішної, конкурентоспроможної роботи підприємства. Внутрішні фінансові ресурси складаються зі статутного капіталу, пайового капіталу, додатково вкладеного капіталу, резервного капіталу, нерозподіленого прибутку тощо.

Фінансово-господарська діяльність підприємства будь-якої організаційно-правової форми та форми власності розпочинається з формування статутного капіталу. **Статутний капітал** — це фінансові ресурси підприємства у вигляді грошових коштів (або вкладень у майно), матеріальних цінностей, нематеріальних активів, цінних паперів, які закріплені за підприємством на правах власності.

Розмір статутного капіталу підприємства значною мірою визначає масштаби його виробничої діяльності, впливає на можливість зовнішнього фінансування, ділову репутацію підприємства. Крім цього, розмір статутного капіталу, який визначає участь кожного із засновників, акціонерів у капіталі підприємства, є критерієм визначення суми прибутку, яку кожен із них отримує під час його розподілу.



Початковий розмір статутного капіталу фіксується в статуті або установчому договорі, які в обов'язковому порядку подаються до органів влади під час державної реєстрації підприємства. Контролюючи державні органи (податкові адміністрації), а також банки стежать за розміром статутного капіталу та за тим, щоб кожний засновник своєчасно вніс свою частку до статутного капіталу.

Як уже зазначалося, від засновників у статутний капітал можуть надходити не тільки гроші, майно (будівлі, машини, устаткування, транспортні засоби, сировина, матеріали тощо) і цінні папери, але й нематеріальні активи. До нематеріальних активів належить вартість права користуватися винаходами, промисловими зразками, технологіями, ноу-хау тощо.

На сьогодні розміри статутних капіталів повного, командитного товариств, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю законодавством не обмежуються, а для акціонерних товариств складають 1250 мінімальних зарплат, офіційно встановлених на певний момент часу. Для приватних підприємств розмір статутного фонду не визначено.

Незалежно від виду підприємства статутний капітал може збільшуватися за рахунок реєстрації додаткових внесків до нього (через акції, паї тощо), безпосереднього приєднання до нього частини отриманого прибутку, зарахування до нього частини резервного капіталу, який створюється на підприємстві згідно з установчим договором.

Статутний капітал, який формується у споживчих товариствах, колективних сільсько-господарських підприємствах, кооперативах за рахунок пайових внесків, має назву **пайового капіталу**.

Додатковий вкладений капітал відображає наявність і рух в акціонерних товариствах так званого емісійного доходу, тобто різниці між продажною та номінальною вартістю випущених акцій.

Резервний капітал утворюється на підприємствах за рахунок чистого нерозподіленого прибутку на умовах, зафіксованих в установчих документах. За рахунок резервного капіталу підприємство може покривати збитки від своєї господарської діяльності, а також збільшити статутний капітал.

Нерозподілений прибуток — це залишок отриманого прибутку підприємства, не витраченого за відповідними напрямками на дату складання звіту.

Крім внутрішніх фінансових ресурсів, підприємство може залучати й зовнішні фінансові ресурси, які в умовах ринкової економіки набувають важливого значення.

Зовнішні фінансові ресурси — фінансові ресурси, які підприємство може отримати ззовні на фінансовому ринку. Вони представлені коштами, які отримує підприємство від продажу власних акцій, облігацій та інших видів цінних паперів, а також позиковими засобами або великими інвестиціями.

У 10 класі ви вивчали діяльність підприємства на фондовому ринку як емітента акцій та облігацій при створенні підприємств — акціонерних товариств. Ви зрозуміли, що підприємство має можливість у такий

Розглянемо **приклад формування інвестиційного портфеля**. Підприємство розподілило свій інвестиційний портфель так: 15 % — в акції нафтодобувних підприємств, 20 % — в акції нафтопереробних підприємств, 17 % — в акції підприємств, що займаються транспортуванням і реалізацією нафти та нафтопродуктів, 13 % — в акції підприємств, що виробляють хімічну продукцію на основі нафтопродуктів.

Чи можна вважати вдалим формування такого портфеля інвестицій? Швидше за все, ні. Крім високого рівня відсотка вкладень у кожне конкретне підприємство, усі ці підприємства утворюють єдиний технологічний цикл. Виправданням для таких вкладень підприємств є те, що вони зроблені в сировинний комплекс — нафтовий, потреба в продукції якого є дуже високою.

спосіб збільшити власний капітал для розвитку підприємств, залучаючи зовнішні фінансові ресурси. Однак підприємство має можливість і право додаткового випуску й розміщення цінних паперів на ринку з метою залучення додаткових коштів. Ця діяльність підприємства засвідчує також відносини позики й на практиці виступає як кредит під цінні папери підприємства.

Проте в умовах ринкової економіки підприємство має можливість виступати і як емітент, випускаючи акції, облігації та векселі, і як інвестор, вкладаючи вільні кошти в цінні папери інших підприємств та отримуючи дивіденди (доходи), а також тримаючи цінні папери інших емітентів.

Вкладаючи кошти в цінні папери інших підприємств або банків, підприємство тим самим формує **портфель інвестицій**, який може бути *консервативним* (коли підприємство зацікавлене в стабільному доході) або *агресивним* (коли підприємство націлене на високий дохід із великим ризиком втратити свої капітали).

Між цими цілями існує певна суперечність, оскільки безпека вкладень грошей, як правило, не сумісна як із прибутковістю, так і зі зростанням капіталу. Щоб досягти компромісу, необхідно *диверсифікувати вкладення*, тобто розподілити капітал між безліччю цінних паперів і підприємств. Інвестиційний портфель підприємства може бути диверсифікований у такий спосіб: у кожний вид цінних паперів вкладено 10 % від загальної вартості всіх вкладень, і це значення може знижуватися до 5 %. Чим перевищення

значніше (якщо вкладення в кожний вид цінних паперів перевищує 10 %), тим диверсифікація слабша.

Вкладення в цінні папери досить ризиковані, тому необхідно постійно відстежувати кон'юнктуру фондового ринку, щоб збільшити прибутковість вкладень, а не втратити їх. Підприємство може здійснювати це самостійно або за допомогою трастових компаній.

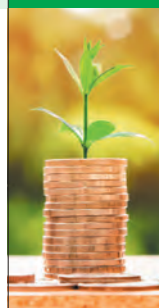
Трастова компанія — підприємство, яке забезпечує найбільш вигідне й надійне вкладення коштів інвестора, охороняє його інтереси, стежить за фінансовим станом підприємств, у чий цінні папери вкладені кошти інвестора, гарантуючи своєчасне отримання відсотків від вкладених коштів.

Таким чином, зовнішні фінансові ресурси складаються із господарських зобов'язань перед третіми особами (довгострокові й короткострокові кредити банків, облігаційні позики, а також кредити інших підприємств у вигляді векселів).

У складі зовнішніх фінансових ресурсів останніми роками підвищується роль **страхового ринку**, який надає підприємству страхові відшкодування за ризиками. Крім того, зараз у складі зовнішніх фінансових коштів підприємства з'явилися пайові й інші внески засновників, а також прибутки від цінних паперів, що емітують інші підприємства. Можливе й таке джерело зовнішніх фінансових ресурсів, як бюджетні асигнування та субсидії. Більш детально зміст зовнішнього фінансування та причини його вибору підприємством розглянемо пізніше.

Усі підприємці зацікавлені в раціональному й ефективному використанні фінансових ресурсів підприємства. Із цієї причини поняття **економії фінансових ресурсів та ефективного використання фінансових ресурсів** повинні мати певну змістову й кількісну визначеність. Коли йдеться про ефективне використання матеріальних, трудових, природних ресурсів, відбувається порівняння витрат на придбання відповідних ресурсів із досягнутим результатом (випуском продукції), тому й показниками ефективності є зниження фондо- та матеріаломісткості продукції, а також зниження витрат праці на одиницю продукції (трудомісткості). Це зниження сприяє також заощадженню





фінансових ресурсів, оскільки економія виробничих ресурсів водночас забезпечує зростання грошових нагромаджень і зменшення потреби підприємства в додаткових витратах на приріст статутного та інших грошових фондів.

Проте це не означає, що поняття ефективного використання фінансових ресурсів не має самостійного значення та своїх показників. Певною мірою робити висновки про ефективність використання фінансових ресурсів (і про ефективність фінансової діяльності підприємства) можна шляхом порівняння

досягнутого результату господарської діяльності (прибутку) із сумою фінансових ресурсів, які були використані підприємством за звітний період.

Звичайно, не можна абсолютизувати ці показники під кутом лише використання фінансових ресурсів, оскільки прибуток відображає й ступінь використання виробничих ресурсів. Жодне підприємство не застраховане від збитків, зниження обсягів виробництва внаслідок технологічних збоїв, несприятливих природних явищ або зниження трудової дисципліни.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Підприємство в перший рік своєї діяльності мало середньорічну суму фінансових ресурсів у розмірі 5246 тис. грош. од. і при цьому отримало прибуток у розмірі 1856 тис. грош. од., а в наступному році фінансові ресурси та прибуток збільшилися відповідно до 6124 тис. і 2136 тис. грош. од. Чи зросла за таких умов ефективність використання фінансових ресурсів підприємства?

Розв'язання. Абсолютний приріст як фінансових ресурсів, так і прибутку не

може свідчити про ефективність. Необхідно проаналізувати зміни віддачі на одиницю вкладених ресурсів. На кожні 100 грош. од. фінансових ресурсів у перший рік було отримано 35,4 грош. од. прибутку (1856 тис. грош. од.:5246 тис. грош. од.), а наступного року — лише 34,9 грош. од. (2136 тис. грош. од.:6124 тис. грош. од.), що свідчить про зниження ефективності використання фінансових ресурсів на підприємстві.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «фінансові ресурси підприємства».
2. Охарактеризуйте окремі складові внутрішніх фінансових ресурсів.
3. Що таке статутний капітал і як він створюється на підприємстві?
4. Що таке зовнішні фінансові ресурси підприємства та якими є джерела їх утворення?
5. Що розуміють під ефективним використанням фінансових ресурсів? Наведіть приклад.
6. Які фінансові операції здійснює підприємство за рахунок резервного капіталу?



§ 14. Фінансова звітність підприємства. Оцінювання фінансових результатів діяльності підприємства

Управління виробничою та фінансовою діяльністю підприємства вимагає наявності відповідним чином обробленої і поданої фінансової інформації та фінансових показників. Підприємець має розуміти значення фінансової документації для діяльності підприємства, знати методику аналізу фінансових документів, мати навички підприємницького відбору й аналізу періодичної звітності підприємства.

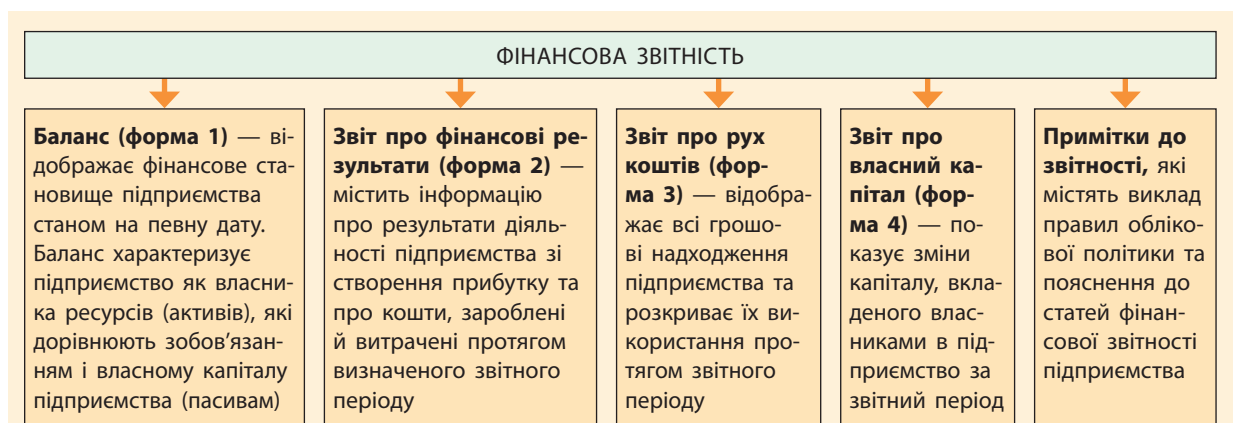
Грамотно складена й оформлена фінансова звітність — важливий чинник успішного підприємництва, оскільки дозволяє підприємцеві по-новому поглянути на роботу підприємства, досягнені результати фінансово-господарської діяльності, оцінити її перспективи. **Фінансова звітність** — це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансові результати діяльності й рух коштів підприємства за звітний період. Фінансові звіти є своєрідними інформаційними моделями суб'єктів господарювання (мал. 1).

Виробничі ресурси є матеріальною основою діяльності підприємств. Від раціональності їх використання залежить ефективність діяльності всіх структурних підрозділів підприємства. Керівництву підприємства

необхідно мати вичерпну, достовірну інформацію про наявність ресурсів у господарстві, їхній стан і розміщення, а також про джерела їх формування. Таку узагальнену та згруповану у відповідному порядку інформацію вони отримують за допомогою бухгалтерського балансу, який є одним з основних фінансових документів підприємства.

Бухгалтерський баланс підприємства (від фр. *balance* — ваги) — зведена таблиця, що відбиває в грошовій формі стан, розміщення, використання та джерела засобів підприємства. Це звіт про фінансово-майновий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов'язання та власний капітал. Він будується у вигляді двосторонньої таблиці. У лівій частині балансу, що називається *активом*, показують склад і розміщення ресурсів підприємства (активів), а в правій, що називається *пасивом*, — джерела формування ресурсів, показаних в активі балансу.

Актив і пасив балансу складаються з окремих статей, кожна з яких відображає величину певного економічного однорідного виду майна або його джерел. Статті бухгалтерського балансу, у свою чергу, об'єднуються



Мал. 1. Складові фінансової звітності

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ БАЛАНС

Актив

Розділ I. Необоротні активи — усі активи, що не є оборотними: нематеріальні активи, основні засоби, довгострокові фінансові вкладення, що враховуються в міру участі в капіталі (це паї в асоційовані підприємства, дочірні підприємства), довгострокові дебіторські заборгованості, відстрочені податкові активи, незавершене будівництво.

Розділ II. Оборотні активи — грошові кошти та їхні еквіваленти, не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації або споживання протягом операційного циклу або 12 місяців із дати балансу.

До оборотних активів належать: гроші на розрахунковому рахунку й інших рахунках у банку, гроші в касі та на валютному рахунку, гроші в дорозі, грошові еквіваленти; запаси (сировина, матеріали, паливо, товари, готова продукція, незавершене виробництво тощо); отримані векселі, короткострокові дебіторські заборгованості за товари, роботи, послуги; дебіторські заборгованості за розрахунками з бюджетом. До цього розділу записують витрати майбутніх періодів — на підготовку й освоєння нових виробництв та агрегатів, сплачені авансом орендні платежі, оплату страхового поліса, передплату на періодичні та довідкові видання тощо.

Розділ III. Необоротні активи, утримувані для продажу, і групи вибуття (сукупність активів, які плануються до продажу або відчуження в інший спосіб однією операцією, і зобов'язання, які прямо пов'язані з активами, що будуть погашені в результаті такої операції)

Пасив

Розділ I. Власний капітал: статутний капітал, пайовий капітал, додатково вкладений капітал, інший додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток, неоплачений капітал, вилучений капітал.

Розділ II. Довгострокові зобов'язання та забезпечення: довгострокові кредити банків, інші довгострокові фінансові зобов'язання, відстрочені податкові зобов'язання, інші довгострокові зобов'язання.

Розділ III. Поточні зобов'язання та забезпечення включають: поточні короткострокові кредити банку, поточні заборгованості за довгостроковими зобов'язаннями, видані векселі, поточні кредиторські заборгованості за товари, роботи, послуги, поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом, поточні зобов'язання зі страхування.

Розділ IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття

Мал. 2. Бухгалтерський баланс

в економічно однорідні групи майна та джерел його утворення — розділи. У бухгалтерському балансі підприємства виділено розділи активу й розділи пасиву (мал. 2).

Підсумок активу не може бути більшим або меншим за підсумок пасиву, оскільки загальна вартість майна господарства завжди має дорівнювати сумі тих джерел, за рахунок яких воно утворене. Це є основною властивістю балансу: підсумок активу має дорівнювати підсумку пасиву. Наявність розбіжностей між підсумками активу й пасиву балансу свідчить про помилки, допущені в облікових записах або під час складання самого балансу.

У міжнародних стандартах бухгалтерського обліку передбачена інша структура. Активи поділяються на довгострокові (основні засоби,

ділова репутація, виробничі ліцензії, інвестиції в асоційовані підприємства) і короткострокові (заборгованість покупців і замовників та інші дебіторські заборгованості). За міжнародними стандартами в пасивній частині балансу застосовують іншу класифікацію: капітал, довгострокові й короткострокові зобов'язання. Зокрема, розділ «Капітал» включає: капітал і резерви, випущений капітал, фонди, накопичений прибуток (збитки). У розділі «Довгострокові зобов'язання» відображаються позики, відкладені податки, пенсійні зобов'язання, виплати відсотків. Розділ «Короткострокові зобов'язання» містить: поточні короткострокові заборгованості, короткострокові позики, поточну частину довгострокових позик, у тому числі виплату відсотків, резерви за гарантіями.





Крім бухгалтерського балансу, річна й квартальна звітність підприємства включає також **звіт про фінансові результати діяльності підприємства та їх використання**.

Метою складання звіту про фінансові результати є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про доходи, витрати, прибутки та збитки від діяльності підприємства за звітний період.

У розділі I «Фінансові результати» відображається сума доходів і витрат від усіх видів діяльності підприємства й визначається чистий прибуток або збиток звітного періоду.

У розділі II «Елементи операційних витрат» розкрито інформацію про операційні витрати підприємства, понесені в процесі діяльності протягом звітного періоду.

Розділ III «Розрахунок показників прибутковості акцій» заповнюють виключно акціонерні товариства.

До звіту про фінансові результати обов'язково додається спеціальна «Довідка до звіту про фінансові результати і їх використання», що містить більш детальну інформацію про величину сплачуваних до бюджету податків і порядок їх нарахування.

Фінансовий результат діяльності підприємства є кінцевою грошовою оцінкою різних сторін виробничої, комерційної та фінансової діяльності підприємства. Найбільш важливими фінансовими показниками діяльності підприємства є балансовий прибуток, оподатковуваний прибуток, чистий прибуток тощо.

Балансовий прибуток визначається за допомогою спеціального розрахунку як різниця між загальним доходом (виторгом) від реалізації продукції та витратами на виробництво реалізованої продукції. Він є початковою величиною для нарахування податкових платежів. Для обчислення **оподатковуваного прибутку** балансовий прибуток коригується: збільшується на суму перевищення витрат на оплату праці понад нормативні, зменшується на суму рентних платежів, що вносять до бюджету, а також на суми прибутків, отриманих за цінними паперами, що належать підприємству, і прибутків, отриманих від участі в спільних підприємствах.

Сума податків на прибуток визначається, виходячи з величини прибутку оподаткування

з урахуванням пільг, що надаються, і ставок податку на прибуток. Різниця між оподатковуваним балансовим прибутком і величиною податку з урахуванням пільг є **чистим прибутком підприємства**. Напрямки використання чистого прибутку визначаються підприємством самостійно, виходячи із засновницького договору або інших документів. Чистий прибуток підприємства є тим показником, за яким визначається кінцевий фінансовий результат діяльності виробничого підприємства.

Крім цього, загальну фінансову оцінку діяльності виробничого підприємства й міру прибутковості його функціонування визначає показник рентабельності.

Рентабельність — якісний вартісний показник, що характеризує рівень віддачі витрат або міру використання наявних ресурсів у процесі виробництва й реалізації товарів, робіт і послуг.

В економічному аналізі використовуються різні показники рентабельності. Одні з них визначають прибутковість підприємств у співвідношенні до вкладених фінансових ресурсів — це *ресурсні показники рентабельності*. Інші показники визначають прибутковість підприємства у співвідношенні до поточних витрат на виробництво продукції — це *витратні показники рентабельності*.

Основним показником рентабельності діяльності підприємства є **рентабельність капіталу**, який розраховується як відношення отриманого прибутку до оподаткування (прибуток від реалізації продукції) до всього вкладеного капіталу:

$$R_D = \pi / K,$$

де R_D — рентабельність діяльності підприємства; π — прибуток без вирахування податку на прибуток; K — сума всіх фінансових ресурсів підприємства.

У знаменнику цієї формули можуть бути або внутрішні, або всі фінансові ресурси підприємства, як внутрішні, так і зовнішні (власний і позичковий капітал).

На практиці часто зустрічається показник **чистої рентабельності** використання фінансових ресурсів. Він розраховується в такий самий спосіб, тільки в чисельнику береться чистий прибуток, тобто прибуток, зменшений на розмір податків до бюджету. Цей показник

характеризує розрахункову рентабельність, тобто прибутковість, яка враховує лише прибуток, який залишається на підприємстві.

$$R_D = \chi_\pi / K,$$

де χ_π — чистий прибуток діяльності підприємства.

На відміну від ресурсних показників, **рентабельність поточних витрат підприємства** характеризує вигідність для підприємства виробництва продукції та окремих її видів і розраховується як відношення чистого прибутку підприємства до загальних витрат виробництва.

$$R_n = \chi_\pi / TC,$$

де TC — загальні витрати на виробництво продукції.

Так, якщо чистий прибуток дорівнює 0,6 млн грн, а загальні витрати виробництва — 4,0 млн грн, то рентабельність становитиме 15 % $(0,6 / 4 \cdot 100)$. Таким чином, на 1 грн витрат підприємство отримало 15 коп. чистого прибутку.

Збільшення рентабельності виробництва продукції є показником ефективності виробництва та реальною оцінкою фінансових результатів діяльності підприємства.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

За наведеними даними фінансового звіту підприємства «Оріон» за рік розрахуйте: розмір прибутку від реалізації продукції; прибуток, що підлягає оподаткуванню цього року; чистий прибуток підприємства. Якою є рентабельність виробництва продукції на цьому підприємстві?

Показники	Сума, тис. грн
Загальний дохід від реалізації продукції	458 975
Витрати на виробництво реалізованої продукції	225 128
Податок на додану вартість	91 795
Акцизи	12 948
Сума перевищення витрат на оплату праці	95
Рентні платежі	176
Прибутки за цінними паперами підприємства	12,2
Прибутки від участі у спільних підприємствах	21,6

Розв'язання. *Прибуток від реалізації* (балансовий прибуток) = Загальний дохід – Витрати на виробництво – Податок на додану вартість – Акцизи = $458\,975 - 225\,128 - 91\,795 - 12\,948 = 129\,104$ тис. грн.

Прибуток, що оподатковується = Балансовий прибуток + Сума перевищення витрат на оплату праці – Рентні платежі, що вносяться до бюджету – Прибутки за цінними паперами підприємства – Прибутки від участі у спільних підприємствах = $129\,104 + 95 - 176 - 12,2 - 21,6 = 28\,989,2$ тис. грн. Прибутки від участі в спільних підприємствах також відраховуються, оскільки до них застосовується окремий порядок оподаткування.

Чистий прибуток підприємства = Прибуток, що оподатковується $\cdot (100\% - \text{норма оподаткування } 18\%) = 28\,989,2 \cdot 0,82 = 105\,771,144$ тис. грн.

Рентабельність виробництва продукції = Чистий прибуток : Витрати на виробництво продукції = $(105\,771,144 : 225\,128) \cdot 100\% = 47\%$, тобто на 1 грн витрат підприємство отримує 47 коп. чистого прибутку.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які фінансові документи зобов'язане мати підприємство та для чого вони необхідні?
2. Що таке бухгалтерський баланс? Охарактеризуйте зміст двох частин балансу.
3. Як обчислюють рентабельність виробництва?
4. Якою є мета складання фінансового звіту? Що дає підприємцю інформація фінансового звіту?
5. За якими показниками оцінюють фінансові результати підприємства?





§ 15. Способи залучення зовнішніх фінансових ресурсів підприємства

Ринкові умови діяльності підприємства породжують об'єктивну необхідність поряд із власними коштами, які є в розпорядженні підприємця, використовувати **зовнішні фінансові ресурси (позичкові ресурси)**, серед яких: банківські кредити, товарний кредит і кредити під цінні папери.

Товарний кредит виникає в розрахунках за матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги. Вони передаються у власність підприємця-боржника на умовах угоди, що передбачає відстрочення кінцевого розрахунку на певний строк і під відсотки. Поширеною формою отримання товарного кредиту є видача підприємством векселів своїм постачальникам.

Вексель — цінний папір, письмове боргове зобов'язання чітко встановленої форми, яке засвідчує обов'язок боржника (векселедавця) сплатити певну грошову суму в певний строк своєму кредитору, власнику векселя (векселедержателю). Повна сума векселя містить номінальну суму та визначені у векселі відсотки.

Кредит під цінні папери — кошти, які залучаються підприємством-боржником від інших юридичних і фізичних осіб шляхом випуску (емісії) і продажу акцій та облігацій згідно із чинним законодавством.

Крім зазначених вище способів отримання додаткових коштів і можливостей, усі підприємства також мають змогу отримати зовнішні фінансові ресурси (позичкові) і у формі **фінансових кредитів**, під якими розуміють надання коштів підприємству як банками, так і небанківською установою (кредитна спілка, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії тощо) у позику на певний строк для цільового використання та під відсотки. Основними принципами кредитування є: терміновість, поверненість, забезпеченість, платність, добровільність, цільова спрямованість.

Найбільш поширеною формою фінансових кредитів є банківські кредити.

Підприємство оформлює та отримує **банківський кредит** не тільки й не тільки для покриття збитків та інших можливих прорахунків у діяльності підприємств. Це закономірне явище ринкової економіки, притаманне нормальному та ефективному функціонуванню підприємств.

Підприємства зацікавлені в отриманні короткострокових банківських кредитів для поповнення оборотних коштів. Річ у тому, що підприємства за рахунок власних оборотних коштів створюють мінімальні запаси сировини та матеріалів. Проте потреба в коштах для їх створення протягом року коливається. Підприємства із сезонним характером виробництва (наприклад, такі, що заготовляють ліс або переробляють сільськогосподарську сировину) мають у якийсь момент часу зробити такі запаси сировини, яких би вистачило на весь період переробки. Таким чином, у цих підприємств виникає потреба в додаткових коштах для накопичення сировини, і тому вони звертаються до банків, щоб отримати кредит (мал. 3).

За сучасних умов доступ до позичкового фонду підприємство має через систему комерційних банків, основною функцією яких є здійснення на договірних засадах кредитного, розрахункового й касового обслуговування підприємств та організацій.

Розглянемо основні види банківського обслуговування:

- **кредитна лінія** — згода банку надавати кредит протягом певного періоду часу (до року) у розмірах, що не перевищують наперед обумовлену суму для сплати за рахунок кредиту будь-яких розрахункових документів, передбачених у кредитній угоді;
- **овердрафт** — короткостроковий кредит, наданий банком надійному підприємству в межах встановленого банком ліміту, що дозволяє здійснювати розрахунки, коли клієнт має недостатньо коштів на поточному рахунку;



- *факторинг* — система фінансування, за умовами якої підприємство-постачальник товарів передає короткострокові вимоги за торговельними операціями комерційному банку;
- *акцептний кредит* — позика, яка передбачає акцептацію (підтвердження) банком інкасованої підприємством-позичальником тратти (переказний вексель) за умови, що підприємство надає банку вексель до терміну його оплати, тобто банк дає підприємству не гроші, а гарантію оплатити вексель у певний термін. Якщо підприємство не виконує зобов'язання, то їх бере на себе банк;
- *авальний кредит* — позика, коли банк бере на себе відповідальність за зобов'язаннями у формі поручительства або гарантії.

За акцептний та авальний кредити банк отримує комісійні.

Підприємство й банк укладають *кредитний договір*, який визначає права та зобов'язання позичальника та банку. Банк зобов'язується в певні строки надати кредит підприємству на умовах і за цілями, визначеними в договорі. Фіксується домовленість щодо суми кредиту, строку його погашення, відсоткової ставки за кредитом, обсягу прав банку, пов'язаних із використанням наданого кредиту та забезпеченням його повернення.

Зі свого боку підприємство зобов'язується використати кредит за призначенням, вжити заходів для своєчасного повернення боргу,

сплачувати відсотки за користування кредитом у встановленому розмірі та в установленій строк.

Складаючи кредитні угоди, банк має право обумовити видання кредиту *укладанням договору застави*. Предметом такого договору є майно (або майнові права), яке не може бути відчужене підприємством-позичальником та на яке може бути накладене стягнення в разі невиконання зобов'язання щодо сплати позички. Об'єктами застави можуть бути основні засоби, виробничі запаси, готова продукція, товари, цінні папери. Їх вартість має бути достатньою для погашення кредиту, відсотків за користування ним, а також для сплати штрафних санкцій у разі затримки повернення позички.

Для видачі кредиту банк має право вимагати від підприємства надання гарантій *третьої юридичної особи*. Така гарантія — це зобов'язання гаранта погасити борг за позичкою в разі її несплати підприємством-позичальником. Кредити під гарантії банки надають підприємствам, фінансове становище яких, за їхньою оцінкою, є нестійким. Щодо таких підприємств банки мають право також надавати кредити на умовах *страхування кредитного ризику*. У такому разі підприємство для отримання банківського кредиту спочатку звертається до страхової компанії та укладає з нею договір на страхування кредитного ризику.

Банки в процесі кредитування мають право вимагати від підприємства надання всієї





необхідної інформації та звітності для контролю за використанням кредиту, фінансовим станом і станом обліку та збереження заставленого майна (бухгалтерські баланси, дані про залишки товарно-матеріальних цінностей тощо), здійснювати перевірки на місцях стану забезпеченості кредитів як за даними бухгалтерського обліку, так і за майном.

Кредити, які комерційні банки надають підприємствам, залежно від термінів кредитування поділяються на короткострокові, середньострокові та довгострокові.

Короткострокові кредити даються строком до 12 місяців переважно для збільшення фонду оборотних коштів. В окремих випадках короткострокові кредити можуть

спрямовуватися на закупівлю машин та обладнання.

Середньострокові кредити надаються строком на один-три роки, **довгострокові кредити** — на строк від трьох років і більше. Ці кредити видаються на закупівлю капітальних ресурсів, тобто на капітальні вкладення, пов'язані з реконструкцією підприємства, його технічним переоснащенням, упровадженням нової техніки, удосконаленням технології.

Таким чином, підприємства мають можливість отримати додаткові, необхідні для його діяльності позичкові фінансові ресурси як для розв'язання поточних завдань підприємства, так і для його стратегічного розвитку, залучаючи до цього різні установи фінансового ринку.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Підприємство має намір розширити виробництво шляхом будівництва нового цеху та звертається до банку з метою отримання довгострокового кредиту на чотири роки на суму 1250 тис. грош. од. і на умовах сплати 22 % річних за користування кредитом. Підприємство надає банку інформацію про можливість вчасно сплатити кредит. Чи може банк надати позику цьому підприємству за таких умов?

Інформація про проектні показники нового цеху після проведення інвестування (тис. грош. од.):

Показники	Сума, тис. грош. од.
Річний випуск продукції	2826
Загальні витрати на виробництво продукції	2043
Річний прибуток від реалізації продукції	783

Показники	Сума, тис. грош. од.
Частина прибутку після оподаткування, яку підприємство може використати на погашення кредиту	590
Проектний термін будівництва	1 рік

Розв'язання. При вирішенні питання про видачу кредиту й терміну кредитування банк ураховує суму річного прибутку після введення в дію цеху, термін виконання робіт і суму відсотків за кредит. Передусім треба визначити суму, яку підприємство має сплатити банку за кредит: $1250 + (1250 \cdot 0,22 \cdot 4) = 1250 + (275 \cdot 4) = 2350$ тис. грош. од. Це загальна сума боргу банку. Річна сума прибутку, яка призначена на погашення кредиту, становить 590 тис. грош. од., тобто кредит можна надати на термін: $2350 : 590 = 3,98$ року. Таким чином, банк може надати цей кредит на умовах, які пропонує підприємство.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що таке товарний кредит і чому він широко використовується у відносинах між підприємствами?
2. Які установи надають фінансові кредити?
3. Якими є умови надання банківських кредитів?
4. Із якої причини підприємства найчастіше звертаються до банків за короткостроковими кредитами?
5. Що таке застава і в яких формах її застосовують?

§ 16. Мінімізація ризику в діяльності підприємства та страхування

Підприємці у своїй діяльності мають справу не лише з недостатністю фінансових ресурсів, але і з різними видами ризиків. Більше того, в умовах ринкової економіки ризик є ключовим моментом підприємницької діяльності в усіх видах підприємництва. Господарський ризик — результат прийняття рішень в умовах невизначеності, пов'язаний із виробництвом товарів і послуг, їх реалізацією, обміном, здійсненям проєктів, у процесі яких є можливість оцінити ситуацію та досягти певних результатів або зазнати збитків.

Ризик — це ймовірність, за якої підприємству загрожує втрата частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи поява додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої та фінансової діяльності. Підприємець стикається з різними видами ризику: виробничим, комерційним, фінансовим, інвестиційним і ринковим.

Виробничий ризик пов'язаний із виробництвом і реалізацією продукції (робіт, послуг), здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності. Цей вид ризику найбільш чутливий до втрат праці, браку, дефектності виробів, невиконання господарських договорів, причиною яких часто є неплатоспроможність партнерів, відмова партнера від укладання договору після завершення переговорів, укладення договорів із неплатоспроможними партнерами або часткове невиконання партнерами договірних зобов'язань.

Виробничі ризики виникають і у зв'язку зі змінами кон'юнктури ринку й посиленням конкуренції, непродуманою маркетинговою політикою фірми. Так, неправильний вибір ринку збуту, неточна інформація про конкурентів і споживачів, витік секретної комерційної інформації, недобросовісність конкурентів, що використовують недозволені методи, — усе це може негативно позначитися на діяльності підприємства.

Крім того, підприємці несуть виробничі ризики через зростання цін на ресурси, що

призводить до непередбачених витрат та їх накопичення. Запобігти цьому ризику можна на основі ретельного аналізу та прогнозування цін на ринку ресурсів, але зовсім виключити його неможливо, як неможливо уникнути й ризику втратити майно підприємства через стихійні лиха (пожежі, повені, землетруси тощо), аварійні ситуації на виробництві й розкрадання майна. У зв'язку із цим підприємці вживають заходів, щоб максимально зменшити ризик їх виникнення, страхують майно, установлюють сувору майнову відповідальність та охорону території підприємства.

Комерційний ризик виникає в процесі реалізації закуплених підприємцем товарів, а також у зв'язку з їх транспортуванням. Підприємці стикаються з можливим підвищенням ціни на товари, що закупаються, зниженням ціни, за якою реалізується продукція, втратою товару тощо.

Фінансовий ризик може виникнути в разі здійснення фінансового підприємництва або фінансових (грошових) угод. Разом із чинниками, які характерні для всіх видів діяльності підприємця, у цій сфері можливі й такі несприятливі ситуації, як неплатоспроможність однієї зі сторін фінансової угоди, введення обмеження на валютно-грошові операції, несприятлива монетарна політика центрального банку тощо.

Причиною **інвестиційного ризику** може бути знецінення інвестиційного портфеля, який складається із власних і придбаних цінних паперів.

Ринковий ризик пов'язаний із можливими коливаннями ринкових відсотків за кредитами, курсів національної валюти або курсів інших валют, а можливо, і з тим, і з іншим одночасно.

Звичайно, підприємці намагаються в будь-який спосіб мінімізувати виникнення ризику та втрат від нього в господарській діяльності, оскільки втрати від ризику можуть бути різні: матеріальні, трудові, фінансові,





втрата часу. Особливу групу втрат становлять втрати від дії непередбачених чинників політичного характеру. Вони вносять неочікувані результати в господарську діяльність підприємця, порушують ритм виробництва, знижують прибуток. Аналіз ризиків містить у собі інноваційну, регуляторну та сануючу функції, оскільки ризик виступає як стимулятор пошуку підприємцями нестандартних рішень, які стають конкурентоспроможними, ефективними, економічно життєздатними.

Одним із важливих способів мінімізації ризику й невизначеності в підприємницькій діяльності, які використовують підприємці, є страхування ризику. **Страхування ризику** — це передача відповідальності за певні ризики страховій компанії.

Страхування підприємницьких ризиків в Україні здійснюють страхові компанії різних організаційно-правових форм, таких як акціонерні товариства, командитні товариства або товариства з додатковою відповідальністю. Сутність *страхового захисту* підприємницької діяльності, згідно із

Законом України «Про страхування», полягає в нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів щодо запобігання, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних із ними втрат.

Страхування — вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб і юридичних осіб у разі настання певних подій (*страхових випадків*), визначених договором страхування або чинним законодавством.

Які ризики підприємство може мінімізувати за рахунок страхування? У практиці поширені такі *види страхування*:

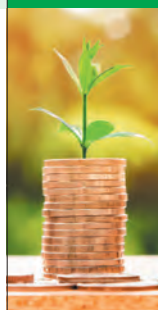
- страхування капіталу (майнове страхування);
- страхування перерв у виробництві;
- страхування технічних ризиків;
- страхування сільськогосподарських ризиків;
- страхування перевезень;
- страхування відповідальності.

Страхова компанія укладає з підприємством *страховий договір*, який є письмовою угодою між підприємством і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату підприємству або іншій особі, визначеній у договорі страхування, а підприємство зобов'язується сплачувати страхові внески у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Страхові компанії для виконання своїх зобов'язань формують грошові фонди шляхом акумулювання сплачених фізичними та юридичними особами страхових внесків. За рахунок них страхова компанія здійснює *страхове відшкодування*, що не може перевищувати розміру прямих збитків, яких

ЗАУВАЖИМО!

Термін «страхування» усталився на українських землях із часів розвитку страхових послуг у XIX ст. Проте досвід страхування було запозичено у країн Західної Європи, де термін зберіг зв'язок із латинським корінням. У їх основі — слова *securus* і *sine*, які означають «безтурботний». Таким чином, спершу поняття страхування розвивало ідею захисту та безпеки. Люди завжди об'єднувалися для того, щоб допомагати один одному в негараздах. На цьому ґрунті виникла ідея відшкодування матеріальних збитків шляхом їх перерозподілу між усіма зацікавленими учасниками економічних відносин.



заснав страхувальник, та обмежується страховою сумою. **Страхова сума** — це сума грошей, у межах якої страховик, відповідно до умов страхування, зобов'язаний провести виплату в разі настання страхового випадку.

Діяльність страхової компанії є самоокупною, тому за свої послуги вона отримує страхові внески.

Страховий внесок — плата за зобов'язання компанії відшкодувати завдані застрахованому майну матеріальні збитки в разі їх виникнення або сплатити страхову суму в разі настання певних подій. Він сплачується підприємством до набуття чинності договору страхування або періодично в передбачені ним строки.

Розмір страхового внеску залежить від страхового тарифу та страхової суми, періоду страхування та іноді від деяких інших чинників.

Страховий внесок містить:

- суму, яка забезпечує виплати страхових сум підприємствам;
- суму для формування резервів на випадок непередбачених подій;
- суму, яка покриває витрати страхової компанії на ведення справи;
- прибуток страхової компанії.

Таким чином, відносини між підприємством і страховою компанією є взаємовигідними. Вони надають можливість страховикам працювати за принципом самоокупності, а підприємствам — значно мінімізувати підприємницькі ризики.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження: «Страхова компанія заробляє гроші на нещасті підприємців та громадян».

Відповідь. Це твердження є неправильним. Страхова компанія виступає партнером як громадян, так і підприємців, оскільки несе відповідальність перед ними за можливі збитки або негаразди, із якими вони стикаються. Вона відшкодовує значну частину збитків підприємцям. Підприємці

«розділяють» ризик зі страховою компанією і за це готові платити страхові внески. Страхова компанія дійсно є комерційною фірмою, тому вона має не тільки покрити власні витрати на ведення справи підприємства, але й отримати прибуток. Страховий платіж включає як ці суми, так і суму, яка забезпечує виплати страхових сум самим підприємствам.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Із якими ризиками стикаються підприємства у своїй діяльності?
2. Охарактеризуйте види ризиків підприємства.
3. Поясніть, як страхування дає можливість мінімізувати ризики підприємств.
4. Що таке страховий внесок? Що він містить?
5. Наведіть приклади укладання договорів страхування між підприємством і страховою компанією.
6. Розташуйте ризики (виробничий, фінансовий, інвестиційний, комерційний) за рівнем впливу на них політичних чинників.



1. Об'єктом фінансів підприємств є
 - А економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням і використанням грошових фондів
 - Б економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, організацією платежів
 - В економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів у зв'язку з виконанням підприємствами зобов'язань за господарськими договорами
 - Г економічні відносини, пов'язані з формуванням попиту на продукцію підприємства
2. Що НЕ належить до джерел формування фінансових ресурсів підприємства?
 - А амортизаційні відрахування
 - Б сталі пасиви
 - В прибуток від основної діяльності
 - Г короткострокові кредити
3. Що таке бухгалтерський баланс?
 - А звіт про збитки підприємства та їх покриття
 - Б звіт про фінансові результати підприємства
 - В звіт про фінансово-майновий стан підприємства
 - Г таблиця аналізу ризиків підприємства
4. Критерієм ефективності діяльності підприємства є забезпечення
 - А кращого співвідношення доходів і витрат
 - Б мінімального рівня витрат
 - В максимального вибору від реалізації товарів і послуг
 - Г своєчасного й повного виконання зобов'язань перед партнерами
5. Якщо чистий дохід (виборг) від реалізації продукції дорівнює 4000 грн, а собівартість реалізованої продукції — 3000 грн, то
 - А фінансові результати від операційної діяльності — 1000 грн
 - Б валовий прибуток — 1000 грн
 - В дохід (виборг) від реалізації продукції — 7000 грн
 - Г чистий прибуток — 1000 грн
6. Принцип платності кредитування означає, що підприємство зобов'язане
 - А своєчасно повернути кредит
 - Б сплатити комісійні послуги банку
 - В внести до банку плату за користування кредитом
 - Г надати гарантії повернення кредиту
7. Факторинг — це
 - А покупка банком у клієнта права вимагати борг
 - Б діяльність комерційного банку за дорученням
 - В здача в оренду на тривалий термін предметів довгострокового користування
 - Г цінний папір, що свідчить про внесення його власником вкладу до капіталу підприємства
8. Резервний капітал підприємства формується за рахунок
 - А прибутку від реалізації майна
 - Б прибутку до оподаткування
 - В прибутку від реалізації основних засобів
 - Г чистого прибутку
9. Який показник використовується для обчислення рентабельності підприємства загалом?
 - А прибуток від реалізації майна
 - Б собівартість реалізованої продукції
 - В вартість основних засобів та оборотних активів
 - Г вартість основних засобів
10. Видача кредитів заборонене на такі цілі
 - А покриття поточних витрат підприємств
 - Б придбання об'єктів приватизації
 - В внесення платежів у бюджет
 - Г придбання цінних паперів
11. Установіть відповідність між змістом економічних понять та їхньою назвою.

1 Сума, яка складається із суми заборгованості учасників товариств будь-якого типу за внесками до статутного капіталу	А Статутний капітал
2 Фінансові ресурси підприємства у вигляді грошових коштів або вкладень у майно, матеріальні цінності, нематеріальні активи, цінні папери, які закріплені за підприємством на правах власності	Б Неоплачений капітал В Пайовий капітал Г Резервний капітал Д Вилучений капітал
3 Утворюється на підприємствах за рахунок чистого нерозподіленого прибутку на умовах, зафіксованих в установчих документах	
4 Статутний капітал, який формується в споживчих товариствах за рахунок пайових внесків	

12. Установіть відповідність між змістом кредитних банківських послуг та їхньою назвою.

- | | |
|--|--------------------|
| 1 Короткостроковий кредит, наданий банком понад залишок його засобів на поточному рахунку в межах обумовленої суми шляхом дебетування його рахунка | А Овердрафт |
| 2 Позика, коли банк бере на себе відповідальність за зобов'язаннями у формі поручительства або гарантії | Б Акцептний кредит |
| 3 Кредит, наданий банком під облік векселів | В Авальний кредит |
| 4 Банк дає підприємству не гроші, а гарантію сплатити вексель у певний термін | Г Обліковий кредит |
| | Д Товарний кредит |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

- Проаналізуйте діяльність комерційних банків із надання кредитів підприємствам в Україні (на прикладі тих комерційних банків, які працюють у вашому регіоні).
- Проаналізуйте діяльність страхових компаній із мінімізації ризиків у підприємницькій діяльності (на прикладі тих страхових компаній, які працюють у вашому регіоні). Які умови пропонують підприємцям страхові компанії в страховому договорі?
- Які переваги мають окремі види цінних паперів підприємства?
- Які вимоги висувають до формування статутного капіталу для різних видів підприємств?
- Охарактеризуйте складові фінансової звітності підприємства.
- У чому полягає різниця між показниками рентабельності капіталу та чистої рентабельності?
- Які фінансові документи банки мають право вимагати від підприємства в процесі кредитування?
- Чи може існувати страхова організація в Україні у формі товариства з обмеженою відповідальністю?
- Поясніть, чому шахрайство не належить до страхових випадків.
- Віднесіть до певних розділів активу та пасиву балансу такі складові: 1) основні

засоби; 2) оплата страхового поліса; 3) пайовий капітал; 4) довгострокові кредити банків; 5) передплата на періодичні видання; 6) дебіторські заборгованості за розрахунком із бюджетом; 7) незавершене будівництво.

- За наведеними даними фінансового звіту підприємства за рік обчисліть: 1) розмір прибутку від реалізації продукції; 2) прибуток, що підлягає оподаткуванню цього року; 3) чистий прибуток підприємства. Якою є рентабельність виробництва продукції на цьому підприємстві?

Показники	Сума, тис. грн
Загальний дохід від реалізації продукції	945 897
Витрати на виробництво реалізованої продукції	451 280
Податок на додану вартість	111 795
Акцизи	29 485
Сума перевищення витрат на оплату праці	105
Рентні платежі	376
Прибутки підприємства за цінними паперами	22





ТЕМА 4. УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **розрізняти** складові та функції управління, етапи маркетингового дослідження;
- **розкривати** сутність економічних проектів;
- **визначати** роль управління у функціонуванні будь-якої організації;
- **характеризувати** сучасні підходи до управління підприємством;
- **наводити приклади** різних видів реклами;
- **сегментувати** ринок окремого товару за певними критеріями;
- **розраховувати** коефіцієнт конкурентоспроможності товару за конкретними даними;
- **брати участь у розробці** навчального бізнес-плану.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яка реклама спонукала вашу родину або ваших знайомих до покупки певного товару або користування певною послугою?
2. Які види реклами ви спостерігаєте?
3. Які економічні проекти стали всесвітньовідомими за останнє десятиліття?

§ 17. Управління підприємством: сутність, функції та моделі

Діяльність підприємства в ринковій економіці потребує ефективних управлінських рішень, які б забезпечували організаційний порядок та ефективну працю робітників зі створення продукції. **Управління**, або **менеджмент** (від англ. *to manage* — керувати), — це діяльність із координації роботи працівників та структурних підрозділів підприємства.

На підприємстві існують різні рівні управлінської діяльності: стратегічний та операційний. Якщо *стратегічний менеджмент* передбачає оцінку зовнішнього середовища, формулювання організаційних цілей, урахування рішень, спрямованих на створення й утримання конкурентних переваг, здатних забезпечити бізнесу прибуток у довгостроковій перспективі, то *операційний менеджмент* визначає зміст практичної діяльності на підприємстві з реалізації цієї розробленої стратегії підприємства.

Управління підприємством охоплює всі сфери його діяльності, а саме:

- **виробничий менеджмент**: прийняття управлінських рішень щодо забезпечення виробництва товарів відповідно до стандартів якості та в потрібній кількості, у визначений час та з мінімальними витратами на виробництво;
- **інноваційний менеджмент**: генерування та відбір нових ідей, розробка нової продукції;
- **менеджмент маркетингу**: вивчення, прогнозування та планування попиту на товари та послуги; організація торгівлі; управління закупівлею товарів, їх запасами, рекламою, комерційними угодами тощо;
- **фінансовий менеджмент**: управління рухом коштів, операції із цінними паперами, аналіз фінансової звітності підприємства;
- **менеджмент персоналу**: система поточного та перспективного планування, організації, розвитку та стимулювання працівників підприємства.

На практиці управління здійснюють керівники, менеджери, які виконують такі **основні функції**:

1. **Планування, підготовка й ухвалення управлінських рішень.** Ця функція передбачає формулювання цілей і загальних напрямків діяльності фірми, розробку планів організації та

ухвалення різноманітних управлінських рішень, які залежно від тривалості дії можуть бути довгострокові, короткострокові або разові, а залежно від міри обов'язковості виконання мають категоричний або рекомендаційний характер.

2. *Організація процесу реалізації прийнятих рішень.* Зміст цієї функції полягає в доведенні до виконавця прийнятих рішень, пристосування організаційної структури фірми до накреслених завдань, підбір робітників для конкретної роботи та делегування їм повноважень, тобто прав використання ресурсів підприємства.
3. *Мотивація персоналу.* Зміст цієї функції полягає у створенні таких умов на підприємстві, щоб персонал фірми працював відповідно до делегованих йому прав та обов'язків із реалізації прийнятих управлінських рішень. У загальному визначенні мотивація — це процес спонукання себе й інших до діяльності для досягнення певної мети.
4. *Контроль за процесом виконання управлінських рішень.* Контроль забезпечує на підприємстві досягнення поставлених цілей. Він є системою спостереження й перевірки відповідності процесу функціонування структурних підрозділів підприємства прийнятим рішенням, виміру того, що було досягнуто за період, і порівняння досягнутого з очікуваними

результатами та підготовки необхідних дій, що коригують ситуацію.

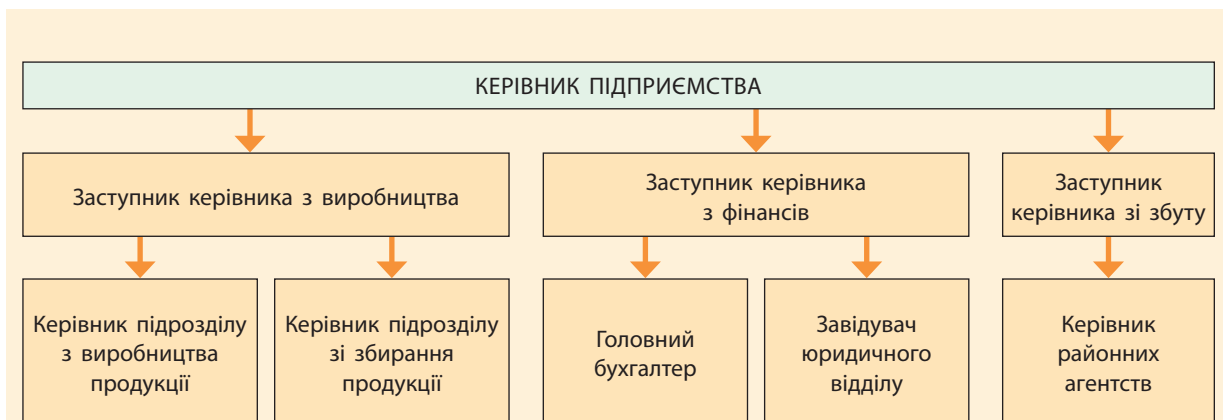
Будь-яке підприємство має свою **структуру управління** — упорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів (бригад, цехів, відділів, департаментів тощо), які перебувають між собою в стійких відносинах, що й забезпечує розвиток і функціонування підприємства як єдиного цілого.

Структура управління має відбивати цілі й завдання фірми, бути підпорядкованою виробництву та змінюватися разом із ним. Вона має відображати функціональний розподіл праці й обсяг повноважень працівників управління.

Найбільш поширеними **моделями структур управління** є лінійна та функціональна.

Лінійна структура управління утворюється в результаті побудови апарату управління тільки із взаємно підпорядкованих органів у вигляді ієрархії (мал. 1). Кожний підрозділ очолює керівник, який наділений усіма повноваженнями та здійснює одноосібне керівництво підлеглими йому працівниками та зосереджує у своїх руках усі функції управління. Сам керівник перебуває в безпосередньому підпорядкуванні керівника вищого рівня.

Ця структура управління використовується малими й середніми підприємствами, що здійснюють нескладне виробництво, за відсутності широких коопераційних зв'язків між підприємствами.



Мал. 1. Лінійна структура управління



До *переваг* лінійної структури управління належать чіткість розпорядництва, узгодженість дій виконавців, швидкість реакції у відповідь на прямі вказівки. *Недоліками* лінійної структури управління є високі вимоги до керівника, який має володіти різнобічними знаннями й досвідом за всіма функціями управління, величезна кількість інформації, потік паперів, множинність контактів із підлеглими та вищими керівниками.

Функціональна структура управління передбачає, що кожний орган управління спеціалізується на виконанні окремих функцій управління (мал. 2). Виконання вказівок кожного спеціалізованого функціонального органу управління в межах його компетенції є обов'язковим для виробничих підрозділів. Рішення щодо загальних питань приймаються колегіально.

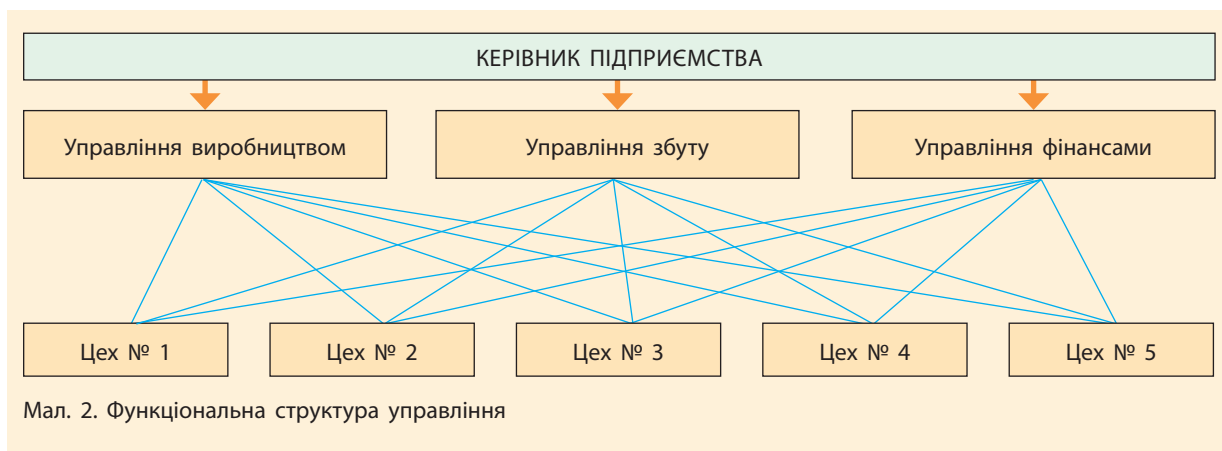
Ця система використовується в управлінні підприємствами з масовим і багатосерійним типом виробництва.

Основними *перевагами* цієї структури є високий рівень компетенції фахівців, що відповідають за здійснення конкретних функцій, зменшена потреба у фахівцях широкого профілю роботи. Такій структурі управління властиві й певні *недоліки*: труднощі підтримки постійних взаємозв'язків між функціональними службами та можливість дублювання й неузгодженості вказівок і розпоряджень.

Людство давно усвідомило важливість управління як особливого виду діяльності. Визначальним етапом у розвитку управління

стало зародження та становлення державності. Перші приклади свідомого управління належать до V—III тис. до н. е. Проте галузь управлінських знань (менеджмент) почала формуватися в другій половині XVIII ст., а її становлення відбулося на початку XX ст. в епоху індустріалізації та появи великих за розмірами споживаних ресурсів і масштабних підприємств.

У другій половині XX ст. виникла необхідність у нових методах управління, які б урахували сучасні реалії. Так, у 1960—1970-ті рр. сформувалися два підходи до управління підприємствами, які інтегрували попередній досвід, — **системний** та **ситуаційний**. Згідно із цими підходами, ефективність кожного підприємства забезпечується не якимось одним чинником, а є результатом впливу багатьох чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх, тому менеджери мають застосовувати різні прийоми та методи управлінської діяльності. Основні положення цих підходів в управлінні були розроблені американськими теоретиками у сфері управління Пітером Друкером, Майклом Портером та Ігорем Ансоффом. Наприкінці 1960-х рр. теорія менеджменту збагатилася дослідженнями в різноманітних галузях — психології, антропології, математиці, соціології, економіці, правознавстві, логістиці тощо. Найбільш відомими серед цих концепцій є технократичний менеджмент, управління цілями (стратегічне управління), менеджмент якістю TQM, реінжиніринг, теорія альянсів тощо.



ЗАУВАЖИМО!

Школа наукового управління пов'язана з роботами Фредеріка Тейлора (1856—1915), якого називають «батьком» наукового менеджменту, Френка Гілбрета (1868—1924), Ліліан Гілбрет (1878—1972) та Генрі Ганта (1861—1919). Вони вважали, що, використовуючи спостереження, виміри, логіку й аналіз, можна вдосконалити багато операцій ручної праці.

Представники *школи адміністративного управління (класичної школи)* Анрі Файоль (1841—1925), Ліндел Урвік (1891—1983) і Джеймс Муні (1861—1921) мали безпосередній досвід роботи керівниками вищої ланки управління у великому бізнесі. Їх головним завданням було створення ефективного підприємства на загальних принципах управління, дотримання яких, без сумніву, приведе підприємство до успіху. А. Файоль сформулював такі принципи управління: розподіл праці, влада й відповідальність, дисципліна, єдиновладдя, єдність дій, підпорядкованість

інтересів, винагорода персоналу, централізація, порядок, справедливість, стабільність персоналу, ініціатива, корпоративний дух.

Школа людських стосунків дає змогу краще забезпечити основну людську потребу в задоволенні працею та повніше виявляти всі потенційні можливості працівників. Її основоположники Абрахам Маслоу (1908—1970) і Дуглас Макгрегор (1906—1964) підкреслювали, що ті відносини, які склалися між людьми, перевершували зусилля керівників із мотивації людей грошовими винагородами. Вони вважали, що коли керівництво турбується про своїх працівників, то й рівень задоволення має зростати, і це збільшуватиме їхню продуктивність.

Формування наукових шкіл пов'язане із застосуванням кібернетики і кількісних методів дослідження для розв'язання проблем планування виробництва та оптимізації його структури, контролю якості, управління виробничими запасами тощо.



НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження: «У системі мотивацій працівників на підприємстві такий чинник, як стиль керівництва підприємством, має більше значення для працівника, ніж можливість самовдосконалення».

Відповідь. У теорії менеджменту існує кілька підходів до організації системи мотивацій працівників на підприємстві. Згідно з одним із них, на думку американського психолога Фредеріка Герцберга, на людей впливають дві групи чинників, які й визначають їхню поведінку на підприємстві:

- **гігієнічні чинники:** умови праці, соціальні відносини, стиль керівництва підприємством, винагорода, соціально-психологічний клімат на підприємстві. Позитивний прояв цих чинників дає

лише відсутність незадоволення роботою в людей;

- **чинники безпосередньої мотивації:** робота як цінність сама по собі, почуття відповідальності, можливість удосконалення особи працівника. У разі позитивного прояву настає задоволення роботою.

Для того щоб використовувати теорію Ф. Герцберга, менеджеру необхідно скласти перелік гігієнічних і мотивуючих чинників і дати можливість співробітникам самим визначити й вказати ті з них, яким вони віддають перевагу. Потім слід розробити систему мотивацій, яка б урахувала побажання працівників того або іншого відділу, ділянки, цеху. Таким чином, тільки багатofакторний підхід дасть змогу розробити систему стимулів на підприємстві.

Твердження є неправильним.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «менеджмент».
2. Який шлях історичного розвитку пройшла наука менеджменту? Дайте характеристику окремих наукових теорій управління.
3. Які сфери управлінської діяльності ви знаєте? Охарактеризуйте менеджмент окремих сфер і напрямків діяльності.
4. Які існують функції управління? Охарактеризуйте кожну з них.
5. Яку структуру управління (лінійну чи функціональну) слід використовувати на підприємстві, яке виробляє гіроскутери? Відповідь обґрунтуйте. Назвіть недоліки обраної структури управління.

§ 18. Бізнес-планування підприємницької діяльності

Для ефективного управління та планування підприємницької діяльності, пошуку майбутніх партнерів та інвесторів, отримання від банку кредиту на підприємстві складається бізнес-план.

Бізнес-план — документ, який допомагає підприємцям подати задуманий проект у визначеній формі відповідно до розробленої бізнес-ідеї, потреб ринку, можливостей його ресурсного забезпечення та отримання прибутку.

Бізнес-план описує всі головні аспекти діяльності підприємства, аналізує проблеми, із якими воно може зіткнутися, а також визначає способи розв'язання цих проблем, дозволяє зробити висновок про необхідність залучення кредитних або інвестиційних коштів, окупності та прибутковості проекту, а також передбачає розроблення мети та завдань, які підприємець має вирішити в найближчу й майбутню перспективу.

Бізнес-плани різних підприємств неоднакові. Наприклад, є питання, важливі для виробничих підприємств, а для підприємства роздрібно́ї торгівлі або підприємства з надання послуг ці питання відсуватимуть на другий план. Для виробничих підприємств важливе значення мають технологія виробництва, сумісність обладнання, інвестиції, планування виробництва. Для торговельних підприємств — місце розташування та якість приміщень, постачання та доставка товару. Для фірми з надання послуг — потреба в персоналі певної кваліфікації, засобах зв'язку, доставці.

Бізнес-план не має чітко визначеної структури, але в ньому обов'язково мають бути відображені:

- основна ідея;
- мета бізнесу;
- специфіка підприємницької діяльності;
- організаційна й виробнича структура;
- стратегія фінансування;
- пропозиції щодо інвестицій;
- перспективи розвитку.

Зазвичай бізнес-план містить такі розділи:

1. *Розділ «Опис підприємства»* вміщує короткий опис самого бізнес-плану, який доцільно складати на останньому етапі його розробки. Саме тут сформульовано мету бізнес-плану, характер підприємницької діяльності, ринкові можливості підприємства, склад управлінської команди та потенційних інвесторів, фінансові прогнози, очікувані результати тощо.
2. *Розділ «Маркетингова політика»* визначає загальну стратегію маркетингу, схему реалізації товару або надання послуг, напрямки розвитку рекламної справи, методи збуту, шляхи здійснення сервісної, гарантійної політики, рекламної діяльності, стимулювання попиту та просування продукту.
3. *Розділ «Відомості про конкурентів»* містить відомості про конкуренцію в тому сегменті ринку, де фірма збирається реалізовувати свою продукцію, оцінюється конкурентоспроможність власної продукції. Крім цього, аналізуються основні конкуренти підприємства, їх фінансове становище, обсяг продажів, діяльність маркетингових служб, а також дається оцінка їхньої продукції (основні характеристики, якість, дизайн, думка покупців, рівень цін).
4. У *розділі «План виробництва»* обґрунтовується план виробництва товару або надання послуг, необхідних для цього ресурсів і порядку їх постачання. Надається інформація про наукові дослідження на підприємстві та співвідношення власних технологій і технологій, що закуповуються.
5. *Розділ «Організаційний план»* включає аналіз структури управління підприємства, яка дозволяє визначити основні управлінські й виконавчі підрозділи, функціональні й лінійні зв'язки та відповідність між ними, стиль керівництва й діяльності підприємства, пріоритетні

установки для персоналу, символіку, ритуали.

6. Розділ «Юридичний план» надає інформацію про правові аспекти діяльності підприємства, засновників і склад керівних органів підприємства, характер власності, забезпечення кредиту, гарантів (поручителів); указує порядок вирішення юридичних питань із постачальниками та споживачами.
7. Розділ «Кадрова політика» розкриває кількість і професійний рівень робітників підприємства та способи їх працевлаштування.
8. Розділ «Ризик та страхування» оцінює та прогнозує наслідки ризиків, які можуть виникнути на шляху розвитку підприємства або реалізації нової бізнес-ідеї, а також способи мінімізації ризику та їх страхування.
9. У розділі «Фінансовий план» обґрунтовуються загальні витрати та можливі

доходи підприємства, розміри виробництва, які доцільні з економічної точки зору, і потреба підприємства в інвестиціях. Крім цього, надаються баланс грошових витрат і надходжень, показники фінансової стійкості та платоспроможності, що дає змогу говорити про те, наскільки пропонований проект прийнятний з економічної точки зору.

10. Розділ «Стратегія планування та фінансування» є завершальним, у ньому необхідно охарактеризувати діяльність фірми під час реалізації проекту, указати, як витратимуться вкладення, коли можна чекати на їх повне повернення та доходи від реалізації проекту.

Таким чином, завдяки розробці бізнес-плану та правильному й зваженому бізнес-плануванню можна знайти інвесторів для реалізації задуманих планів і мати ретельно підготовлений план розвитку підприємства на майбутнє.



НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Серед підприємців-початківців існує думка, що створення бізнес-плану необхідне лише для великих підприємств. Чи вважаєте ви таке твердження правильним?

Відповідь. На жаль, така думка дійсно існує серед підприємців-початківців, які схильні недооцінювати роль планування взагалі та підготовки обґрунтованого бізнес-плану зокрема. При цьому в бізнесі вони покладаються на власну інтуїцію й досвід, стали неформальні зв'язки в ділових колах та інші обставини. Між тим багато з них мають серйозні проблеми під час спроби чітко викласти своє бачення бізнесу, особливо з обґрунтуванням економічних і фінансових показників. Саме бізнес-план дає можливість усім підприємцям побачити перспективи розвитку власного бізнесу, економічно обґрунтувати бізнес-ідеї, а також запобігти помилковим діям. Бізнес-план — документ, що визначає стратегію й тактику ведення бізнесу, вибір мети, техніки, технології, організації виробництва та реалізації продукції. Наявність добре розробленого плану дозволяє активно розвивати підприємство, залучати інвесторів, партнерів і кредитні ресурси. Отже, створення бізнес-плану для підприємців є необхідним і бажаним.

нансових показників. Саме бізнес-план дає можливість усім підприємцям побачити перспективи розвитку власного бізнесу, економічно обґрунтувати бізнес-ідеї, а також запобігти помилковим діям. Бізнес-план — документ, що визначає стратегію й тактику ведення бізнесу, вибір мети, техніки, технології, організації виробництва та реалізації продукції. Наявність добре розробленого плану дозволяє активно розвивати підприємство, залучати інвесторів, партнерів і кредитні ресурси. Отже, створення бізнес-плану для підприємців є необхідним і бажаним.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «бізнес-план».
2. Із якою метою створюються бізнес-плани підприємств?
3. Охарактеризуйте кожний розділ бізнес-плану.
4. Чим відрізняються бізнес-плани виробничого підприємства від бізнес-планів інших підприємств?



§ 19. Основи управління проектами

Донедавна в жодної людини не виникало питань щодо змісту поняття «проект». Зрозуміло, що це креслення, пояснювальна записка, кошториси, на основі яких можна здійснювати, наприклад, будівництво підприємства або житлового будинку. Сьогодні досить часто можна почути словосполучення «реалізували проект», «спільний проект», «фінансування проекту», «проектний менеджмент» тощо. Більше того, у сучасному розумінні все те, що змінює світ, — спорудження будинку, створення кінофільму, реконструкція або створення підприємства, програми науково-дослідницьких робіт, розвиток регіону тощо, — є проектами. Ці зміни в розумінні проекту зумовлені появою нових реалій, що увійшли в наше життя.

Проект — діяльність, спрямована на досягнення раніше визначеного результату, створення певного унікального продукту або послуги за визначених обмежень у ресурсах і термінах, а також вимог до якості й допустимого рівня ризику.

Кожний проект має такі ознаки:

- чіткість цілей, які мають бути досягнуті з одночасним дотриманням певних технічних, економічних та інших вимог до проекту;
- усі завдання, роботи, операції, ресурси мають бути чітко скоординовані в процесі реалізації проекту;
- чітко визначений термін початку та завершення;
- обмеженість ресурсів;
- певний ступінь унікальності мети проекту, умов її досягнення;
- неминучість різноманітних конфліктів під час реалізації проекту.

Кожний проект незалежно від його складності й обсягу ресурсів має пройти у своєму розвитку певні етапи: від стану, коли «проекту ще немає», до стану, коли «проекту вже немає». Для того щоб провести його через ці етапи, ним потрібно управляти.

Управління проектами — уміння управляти людськими та матеріальними ресурсами

впродовж життєвого циклу проекту. Воно здійснюється за допомогою системи сучасних методів управління з метою досягнення визначених проектом результатів (щодо складу, обсягу робіт, вартості, часу, якості проекту й задоволення учасників).

Керівники проектів відповідають за три аспекти реалізації проекту: терміни, витрати та якість результату. Вважається, що ефективне управління термінами робіт є ключем до успіху за всіма трьома показниками. Там, де терміни виконання проекту серйозно затягуються, дуже вірогідними наслідками є перевитрата засобів і недостатньо висока якість робіт. Тому в більшості методів управління проектами основний акцент робиться на календарному плануванні робіт і контролі за дотриманням графіка робіт.

Виділяють кілька основних чинників (класифікаційних ознак), що характеризують конкретний проект: масштаб, ступінь складності, обсяг ресурсів, термін, місце та умови реалізації. За цими ознаками проекти мають такі різновиди: інвестиційні проекти, малі проекти, мегапроекти, короткострокові проекти, якісно бездефектні проекти, мультипроекти, інноваційні проекти тощо.

Інвестиційні проекти — це система організаційно-правових і розрахунково-фінансових документів, необхідних для здійснення певних дій або таких, що описують ці дії. Об'єктами інвестицій можуть бути підприємства, будинки, споруди, програми загальнодержавного, регіонального або іншого рівня.

Малі проекти — це невеликі за масштабами, прості, обмежені за обсягами програмні заходи (капіталовкладення до 10—15 млн дол., трудовитрати в 40—50 тис. людино-днів).

Мегапроекти — це цільові програми, що включають багато проектів, об'єднаних на основі спільної мети, спільних ресурсів і часу. Такі програми можуть бути міжнародними, державними, регіональними, міжгалузевими, галузевими та мішаними. Мегапроекти мають такі риси: висока вартість



(близько 1 млрд дол.), тривалість проекту понад п'ять років, трудомісткість (15—20 млн людино-годин на будівництво й проектування), залучення великої кількості учасників.

Короткострокові проекти зазвичай реалізуються на підприємствах і в науково-дослідних установах із виробництва нових продуктів різноманітного типу терміном до одного року.

Якісно бездефектні проекти як домінуючий чинник використовують підвищену якість досягнутого результату (наприклад проект будівництва атомної електростанції).

Мультипроекти — це комплекс взаємопов'язаних проектів.

Інноваційний проект — це комплекс взаємопов'язаних заходів інвестиційного характеру, спрямованих на комерційне застосування науково-технічних розробок, освоєння нових видів продукції, послуг, упровадження новітніх технологій.

Інноваційним визнається проект, який передбачає розробку, виробництво й реалізацію інноваційної продукції. Терміном «**інновація**» позначаються всі нововведення у виробничій, комерційній, фінансовій, маркетинговій, управлінській та інших сферах, будь-які зміни та вдосконалення, що забезпечують суспільний прогрес, економію витрат, підвищення рівня ефективності виробництва.

Для визначення ролі певного інноваційного продукту, виявлення ступеня його впливу на ефективність виробництва, на зміни в розвитку суспільства велике значення має класифікація нововведень за ознакою рівня новизни в інновації. Нововведення бувають двох видів — базисні та поліпшуючі.

Базисні (радикальні) нововведення — це нововведення (інновації) на базі нових знань, створених на основі пізнання нових законів та закономірностей (наприклад створення двигуна внутрішнього згоряння, електроенергетики, електроніки тощо). Ці нововведення здатні докорінно змінити різні види діяльності суспільства й потребують проведення повного циклу науково-дослідних і конструкторських робіт, побудови низки суміжних виробництв, упровадження нових методів організації виробничого процесу.

Поліпшуючі нововведення — це нововведення, створені на базі вже існуючих знань і відомих законів та принципів. Вони націлені на вдосконалення вже наявних продуктів і технологій. Прикладом може бути електрична праска, тому що протягом багатьох десятиліть її вдосконалювали, але принцип її дії не змінився.

Таким чином, **інноваційна діяльність** спрямована на пошук можливостей, які забезпечують практичне використання наукового, науково-технічного результату та інтелектуального потенціалу. Метою цієї діяльності є отримання нового або покращеного

ЗАУВАЖИМО!

Поліпшуючі інновації сприяють розвитку нових поколінь уже відомих товарів із покращеними якісними характеристиками або відомих продуктів із якісно новими властивостями. Приклад удосконалення якісних характеристик персонального комп'ютера — це збільшення обсягу пам'яті, швидкості тощо, тобто створення нової моделі комп'ютера. За дослідженнями, кожні п'ять років кількість нових товарів цієї категорії збільшується на 60%, що становить понад 12 тис. новинок.



продукту, способу його виробництва для задоволення суспільних потреб у конкурентоспроможних товарах і послугах. Отже, усі підприємці зацікавлені в інноваційних проєктах, оскільки вони дають їм можливість збільшити обсяги виробництва та бути більш конкурентоспроможними на ринку.

Перехід України до ринкової економіки викликав необхідність створення ефективних методів управління підприємствами.

Одним із найпродуктивніших сучасних напрямків у цій галузі є управління проєктами. У країнах із розвинутою ринковою економікою цей метод набув поширення як еталонний у здійсненні найрізноманітніших проєктів — від будівництва побутового об'єкта до розробки космічних програм. Сфера застосування методу управління проєктами в Україні також постійно розширюється.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження: «Інновація, винахід та відкриття — це слова-синоніми».

Відповідь. Із поняттям «інновація» тісно пов'язані поняття «винахід» і «відкриття», але це не слова-синоніми. Слід насамперед визначити їхній зміст. Під *винаходом* розуміють нові прилади, механізми, інструменти, інші пристрої, створені людиною. *Відкриттям* є процес отримання раніше невідомих даних або спостереження за раніше невідомим явищем природи. *Інновація* є матеріалізованим результатом, отриманим від вкладення капіталу в нову техніку або технологію, у нові форми організації виробництва, праці, управління, у тому числі нові форми контролю, обліку,

методи планування. Інновація відрізняється від відкриття та винаходу такими ознаками:

- відкриття і винахід здійснюються, як правило, на фундаментальному рівні, а інновація — на рівні технологічного (прикладного) характеру;
 - відкриття може бути зроблене винахідником самостійно, а інновація розробляється колективами (лабораторіями, відділами, інститутами);
 - відкриття не має на меті отримати вигоду. Інновація ж завжди націлена на отримання великої суми грошей, прибутку, підвищення продуктивності праці та зменшення витрат.
- Твердження є неправильним.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте зміст поняття «проєкт». Чим відрізняється сучасне визначення проєкту від традиційного?
2. Наведіть приклади проєктів різних рівнів.
3. Дайте визначення поняття «управління проєктами».
4. Яке значення має інноваційна діяльність підприємств? Наведіть приклади.

§ 20. Маркетингова діяльність підприємства

Кожне підприємство зацікавлене в комплексному аналізі ринку та формуванні як ефективної виробничої програми підприємства, так і не менш ефективної збутової політики, оскільки задоволення потреб споживача — головний і єдиний спосіб отримання прибутку. Підприємець має підпорядкувати умовам і вимогам ринку всю свою діяльність — від науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт, виробництва продукції до її збуту та післяпродажного сервісу. Ця філософія виробництва називається маркетингом.

Маркетинг (від англ. *market* — ринок) — процес управління виробничо-збутовою діяльністю підприємства, що ґрунтується на постійному комплексному аналізі ринку. Цей процес управління включає: прогнозування та вивчення попиту, товарну політику, ціноутворення, рекламну діяльність підприємства із просування продукції, організацію корпоративної культури тощо.

У розвинених країнах концепція маркетингу пройшла досить тривалу еволюцію від концепції вдосконалення виробництва

(кінець XIX ст. — 1930-ті рр.), концепції вдосконалення товару та інтенсифікації комерційних зусиль (1940—1950-ті рр.), концепції власне маркетингу (1950-ті рр.) до сучасної концепції соціально-відповідального маркетингу (1970-ті рр.).

Здійснення концепції маркетингу передбачає два напрямки активності фірми — стратегічний та операційний, кожний із яких має свою мету й виконує певні функції. *Стратегічний маркетинг* — це аналітичний етап маркетингової діяльності, спрямований на вибір товарних ринків, на яких фірма має явну конкурентну перевагу, а також на опрацювання стратегій і програм діяльності на кожному з таких ринків. *Операційний маркетинг* — це вже активний процес, спрямований на отримання певного обсягу продажу на конкретних цільових ринках. Від його ефективності залежить прибутковість фірми.

Основними функціями маркетингу є аналіз ринкового середовища, ринкові дослідження, аналіз споживачів, планування товару (послуги), збуту, просування товарів,

Таблиця 1

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ МАРКЕТИНГУ

Інструменти маркетингу	Основні завдання маркетингу
Продукт (товар, послуга)	- Розробка нових та вдосконалення існуючих продуктів. - Розширення асортименту продукції. - Прийняття рішень про використання товарних марок, упаковки товару, послуги для покупців (рівень сервісу, доставка, післяпродажне обслуговування тощо)
Ціна	Установлення цін з урахуванням типу ринку, дії конкурентів, співвідношення попиту та пропозиції, етапів життєвого циклу продукту та інших чинників
Розподіл продукту	- Планування й формування каналів розподілу продукту: збутових складів, демонстраційних залів, власних торговельних підприємств, торговельних посередників — підприємств оптової та роздрібно́ї торгівлі. - Робота із замовленнями покупців. - Складання, зберігання та транспортування продукції
Просування продукції	- Реклама продукції. - Стимулювання (заохочення) купівлі чи продажу товарів або послуг. - Пропаганда (пабліситі) продукції. - Персональний продаж товарів покупцям





ціни, забезпечення соціальної відповідальності й управління маркетингом. Тому практична діяльність маркетологів при цьому будується відповідно до таких основних *інструментів маркетингу*, як продукт фірми, його ціна, збут і просування на ринок (табл. 1).

Використовуючи ці інструменти, підприємство може впливати на покупців: зацікавлювати їх своєю продукцією, схилити до здійснення покупок, робити з них лояльних і постійних покупців.

Ключову роль у реалізації маркетингового підходу до ведення підприємницької діяльності відіграють маркетингові дослідження, що дозволяє підприємцям розв'язати завдання, які постають перед ними, а саме: вивчення вимог споживачів до продукту, вивчення рівня конкурентоспроможності продукції на ринку, аналіз попиту й пропозиції на ринку, проведення сегментації ринку, аналіз соціально-психологічних особливостей споживачів продукції та мотивації рішення про покупку.

Маркетингові дослідження — збір та аналіз інформації, а також розробка рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Розглянемо основні методи проведення маркетингових досліджень.

Кабінетне дослідження (Desk research, «дослідження за письмовим столом») — обробка вже існуючої вторинної інформації, джерелами якої є: державна статистика, дані, що публікують виробники та торговельні організації і об'єднання, друковані й електронні ЗМІ, опубліковані звіти дослідницьких та

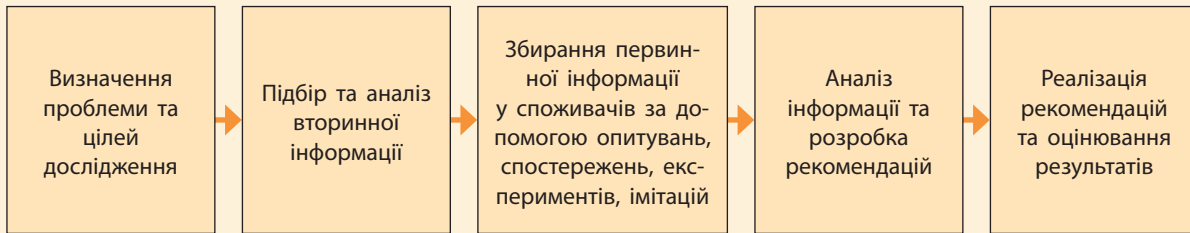
інформаційних агентств тощо. Основна перевага кабінетного дослідження полягає в його низькій вартості та швидкості проведення, проте інформація, зібрана в такий спосіб, досить часто піддається додатковим експертним оцінкам. Такі оцінки підвищують точність даних і можуть бути отримані різними дослідними методами.

Кількісні дослідження проводять у вигляді особистих або телефонних інтерв'ю.

- **Особисті інтерв'ю (face-to-face)** — це опитування у формі особистої бесіди між інтерв'юером і респондентом. Особисті інтерв'ю розрізняються: за типом респондентів (інтерв'ю із фізичними та юридичними особами) і за місцем проведення (вдома, в офісі, місцях продажу товарів).
- **Телефонні інтерв'ю** — це індивідуальні інтерв'ю, які проводять по телефону. Перевагою методу є оперативність отримання даних, відносна дешевизна, можливість контролювати роботу інтерв'юера. Недоліком телефонного інтерв'ювання є те, що його середня тривалість не має перевищувати 15 хвилин.

Якісні дослідження є різноманітними:

- **Глибинні інтерв'ю** — це неформальна особиста (індивідуальна) бесіда, що проводиться за заздалегідь розробленим сценарієм, під час якої модератор спонукає респондента до тривалих і ґрунтовних міркувань із низки питань, що цікавлять дослідника, із метою зрозуміти істинне ставлення респондента до предмета обговорення.
- **Фокус-групові інтерв'ю** — це колективне інтерв'ю, сфокусоване на певну тему.



Мал. 3. Основні етапи маркетингових досліджень

У груповій дискусії беруть участь 8—12 підібраних за спеціальними критеріями респондентів, обговоренням проблеми керує професійний модератор. Під час групової дискусії процес записують на відеокамеру, який разом зі звітом надають замовнику. Під час проведення фокус-групових інтерв'ю можливе також тестування аудиторією візуальних та аудіальних матеріалів (наприклад рекламних плакатів, логотипів, упаковок тощо). Фокус-групове інтерв'ю як якісний метод спрямоване на глибше розуміння мотивів аудиторії, вивчення її емоційної реакції.

- Експертні опитування — метод, який є способом акумуляції наукових знань і практичного досвіду професіоналів. Опитування проводять за заздалегідь складеним сценарієм обговорення досліджуваної теми. Вони доповнюють кабінетні дослідження й дають можливість отримати сформульовану думку професіоналів.
- Хол-тест (hall-test) є спеціальним методом, який ґрунтується на анкетуванні респондентів щодо уточнення їх сприйняття товару, послуги, назви, торгової марки, упаковки тощо. Під час проведення хол-тестів респондентам пропонується заповнити спеціальну анкету або відповісти усно на питання, що ставить інтерв'юер. Об'єктом хол-тесту можуть бути окремі характеристики товару (смак, дизайн, матеріал тощо), упаковка, торгова марка (назва й логотип), реклама тощо.

Завдяки маркетинговим дослідженням ринку підприємець розробляє цінову, асортиментну та збутову політику підприємства (мал. 3).

Дослідження ринку передбачає необхідність розглядати його як певну структуру залежно від груп споживачів і споживчих властивостей товару, що в широкому розумінні визначає поняття «**сегментація ринку**».

Сегментація ринку є методом, за яким великий різномірний ринок поділяється на невеликі однорідні (що мають певні загальні ознаки) сегменти, що розглядаються як окремі ринки. *Сегмент ринку* — це сукупність покупців, які мають приблизно однакові характеристики та шукають однорідні товари.

Метою сегментації ринку є максимальне задоволення запитів споживачів, а також раціоналізація витрат підприємства на розробку, випуск і реалізацію товару. *Об'єктами сегментації* можуть бути споживачі, товари, канали розподілу, географічні зони тощо. Основна увага в маркетингу приділяється сегментації споживачів і продуктів, тобто пошуку однорідних груп споживачів, які мають схожі переваги й однаково реагують на маркетингові пропозиції.

Сегментацію ринку можна здійснювати за різними змінними параметрами:

- за географічним принципом (зовнішній і внутрішній ринки, регіональні ринки, ринки окремих країн, внутрішні регіональні ринки);
- за демографічним принципом (такі демографічні змінні, як стать, вік, розмір сім'ї, раса, національність, релігія);
- за соціально-економічними характеристиками (рівень доходів споживачів, належність до певного класу, професія, освіта);
- за психологічним принципом (споживачі-традиціоналісти, новатори, естети, ділові лідери, шанувальники розваг тощо).
- за споживчими мотивами (ціна, якість, надійність, післяпродажне обслуговування тощо).

На відміну від сегментації ринку споживчих товарів, для *сегментації ринку товарів виробничого призначення* первинне значення мають економічні й технологічні критерії: періодичність замовлень на товар, специфіка організації закупівлі (терміни постачання, умови оплати, методи розрахунків), форми





відносин, розмір підприємства-замовника, його форма власності, географічне розташування тощо.

Параметрами сегментації є кількісні показники ознак сегментації ринку. Можливі два варіанти параметрів: абсолютні показники ознак (наприклад суми доходів, заощаджень) або узагальнені рівні (наприклад заощадження великі, середні, малі).

Крім сегментації, кожне підприємство розробляє та формує **політику сприяння продажу**, тобто маркетингову політику щодо інформування про себе та свої товари й переконання придбати саме ці товари. Серед основних елементів системи сприяння продажу (реклама, стимулювання збуту, пропаганда, особистий продаж) підприємство особливу роль приділяє рекламі.

Важливе значення для підприємства має маркетингова **товарна політика**, яка передбачає формування товарного асортименту, модифікацію існуючих виробів, розроблення та запуск у виробництво нових товарів, створення привабливої упаковки, розроблення та реєстрацію ефективної товарної марки, організацію сервісу — усе, що має на меті забезпечення належного рівня якості та конкурентоспроможності товарів.

Конкурентоспроможність — сукупність споживчих властивостей товару, яка забезпечує його здатність конкурувати з аналогами на конкретному ринку в певний період часу. Для аналізу конкурентоспроможності слід урахувувати такі аспекти:

- це відносна величина, адже товар певного рівня якості може бути конкурентоспро-

можним на одному ринку та неконкурентоспроможним на іншому;

- показник може бути визначеним лише внаслідок його порівняння з іншими товарами;
- конкурентоспроможність відображає відмінність цього товару від товарів-конкурентів за ступенем задоволення конкретної споживчої потреби;
- у розрахунках використовується ціна споживання, яка включає витрати на купівлю товару (його ціна) і витрати на його подальшу експлуатацію.

Якщо інтегральний показник конкурентоспроможності більший за 1, то аналізований товар має переваги на цьому ринку, що свідчить про можливість кращих продажів товару та збільшення прибутків підприємства.

Таким чином, маркетинг — це комплексна система організації виробництва та збуту продукції, орієнтована на задоволення потреб конкретних споживачів й отримання прибутку на основі дослідження та прогнозування ринку, вивчення внутрішнього й зовнішнього середовища підприємства, розробки стратегії і тактики поведінки на ринку за допомогою маркетингових програм. У цих програмах закладено заходи щодо покращення товару та його асортименту, вивчення покупців, конкурентів і конкуренції, забезпечення цінової політики, формування попиту, стимулювання збуту й реклами, оптимізації каналів руху товару та організації збуту, технічного сервісу й розширення асортименту сервісних послуг.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Національний виробник побутової техніки планує вийти на ринок іншої країни. Йому відомі параметри холодильника національного виробника «Мороз» та параметри холодильника «Сиріус» — основного конкурента на зарубіжному ринку.

№ з/п	Параметр	Розмірність параметра	Холодильник «Мороз»	Холодильник «Сиріус»	Коефіцієнт вагомості параметра
1	Надійність	тис. год	130	130	30 %
2	Температура низькотемпературного відділення	градуси	–15	–12	19 %
3	Ємність	дм ³	50	60	20 %
4	Дизайн у балах	бали	6	5	15 %
5	Об'єм	л	280	240	16 %
6	Ціна	грош. од.	1700	1700	—
7	Сумарні витрати за весь термін експлуатації	грош. од.	4500	5000	—

Розв'язання. Конкурентоспроможність товару оцінюють за допомогою інтегрального показника: $K_{\text{інт}} = I_{\text{тп}} : I_{\text{еп}}$, де $I_{\text{тп}}$ — це індекс технічних параметрів; $I_{\text{еп}}$ — індекс економічних параметрів. Розрахуємо індекс технічних параметрів з урахуванням коефіцієнта вагомості кожного параметра.

$$\begin{aligned}
 q_1 &= 130 : 130 = 1; \\
 q_2 &= -15 / -12 = 1,25; \\
 q_3 &= 50 : 60 = 0,83; \\
 q_4 &= 6 / 5 = 1,2; \\
 q_5 &= 280 : 240 = 1,17.
 \end{aligned}$$

q_1 — q_5 — це індекси за п'ятьма технічними параметрами.

$$\begin{aligned}
 I_{\text{тп}} &= 1 \cdot 0,3 + 1,25 \cdot 0,19 + 0,83 \cdot 0,2 + \\
 &+ 1,2 \cdot 0,15 + 1,17 \cdot 0,16 = 1,0707.
 \end{aligned}$$

Розрахуйте коефіцієнт конкурентоспроможності холодильника національного виробника і зробіть висновок щодо доцільності його експорту в обрану країну.

Розрахуємо індекс економічних параметрів. Для цього використовуємо показник ціни споживання, який включає ціну холодильника та витрати на весь термін експлуатації.

$$\begin{aligned}
 I_{\text{еп}} &= (1700 + 4500) : (1700 + 5000) = \\
 &= 6200 : 6700 = 0,925;
 \end{aligned}$$

$$K_{\text{інт}} = 1,0707 : 0,925 = 1,158.$$

Оскільки коефіцієнт конкурентоспроможності товару, що аналізуємо (холодильник «Мороз»), більший за 1, то він має переваги перед холодильником «Сиріус», отже, національному виробнику доцільно виходити на зарубіжний ринок.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Поясніть сутність маркетингу як комерційної діяльності.
- Як розвивалася та змінювалася концепція маркетингу?
- Які функції виконує маркетинг?
- Що мають на меті маркетингові дослідження? Охарактеризуйте основні методи проведення маркетингових досліджень.
- Що таке сегментація ринку? Дайте характеристику сегментації ринку за споживачами, продуктами та каналами збуту.
- Порівняйте ознаки сегментації споживачів ринку споживчих товарів і ринку товарів виробничого призначення.
- У чому полягає зміст маркетингової політики сприяння продажу?





§ 21. Реклама: мета, засоби, сучасні форми

Реклама — комерційна інформація про товар або підприємство для стимулювання продажу. На сучасних насичених товарних ринках витрати на рекламу зростають. Головна мета реклами — це формування попиту на товар і стимулювання його збуту.

Кожному етапу життєвого циклу товару відповідає власна функція реклами (табл. 2).

Етапи рекламної кампанії:

1. Визначення цілей реклами.
2. Складання рекламного бюджету.
3. Вибір засобів поширення реклами.
4. Розробка змісту та форми рекламного звернення.
5. Рекламування.
6. Оцінювання результатів.

Прикладами *цілей реклами* є збільшення обсягу збуту продукції, частини ринку, кількості нових клієнтів, підвищення престижу її продукції.

Види реклами залежно від засобів поширення можуть бути такими:

- реклама в пресі (газети, журнали, інші періодичні видання) та рекламна література (проспекти, каталоги, буклети фірми);

- пряма реклама (поштова, телефонна, особисте звернення до споживача), теле-, радіо- та кінореклама;
- зовнішні експозиції (щити, великі плакати, електрореклами);
- реклама на транспортних засобах (у салоні, зовні), на виставках і ярмарках, на місці продажу (вітрини, написи в торговельному залі);
- сувеніри (ручки, календарі, папки, брелоки тощо);
- реклама в Інтернеті.

У рекламі відображається не продукт, а користь, вигода від нього для покупця. Реклама має містити докази переваг товару.

Розрізняють рекламу споживчих товарів і товарів виробничого призначення. Головні риси реклами товарів широкого вжитку — емоційність тексту, зв'язок з ідеєю товару, підкреслення іміджу товару та фірми. У рекламі товарів промислового призначення наголошується на раціональному боці інформації, оскільки головне в ній — змістовність тексту, його доказовість, правдивість. Різноманітними можуть бути стильові рішення рекламного звернення: створення

Таблиця 2

ФУНКЦІЇ РЕКЛАМИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ТОВАРУ

Етап життєвого циклу товару	Функція реклами
<i>Поява товару на ринку</i> Повільне зростання обсягу збуту. Фірма має збитки або незначний прибуток, що пов'язане з витратами на виробництво та налагодженням торговельної мережі	Інформативна
<i>Зростання обсягів продажу</i> Покупці визнають товар, швидко збільшується попит на нього. Ціни на товар високі, обсяг продажу та прибуток зростають. Завдання маркетингу — продовжити цей етап	Переконуюча
<i>Зрілість</i> Темпи продажу знижуються, тому відбувається вдосконалення товару та запроваджуються маркетингові заходи (зниження цін, збільшення витрат на рекламу). Прибуток починає зменшуватися	Нагадуюча
<i>Спад виробництва</i> Різне падіння збуту та прибутків, втрата споживачем інтересу до товару. Завдання фірми — зняття інформації про товар, повідомлення постачальників, забезпечення виробництва запасних частин, ремонту, сервісу. Так, вилучаючи модель із ринку, фірма має зберегти свою репутацію	Відсутня. Реклама зазвичай припиняється

ЗАУВАЖИМО!

Американський рекламист Альфред Політц сформулював закон рекламної практики: «Реклама стимулює продаж доброго товару та прискорює провал поганого. Вона показує, яких якостей продукт не має, і допомагає споживачеві швидко це збагнути».

романтичної або екзотичної обстановки, картинка з натури, свідчення фахівця або споживача на користь товару, використання символічного персонажа, акцентування на стилі життя тощо.

Хоча «королевою» маркетингових комунікацій фірми є реклама, важливу роль у просуванні товару на ринку відіграє **«паблік рілейшнз»**. Ця діяльність спрямована на створення позитивного образу фірми в очах громадськості та складається із двох відносно самостійних напрямків: пабліситі (пропаганди) і спонсорства. *Пабліситі* — це неоплачувані, некомерційні форми поширення позитивної інформації про підприємство та його продукцію через такі основні засоби:

- установлення та підтримання зв'язків із пресою (проведення фірмою прес-конференцій, написання статей про фірму, її діяльність у справі охорони довкілля, організація інтерв'ю з керівництвом фірми, публікація щорічних офіційних звітів);
- лобіювання — цілеспрямована діяльність фірми у справі впливу на органи державної влади для прийняття ними потрібних нормативних актів і створення сприятливих для неї умов функціонування;

- участь представників фірми в роботі з'їздів, конференцій професійних або громадських організацій;
- організація фірмою заходів, що мають характер події (ювілей фірми, день закоханих тощо).

Уміле використання спонсорства теж може зробити фірму добре відомою. До найпопулярніших об'єктів спонсорства належать спорт (фірма — генеральний спонсор трансляції зимових Олімпійських ігор) і сфера культури (найбільше коштів виділяють на естраду).

Рекламну діяльність мають контролювати й регламентувати держава та громадськість. Закон України «Про рекламу» (1996 р.) забороняє використання в рекламі державної символіки України, регламентує особливості рекламування лікувальних засобів, забороняє рекламу в ЗМІ тютюнових та алкогольних виробів, зброї, а також недобросовісну рекламу.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження: «Розвиток потреб населення в послугах є причиною швидкого поширення маркетингу».

Відповідь. Досягнуте в розвинених країнах задоволення потреб споживачів у товарах обумовило розвиток потреб у послугах. На ринку послуг за умови розбіжності попиту й пропозиції втрати прибутку фірм є значно більшими порівняно з матеріальним виробництвом. Це впливає з особливості послуг, тому що їх неможливо зберігати.

Оскільки послуги — це діяльність, то їх можна надавати лише тоді, коли є клієнт або замовлення, отже, неможливо виробляти їх про запас, який би використовували в разі зростання попиту, а за його скорочення поповнювався, як це відбувається з товарами. Маркетингові дослідження попиту на послуги фірми дозволяють передбачати його обсяг і зменшувати втрати прибутку.

Твердження є правильним.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що таке реклама?
2. Наведіть приклади окремих видів реклами залежно від засобів їх поширення.
3. Чим відрізняються від реклами заходи «паблік рілейшнз»?

4. Які функції виконує реклама?
5. Охарактеризуйте цільову аудиторію реклами для таких товарів: 1) дитяче харчування; 2) чоловічі сорочки; 3) спортивне спорядження для шейпінгу й аеробіки.



ПРАКТИЧНА РОБОТА

Розробка бізнес-плану проекту зі створення конкретного продукту (послуги)

МЕТА:

- засвоїти поняття: бізнес-план, маркетинг, реклама, економічні ризики;
- зрозуміти структуру бізнес-плану;
- навчитися розробляти певні розділи бізнес-плану (резюме; опис товару, послуги; маркетинг; оцінка ризиків).

ХІД РОБОТИ

Перш за все визначте, що виробляти, але ви маєте бути впевнені, що обрана бізнес-ідея є перспективною. Розробка бізнес-плану для малого підприємства, у тому числі збір документації та оформлення, забирає близько двох тижнів. Якщо планується середній і великий бізнес, на складання бізнес-плану знадобиться щонайменше місяць інтенсивної роботи групи фахівців. Тому ви працюватимете за певними розділами, виконуючи окремі завдання з розробки бізнес-плану.

Пропонуємо **структуру бізнес-плану**, яка рекомендована спеціалістами й найчастіше використовується. Вона містить основні розділи бізнес-плану із зазначенням кількості необхідних сторінок.

№ з/п	Розділ бізнес-плану	Обсяг сторінок
1	Резюме	2—3
2	Опис підприємства та аналіз галузі	до 7
3	Опис продукції (робіт, послуг)	до 5
4	Маркетинг і збут продукції (робіт, послуг)	до 7
5	Логістика виробництва	до 7
6	Виробничий план	до 5
7	Організаційний план	2—3
8	Фінансовий план	до 5
9	Оцінювання ефективності проекту та ризиків його реалізації	—
10	Додатки	—

Резюме фактично пишуть наприкінці роботи, оскільки воно містить основну тезу всіх розділів.

1. Назвіть товар або послугу, який (яку) може виробляти український підприємець у межах малого бізнесу.
2. Дайте назву підприємству, щоб вона відображала напрямок обраної діяльності, характеризувала товар (послугу), який ви обрали для виробництва.
3. Розробка бізнес-плану починається з опису продукції (робіт, послуг). Заповніть відповідний розділ за таким планом: характеристика якісних показників; привабливість дизайну та упаковки; доступність для споживачів; конкурентоспроможність; переваги порівняно з імпортними аналогами.
4. Дуже важливим є розділ «Маркетинг і збут продукції (робіт, послуг)». Саме тут слід обирати ринки й визначати обсяги збуту. Якщо ця проблема не вирішена, немає сенсу розробляти інші розділи плану.



- 1) *Сегментація споживачів*: запишіть три-чотири сегменти споживачів за різними критеріями.
- 2) *Політика підприємства у сфері конкуренції*: назвіть три основні українські фірми, які випускають аналогічний товар. Якщо ваш товар умовно оцінити в 5 балів, то дайте оцінку від 0 до 10 товарам своїх основних конкурентів. Які існуючі товари-субститути можуть замінити запропонований товар? Визначте наповненість ринку імпортованими аналогічними товарами.
- 3) *Політика ціноутворення*. Пригадайте, як дохід підприємця залежить від еластичності попиту за ціною на товар, що виробляє фірма. За кожним сегментом споживачів визначте, еластичний чи нееластичний попит за ціною на ваш товар для цих конкретних споживачів. Зробіть висновок щодо цінової політики: чи можливо орієнтуватися на підвищення цін відносно ваших конкурентів.
- 4) *Рекламна кампанія*: оберіть найбільш дієві види реклами; розробіть рекламне звернення.
5. Розділ «Виробничий план» містить дуже багато спеціальної технічної та виробничої інформації. Запишіть, яку саме конкретну інформацію необхідно мати для складання цього розділу.
6. Для оцінювання ефективності проекту та ризиків його реалізації запишіть основні ризики, пов'язані з реалізацією вашого проекту. Оцініть кожен за 10-бальною шкалою. Низький рівень ризику (від 1 до 3 балів) підкресліть зеленим маркером, найбільші ризики (від 8 до 10 балів) — червоним маркером. За кольором оцініть, сприятливе чи загрозливе становище вашого можливого бізнесу.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. На початку формування менеджменту як науки були створені наукові школи. Якої з перелічених нижче НЕ існувало?
 - А школа наукового управління
 - Б школа людських стосунків
 - В поведінкова школа
 - Г школа адміністративного управління
2. Що з переліченого НЕ належить до функцій управління підприємством?
 - А планування й ухвалення рішень
 - Б мотивації персоналу
 - В дослідження ринку
 - Г контроль за виконанням рішень
3. Чи правильне твердження, що видами якісного дослідження ринку є: 1) хол-тест; 2) експертні опитування; 3) фокус-групові інтерв'ю; 4) кабінетне дослідження?
 - А тільки 1
 - Б тільки 1 і 2
 - В тільки 1, 2 і 3
 - Г усі перелічені види
4. Маркетинг починається
 - А із розробки та виробництва товару
 - Б із дослідження ринку та потреб споживачів
 - В з інформаційної рекламної кампанії
 - Г із планування каналів розподілу продукту
5. Конкурентоспроможність товару — це
 - А найвищий рівень якості товару
 - Б найнижча собівартість товару
 - В здатність товару конкурувати з аналогами на конкретному ринку в певний період часу
 - Г здатність товару конкурувати з аналогічними вимогами продукції на світовому ринку
6. Найвища вибірковість аудиторії є перевагою
 - А реклами на телебаченні
 - Б прямої поштової реклами
 - В зовнішньої реклами
 - Г газетної реклами



7. До якого методу комплексного дослідження ринку належить робота з довідниками та статистичною літературою?
 - А експертні опитування
 - Б сегментація ринку
 - В кабінетне дослідження
 - Г аналіз цін на товари конкурентів
8. Проект, який передбачає розробку, виробництво й реалізацію нововведення в комерційній, фінансовій, маркетинговій, управлінській та інших сферах, належить до
 - А мегапроектів
 - Б інвестиційних проектів
 - В якісно бездефектних проектів
 - Г інноваційних проектів
9. Маркетингові дослідження НЕ дозволяють підприємцям розв'язати таке завдання
 - А визначення рівня конкурентоспроможності продукції на ринку
 - Б проведення сегментації ринку
 - В формування умов отримання кредитів
 - Г формування мотивації рішення про покупку
10. Витрати фірми на рекламу належать до
 - А неявних витрат
 - Б змінних витрат
 - В граничних витрат
 - Г постійних витрат
11. Установіть відповідність між етапами життєвого циклу товару та функціями реклами.

1 Поява товару на ринку	А Інформативна
2 Зростання обсягів продажу	Б Нагадуюча
3 Зрілість	В Стимулююча
4 Спад виробництва	Г Відсутня
	Д Переконуюча
12. Установіть відповідність між принципами сегментації ринку споживчих товарів та відповідними сегментами.

1 Сегментація за географічним принципом	А Ринок спеціального одягу для медичних працівників
2 Сегментація за демографічним принципом	Б Азіатський ринок спецій
3 Сегментація за соціально-економічними характеристиками	В Ринок дешевих товарів
4 Сегментація за психологічним принципом	Г Ринок подарунків для ділових лідерів
	Д Ринок конструкторів для дітей від восьми років



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

1. Проаналізуйте принципи управління компанії IBM щодо їхньої актуальності для українських підприємств.

Принципи управління IBM: 1) Орієнтація на дію, досягнення успіху: «Експериментуй першим». 2) Обличчям до споживача: «Соромно, якщо гарне обслуговування є винятком». 3) Продуктивність через людей: «У кожному працівникові треба бачити джерело ідей, а не тільки пару рук». 4) Зв'язок із життям, ціннісні орієнтири. 5) Вірність справі: «Не починай справу, якщо не знаєш, як її вести». 6) Простота форми, мінімальний штат управління. 7) Свобода дій і жорстка дисципліна одночасно. 8) Самостійність і підприємливість: «Переконайтеся, що ви помиляєтеся в межах допустимого».

2. Просегментуйте перелічені ринки України (за трьома ознаками та двома-трьома параметрами в кожній ознаці): 1) ринок комп'ютерів; 2) ринок меблів; 3) ринок шампунів для волосся; 4) ринок книжок.

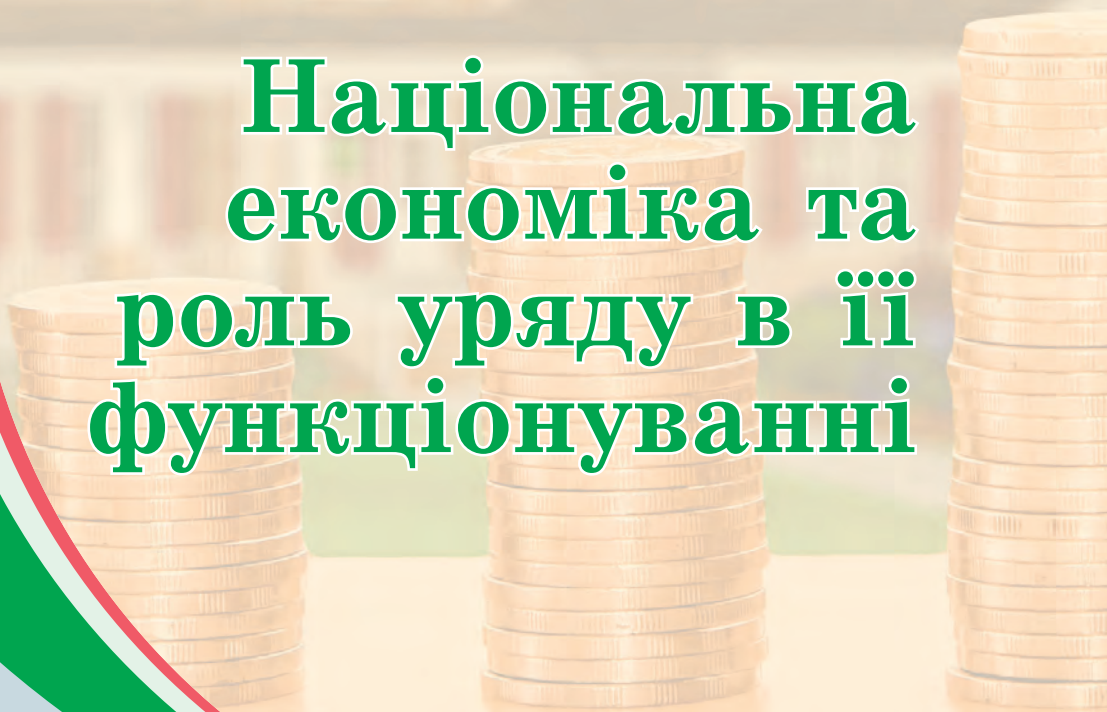
3. Туристична фірма організує круїзи для клієнтів із середнім статком. Фірма, що є власником кількох морських кораблів, не пропонує розкішних круїзів, а працює за принципом: «Багато туристів — низька ціна». Яку організаційну структуру ви б рекомендували створити на кораблях компанії?

4. На яку концепцію маркетингу сьогодні зорієнтовані українські підприємства?

5. Проаналізувавши конкурентоспроможність нової соковижималки фірми «Садочок», фахівці визначили, що індекс технічних параметрів щодо основного ринкового конкурента становить 0,92. Ціна соковижималки «Садочок» дорівнює 760 грн, а ціна базової — 980 грн. За розрахунковий період експлуатації соковижималка «Садочок» споживає 1080 кВт · год, а соковижималка-конкурент — 970 кВт · год. Тариф на електроенергію становить 0,9 грн/кВт · год. Визначте інтегральний показник конкурентоспроможності та зробіть висновок.

Розділ II

Національна економіка та роль уряду в її функціонуванні





ТЕМА 5. ОСНОВНІ ПРОЯВИ ЦІЛІСНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ЧОМУ ВОНА ВАЖЛИВА

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **пояснювати** сутність загальної рівноваги національної економіки;
- **розрізняти** методи підрахунку ВВП;
- **визначати** номінальний та реальний ВВП;
- **характеризувати** причини економічних циклів;
- **наводити** приклади прояву кризових явищ.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Визначте сутність та параметри ринкової рівноваги.
2. Який вигляд має схема кругообігу продуктів і доходів?
3. Які види доходів отримують суб'єкти економічної діяльності?
4. Які витрати несуть суб'єкти економічної діяльності?

§ 22. Загальна рівновага національної економіки. Відповід- ність сукупних доходів і витрат

Домашні господарства, фірми, державні установи спрямовують свою діяльність на реалізацію власних інтересів, приймають ті чи інші рішення самостійно, але все ж таки функціонують у межах одного суспільства, а отже, взаємодіють між собою. Наслідком їхньої взаємодії є формування стійких закономірностей розвитку національної економіки. ЦентRALЬНОЮ проблемою національної економіки є макроекономічна рівновага.

На мікроекономічному рівні йшлося про часткову рівновагу, тобто про рівновагу на окремо взятому ринку товарів і послуг або факторів виробництва. Економіка ж усієї країни є сукупністю ринків окремих товарів, сплетених складною системою взаємозв'язків. Це пояснюється тим, що всі виробники одночасно є і споживачами, а всі товари прямо або опосередковано пов'язані один з одним як складові сукупної товарної маси у вигляді взаємозамінних або взаємодоповнюючих товарів. **Загальною рівновагою** є рівноважний стан усієї ринкової системи, під яким розуміють встановлення рівності величини попиту та величини пропозиції на всіх взаємопов'язаних ринках. Вона характеризує збалансованість і пропорційність усіх економічних процесів: виробництва й споживання, сукупних доходів і сукупних витрат, сукупного попиту та сукупної пропозиції, виробничих витрат і результатів, матеріально-речових і фінансових потоків. Узгодженість усіх цих окремих пропорцій суспільного відтворення сприяє збалансованому розвитку економічної системи загалом. Однак кожна складова має певну автономність. Тому пропорційність у національній економіці проявляється як тенденція й передбачає можливість відхилення від рівноваги.

Одним із проявів загальної рівноваги є баланс між сукупними доходами та сукупними витратами. Кожний з економічних суб'єктів отримує свої певні види доходів, які витрачає для досягнення власних цілей.

Домогосподарства як власники різноманітних ресурсів отримують доходи у вигляді заробітної плати, ренти та відсотка. Частина доходів домогосподарств може формуватися також за рахунок соціальних трансфертів — різних видів соціальної допомоги

ЗАУВАЖИМО!

Національна економіка тісно пов'язана з іноземними економічними суб'єктами. Зовнішній світ отримує доходи від продажу своєї продукції, яка є для нас імпортом, витратами національних споживачів на придбання іноземної продукції, і витрачає кошти на придбання нашої продукції, тобто нашого експорту.



(пенсії, соціальні допомоги, стипендії, страхові компенсації, відшкодування витрат осіб з інвалідністю, відшкодування збитків громадянам, що зазнали репресій, тощо).

Отримані доходи перетворюються на витрати. Частину доходів від ресурсів домогосподарства сплачують державі у вигляді податків. Основна ж частина загальних доходів домогосподарств витрачається на придбання необхідних товарів та послуг, тобто формуються споживчі витрати. Частина доходів домогосподарств може зберігатися у вигляді заощаджень, які є одним із джерел позичкового капіталу.

Фірми отримують доходи у вигляді виторгу від продажу товарів та послуг. Він дає можливість оплатити фактори виробництва, у тому числі сформувати дохід підприємців (прибуток) і створити амортизаційні фонди. Частину прибутку підприємці відраховують до державного бюджету у вигляді податків. Амортизація ж як частина вартості спожитих засобів виробництва, яка перенесена на готовий продукт і відповідає зношенню цих засобів виробництва, дає змогу відремонтувати або відшкодувати спожиті засоби виробництва. Після відрахування податків та обов'язкових платежів усі інші кошти підприємства

витрачають як валові інвестиції, тобто витрати на нове будівництво, придбання обладнання та формування виробничих запасів (на такі цілі можна використати й кредитні ресурси).

Держава отримує доходи від суб'єктів економічної діяльності переважно у вигляді податків на прибуток підприємців та податків на доходи домогосподарств. Ці кошти вона спрямовує на виплату трансфертних платежів та формує державні витрати, тобто витрати на придбання необхідних ресурсів, інвестування підприємств державного сектору, виробництво суспільних благ, купівлю готової продукції.

Оскільки доходи одних економічних суб'єктів є витратами інших і навпаки, то цілісність національної економіки зумовлює рівновагу між сукупними доходами й сукупними витратами та відповідність змін у кожній частині цього балансу. Зміна доходів економічних суб'єктів призводить до зміни їх витрат і навпаки.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

За балансом сукупних доходів і сукупних витрат визначте величину споживчих витрат, якщо відомо, що заробітна плата становить 958 млн грош. од., відсотки — 205 млн грош. од., прибуток — 780 млн грош. од., рента — 190 млн грош. од., трансферти — 200 млн грош. од., податки на прибутки — 235 млн грош. од., податки на доходи домогосподарств — 210 млн грош. од., заощадження домогосподарств — 160 млн грош. од.

Розв'язання. Оскільки доходи домогосподарств мають бути такими само, як витрати, то споживчі витрати складають: Заробітна плата + Відсотки + Рента + Трансферти – Податки на доходи домогосподарств – Заощадження домогосподарств. Решта даних є зайвою.

Отже, споживчі витрати складають:

$$958 + 205 + 190 + 200 - 210 - 160 = 1183 \text{ млн грош. од.}$$

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Чи правильне твердження: «Національна економіка — це нерозривний комплекс виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ, послуг і духовних цінностей»?
2. Доходи домогосподарств зросли на 1/8, виторг фірм спочатку підвищився на 7%, а потім ще на 8%, податки на прибуток підприємців та податки на доходи домогосподарств збільшилися на 9%.

Визначте, як в умовах рівноваги між сукупними доходами й сукупними витратами змінилися витрати держави, якщо витрати домогосподарств збільшилися на 1/20, а витрати фірм — на 1/4.

3. Визначте зміни реальних доходів населення, якщо після зростання цін на товари та послуги на 14% номінальні доходи зросли на 1/8.

§ 23. Сукупний попит і сукупна пропозиція

Загальна рівновага може бути охарактеризована також макроекономічною рівновагою, яка встановлюється між сукупним попитом і сукупною пропозицією.

Макроекономіка користується агрегованими показниками. На відміну від індивідуального попиту, **сукупний попит** (AD , *aggregate demand*) являє собою суму всіх витрат макроекономічних суб'єктів на придбання кінцевих товарів і послуг, створених у національній економіці.

Найбільшу частину сукупного попиту становлять витрати домогосподарств на придбання споживчих товарів і послуг, які інакше називаються **споживчими витратами**, або просто реальним споживанням, і позначаються як C (*consumption, consumer spending*).

Більш динамічним компонентом сукупного попиту, зміни якого викликають коливання ділової активності, є **інвестиційні витрати**, тобто попит підприємців на інвестиційні блага для відновлення зношеного й збільшення реального капіталу, зміну виробничих запасів, а також попит домогосподарств на житлове будівництво та придбання транспортних засобів, які позначаються як I (*investment costs*).

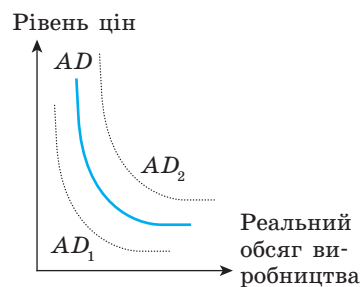
Третім елементом сукупного попиту є попит із боку державного сектору — **державні закупівлі товарів і послуг**. Необхідно пам'ятати, що до їхнього складу не включаються трансфертні платежі населенню, а також субсидії та субвенції підприємницькому сектору, оскільки ці витрати пов'язані з процесом перерозподілу коштів, а не з витратами на створення валового випуску продукції. Цей компонент позначають як G (*government spending*).

Ще однією складовою частиною сукупного попиту є попит із боку іноземного сектору, точніше, **чистий експорт** — X_n (*net exports*) — різниця між попитом іноземних агентів на вітчизняну продукцію та попитом вітчизняних економічних суб'єктів на іноземні товари й послуги, тобто експорт мінус імпорт.

Таким чином, сукупний попит у цілому може бути представлений як сума вищезгаданих елементів витрат:

$$AD = C + I + G + X_n.$$

Між реальним обсягом виготовленого продукту й рівнем цін існує зворотна залежність, яку можна відобразити графічно у вигляді **кривої сукупного попиту** AD (мал. 1). Причому ця залежність відображає дію закону сукупного попиту. Суть цього закону полягає в тому, що споживачі (усі сектори економіки) за інших рівних умов придбають тим більший обсяг виготовленого продукту, чим нижче загальний рівень цін, і навпаки. Вплив цін товарів та послуг на обсяг сукупного попиту здійснюється не прямим шляхом, а через ставку позичкового відсотка, зміну купівельної спроможності накопичених фінансових коштів і зміну зацікавленості саме національними товарами та послугами. Наприклад, зростання цін на товари викличе зростання попиту на гроші, а отже, і зростання позичкового відсотка, що зменшує споживчі витрати та інвестиції за цього рівня цін. Підвищення цін спричинить також зменшення реальних доходів населення, знецінення їх заощаджень. Ця ситуація також зменшить зацікавленість населення національними товарами й підвищить інтерес до імпортової продукції.



Мал. 1. Сукупний попит і його зміна

Указані вище чинники називаються ціновими й означають зміну величини сукупного попиту, тобто рух уздовж незмінної кривої AD .

Однак, крім цінових чинників, існують і нецінові, дія яких приводить до зсуву кривої AD праворуч у положення AD_2 , якщо сукупний попит збільшується, і ліворуч у положення AD_1 , якщо він зменшується. Переважно це чинники, що впливають на складові елементи AD . До них належать:

1) **зміни в споживчих витратах**, які, у свою чергу, залежать від:

- динаміки добробуту споживачів. Коливання вартості майна приводить до зміни рішень щодо придбання товарів і послуг. Так, наприклад, різке збільшення курсу цінних паперів, якими володіють домогосподарства, викличе збільшення споживчих витрат і приведе до зростання сукупного попиту;
- динаміки заборгованості споживачів. Адже щоб погасити борги, необхідно зменшити поточне споживання, а отже, скоротити AD ;
- динаміки податків на доходи споживачів, адже чим вища ставка прибуткового податку, тим менший чистий дохід, а отже, споживчі витрати й AD загалом;
- очікувань споживачів, особливо в умовах дуже високого рівня інфляції;

2) **зміни в інвестиційних витратах**, на які впливають:

- динаміка відсоткової ставки, не пов'язана зі зміною цін (наприклад, через зміну грошової маси). Зростання відсоткової ставки призводить до подорожчання кредитів, а це за незмінного рівня цін і неможливості збільшити прибуток за рахунок зростання цін неминуче призведе до скорочення AD ;
- очікувані прибутки від інвестицій. Якщо отримання прибутку ускладнене, то інвестиційні витрати зменшуються, скорочуючи й AD ;
- наявність надлишкових виробничих потужностей, що є чинником уповільнення вкладення інвестицій;
- розвиток технологій. Поява нових технологій змушує підприємців збільшувати інвестиційні витрати;
- динаміка податків на доходи підприємців і здійснення податкових пільг щодо інвестицій. Збільшення ставки оподаткування зменшує прибуток фірм, знижуючи стимули

до здійснення інвестицій, а введення податкових пільг на інвестиції, навпаки, збільшує AD ;

3) **зміни в обсягах державних закупівель**, що також впливає на положення кривої сукупного попиту;

4) **зміни чистого експорту** через:

- коливання цін на ринках інших країн;
- динаміку національного доходу в інших країнах;
- коливання валютних курсів;

5) **зміни пропозиції грошей**. Збільшення грошової маси в країні в короткостроковому періоді приводить до зниження відсоткової ставки, покращення умов кредитування, а отже, до збільшення інвестування й зростання AD .

Другою складовою макrorинку виступає сукупна пропозиція. **Сукупна пропозиція** (AS , *aggregate supply*) — це реальний обсяг виробництва, який фірми бажають і можуть запропонувати на ринку в певний період часу за кожного можливого рівня цін. Із визначення зрозуміло, що існує залежність між реальним обсягом виробництва й рівнем цін. Причому вищі ціни створюють стимули для виробництва все більшої кількості благ і їх постачання на ринок і навпаки. Отже, між цими величинами існує пряма залежність, яку називають *законом сукупної пропозиції*.

Що стосується природи й форми кривої сукупної пропозиції, то в представників різних економічних шкіл і течій щодо цього існують великі розбіжності.

Незаперечним є той факт, що вплив зміни цін на обсяг валового національного продукту (ВНП) залежить від тривалості аналізованого періоду: короткострокового або довгострокового. Основним критерієм виділення короткострокового й довгострокового періодів є гнучкість цін. У макроекономічному довгостроковому періоді всі ціни як на товари, так і на ресурси є гнучкими, вільно встановлюваними, мінливими в одній і тій самій пропорції, що відсутнє в короткостроковому періоді. Оскільки фірми очікують на пропорційну зміну цін на товари і ресурси, вони втрачають стимули для збільшення обсягів виробництва в разі зростання рівня цін, адже припускають, що їхні витрати

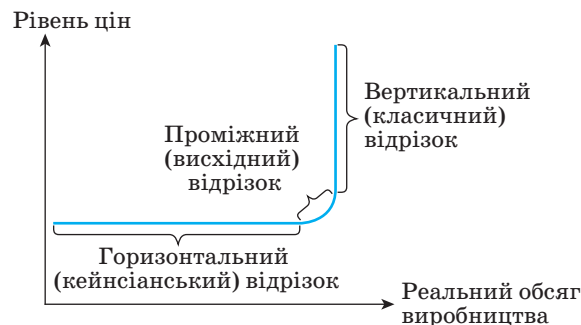


зростає у тій самій пропорції, що й ціни. До того ж довгострокова крива сукупної пропозиції залежить від наявних економічних ресурсів. Тому **крива сукупної пропозиції AS** у довгостроковому періоді має вигляд вертикальної прямої. Реальний обсяг випуску, що визначає положення цієї лінії, — це потенційний обсяг національного виробництва (максимально можливий випуск продукції за умови повної зайнятості).

Що стосується короткострокового періоду, то економісти — прихильники класичної теорії — обстоюють точку зору, відповідно до якої крива сукупної пропозиції також має вигляд вертикальної лінії. Адже класики виходили з того, що завдяки певним чинникам, властивим ринковій економіці, що функціонує в умовах конкуренції, повна зайнятість стає нормою. Жодних обмежень для вільного переміщення ресурсів не існує, усі ринки є конкурентними, ціни економічних ресурсів — гнучкими.

Прихильники ж кейнсіанської теорії доводять, що економіка не завжди функціонує в умовах повної зайнятості, а ціни ресурсів не є гнучкими. Оскільки не всі ресурси використовуються, то в економіці не відчувається гострий дефіцит ресурсів, і збільшення обсягів національного виробництва може бути досягнуте без підвищення цін на ресурси. Отже, і крива сукупної пропозиції являє собою горизонтальну лінію.

Сучасна економічна наука зробила спробу синтезу класичних і кейнсіанських поглядів на криву сукупної пропозиції. Аналізуючи стан економіки, сучасні економісти представляють криву сукупної пропозиції як лінію, що складається з трьох певних сегментів або відрізків (мал. 2).



Мал. 2. Крива сукупної пропозиції

Наведена форма кривої сукупної пропозиції відображає зміну витрат на одиницю продукції при зміні обсягу національного виробництва.

- *Горизонтальний (кейнсіанський) відрізок.* Цей відрізок називають ім'ям англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса, який проаналізував функціонування економіки США в період Великої депресії. І дійсно, цей відрізок свідчить про те, що економіка перебуває в стані глибокого спаду, і значна частина ресурсів використовується не повністю. Тому можна залучати додаткові ресурси у виробництво, не здійснюючи при цьому тиску на рівень цін.
- *Проміжний (висхідний) відрізок.* У міру вичерпання найважливіших економічних ресурсів витрати на їх залучення зростатимуть, а це означає, що збільшення реального обсягу виробництва супроводжується зростанням рівня цін.
- *Вертикальний (класичний) відрізок* свідчить, що економіка досягла повної зайнятості, тому будь-яке підвищення цін не викличе збільшення реального обсягу національного виробництва.

Таким чином, різні сегменти або відрізки кривої AS дають можливість проаналізувати умови функціонування та стан економічної системи. У реальному житті крива сукупної пропозиції має вигляд висхідної кривої.

Як і у випадку із сукупним попитом, існують цінові й нецінові чинники, що впливають на сукупну пропозицію. Зміна рівня цін означає рух уздовж незмінної кривої AS. Нецінові ж чинники сукупної пропозиції змінюють положення кривої AS, зсуваючи її праворуч, що означає збільшення сукупної пропозиції, і ліворуч, указуючи на зменшення сукупної пропозиції.

До нецінових чинників сукупної пропозиції відносять:

1) **зміни цін на ресурси:** зниження цін на ресурси приводить до зниження середніх загальних витрат, а отже, до збільшення сукупної пропозиції. На ціни на ресурси, у свою чергу, впливають:

- наявність внутрішніх ресурсів;
- ціни на імпортовані ресурси;

- панування на ринку (характеристика ринкової структури, можливість диктувати ціни на ресурси в умовах недосконалої конкуренції);

2) **зміни в продуктивності:** збільшення продуктивності означає, що за цього обсягу ресурсів або витрат можна отримати більший реальний обсяг національного виробництва, зниження продуктивності приводить до збільшення середніх витрат і зсуву кривої сукупної пропозиції ліворуч;

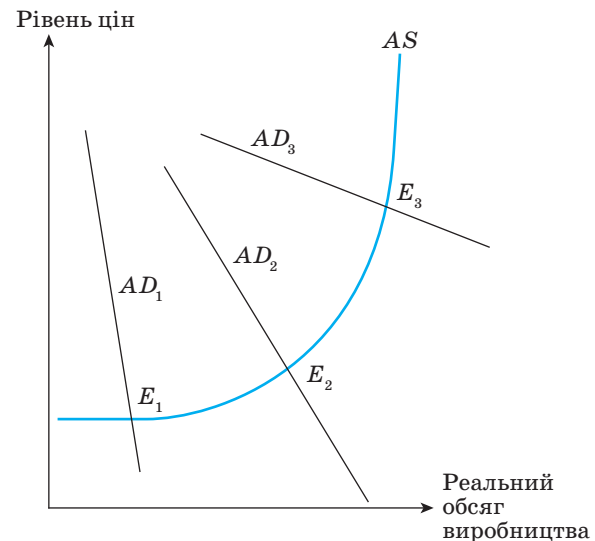
3) **зміни правових норм,** а саме зміну податків і субсидій, а також характеру державного регулювання. Наприклад, субсидії або субвенції підприємницькому сектору зменшують витрати виробництва й збільшують сукупну пропозицію;

4) **очікування зміни рівня цін:** очікування підвищення рівня цін приводить до зсуву короткострокової кривої сукупної пропозиції ліворуч.

Розглядаючи одночасно і сукупний попит, і сукупну пропозицію, можна визначити механізм формування рівноважного обсягу національного виробництва й рівноважного рівня цін. Встановлення рівноважного рівня цін і рівноважного обсягу національного виробництва, або досягнення **макроекономічної рівноваги**, означає такий стан економіки, за якого сукупні витрати дорівнюють сукупним доходам, або величина сукупного попиту дорівнює величині сукупної пропозиції. Графічно рівноважний стан національної економіки характеризується точкою перетину кривих AD і AS . Необхідно також відзначити, що точка перетину кривих AD і AS дає можливість говорити не тільки про сталий рівноважний рівень цін, рівноважний обсяг національного виробництва, але й про рівень безробіття (незайнятості економічно активного населення). Про рівень цін свідчить координата точки рівноваги по вертикальній осі, про величину рівноважного обсягу виробництва й тісно пов'язаного з ним рівня безробіття — координата по горизонтальній осі. Зрозуміло, що чим більша величина реального ВВП, тим нижчий рівень безробіття, а отже, вищий рівень зайнятості в країні.

Механізм формування рівноважного обсягу виробництва залежатиме від того, на якому з відрізків сукупної пропозиції відбудеться

перетин із кривою сукупного попиту. На мал. 3 зображені три можливі ситуації макроекономічної рівноваги. Точка E_1 відображає ситуацію макроекономічної рівноваги за стабільного рівня цін, високого рівня безробіття, невеликого (порівняно з потенційними можливостями) обсягу національного виробництва. Точка E_2 характеризує макроекономічну рівновагу в умовах неповної зайнятості, наявності «вільних» ресурсів, але вже при зміні рівня цін. Точка E_3 дає можливість говорити про макрорівновагу в умовах повної зайнятості.



Мал. 3. Макроекономічна рівновага

У кейнсіанській теорії панівну роль у формуванні рівноважного обсягу національного виробництва відіграє сукупний попит. У класичній економічній теорії верховенство належить сукупній пропозиції, чинникам, що його обумовлюють, і насамперед обсягам наявних ресурсів, а сукупний попит впливає лише на рівень цін. Сучасні теоретики вважають, що в короткостроковому періоді на формування рівноважного обсягу національного виробництва впливають як сукупний попит, так і сукупна пропозиція. Це підтверджує висхідна короткострокова крива сукупної пропозиції.

Економічна рівновага є відносною, оскільки вона порушується. Це пов'язано з тим, що економіка перебуває в постійному русі, розвитку, що супроводжується зміною фаз економічного циклу, економічної кон'юнктури,





доходів тощо. При цьому економічна рівновага — це такий стан національної економіки, до якого вона постійно повертається відповідно до своїх власних закономірностей. Через це рівноважний стан може тільки умовно розглядатися як статична загальна рівновага в національній економіці. У реальній

економіці між сукупним попитом та сукупною пропозицією постійно існують розбіжності. Досягнення ж ринкової рівноваги може супроводжуватися як економічними, так і соціальними втратами. Для зменшення втрат необхідне державне регулювання економіки на макроекономічному рівні.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

1. Визначте рівноважний обсяг національного виробництва, якщо відомо: функція споживання $C = 90 + 0,4Y$, де Y — реальний обсяг виробництва; функція інвестування $I = 70 + 0,2Y$; державні видатки — 76 млрд грош. од.; експорт — 45 млрд грош. од.; імпорт — 55 млрд грош. од.

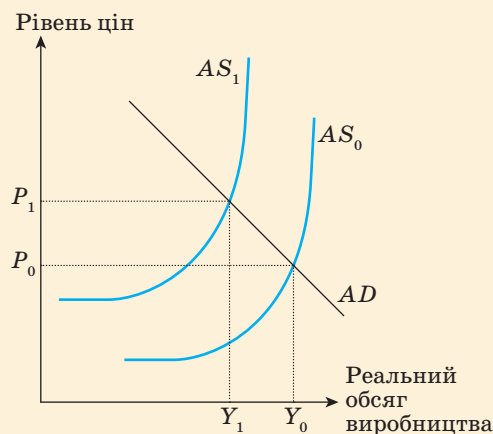
Розв'язання. Рівноважний обсяг національного виробництва досягається за умови рівності величини AD і величини AS . Оскільки $AD = C + I + G + X_n$, то $90 + 0,4Y + 70 + 0,2Y + 76 + (45 - 55) = Y$, $226 = 0,4Y$, $Y = 565$ млрд грош. од.

2. В умовах незначного зростання цін на товари та послуги повинь знищила третину врожаю зернових.

Визначте вплив ситуації на рівноважний рівень цін, реальний обсяг національного виробництва, рівень безробіття (зайнятості). Проілюструйте ситуацію графічно.

Розв'язання. По-перше, визначаємо початкові умови макроекономічної рівноваги. «Незначне зростання цін» означає, що рівноваги досягли на проміжному відрізку. По-друге, визначаємо, про які чинники йдеться — сукупного попиту чи сукупної

пропозиції. «Урожай зернових» указує на чинник сукупної пропозиції, оскільки це є зміна ресурсів. По-третє, «знищення третини врожаю» означає зменшення сукупної пропозиції, а отже, і зсув кривої AS ліворуч. Представляємо ситуацію графічно:



Визначаємо зміни згідно із графіком: AD — не змінився; AS — зменшилася; рівень цін — підвищився; реальний обсяг виробництва — зменшився; рівень безробіття — зріс; рівень зайнятості — знизився.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Графічно покажіть зміни в сукупному попиті, якщо: 1) люди починають купувати більше продовольчих товарів; 2) уряд скорочує військові видатки на 20%; 3) збільшуються приватні заощадження; 4) збільшується грошова маса в обігу; 5) рівень цін на товари та послуги зростає на 15%.
- Графічно покажіть зміни в сукупній пропозиції, якщо: 1) країни ОПЕК знижують виробництво сирої нафти на 25%; 2) ураган пошкодив понад тисячу кілометрів електромереж; 3) під Харковом

відкрито родовище природного газу; 4) рівень цін на випуск продукції знижується на 10%; 5) трудові спільки активізуються, зростає рівень заробітної плати.

- Визначте рівноважний обсяг національного виробництва, якщо відомо: функція споживання $C = 590 + 0,6Y$, де Y — реальний обсяг виробництва; функція інвестування $I = 670 + 0,2Y$; державні видатки — 820 млрд грош. од.; чистий експорт — 450 млрд грош. од.

§ 24. Міжнародна система національного рахівництва

У державі постійно виникає необхідність мати кількісну інформацію про стан і динаміку розвитку економіки країни загалом і в розрізі її секторів і галузей, про виробництво, розподіл, перерозподіл і використання суспільного продукту. Із цією метою використовується **система національного рахівництва (СНР)**. Вона є зведенням балансових економічних таблиць, у яких відображаються витрати всіх суб'єктів економічної діяльності на придбання товарів і послуг та їх доходи від участі в господарській діяльності.

Для кожного макроекономічного суб'єкта і для народного господарства загалом створюється система функціональних рахунків, у яких відображається участь певного суб'єкта у виробництві благ, утворенні, розподілі, перерозподілі й використанні доходу, у зміні майна, кредитуванні та фінансуванні.

Стандартна СНР, розроблена Статистичною комісією ООН, застосовується у світовій практиці з 1953 р. (нова версія розроблена спільно ООН, Міжнародним валютним фондом (МВФ), Світовим банком, ОЕСР та Євростатом і прийнята в 1993 р.).

В Україні СНР почав упроваджувати Державний комітет статистики тільки після переходу до ринкової економіки. Хоча не всі показники СНР ООН поки що використовуються в Україні, оскільки національне рахівництво перебуває лише на стадії становлення. До того ж методологія СНР тут дещо відрізняється від прийнятих у міжнародній практиці стандартів.

СНР є узгодженою схемою для збору, опису й характеристики взаємопов'язаних основних потоків статистичної інформації,

що стосується процесів виробництва, споживання, нагромадження й зовнішньої торгівлі країни. Вона виконує низку функцій: забезпечує інформацією, необхідною для розробки, проведення й контролю за ходом реалізації економічної політики держави, для економічного прогнозування; зумовлює наукові дослідження, націлені на краще розуміння закономірностей розвитку національної економіки, її структурних особливостей, можливостей адаптації економіки до умов розвитку; дає можливість порівнювати результати економічного розвитку різних країн.

СНР надає змогу визначити роль фінансово-кредитного механізму в розподілі й перерозподілі національного доходу, формуванні кінцевих доходів, вплив податкової політики на доходи, роль зовнішньоекономічної діяльності тощо. СНР є міжнародним стандартом оцінювання основних економічних показників країни, який використовується для визначення рівня життя населення не тільки всередині країни, але й для порівняння його з рівнем життя в інших країнах.

СНР ґрунтується на бухгалтерському принципі подвійного запису й відображає в агрегованому вигляді рух товарів, послуг і доходів між основними секторами економіки.

Національне рахівництво є висхідним пунктом макроекономічного аналізу, оскільки саме тут формуються й визначаються на основі даних статистичної звітності кількісні значення таких найважливіших макроекономічних показників, як валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП), національний дохід, чистий внутрішній продукт, дохід у розпорядженні тощо.

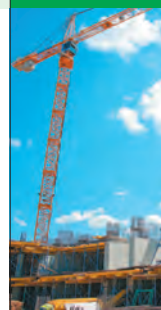
Оснovo СНР становить показник ВВП.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

Обґрунтуйте правильність або помилковість тверджень:

1. Однією з передумов появи СНР була Перша світова війна.
2. СНР ефективна в межах окремої національної економіки.

3. СНР є міжнародним стандартом оцінювання основних економічних показників країни, тому її показники та методологія їх підрахунку однакові для всіх країн.





§ 25. Валовий внутрішній продукт як показник результатів національного виробництва: зміст та особливості розрахунку

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — це сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених на території країни за певний період (зазвичай за рік). Що це означає?

По-перше, ВВП — це сукупна ринкова вартість. Це означає, що ВВП показує результативність функціонування всієї економіки, багатьох галузей і багатьох підприємств, які становлять народне господарство, тобто є агрегованим показником. По-друге, ВВП є вартісним показником. Адже в країні виробляється величезна кількість різноманітних товарів і послуг, порівняти які й відобразити у вигляді сукупного показника можна тільки за допомогою грошової оцінки.

Далі слід урахувувати, що товари й послуги поділяють на кінцеві й проміжні, адже вони створюються працею величезної кількості людей, зайнятих у різних галузях, і проходять кілька стадій обробки. На кожній наступній стадії виробництва вартість товару збільшується, оскільки до витрат, здійснених на попередніх стадіях, додаються витрати теперішньої. Ті товари, які виготовляються для подальшого використання в процесі виробництва, переробки або перепродажу, називаються **проміжними**. **Кінцеві** ж товари, до вартості яких уже включені ціни проміжних товарів, призначені для кінцевого споживання. Саме вартість кінцевих товарів і включається до вартості ВВП, що дозволяє позбутися повторного обчислення, штучного завищення його вартості.

Необхідно також урахувувати, що в будь-якій сучасній економіці частина факторів виробництва, а отже, і доходів на них належить іноземним інвесторам. Тому для визначення ВВП ми беремо до уваги результати діяльності як національних, так й іноземних економічних суб'єктів на території цієї країни. Однак національні інвестиції країни також можуть бути розміщені за кордоном. Результатом діяльності національного капіталу й праці є **валовий національний продукт (ВНП)**, тобто ринкова вартість кінцевих товарів

і послуг, створених протягом року національним капіталом і працею, що функціонує як на території цієї країни, так і поза її межами. У переглянутому варіанті СНР 1993 р. ВНП називається **валовим національним доходом (ВНД)**. Проте нова термінологія не змінює суті. ВВП і ВНП пов'язані між собою таким співвідношенням:

$$\text{ВВП} = \text{ВНП (ВНД)} - \text{СФД},$$

де СФД — сальдо факторних доходів (італ. *saldo* — розрахунок, залишок), що надходять із-за кордону, і факторних доходів, отриманих зарубіжними інвесторами в цій країні. Загалом різниця між ВВП і ВНП незначна й становить $\pm 1\%$. Відповідно до рекомендацій статистичної служби ООН, у більшості країн (у тому числі в Україні) як основний показник виміру суспільного продукту використовується ВВП. У США та Японії використовується показник ВНП. У США, крім показників ВВП і ВНП, Економічна рада при президенті розраховує також **потенційний ВНП**, що показує виробничі можливості країни за повного використання трудових ресурсів (природного рівня безробіття).

ВВП відображає підсумковий результат функціонування економіки країни і є об'єктом макроекономічного регулювання. Уперше підрахунок ВВП було здійснено державними органами США в 1932 р. Наукову базу розрахунків заклали американський економіст українського походження, лауреат Нобелівської премії 1971 р. *Саймон Кузнець* (1901—1985), що народився, здобув середню освіту в Харкові й розпочав навчання в Харківському університеті, а в 1924 р. закінчив Колумбійський університет у США.

Розрахунок ВВП супроводжується значними труднощами. Частина кінцевих товарів і послуг не набуває товарної форми (наприклад, державні послуги судів, правоохоронних органів), інші підрахувати майже неможливо (наприклад, роботу на себе, продукти й послуги, які виробляються і споживаються всередині

домашніх господарств). З іншого боку, частина грошових виплат зовні дуже схожа на доходи, але по суті такими не є, оскільки не змінює обсяг валового виробництва, а отже, не включається і до ВВП. Тому у визначенні ВВП не враховуються:

- 1) робота на себе, домашні послуги (тобто натуральне господарство, оскільки воно не набуває товарної форми);
- 2) непродуктивні операції:
 - а) *фінансові*:
 - державні трансфертні платежі — бюджетні кошти для фінансування обов'язкових виплат населенню: пенсій, допомоги, стипендій, компенсацій, інших соціальних виплат, передбачених законодавством;
 - приватні трансфертні платежі — кошти приватних осіб, фондів, організацій (дарунки, різні пожертвування, спонсорська допомога). Ті, хто отримує як державні, так і приватні трансфертні платежі, нічого не вкладають у національне виробництво, отже, не змінюють обсяг суспільного виробництва;
 - доходи від купівлі-продажу цінних паперів (акцій, облігацій, сертифікатів тощо);
 - б) *перепродаж товарів, який, не змінюючи поточного виробництва, веде лише до повторного рахунку*.

Крім цього, існує ще низка проблем, пов'язаних із вимірюванням ВВП:

1. Із загальної величини ВВП неможливо оцінити рівень розвитку країни. Чим більшою є кількість населення, тим, за інших рівних умов, нижчий рівень розвитку країни. Загальновідомий приклад про те, що ВВП Індії приблизно на 70 % більший за ВВП Швейцарії, але за рівнем життя населення Індії відстає від Швейцарії більш ніж у 60 разів. Звичайно, можна підрахувати ВВП на одну особу, але тут виникають інші проблеми.
2. У ВВП (навіть обчисленому на одну особу) не відображається характер його розподілу в суспільстві. Середній показник також не дає реальної картини рівня життя населення.
3. У ВВП не відбиваються вигоди, пов'язані зі збільшенням вільного часу. Проте рівень життя буде вищим там, де кращі умови праці й відпочинку.
4. Не відображає вартість ВВП і поліпшення якості товарів і послуг.

5. У вартості ВВП також неможливо відобразити користь товарів, створених для суспільства.

6. Не відбивається у ВВП і шкода, яка завдається навколишньому середовищу діями людини.

7. Неможливо врахувати результати функціонування тіньової економіки.

Незважаючи на визначені труднощі й проблеми, згідно із загальним методологічним положенням СНР, обсяг ВВП може бути розрахований трьома методами:

- 1) виробничим методом, або методом доданої вартості;
- 2) методом потоку витрат, або методом кінцевого використання;
- 3) методом потоку доходів, або розподільчим методом.

Як наголошувалося раніше, блага поділяються на проміжні й кінцеві. В обчисленні ВВП урахується вартість кінцевих товарів і послуг, яку можна отримати, склавши величину доданої вартості кожної галузі або кожного суб'єкта, які беруть участь у його створенні. **Додана вартість** — це різниця між вартістю виготовлених товарів і послуг та вартістю сировини й матеріалів, придбаних у постачальників, тобто різниця між вартістю створеного блага й вартістю проміжного блага. Таким чином, до доданої вартості включаються витрати тільки цього суб'єкта, цієї галузі на створення та реалізацію товару, а також прибуток цих суб'єктів.

За **методом потоку витрат (Y)** складовими ВВП є:

- 1) *особисті споживчі витрати (C)* — витрати домогосподарств на придбання товарів поточного споживання, тривалого користування та оплату послуг;
- 2) *валові приватні внутрішні інвестиції (I)* — витрати національного бізнесу на будівництво, придбання машин та устаткування, приріст виробничих запасів. Слід зазначити, що до валових інвестицій належать і витрати домогосподарств на нове будівництво й придбання засобів транспорту. Валові приватні внутрішні інвестиції містять чисті інвестиції (приріст капітальної вартості) та амортизацію (вартість спожитих засобів виробництва);





3) *державні закупівлі товарів і послуг (G)* — витрати держави, пов'язані з безпосереднім виробництвом товарів і послуг;

4) *чистий експорт (X_n)* — різниця між експортом та імпортом.

Отже, ВВП за витратами являє собою суму витрат усіх економічних суб'єктів на придбання (споживання) кінцевих товарів і послуг, тобто

$$Y = C + I + G + X_n.$$

За методом потоку доходів ВВП (Y) включає:

- 1) *компенсацію працівникам (w , $wage$)* — грошова винагорода за працю найманих робітників, а також додаткові виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування, медичне обслуговування тощо;
- 2) *рендні платежі (R , $rent$)* — доходи, які отримують власники землі, природних ресурсів, будівель, споруд;
- 3) *відсоток (i , $interest$)* — доходи власників грошового капіталу;

- 4) *прибуток (Pr , $profit$)* — доходи некорпоративного підприємницького сектору і валовий прибуток корпорацій, що складається з:

- податку на прибуток корпорацій, тобто частини прибутку, яку отримує держава,
 - дивідендів — частини прибутку, яка виплачується акціонерам у вигляді доходу на акції,
 - нерозподіленого прибутку корпорацій, що спрямовується на збільшення реальних активів фірм і є власністю корпорацій;
- 5) *амортизаційні відрахування (A , $amortization$)* — коштів, які використовуються для заміни зношених протягом року машин, устаткування, будівель;

- 6) *непрямі податки на бізнес (T , $taxes$)* — податки на товари й послуги, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни виробника: податок на додану вартість, акцизи, мито, ліцензійні платежі, що надходять до державного бюджету.

Слід пам'ятати, що амортизаційні відрахування й непрямі податки на бізнес — це кошти, не пов'язані з виплатою факторних доходів.

Таким чином, ВВП за доходами представляє суму доходів усіх суб'єктів економічної діяльності плюс амортизація й непрямі податки на бізнес, тобто:

$$Y = w + R + i + Pr + A + T.$$

Оскільки витрати одних економічних суб'єктів є одночасно доходами інших, то ВВП, розрахований за методом потоку витрат, дорівнює ВВП, розрахованому методом потоку доходів:

$$\begin{aligned} C + I + G + X_n &= \\ &= w + R + i + Pr + A + T. \end{aligned}$$

ВВП є основою для розрахунку інших показників, що характеризують процес його перерозподілу, здійснюваний переважно через податкову систему. Найважливішими серед них є чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід, дохід у розпорядженні.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) — це ВВП за вирахуванням амортизаційних відрахувань:

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - A.$$

Національний дохід (НД) — це сума факторних доходів, зароблених усіма верствами суспільства поточного року в результаті використання наявних економічних ресурсів:

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - T = w + R + i + Pr.$$

Особистий дохід (ОД) — це отриманий дохід. Щоб обчислити величину особистого доходу, необхідно з національного доходу вилучити ті доходи, які не надходять до домашніх господарств (податки на прибуток корпорацій, нерозподілений прибуток корпорацій, відрахування до пенсійного фонду та на соціальне страхування). З іншого боку, особистий дохід включає трансферти, які по суті не є заробленим доходом:

$\text{ОД} = \text{НД} - \text{Податки на прибуток корпорацій} - \text{Нерозподілений прибуток корпорацій} - \text{Відрахування на соціальне страхування} + \text{Трансфертні платежі}.$

Дохід у розпорядженні (РД) включає ту частину особистого доходу, що перебуває в розпорядженні населення й витрачається ним на придбання споживчих благ і заощадження:

$\text{РД} = \text{ОД} - \text{Податки на особистий дохід (прибутковий податок, податок на прибуток у некорпоративному секторі, податок на майно, податок на спадщину)}.$

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

1. Результати діяльності підприємств наведено в таблиці:

Підприємства	Виторг, грош. од.
Підприємство роздрібного продажу одягу	300
Вівчарне підприємство	50
Підприємство з пошиття вовняного одягу	200
Підприємство з переробки вовни	90
Підприємство оптового продажу одягу	280

Визначте додану вартість, створену кожним підприємством, та обсяг ВВП.

Розв'язання. Очевидно, що в умові йдеться про підприємства, які пов'язані між собою. Першою ланкою є вівчарне підприємство, потім підприємство з переробки вовни, далі — підприємство з пошиття вовняного одягу, підприємство оптового продажу одягу і підприємство роздрібного продажу одягу. Оскільки додана вартість — ринкова ціна продукції мінус витрати на сировину та матеріали, то маємо:

Підприємства	Виторг, грош. од.	Додана вартість, грош. од.
Вівчарне підприємство	50	$50 - 0 = 50$
Підприємство з переробки вовни	90	$90 - 50 = 40$
Підприємство з пошиття вовняного одягу	200	$200 - 90 = 110$
Підприємство оптового продажу одягу	280	$280 - 200 = 80$
Підприємство роздрібного продажу одягу	300	$300 - 280 = 20$

Вартість ВВП можна підрахувати двома способами. 1) ВВП — це вартість кінцевого продукту. Отже, вартість ВВП — 300 грош. од. 2) ВВП — це сума доданих вартостей: $50 + 40 + 110 + 80 + 20 = 300$ грош. од.

2. Обчисліть вартість ВВП, чистого внутрішнього продукту, національного доходу та величину чистого експорту, якщо результати соціально-економічного розвитку країни у звітному періоді є такими (млн грош. од.): рента — 140; трансфертні виплати — 70; заробітна плата — 210; відсоток — 110; прибутки корпорацій — 134; дивіденди — 90; непрямі податки — 76; прибутки індивідуального сектору — 30; державна закупівля товарів та послуг — 200; чисті внутрішні інвестиції — 270; споживчі витрати — 240; валові внутрішні інвестиції — 780.

Розв'язання. Вартість ВВП у цьому випадку можемо підрахувати, використавши метод доходів: $Y = w + R + i + Pr + A + T$. Амортизацію можна визначити, віднявши чисті внутрішні інвестиції від валових внутрішніх інвестицій. Визначаємо вартість ВВП: $Y = 210 + 140 + 110 + (134 + 30) + (780 - 270) + 76 = 1210$ млн грош. од.

Чистий внутрішній продукт розраховуємо за формулою: $ЧВП = ВВП - A$.

$ЧВП = 1210 - (780 - 270) = 700$ млн грош. од.

Для визначення вартості національного доходу використовуємо формулу: $НД = ЧВП - T$. Отримуємо $НД = 700 - 76 = 624$ млн грош. од. Чистий експорт (X_n) — складова частина ВВП, підрахованого за методом витрат. Отже, чистий експорт становить: $ВВП - \text{Споживчі витрати} - \text{Валові інвестиції} - \text{Державні витрати}$, тобто $X_n = Y - C - I - G$. Оскільки ВВП за методом витрат = ВВП за методом доходів, то вже можемо визначити величину чистого експорту:

$X_n = 1210 - 240 - 780 - 200 = -10$ млн грош. од. Це означає, що імпорт перевищує експорт на 10 млн грош. од.



ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Визначте, що враховується в обчисленні ВВП. Обґрунтуйте відповідь, указавши конкретну назву складової ВВП за доходами або за витратами.
 - Плата приватного нотаріуса за оренду офіса.
 - Робота сантехніка, який відремонтував водопровідні крани у власній квартирі.
 - Заробітна плата вчителя економіки.

- Обчисліть обсяг ВВП, якщо відомі такі дані (млрд грош. од.): державні витрати — 620; відсоток за кредит — 50; трансферти — 460; імпорт — 350; амортизація — 160; заробітна плата — 780; експорт — 420; непрямі податки — 120; споживчі витрати — 100; дивіденди — 320; чисті внутрішні інвестиції — 750.

§ 26. Номінальний та реальний ВВП

Усі макроекономічні показники безпосередньо обчислюються в поточних цінах, тобто цінах того періоду, у момент якого здійснюється облік або аналіз. Це означає, що рівень і динаміка, наприклад ВВП, залежить не тільки від зміни обсягів національного виробництва, але й від зміни цін, у яких ці обсяги вимірюються. Наприклад, у країні протягом року може бути виготовлено товарів і послуг менше, ніж у минулому році. Проте внаслідок того, що ціни на ці товари та послуги протягом року значно підвищилися, вартість ВВП буде більшою порівняно з минулим роком. Тому, щоб мати змогу порівняти результативність економіки за певний період часу або здійснити міжнародний аналіз основних макроекономічних показників, розрізняють номінальний і реальний ВВП. **Номінальний ВВП** — це поточний обсяг виготовлених товарів і послуг, обчислений у поточних цінах. **Реальний ВВП** — поточний обсяг виробництва, обчислений у зіставних цінах базисного періоду. Саме показник реального ВВП використовується для аналізу динаміки розвитку економіки, визначення рівня національного добробуту або порівняння рівнів розвитку економіки в різних країнах, тому що він вимірює вартість кінцевих товарів і послуг,

виготовлених у країні за рік у постійних, фіксованих цінах, а тому є більш точним показником функціонування економіки.

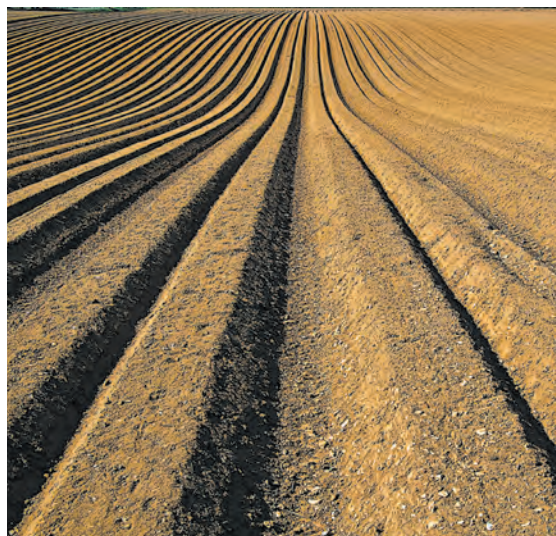
Реальний ВВП розраховується за допомогою коригування номінального ВВП на індекс цін:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін}}.$$

Індекс цін — показник, що характеризує темпи зміни ринкових цін поточного року порівняно з базисним. Якщо ціни на товари й послуги знижуються, а отже, величина індексу цін менша за одиницю, то відбувається коригування номінального ВВП у бік збільшення. Цей процес називається **інфлюванням**. У результаті реальний ВВП буде більшим, ніж номінальний. Якщо ж ціни на товари й послуги зростають, а отже, величина індексу цін більша за одиницю, то відбувається **дефлювання**, тобто коригування номінального ВВП у бік його зниження.

Оскільки частіше за все ціни зростають, то зв'язок між показниками номінального та реального ВВП показує саме індекс цін, який має назву дефлятор ВВП:

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}}.$$





Слід зауважити, що дефлятор ураховує зміни цін як на споживчі товари та послуги, так і на інвестиційні, а тому не збігається з індексом споживчих цін.

Зростання ВВП є умовою процвітання будь-якого суспільства, тому воно зацікавлене в його постійному збільшенні. Це збільшення можна виміряти за допомогою двох взаємозалежних показників: зростання реального ВВП і зростання ВВП на одну особу за певний період часу. Темпи приросту реального ВВП (ВНП) визначають як відношення

приросту реального ВВП до базисного реального ВВП, виражене у відсотках. Показник ВВП на одну особу — зручний інструмент порівняння рівнів економічного розвитку країн і добробуту їхнього населення. Чим вищий ВВП на одну особу для кожної країни, тим вища якість життя її громадян. Однак рівень суспільного добробуту залежить не лише від реального ВВП на одну особу, але й від рівня освіти, медичного обслуговування, тривалості життя, ступеня диференціації доходів у суспільстві тощо.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

1. Визначте, чи правильним є твердження: «Якщо ціни валового випуску продукції за звітний період зросли на 25 %, а номінальний ВВП складає 325 млрд грош. од., то реальний ВВП становить 260 млрд грош. од.». Відповідь обґрунтуйте.

Розв'язання. Щоб визначити, чи правильне це твердження, розрахуємо реальний ВВП за формулою:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін}}.$$

Визначаємо індекс цін:

$$I_p = \frac{100\% + 25\%}{100\%} = 1,25.$$

Підставляємо у формулу:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{325}{1,25} = 260 \text{ млрд грош. од.}$$

Твердження є правильним.

2. Визначте зміни номінального ВВП, якщо ціни на товари та послуги за рік спочатку підвищилися на 9 %, а потім ще на 4 %, а реальний ВВП за цей період збільшився на 0,1.

Розв'язання. Для визначення змін номінального ВВП використовуємо формулу дефлятора ВВП та індексний метод:

$$I_{\text{номінального ВВП}} = I_{\text{реального ВВП}} \cdot I_p.$$

$$I_{\text{реального ВВП}} = 1 + 0,1 = 1,1.$$

$$I_{P_1} = \frac{100\% + 9\%}{100\%} = 1,09.$$

$$I_{P_2} = \frac{100\% + 4\%}{100\%} = 1,04.$$

$$I_p \text{ загальний} = I_{P_1} \cdot I_{P_2} = 1,09 \cdot 1,04 = 1,1336.$$

$I_{\text{номінального ВВП}} = 1,1 \cdot 1,1336 = 1,247$. Оскільки $1,247 > 1$, це означає, що номінальний ВВП зріс на $(1,247 - 1) \cdot 100\% = 24,7\%$.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Визначте, чи правильні твердження. Обґрунтуйте свою думку.
 - Реальний ВВП — це вартість кінцевих товарів і послуг, створених за рік національним капіталом.
 - Реальний ВВП — це вартість товарів і послуг, виготовлених на території країни, виміряна в поточних цінах.
 - Якщо номінальний ВВП збільшився з 300 до 375 млрд грош. од., а дефлятор зріс зі 125 до 150%, то реальний ВВП збільшився на 25%.
- Визначте величину реального ВВП, якщо відомо, що номінальний ВВП звітного періоду склав 756 млрд грош. од., а ціни на товари та послуги протягом року підвищилися на 14%.
- Як змінилися ціни на товари та послуги, якщо номінальний ВВП підвищився спочатку на 1/25, а потім ще на 1/8, а реальний ВВП виріс на 7%.
- Проаналізуйте наведені в таблиці статистичні дані. Визначте реальний ВВП для п'яти довільно обраних років.

Рік	У фактичних цінах		Індекси фізичного обсягу			Індекси-дефлятори
	ВВП, грн	ВВП у розрахунку на одну особу, тис. грн	ВВП, % до попереднього року	ВВП у розрахунку на одну особу, % до попереднього року	ВВП, % до 1990 р.	ВВП, % до попереднього року
1990	167	3	—	—	—	—
1991	299	6	91,3	91,1	91,3	196,2
1992	5033	97	90,1	89,8	82,3	1866,0
1993	148 273	2842	85,8	85,7	70,6	3435,4
1994	1 203 769	23 184	77,1	77,4	54,4	1053,5
1995	5 451 642	105 793	87,8	88,5	47,8	515,5
1996	81 519	1595	90,0	90,7	43,0	166,2
1997	93 365	1842	97,0	97,8	41,7	118,1
1998	102 593	2040	98,1	98,8	40,9	112,1
1999	130 442	2614	99,8	100,6	40,8	127,3
2000	170 070	3436	105,9	106,7	43,2	123,1
2001	204 190	4195	109,2	111,1	47,2	109,9
2002	225 810	4685	105,2	106,3	49,7	105,1
2003	267 344	5591	109,6	110,5	54,4	108,0
2004	345 113	7273	112,1	113,0	61,0	115,1
2005	441 452	9372	102,7	103,5	62,7	124,5
2006	544 153	11 630	107,3	108,1	67,3	114,8
2007	720 731	15 496	107,9	108,6	72,6	122,7
2008	948 056	20 495	102,3	—	—	—

§ 27. Національне споживання та національне заощадження

Головним компонентом сукупних видатків є національне споживання. **Споживання** (*C, consumption*) — це індивідуальне й спільне використання населенням споживчих благ із метою задоволення потреб.

При цьому люди завжди вибирають: здійснити споживання сьогодні чи збільшити споживання в майбутньому. Можливість збільшення споживання в майбутньому залежить від зменшення споживання, а отже, від зростання заощадження сьогодні. Те, що не споживається, заощаджується. Отже, **заощадження** (*S, savings*) — це відкладене споживання, вирахування з поточного споживання.

Таким чином, національний дохід — це сума споживання та заощадження.

Основним чинником, який вплине на збільшення споживання, є зростання реального доходу населення. Однак це не означає, що збільшення реального доходу буде повністю націлене на зростання споживання. Дж. М. Кейнс навіть відкрив «основний психологічний закон». Згідно з ним, люди схильні збільшувати своє споживання зі зростанням реального доходу, але не тією самою мірою, у якій зростає дохід. Як результат, зберігатиметься більш значна абсолютна сума.

Крім доходу, важливе значення мають:

- рівень цін на товари та послуги. Зростання цін викличе зацікавленість населення у споживанні, а не в заощадженні;
- реальна ставка відсотка. Чим вища ставка відсотка, тим вигідніше заощаджувати гроші, а не споживати;
- рівень споживачької заборгованості. Якщо у споживачів зростають борги, то і споживання, і заощадження зменшуються;
- рівень оподаткування. Зростання податків зменшує кошти, які можна використати на споживання або заощадження.

Оскільки витрати на споживання є вагомою складовою сукупного попиту, істотним для макроекономічного аналізу питанням є не лише абсолютний розмір споживання, але й зміни його обсягу, спричинені змінами в доході.

Частка приросту доходу, яка спрямовується на збільшення споживання, називається **граничною схильністю до споживання** (*MPC*):

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y},$$

де ΔC — зміна витрат на споживання; ΔY — зміна доходу.

Аналогічно **гранична схильність до заощадження** (*MPS*) — це та частина кожної додаткової одиниці доходу, яка спрямована на збільшення заощадження:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y},$$

де ΔS — зміни в заощадженні; ΔY — зміни в доході.

Очевидно, що приріст доходу можна використати або на збільшення споживання, або на заощадження, тому гранична схильність до споживання, як і гранична схильність до заощадження, може мати значення від 0 до 1. Тобто приріст доходу може або взагалі не використовуватися на поточне споживання ($MPC=0$), а отже, збільшити заощадження ($MPS=1$), або споживатися повністю ($MPC=1$) і не змінити обсягу заощадження ($MPS=0$).

Таким чином, $MPC + MPS = 1$.

Згідно з Дж. М. Кейнсом, математично функція споживання може мати такий вигляд:

$$C = C_0 + MPC \cdot Y^v,$$

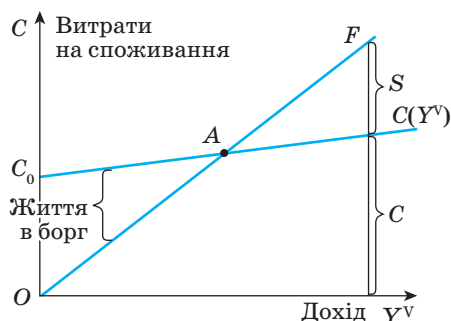
де C_0 — автономне споживання, тобто ті кошти, які люди витрачають навіть тоді, коли не отримують доходи; Y^v — дохід у розпорядженні за відрахуванням податків.

Оскільки дохід у розпорядженні розподіляється на споживання і заощадження, то функція заощадження може бути отримана таким чином:

$$\begin{aligned} S &= Y^v - C = Y^v - C_0 - MPC \cdot Y^v = \\ &= -C_0 + (1 - MPC) \cdot Y^v = -C_0 + MPS \cdot Y^v. \end{aligned}$$



Графічно споживання та заощадження представлене на мал. 4.



Мал. 4. Лінія споживання

Лінія OF — бісектриса — лінія, яка показує, що всі видатки йдуть на споживання.

Ситуація ліворуч від точки A свідчить про те, що видатки перевищують доходи, здійснюється життя в борг.

У точці A весь дохід у розпорядженні використовується на споживання, заощадження при цьому нульове.

Лише праворуч від точки A дохід перевищує видатки, а отже, і складається зі споживання та заощадження.

Поряд із поняттями граничної схильності до споживання та граничної схильності до заощадження в економічній літературі використовуються і **середня схильність до споживання** (APC) та **середня схильність до заощадження** (APS). Їх розраховують за формулами:

$$APC = \frac{\text{Споживання}}{\text{Дохід}} = \frac{C}{Y^v};$$

$$APS = \frac{\text{Заощадження}}{\text{Дохід}} = \frac{S}{Y^v}.$$

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Функція споживання описана формулою $C = 390 + 0,7Y$. Визначте: 1) величину автономного споживання; 2) граничну схильність до заощадження; 3) функцію заощадження; 4) дохід у розпорядженні, за якого заощадження дорівнюють нулю; 5) дохід у розпорядженні, за якого заощадження дорівнюють 1365 грош. од.

Розв'язання.

1) Автономне споживання — це видатки, які не залежать від величини доходу. Отже, автономне споживання становить 390 грош. од.

2) Згідно з алгебраїчним виглядом кейнсіанської функції споживання ($C = C_0 + MPC \cdot Y^v$), гранична схильність до споживання становить 0,7, тобто 70 % приросту

доходу йде на зростання споживання. Оскільки $MPC + MPS = 1$, то $MPS = 1 - MPC$. Таким чином, $MPS = 1 - 0,7 = 0,3$, або 30 % приросту доходу поповнює заощадження.

3) Дохід складається зі споживання і заощадження, а тому $S = Y - C = Y - (390 + 0,7Y) = 0,3Y - 390$.

4) Оскільки $C + S = Y$, а $S = 0$, то $C = Y$, підставляємо відоме $390 + 0,7Y = Y$. Отримуємо $0,3Y = 390$. Звідси $Y = 1300$ грош. од. Тобто коли дохід становить 1300 грош. од., він увесь використовується лише на споживання.

5) Аналогічно, якщо $S = 1365$, то $390 + 0,7Y + 1365 = Y$, $0,3Y = 1755$, $Y = 5850$.

Саме за рівня доходу в 5850 грош. од. заощадження становлять 1365 грош. од.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Чим відрізняється гранична схильність до споживання від середньої схильності до споживання?
- Маємо функцію споживання: $C = 115 + 0,75Y$. Визначте: 1) граничну схильність до споживання; 2) граничну схильність до заощадження; 3) обсяги споживання і заощадження, якщо дохід у розпорядженні дорівнює 2800 грн; 4) середню

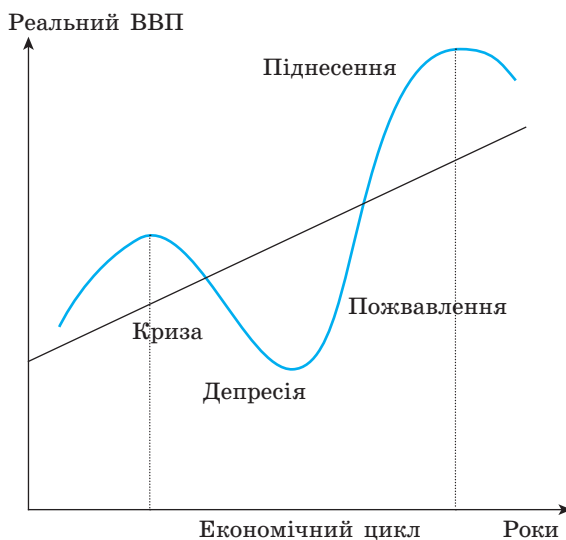
схильність до споживання; 5) середню схильність до заощадження.

- Дохід у розпорядженні становить 25 000 грн. Гранична схильність до споживання — 65 %. Витрати на споживання — щонайменше 500 грн. Визначте обсяг споживання згідно з кейнсіанською функцією. Як зміниться споживання, якщо доходи зростуть на 1/8?

§ 28. Циклічність як форма руху національної економіки

Валовий внутрішній продукт — це кінцеві товари та послуги, які задовольняють потреби членів суспільства. Чим більший його обсяг, тим повніше задовольняються потреби. Тому кожна країна намагається створювати більший ВВП і стабільно високими темпами. На жаль, жодній країні це не вдається, оскільки важливою особливістю ринкової економіки є її нестабільність, що проявляється в циклічному чергуванні піднесення і спадів в економіці.

Економічні цикли — постійні повторювані протягом певного проміжку часу коливання економічної активності.



Мал. 5. Фази економічного циклу

Причини циклічного розвитку економіки можуть критися як усередині національної економіки, так і поза її межами. Серед них: відкриття родовищ природних ресурсів, міграція населення, війни, революції, будь-які політичні заворушення, стихійні лиха, економічна політика уряду, споживання, заощадження, НТП, термін використання споруд і будівель тощо.

Для характеристики ділового циклу найчастіше використовується зміна трьох величин:

обсягу зайнятості, обсягу продукції та рівня цін.

У класичному трактуванні економічний цикл містить такі фази: кризу, депресію, пожвавлення та піднесення (мал. 5).

Розпочинає цикл фаза *кризи, спаду, або рецесії*. Криза — це різке порушення рівноваги внаслідок диспропорцій, що зростають. Усі класичні кризи характеризувалися перевиробництвом. Труднощі зі збутом призводять до скорочення виробництва і зростання безробіття. Зниження платоспроможності населення ще більше ускладнює збут. Усі економічні показники погіршуються. Відбувається падіння рівнів заробітної плати, прибутку, інвестицій, цін. Через «омертвіння» капіталу у вигляді нереалізованих товарів фірми відчувають брак грошових коштів для поточних платежів, тому підвищується попит на гроші та швидко зростає плата за кредит — ставка позичкового відсотка. Курси цінних паперів падають, настає хвиля банкрутств і масового закриття підприємств. Криза завершується з початком депресії.

Депресія, або застій, — це фаза циклу, яка і проявляється в застої виробництва, найнижчому рівні економічної активності. Однак, незважаючи на це, на цій фазі виникає стабільність. Поступово реалізуються товарні запаси, які виникли під час кризи через різке зменшення платоспроможного попиту. Рівень безробіття залишається високим, але стабільним. За умови скороченого виробництва ставка позичкового відсотка знижується до свого мінімального значення. Проте найголовніше — з'являється попит на результати НТП, оскільки оновлення виробництва, основного капіталу — матеріальна основа виходу з кризи.

Пожвавлення розпочинається з незначного зростання обсягу виробництва (у відповідь на зростання попиту) і помітного скорочення безробіття. Підприємці намагаються відновити прибутковість виробництва, нарощують інвестиції в нову, продуктивнішу





техніку, що пожвавлює попит, — спочатку на капітальні блага, а потім і на споживчі, адже зростає зайнятість. Поступово обсяг виробництва досягає попереднього найвищого рівня, й економіка вступає у фазу піднесення.

Піднесення, або зростання, — це така фаза циклу, за якої обсяг виробництва перевищує обсяг попереднього циклу і зростає високими темпами. Будуються нові підприємства, зростає зайнятість, активізується попит на капітальні й споживчі блага, доходи та прибутки, зростають ціни й відсоткові ставки, жвавішає комерційна діяльність, прискорюється обіг капіталу. Таким чином, розпочинається справжній економічний бум, швидке економічне зростання, яке, проте, уже закладає основу для нової кризи.

Наступна фаза піднесення перевищує рівень розвитку попередньої, а фаза депресії може бути як нижчою, так і вищою за попередню.

Економічні цикли можуть бути викликані різними причинами й тривати різний проміжок часу. Розрізняють:

- *довгострокові цикли*, або так звані «*довгі хвилі*» *Кондратьєва*, названі ім'ям російського економіста Миколи Кондратьєва (1892—1938). Матеріальною основою «довгих хвиль» вважають структурне оновлення технологічного способу виробництва внаслідок НТП, що проявляється, зокрема, як оновлення основного капіталу. Тривалість цих циклів — 40—60 років;
- *будівельні цикли Кузнеця*. Американський економіст С. Кузнець розкрив теорію будівельних циклів тривалістю 15—20 років, пов'язаних із періодом масового оновлення житла й виробничих споруд;
- *середньострокові 7—12-річні цикли Клемента Жуглара (Джаглера)*. Їх ще називають промислові, класичні, інвестиційні або бізнес-цикли. Матеріальною основою цих циклів є дія різних грошово-кредитних чинників, коливання ставки відсотка;
- *короткострокові цикли Джозефа Кітчина*, які ще називають цикли запасів. Спочатку їх причину вбачали в коливанні світових запасів золота. За сучасних умов причиною їхньої появи вважають періодичні коливання вкладень у товарно-матеріальні цінності, товарні запаси. Тривалість цих циклів становить 3—5 років;

- *сезонні господарські цикли*, які обумовлені коливаннями господарської інвестиційної активності протягом року (прикладом можуть бути сплески, пов'язані з весняно-польовими роботами, періодом збору врожаю, або буми напередодні свят).

Циклічність можна розглядати як один зі способів саморегулювання ринкової економіки. Криза має дві сторони: руйнівну (оскільки означає руйнування пропорцій в економіці) та оздоровчу (оскільки призводить до оновлення основного капіталу, здешевлення продукції).

Економіка України зазнала значних втрат у кризові 1990-ті рр. За 1990—1999 рр. ВВП країни скоротився на 59,2%, обсяги промислової продукції — на 48,9%, сільського господарства — на 51,5%. Реальна заробітна плата зменшилася в 3,82 рази, а реальні виплати пенсій — у 4 рази.

Проте криза в національній економіці є переважно трансформаційною, яка обумовлює перехід, по-перше, від командно-адміністративної економічної системи до ринкової; по-друге, від розвитку в умовах єдиного СРСР до розвитку суверенної самостійної держави; по-третє, від монополізму державної власності до розвитку різноманіття форм власності; по-четверте, від диктатури до демократії.

Головну роль у подоланні кризових явищ має відігравати державне антициклічне регулювання. Пріоритетними заходами мають бути: створення якісного інституціонального середовища в країні; організація постійного моніторингу ділової активності, орієнтованого на запобігання економічним рецесіям; становлення та розбудова національної інноваційної системи шляхом розробки та реалізації стратегічних пріоритетів технологічного розвитку країни на основі довгострокових прогнозів, посилення ролі держави в комерціалізації базисних інновацій, стимулювання інноваційної активності бізнесу з метою нарощення мікро- та макроекономічної конкурентоспроможності держави; гнучке реагування важелів грошово-кредитної системи на коливання ділової активності; зменшення податкового навантаження на економіку та активізація оптимальної системи оподаткування доходів населення та прибутків підприємств.



НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження: «Економічна теорія дала досконали характеристики економічним циклам, а тому сучасні економічні цикли не мають жодної специфіки». Обґрунтуйте свою відповідь.

Відповідь. Економічна теорія — це наука, яка постійно розвивається поряд із розвитком і вдосконаленням економічних систем. Тому будь-яка досконала теорія має історичний характер, тобто стає застарілою, оскільки все рухається вперед, розвивається. Це стосується і характеристики економічних циклів. Сучасні цикли мають певну специфіку. У сучасних умовах економічні цикли стають більш синхронними. Тобто відбувається збіг циклічних коливань у різних країнах і регіонах, що обумовлено інтернаціоналізацією виробництва, розвитком економічних зв'язків між країнами, поглибленням співробітництва. Крім цього, НТП суттєво вплинув на цикли, спричинивши, з одного боку, структурні кризи (наприклад у вугільній або текстильній промисловості), а з іншого — розвиток наукоємних галузей, що є менш чутливими до циклічності (наприклад мікроелектроніка, робототехніка).

Прискорення зміни основного капіталу зменшило тривалість циклів, але й збільшило частоту криз. Замість надвиробництва товарів під час криз зараз відбувається надвиробництво основного капіталу, що проявляється у формі простоювання значної частини виробничих потужностей. Із ХХ ст. на економічні цикли почало активно впливати й державне регулювання економіки, спрямоване на активізацію економічних процесів у періоди спаду й депресії та на стримування ділової активності на стадії піднесення. Ці дії призвели до зменшення амплітуди коливань сучасних циклів. Це означає, що країни не так глибоко «сягають дна» на стадії депресії, але й не так «високо злітають» на стадії піднесення, тобто наближаються до загальної тенденції економічного розвитку. Під час криз у минулому різко знижувалися ціни, а за сучасних умов вони здебільшого не знижуються, а навпаки, підвищуються. Сучасним супутником циклів стала стагфляція — підвищення цін з одночасним падінням виробництва та зростанням кількості безробітних.

Твердження є неправильним.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

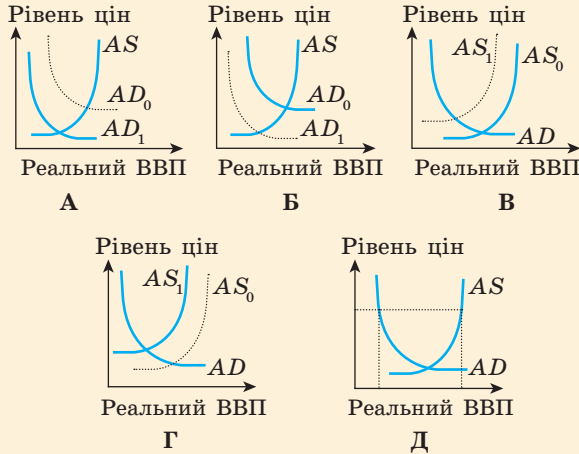
1. Визначте, яку роль в економічному циклі відіграють сукупний попит і сукупна пропозиція.
2. Зміна якого компонента сукупного попиту є найбільш реальною причиною економічних коливань?
3. Охарактеризуйте фази економічного циклу.
4. Проаналізуйте причини, які викликають різні види економічних циклів.
5. Чи сприяє криза оздоровленню економіки? Обґрунтуйте свою відповідь.

- Матеріальною основою коротких (малих) циклів є
 - необхідність збільшення ВВП
 - процеси, що відбуваються на ринку грошей
 - необхідність оновлення об'єктів інфраструктури
 - необхідність оновлення основного капіталу
- Яке з положень є правильним?
 - вищою точкою активності економічного циклу є період похваллення
 - спад виробництва — це період депресії
 - початковою фазою циклу є депресія
 - оновлення основного капіталу є матеріальною основою виходу з кризи
- У моделі $AD-AS$ досягнення рівноваги з більш високим значенням рівня цін та реального обсягу національного виробництва можливе за умови
 - зменшення сукупного попиту та збільшення сукупної пропозиції
 - одночасного зменшення і сукупного попиту, і сукупної пропозиції
 - одночасного збільшення і сукупного попиту, і сукупної пропозиції
 - зменшення пропозиції грошей в економіці
- Визначте величину реального ВВП, якщо відомо, що номінальний ВВП країни складав 825 млрд грош. од., а ціни на товари та послуги спочатку зросли на 11%, а потім знизилися на 2%.
 - 91,7 млрд грош. од.
 - 756,9 млрд грош. од.
 - 758,4 млрд грош. од.
 - 825 млрд грош. од.
- Національний дохід країни складає 126 млрд грош. од., споживчі витрати — 81 млрд грош. од., валові інвестиції — 59 млрд грош. од., експорт — 42 млрд грош. од., імпорт — 45 млрд грош. од., чисті внутрішні інвестиції — 37 млрд грош. од., непрямі податки — 28 млрд грош. од., трансфертні платежі — 33 млрд грош. од. Розмір державних видатків становить
 - 33 млрд грош. од.
 - 39 млрд грош. од.
 - 61 млрд грош. од.
 - 126 млрд грош. од.
- Яке з тверджень є хибним?
 - в обчисленні чистого внутрішнього продукту враховуються чисті інвестиції
 - чистий ВВП перевищує національний дохід на величину амортизації
 - до складу особистого доходу входять трансфертні платежі
 - сукупні витрати дорівнюють сукупним доходам
- Якщо в умовах високого рівня інфляції підвищуються ціни на ресурси та зменшується грошова маса в обігу, то встановлена макроекономічна рівновага свідчить, що

	Рівень цін	Зайнятість	Реальний ВВП
A	обов'язково підвищиться	збільшиться	збільшиться
B	може залишитися без змін	знизиться	може залишитися без змін
B	зросте	зменшиться	зменшиться
Г	може залишитися незмінним	зменшиться	зменшиться
- ВВП країни становить 5 млн грош. од., споживчі витрати — 3,2 млн грош. од., державні видатки — 0,9 млн грош. од., чистий експорт — 0,08 млн грош. од., чисті внутрішні інвестиції — 0,64 млн грош. од., експорт — 0,11 млн грош. од.
Дані свідчать, що
 - валові інвестиції — 0,07 млн грош. од., імпорт — 0,03 млн грош. од.
 - валові інвестиції — 0,82 млн грош. од., амортизація — 0,18 млн грош. од.
 - амортизація — 0,57 млн грош. од., імпорт — 0,03 млн грош. од.
 - валові інвестиції — 0,82 млн грош. од., імпорт — (–0,03) млн грош. од.
- Якщо крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції на класичному відрізку, то збільшення цін на капітальні ресурси призведе до
 - зменшення зайнятості населення
 - обов'язкового зниження загального рівня цін
 - обов'язкового збільшення обсягу реального ВВП
 - зсуву кривої сукупного попиту ліворуч
- Економіка країни описана такими даними: функція споживання $C = 200 + 0,6Y$; функція інвестування $I = 80 + 0,2Y$, де C — споживання; Y — реальний ВВП; I — інвестиції. Державні видатки складають 400 млрд грош. од., а чистий експорт — 70 млрд грош. од. Це означає, що рівноважний обсяг реального ВВП становить
 - 470 млрд грош. од.
 - 2375 млрд грош. од.
 - 3750 млрд грош. од.
 - 9375 млрд грош. од.

11. Установіть відповідність між подіями та графічним зображенням зміни макrorівноваги.

- 1 У галузях машинобудування та хімічної промисловості підвищується продуктивність праці
- 2 Дорожчають кредити, які видають підприємцям комерційні банки
- 3 Ціни на імпортовані ресурси зросли на 20 %
- 4 Ціни на товари та послуги в країні зросли на 20 %



12. Установіть відповідність між визначеннями та категоріями, які вони характеризують.

- | | |
|---|--------------------------------|
| 1 Вартість кінцевих товарів та послуг, підрахована в цінах поточного періоду | А Валовий внутрішній продукт |
| 2 Ринкова вартість продукції за вирахуванням вартості сировини й матеріалів, сплачених постачальникам | Б Валовий національний продукт |
| 3 Сукупність доходів усіх верств населення | В Номінальний ВВП |
| 4 Сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених національним капіталом за рік | Г Додана вартість |
| | Д Національний дохід |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

1. Чи погоджуєтесь ви зі словами американського економіста Пола Хейне: «ВВП має тенденцію до зменшення зі зростанням кількості шлюбів і до збільшення — зі зростанням кількості розлучень»? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Чи правильні твердження? 1) Якщо держава підвищить податки на доходи економічних суб'єктів на 10 %, то й споживчі витрати, й інвестиційні витрати знизяться

на 10 %. 2) Заробітна плата є елементом як доходів, так і витрат.

3. Заповніть таблицю: покажіть графічно зміни макроекономічної рівноваги в моделі «сукупний попит — сукупна пропозиція»; чітко вкажіть чинник, який викликав зміни; позначками (↑, ↓, —) покажіть зміни основних макроекономічних показників: рівня цін, рівня зайнятості та реального обсягу виробництва.

Подія	Графік	Чинник змін	Зміна рівня цін (P)	Зміна рівня зайнятості	Зміна ВВП (Y)
Очікування продовольчої кризи					
Відбувається масова імміграція робітників із-за кордону					
Успішно реалізується програма демонополізації економіки					
Уряд проводить стримуючу грошово-кредитну політику					
У країні зростає частка незавершеного будівництва					
Суттєво зменшується заборгованість населення комунальним підприємствам					





ТЕМА 6. БЕЗРОБІТТЯ ЯК НАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ,
ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **пояснювати** сутність безробіття та його причини;
- **розрізняти** економічно активне та економічно неактивне населення;
- **наводити** приклади різних видів безробіття;
- **визначати** рівень безробіття;
- **оцінювати** втрати від безробіття.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що являє собою робоча сила?
2. Що відбувається на ринку праці в разі порушення рівноваги?

§ 29. Безробіття як результат порушення рівноваги на ринку праці

Безробіття є центральною економічною та соціальною проблемою суспільства, оскільки може негативно позначатися не тільки на житті конкретної людини та її сім'ї, але й на функціонуванні національної економіки.

Безробіття — тимчасова незайнятість економічно активного населення, такий стан ринку праці, за якого величина пропозиції робочої сили перевищує обсяг попиту на неї.

Згідно з міжнародними стандартами, розробленими Міжнародною організацією праці (МОП), усе населення країни можна представити як економічно активне й економічно неактивне (пасивне) населення.

Щоб визначити кількість економічно активного населення, необхідно із загальної кількості населення відняти економічно неактивне населення, а саме: 1) дітей віком до 16 років; 2) осіб пенсійного віку; 3) людей, що утримуються у спеціальних закладах (психіатричних лікарнях, в'язницях, колоніях, виправних закладах тощо); 4) людей, які потенційно мають можливість працювати, але не працюють і не шукають роботу з певних причин (особи, що займаються домогосподарством, учні та студенти денної форми навчання, особи без певного місця проживання тощо). Решта і є економічно активною частиною населення, яка за офіційною статистикою становить робочу силу країни. Таким чином, **економічно активне населення**, або **робоча сила**, — це населення працездатного віку, яке складається із зайнятих і безробітних.

Зайнятість — діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, що приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

В Україні до **зайнятого** населення належать громадяни, які працюють за наймом або самостійно забезпечують себе роботою, тобто зайняті підприємницькою, індивідуальною трудовою або творчою діяльністю, особи, які перебувають на оплачуваних посадах в органах державної влади, управління та громадських об'єднаннях, особи, які проходять службу в Збройних Силах України тощо.

Безробітними в Україні визнають громадян працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів та обов'язково зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу.

ЗАУВАЖИМО!

Під час розрахунку рівня безробіття виникають певні труднощі. Цей показник може бути завищеним через зайнятість населення в тіньовій економіці. З іншого боку, рівень безробіття може бути заниженим, оскільки показник не враховує частково зайнятих (тих, хто працює неповний робочий день, перебуває в неоплачуваних відпустках тощо), а також тих, хто зневірився в пошуках роботи й тому вже не шукає її. Саме тому існує розбіжність між показниками офіційного рівня безробіття та рівня безробіття за даними МОП.

Офіційний рівень безробіття в Україні за період 1996—2008 рр. коливався між 1,3 та 4,3%, у той час коли, за даними МОП, рівень безробіття становив у 2001 р. — 10,9%, 2002 р. — 9,6%, 2003 р. — 9,1%, 2004 р. — 8,6%, 2005 р. — 7,2%, 2006 р. — 6,8%, 2007 р. — 6,4%, 2008 р. — 6%, 2010 р. — 8,8%. За останні роки розбіжність збереглася. Так, рівень зареєстрованого безробіття у 2016 р. дорівнював 2,4%, у 2017 р. — 2,1%, за даними ж МОП, рівень безробіття становив відповідно 9,7 та 9,9%.



Рівень використання робочої сили можна проілюструвати за допомогою показників рівня зайнятості, рівня безробіття та коефіцієнта участі в робочій силі.

Рівень зайнятості визначається відношенням кількості зайнятих до загальної кількості працездатних:

$$\text{Рівень зайнятості} = \frac{\text{Зайняті}}{\text{Особи віком від 16 років і старші}} \cdot 100\%.$$

Рівень безробіття вимірюється шляхом порівняння кількості безробітних із наявною робочою силою:

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100\%.$$

Коефіцієнт участі в робочій силі обчислюють як відношення робочої сили до дорослого населення країни.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Населення одного з регіонів становить 15 млн осіб. Серед них: діти віком до 16 років — 1,9 млн осіб, причому 10% із них працюють влітку та восени на збиранні врожаю, а 5% — регулярно миють машини, продають газети тощо; особи пенсійного віку — 1,6 млн осіб; робітники різних підприємств та установ, які перебувають у декретній відпустці, — 800 тис. осіб; особи, що займаються домогосподарством, — 205 тис. осіб; особи, які перебувають у виправних спеціальних закладах, — 408 тис. осіб; особи, які перебувають на лікарняному, — 18 тис. осіб; зайняті неповний робочий день — 550 тис. осіб; особи, які перебувають у психіатричних лікарнях, — 186 тис. осіб; безробітні — 1,1 млн осіб. Визначте: 1) кількість робочої сили; 2) рівень безробіття в регіоні.

Розв'язання. Щоб визначити кількість робочої сили, необхідно від загальної кількості населення регіону відняти кількість економічно неактивного населення. Зауважимо, що особи, які перебувають у декретній відпустці, так само, як і особи, які перебувають на лікарняному, а також ті, що працюють неповний робочий день, є зайнятими.

$$\text{Робоча сила} = 15 - 1,9 - 1,6 - 0,205 - 0,408 - 0,186 = 10,701 \text{ млн осіб.}$$

Рівень безробіття в регіоні визначаємо за формулою:

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100\% = 10,28\%.$$

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Чому, на вашу думку, офіційний рівень безробіття відрізняється від аналогічного показника, підрахованого МОП?
2. Населення регіону становить 4,5 млн осіб. Частка працездатного населення становить 70%, причому 15% із них — економічно неактивне населення.

- Кількість безробітних у регіоні — 135,25 тис. осіб. Визначте рівень безробіття в регіоні.
3. Знайдіть в Інтернеті статистичні дані, що характеризують: 1) основні показники ринку праці України за останні 5—10 років; 2) рівень безробіття в різних країнах. Проаналізуйте інформацію.



§ 30. Види безробіття та їх рівень

Безробіття можна охарактеризувати за різними критеріями: причинами, терміном тривалості, критерієм поширення, формами прояву залежно від виявленої ініціативи, соціально-професійним складом безробітних тощо.

Людина може потрапити до категорії безробітних із різних причин. Це може відбутися в результаті чинників, які залежать від самого працівника, а також через не залежні від нього причини. Людина може бути безробітною внаслідок того, що шукає вигідніше місце роботи або нову роботу у зв'язку з переїздом до іншого регіону, а може втратити роботу через структурні зміни чи кризові явища в економіці. Розрізняють фрикційне, структурне та циклічне безробіття.

Фрикційне безробіття — тимчасове безробіття, яке пов'язане з добровільним або вимушеним пошуком роботи внаслідок професійного, вікового або регіонального переміщення робочої сили. Цей вид безробіття виникає тому, що і робочі місця, і люди є неоднорідними, а отже, потрібний певний проміжок часу на пошук відповідного місця роботи. Причиною цього виду безробіття може бути закінчення терміну дії контракту на попередньому місці роботи, звільнення внаслідок порушення трудової дисципліни, закінчення вищого навчального закладу, зміна місця проживання, пошук більш вигідного місця роботи тощо. До фрикційного безробіття належить також і так зване сезонне безробіття, обумовлене переважно сезонним характером природних чинників. Суттєвою особливістю цього виду безробіття є наявність певних знань і вмінь працівників, які можна продати на ринку праці в певний момент.

Фрикційне безробіття є неминучим для будь-якого суспільства й певною мірою бажаним явищем для економіки. Пошук та отримання більш продуктивної та вищеоплачуваної роботи сприяє збільшенню доходів зайнятого населення, підвищенню рівня життя їхніх сімей, зростанню обсягів національного виробництва за рахунок раціонального перерозподілу трудових ресурсів.

Проте, як вам уже відомо, попит на робочу силу є похідним від попиту на готову продукцію, яку вона виготовляє. Оскільки із часом структура споживання змінюється, то, відповідно, змінюється й попит на працівників. Певні професії та види робіт не знаходять попиту на ринку праці, застарівають. У результаті структура пропозиції праці не відповідає структурі попиту. Це викликає **структурне безробіття** — безробіття, яке засвідчує невідповідність знань, умінь, навичок працівників потребам виробництва й вимогам роботодавців. Цей вид безробіття виникає внаслідок не лише змін структури споживання, а також і структурної перебудови національної економіки, технологічного переоснащення виробничих процесів. Структурне безробіття є більш тривалим, ніж фрикційне, оскільки безробітні не можуть отримати роботу без відповідного опанування нових знань, навичок, перепідготовки або перекваліфікації. Саме необхідність мати певний час на підвищення або перекваліфікацію є специфічною для цього виду безробіття.

Циклічне безробіття — безробіття, яке виникає внаслідок зменшення сукупного попиту на робочу силу в періоди економічного спаду й депресії в усіх галузях і регіонах країни. Оскільки в період економічного спаду зменшується сукупний попит на товари та послуги, знижуються загальні обсяги національного виробництва, то закономірним є зниження зайнятості населення.

За терміном тривалості виділяють короткострокове, середньострокове та тривале безробіття. Під короткостроковим безробіттям розуміють відсутність роботи та її пошук протягом 1—3 місяців, під середньостроковим — 3—6 місяців, а під тривалим — понад 6 місяців.

За критерієм поширення безробіття поділяється на загальнодержавне, регіональне, галузеве, міське та сільське. Очевидно, що загальнодержавне — це безробіття в межах усієї країни, регіональне — у межах певної адміністративно-територіальної одиниці,

ЗАУВАЖИМО!

Кейнсіанська концепція зайнятості послідовно й докладно доводить, що в ринковій економіці безробіття має не добровільний характер (у неокласичному його розумінні), а вимушений. Кейнсіанське трактування — це тлумачення циклічного безробіття, спричиненого періодичною відсутністю ефективного попиту.

галузеve — у межах однієї галузі, міське та сільське — безробіття в міській та сільській місцевості відповідно.

За формами прояву можна виділити відкрите та приховане безробіття. **Відкрите безробіття** означає існування явно незайнятого економічно активного населення, ситуацію, за якої людина визнає, що вона не має роботи, і реєструється на біржі праці. **Приховане безробіття** — ситуація, коли частина безробітних людей не зареєстрована в офіційних даних (наприклад неповна зайнятість, відпустки за власний рахунок, відмова від пошуку роботи через розчарування й зневіру тощо). Держава намагається зменшити рівень безробіття, створити сприятливіші умови у працевлаштуванні для певних категорій населення, збільшити зайнятість.

Розрізняють три основні види зайнятості: повну, раціональну й ефективну. **Повна зайнятість** — це надання суспільством усьому працездатному населенню можливості займатися суспільно корисною працею, на основі якої здійснюється індивідуальне (у межах сім'ї) та колективне (за участю фірм, компаній, держави) відтворення робочої сили й задоволення всієї сукупності потреб. Разом із тим повна зайнятість сама по собі не є свідченням високого рівня організації виробництва, її доцільності та раціональності. **Раціональна зайнятість** наявна в суспільстві з урахуванням доцільності перерозподілу та використання трудових ресурсів, їх статево-вікової та освітньої структури. Цей вид зайнятості не завжди буває ефективним, оскільки здійснюється з метою покращення статево-вікової зайнятості, залучення до трудової діяльності працездатного населення окремих відсталих регіонів тощо. **Ефективна зайнятість** здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення та критеріїв економічної доцільності й соціальної результативності, зорієнтована на скорочення ручної, непрестижної, важкої праці.

Повну зайнятість ще називають зайнятістю на рівні природного безробіття. **Природне безробіття** включає фрикційне та структурне безробіття і є внутрішньою (природною) потребою будь-якої економіки. Це означає,

що повна зайнятість досягається за умови відсутності циклічного безробіття.

Формулу рівня безробіття можна використати також для визначення рівнів фрикційного, структурного та циклічного безробіття, тобто:

$$\begin{aligned} \text{Рівень фрикційного безробіття} &= \\ &= \frac{\text{Кількість фрикційних безробітних}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100 \%. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Рівень структурного безробіття} &= \\ &= \frac{\text{Кількість структурних безробітних}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100 \%. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Природний рівень безробіття} &= \\ &= \text{Рівень фрикційного безробіття} + \\ &+ \text{Рівень структурного безробіття} \end{aligned}$$

Природний рівень безробіття змінюється з розвитком держави й суспільства. У 1960-ті рр. економісти визначали його на рівні 4 %, за сучасних умов він зростає й коливається від 3 до 7 %. Це обумовлене різними чинниками. Наприклад, система страхування з безробіття, виплати з безробіття та їх зростання знижують стимули до швидкого працевлаштування. Це, з одного боку, сприяє досягненню більшої збалансованості структури робочих місць і структури робочої сили, а з іншого, — призводить до збільшення кількості безробітних і підвищення рівня безробіття. Інструментом розв'язання цієї проблеми є державні інвестиції в інфраструктуру ринку праці (розгортання різноманітних систем перепідготовки кадрів, удосконалювання інформації про вакансії тощо). У короткостроковому періоді фінансування програм із регулювання зайнятості може збільшити навантаження на державний бюджет, проте вже в середньостроковій перспективі це сприятиме зниженню природного рівня безробіття.





Добровільне безробіття виникає внаслідок того, що деякі робітники не хочуть працювати за пропонувану їм заробітну плату, але погодилися б працювати, якби вона була вищою. Сюди належить також працездатне населення, яке з певних причин не

бажає працювати. **Вимушене безробіття** виникає, коли людина в працездатному віці може і хоче працювати, має достатній рівень кваліфікації, шукає роботу, але не може знайти її через відсутність вільних робочих місць.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Населення регіону становить 14 млн осіб. Серед них економічно неактивне населення — 3,65 млн осіб; демобілізовані та звільнені зі Збройних Сил — 68 тис. осіб; звільнені внаслідок економічної кризи — 145 тис. осіб; звільнені за власним бажанням та особи, які шукають вигіднішу роботу, — 305 тис. осіб; звільнені в результаті зміни технології — 122 тис. осіб; особи, які навчаються на курсах перепідготовки в центрах зайнятості, — 54 тис. осіб; сезонні безробітні — 43 тис. осіб. Визначте: 1) кількість робочої сили; 2) кількість фрикційних безробітних; 3) кількість структурних безробітних; 4) кількість циклічних безробітних; 5) фактичний рівень безробіття; 6) природний рівень безробіття.

Розв'язання.

- 1) Кількість робочої сили визначаємо, врахувавши із загальної кількості населення економічно неактивне населення: $14 - 3665 = 10635$ млн осіб.
- 2) До фрикційних безробітних відносимо звільнених за власним бажанням осіб, які шукають вигіднішу роботу, і сезонних безробітних: $0,305 + 0,043 = 0,348$ млн осіб.

- 3) До структурних безробітних відносимо демобілізованих і звільнених зі Збройних Сил, звільнених у результаті зміни технології та осіб, які навчаються на курсах перепідготовки в центрах зайнятості:

$$0,068 + 0,122 + 0,054 = 0,244 \text{ млн осіб.}$$

- 4) До циклічних безробітних відносимо звільнених унаслідок економічної кризи — 0,145 млн осіб.
- 5) Фактичний рівень безробіття визначаємо за формулою:

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100 \%$$

Отже,

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{0,348 + 0,244 + 0,145}{10,35} \cdot 100 \% = 7,12 \%$$

- 6) Природний рівень безробіття можна визначити різними шляхами. Один із них:

$$\text{Природний рівень безробіття} = \frac{0,348 + 0,244}{10,35} \cdot 100 \% = 5,72 \%$$

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Дайте характеристику кожному з видів безробіття. Наведіть конкретні приклади.
2. Поміркуйте, які ще чинники впливають на зростання природного рівня безробіття.
3. Визначте статус осіб із точки зору їхньої зайнятості (зайняті, безробітні, економічно неактивні). Щодо безробітних уточніть форму безробіття.
 - 1) Військовий інженер-конструктор, який у 35 років вийшов на пенсію та не хоче більше працювати.
 - 2) Програмістка, яка звільнилася через погіршення зору та шукає роботу.
 - 3) Рахівниця, звільнена з роботи у зв'язку з комп'ютеризацією, яка навчається на курсах перекваліфікації.
 - 4) Робітниця швейного підприємства, яка перебуває в декретній відпустці.
 - 5) Шкільний учитель, який працює на півставки.
 - 6) Менеджер корпорації, який звільнився за власним бажанням і зареєструвався як приватний підприємець.
 - 7) Студентка другого курсу університету.
 - 8) Випускник академії, який уперше шукає роботу.
 - 9) Чоловік, який присвятив себе догляду за дітьми.

§31. Наслідки безробіття для економіки та суспільства. Оцінювання втрат від безробіття. Засоби обмеження безробіття

Загальний рівень безробіття в сучасному світі, як правило, вищий за природний, тому надмірне безробіття призводить до значних економічних втрат. Головною з них є втрата товарів і послуг, які б могла отримати держава за умови відсутності надмірного безробіття.

Американський економіст Артур Оукен шляхом спостережень установив зв'язок між рівнем безробіття та відставанням в обсязі виготовленого ВВП. Цей зв'язок відомий нині як **закон Оукена**: якщо фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень на 1 %, то втрати ВВП становлять 2—3 %. Щоб визначити відхилення фактичного ВВП від потенційного ВВП, використовують формулу:

$$\frac{Y - Y^*}{Y^*} = -\beta(u - u^*),$$

де Y — фактичний ВВП, тобто ВВП, створений за аналізований період; Y^* — потенційний ВВП; β — коефіцієнт Оукена, коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття (він обчислюється окремо для кожної країни та має значення в межах від 2 до 3. Найчастіше значення коефіцієнта беруть за 2,5); u — фактичний рівень безробіття, виражений у відсотках; u^* — природний рівень безробіття, виражений у відсотках.

Різниця між фактичним і природним рівнем безробіття і є циклічним рівнем безробіття.

Закон Оукена водночас показує й зворотний ефект. Він полягає в тому, що рівень безробіття зростає, якщо не досягається приріст ВВП 2—3 % (залежно від країни).

Необхідно зауважити, що в реальності закон Оукена справджується далеко не завжди, тобто це не універсальний закон, а тенденція з багатьма обмеженнями за країнами, регіонами, світом у цілому та терміном часу.

Узагалі безробіття — це багатоаспектне явище, яке призводить до суперечливих наслідків.

Безробітні — резервна армія праці. З одного боку, це означає, що в суспільстві не

повною мірою використовується трудовий потенціал країни. А з іншого, це все ж таки резерв, причому дуже важливого ресурсу, який необхідний країні для здійснення розширеного відтворення, структурної перебудови економіки.

Безробіття є порушенням макроекономічної рівноваги на ринку праці, але водночас посилює стимули до розвитку підприємництва. Однак, безумовно, люди по-різному сприймають різні види безробіття. Зростання безробіття призводить до соціальної напруженості, підриває психічне здоров'я нації, посилює злочинність.

Таким чином, є підстави стверджувати, що державна політика зайнятості та соціального захисту є дуже актуальною та посідає важливе місце в загальному державному регулюванні.

Соціальний захист на ринку праці в Україні проявляється в таких державних гарантіях:

- реалізація прав громадян на працю та на допомогу з безробіття;
- оплата праці на рівні встановленої мінімальної заробітної плати;
- надання державної допомоги малозабезпеченим і багатодітним сім'ям;
- пенсійне забезпечення;
- підтримка життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій відповідно до зміни індексів цін на товари й послуги.

ЗАУВАЖИМО!

Дані Державної служби статистики України свідчать, що протягом останніх років зменшується кількість як зайнятих, так і безробітних. А рівень безробіття зростає практично за всіма віковими групами, статтю та місцем проживання. Нерівномірними є зайнятість, безробіття на території України. Так, у 2017 р. найвищий рівень зареєстрованого безробіття спостерігався в Кіровоградській, Полтавській і Черкаській областях, а найменший — у місті Києві, Закарпатській та Одеській областях.





Державна система навчання й перекваліфікації робочої сили сприяє адаптації робочої сили до змін у кон'юктурі ринку.

Важливе місце в регулюванні соціальних процесів на ринку праці належить такому інституту інфраструктури, як біржа праці, а також державним центрам зайнятості. Саме через ці органи держава впливає на рівень і термін безробіття, скорочує час на пошук

роботи шляхом організації та вдосконалення системи інформації про наявність вільних робочих місць, розвиває систему профорієнтації, перепідготовки та підвищення кваліфікації, проводить моніторинг стану ринку робочої сили, стимулює розвиток підприємницької діяльності.

Наша держава розробляє шляхи подолання проблеми безробіття (мал. 1).



Мал. 1. Можливі напрямки розв'язання проблем безробіття в Україні

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Про склад населення регіону відомо, що кількість зайнятих — 12 млн осіб, осіб пенсійного віку — 2,8 млн осіб, зайнятих неповний робочий день — 1 млн осіб, безробітних — 1,4 млн осіб, серед яких 0,28 млн — фрикційні безробітні, а 0,47 млн — структурні безробітні. Визначте: 1) рівень безробіття в регіоні; 2) природний рівень безробіття; 3) втрати ВВП регіону внаслідок безробіття, якщо протягом аналізованого року в регіоні кінцевих товарів і послуг створено на суму 320 млн грош. од. Коефіцієнт Оукена становить 2,5.

Розв'язання.

1) Щоб визначити рівень безробіття в регіоні, необхідно встановити кількість робочої сили. До її складу, як відомо, входять зайняті та безробітні. Зайняті неповний робочий день належать до зайнятих, а тому вже враховані в їх кількості. Тому:

$$\begin{aligned} \text{Робоча сила} &= \text{Зайняті} + \text{Безробітні} = \\ &= 12 + 1,4 = 13,4 \text{ млн осіб.} \end{aligned}$$

2) Перш ніж скористатися законом Оукена, необхідно визначити природний рівень безробіття.

$$\begin{aligned} \text{Природний рівень фрикційного безробіття} &= \\ &= \frac{\text{Фрикційні та структурні безробітні}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100\%. \end{aligned}$$

3) Далі шляхи розв'язання можуть бути різними. Наведемо два варіанти.

Варіант 1. Природний рівень безробіття менший за фактичний рівень. Це означає, що перевищення фактичного рівня безробіття над природним, тобто циклічне безробіття, становить: $10,45\% - 5,6\% = 4,85\%$. Втрати ВВП, спричинені безробіттям, таким чином, становлять: $2,5 \cdot 4,85\% = 12,125\%$ потенційного ВВП. А фактичний ВВП регіону становить лише $100\% - 12,125\% = 87,875\%$ потенційного його рівня. Отже, $0,87875Y^* = 320$ млн грош. од. Звідси: $Y^* = 364,15$ млн грош. од. Оскільки потенційний ВВП становить 364,15 млн грош. од., а фактичний — 320 млн грош. од., то втрати ВВП внаслідок безробіття становлять 44,15 млн грош. од.

Варіант 2. Оскільки

$$\begin{aligned} \frac{Y - Y^*}{Y^*} &= -\beta(u - u^*), \text{ то} \\ \frac{320 - Y^*}{Y^*} &= -2,5(0,1045 - 0,056). \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \frac{320 - Y^*}{Y^*} &= -0,12125. \\ 320 - Y^* &= -0,12125Y^*. \end{aligned}$$

$$320 = 0,87875Y^*.$$

$$Y^* = 364,15 \text{ млн грош. од.}$$

Втрати ВВП регіону внаслідок безробіття становлять: $364,15 - 320 = 44,15$ млн грош. од.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте соціально-економічні наслідки безробіття.
- Визначте, чи правильними є твердження. Обґрунтуйте свою думку.
 - Фактичний ВВП дорівнює потенційному ВВП за відсутності будь-якого виду безробіття.
 - Діяльність служб зайнятості спрямована на законодавче регулювання умов найму та використання робочої сили.
 - Безробіття можна розглядати і як благо, і як втрати для суспільства.
- Населення країни становить 45 млн осіб. Серед них: діти до 16 років — 10 млн осіб; особи пенсійного

віку — 12 млн осіб; особи, що перебувають у психіатричних лікарнях і виправних закладах, — 1 млн осіб; безробітні — 1,5 млн осіб; особи, що займаються домогосподарством, — 0,8 млн осіб; учні та студенти — 2,2 млн осіб. Визначте фактичний рівень безробіття в країні. Обчисліть потенційний ВВП і втрати ВВП внаслідок безробіття, якщо природний рівень безробіття становить 4,8%, фактичний ВВП — 680 млрд грош. од. Коефіцієнт Оукена дорівнює 2,5.

- Як, на вашу думку, якісна освіта та професійна орієнтація впливає на розв'язання проблем безробіття?





- В умовах повної зайнятості, на думку західних економістів, рівень структурного безробіття
 - дорівнює 0
 - менш ніж 6 %
 - більш ніж 6 %
 - завжди менше, ніж рівень фрикційного безробіття
- До категорії зайнятих НЕ належить
 - касир, який зайнятий неповний робочий тиждень
 - медична сестра, яка за направленням лікарні доглядає хворого за місцем його проживання
 - вчитель економіки, який перебуває на лікарняному
 - учениця 10 класу, яка підробляє продажем газет
- Упровадження у виробництво нових методів організації праці призвело до 10%-го скорочення робітників, в основному зайнятих ручною працею. Ці люди поповнили лави безробітних
 - фрикційних
 - структурних
 - сезонних
 - циклічних
- Яке з положень є хибним?
 - структурне безробіття в умовах пожвавлення може бути більшим, ніж на стадії рецесії
 - циклічне безробіття призводить до відхилення фактичного ВВП від потенційного
 - рівень фрикційного безробіття збільшується в умовах рецесії та зменшується в умовах піднесення
 - фактичний рівень безробіття включає, крім природного рівня безробіття, ще й циклічний рівень
- Якщо кількість безробітних збільшиться, а кількість зайнятих залишиться без змін, то рівень безробіття
 - знизиться
 - не зміниться
 - підвищиться
 - визначити за цими даними неможливо
- Працівник, який добровільно звільнився з роботи, шукає, але ще не знайшов собі краще місце роботи, належить до безробітних
 - сезонних
 - фрикційних
 - структурних
 - циклічних
- Якщо економічно активне населення країни становить 85 млн осіб, а рівень безробіття — 8 %, то кількість зайнятих дорівнює
 - 6,8 млн осіб
 - 10,625 млн осіб
 - 74,375 млн осіб
 - 78,2 млн осіб
- Якщо кількість робочої сили становить 200 тис. осіб, зайнятих — 184 тис. осіб, а природний рівень безробіття дорівнює 6 %, то рівень циклічного безробіття
 - 2 %
 - 6 %
 - 8 %
 - 86 %
- Якщо фактичний рівень безробіття становить 8 %, коефіцієнт Оукена — 2,5, а рівень циклічного безробіття — 3 %, то втрати ВВП внаслідок безробіття складають
 - 3 %
 - 5,5 %
 - 7,5 %
 - 12,5 %
- Якщо природний рівень безробіття в країні становить 5 %, а кількість фрикційних безробітних — 6 млн осіб, структурних безробітних — 7,5 млн осіб, циклічних — 6,75 млн осіб, то загальний рівень безробіття дорівнює
 - 2,5 %
 - 6 %
 - 7,5 %
 - 12,5 %
- Установіть відповідність між видами безробіття та категоріями осіб.

1 Фрикційне безробіття	А Інженер-технолог, якого звільнено внаслідок зниження ділової активності
2 Сезонне безробіття	Б Складув, якого звільнено внаслідок зміни технології виробництва скляного посуду
3 Структурне безробіття	В Інженер-технолог, який звільнився з підприємства й тепер працює таксистом
4 Циклічне безробіття	Г Продавчиня морозива, яку звільнено з настанням осінньо-зимового періоду
	Д Викладачка університету, яку звільнено у зв'язку із закінченням терміну дії контракту

12. Установіть відповідність між поняттями та конкретними прикладами.

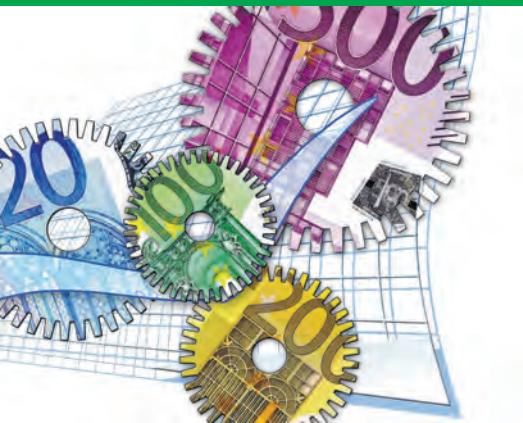
- | | |
|--------------------------|---|
| 1 Відкрите безробіття | А Токар передпенсійного віку, який зневірився знайти роботу й більше її не шукає |
| 2 Приховане безробіття | Б Програмістка, що закінчила IT-курси, звільнилася з роботи й шукає більш престижне місце |
| 3 Добровільне безробіття | В Молода жінка, яка має дворічну доньку, улаштувалася на роботу, працюючи три дні на тиждень |
| 4 Вимушене безробіття | Г Оператор, якого звільнили через недостатній фонд зарплати внаслідок підвищення мінімальної заробітної плати |
| | Д Касир, який тривалий час шукав роботу й за направленням центру зайнятості проходить перенавчання |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

- За допомогою інтернет-ресурсів порівняйте та проаналізуйте статистичні дані про рівень безробіття серед молоді за останні десять років.
- Проаналізуйте тенденції рівня безробіття в міській та сільській місцевості.
- Визначте кількість робочої сили області, якщо кількість фрикційних безробітних становить 7,2 тис. осіб, кількість циклічних безробітних — 4,5 тис. осіб, а рівень циклічного безробіття — 3,7 %.
- Визначте рівень циклічного безробіття, якщо потенційний ВВП дорівнює 3120 млрд грош. од., фактичний ВВП — 2886 млрд грош. од., коефіцієнт Оукена — 2,5.
- Фактичний ВВП країни становить 575 млрд грош. од. Визначте розмір потенційного ВВП і втрат ВВП через безробіття, якщо рівень фрикційного безробіття становить 4,8 %, а циклічного — 3,5 %.
- Загальна кількість населення країни становить 43 млн осіб, у тому числі: діти віком до 16 років — 7 млн осіб; звільнені в результаті структурних змін в економіці — 0,8 млн осіб; зайняті неповний робочий день — 1,2 млн осіб; пенсіонери — 9,5 млн осіб; особи, що займаються домогосподарством, — 2 млн осіб; звільнені за власним

- бажанням і ті, що шукають більш престижну роботу, — 0,9 млн осіб; особи, що навчаються на курсах перекваліфікації у центрі зайнятості, — 0,6 млн осіб; особи, що перебувають у виправних закладах, — 3 млн осіб; звільнені внаслідок спаду в економіці — 1,1 млн осіб; студенти — 6 млн осіб; безпритульні — 0,4 млн осіб; особи, що перебувають у психіатричних лікарнях, — 1,4 млн осіб; особи, що перебувають на лікарняному, — 0,7 млн осіб. Визначте: 1) кількість працездатного населення країни; 2) кількість економічно активного населення; 3) кількість фрикційних, структурних і циклічних безробітних; 4) кількість зайнятих; 5) фактичний рівень безробіття; 6) природний рівень безробіття.
- В умовах повної зайнятості країна отримала б ВВП в обсязі 4500 млрд грош. од., але фактичний ВВП становить 3890 млрд грош. од. Природний рівень безробіття становить 4,2 %, а коефіцієнт Оукена — 2,5. Визначте фактичний рівень безробіття.
 - Фактичний рівень безробіття в деякій країні дорівнює 12 %. Кількість зайнятих у різних сферах економіки — 8 млн осіб. Визначте: 1) кількість безробітних; 2) кількість економічно активного населення.



ТЕМА 7. ІНФЛЯЦІЯ ЯК МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **пояснювати** сутність інфляції та її причини;
- **розрізняти та наводити приклади** різних видів інфляції;
- **визначати** індекс цін та темпи інфляції;
- **оцінювати** втрати від нерегульованої інфляції.

ПРИГАДАЙТЕ

1. У чому полягає сутність грошей?
2. Як досягають рівноваги на ринку грошей?
3. Як монополії та олігополії впливають на ціноутворення?

§ 32. Інфляція як наслідок порушення загальної рівноваги

Ще одним проявом макроекономічної нестабільності є інфляція. **Інфляція** — це знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності. Відбувається вона в результаті дисбалансу сукупного попиту й сукупної пропозиції, грошової та товарної маси. Іншими словами, це ситуація, коли в обіг випущено набагато більше грошей, ніж товарів та послуг, які підтримують повноцінність сучасних грошей.

Основними проявами інфляційних процесів є підвищення середнього рівня цін на всі товари та послуги, товарний дефіцит та зниження курсу національної валюти відносно іноземних валют.

Серед основних причин, які призводять до інфляції, можна виділити такі:

- дефіцит державного бюджету, тобто перевищення видатків держави над її доходами;
- необхідність поповнення каналів обігу додатковими грошима для інвестування галузей народного господарства;
- необхідність поповнення каналів обігу додатковими грошима у зв'язку з мілітаризацією економіки;
- монополістичний та олігополістичний характер ціноутворення, особливо на ресурси;
- інфляційні очікування населення;
- імпорт інфляційних процесів із країн-партнерів.

Проаналізувавши причини інфляції, можна зробити висновок: позбутися її не може жодне суспільство, тому перш за все інфляцію потрібно вимірювати. Оскільки вона проявляється в зростанні цін, то її рівень визначається за допомогою індекса цін та темпів їх зростання.

Індекс цін (I_p) показує, у скільки разів змінилися ціни на певний набір товарів та послуг, які входять до так званого ринкового кошика:

$$I_p = \frac{\text{Ціна ринкового кошика поточного періоду}}{\text{Ціна ринкового кошика базисного періоду}}.$$

Якщо $I_p > 1$, це означає, що ціни за поточний період зросли на $(I_p - 1) \cdot 100\%$. Якщо ж $I_p < 1$, то ціни за поточний період знизилися на $(1 - I_p) \cdot 100\%$.

До «сім'ї» індексів, що характеризують інфляцію, можна віднести індекс споживчих цін, індекси цін виробників промислової

продукції, реалізації сільськогосподарської продукції, цін інвестицій в основний капітал, цін на будівельно-монтажні роботи, індекс-дефлятор ВВП.

Досить важливими в аналізі інфляції є *темпи зростання цін*. Вони показують швидкість зростання цін за певний про-

міжок часу. Визначити їх можна за формулою:

$$\text{Темпи інфляції} = \frac{I_P \text{ поточного періоду} - I_P \text{ базисного періоду}}{I_P \text{ базисного періоду}} \cdot 100 \%$$

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

1. За рік грошова маса в країні зросла на 23 %, обсяги випущеної продукції збільшилися на 1/5, швидкість обігу грошової одиниці зросла з 8 до 9 обертів. Визначте рівень інфляції.

Розв'язання. Для визначення рівня інфляції використаємо формулу Фішера та індексний метод:

$$I_P = \frac{I_M \cdot I_V}{I_Q}$$

$$I_M = \frac{100 \% + 23 \%}{100 \%} = 1,23;$$

$$I_V = \frac{V_1}{V_0} = \frac{9}{8} = 1,125;$$

$$I_Q = \frac{100 \% + 20 \%}{100 \%} = 1,2 \quad \text{або} \quad I_Q = 1 + \frac{1}{5} = 1,2.$$

Підставляємо всі дані у формулу й отримуємо: $I_P = \frac{1,23 \cdot 1,125}{1,2} = 1,153 > 1$; це озна-

чає, що за аналізований період ціни зросли на $(1,153 - 1) \cdot 100 \% = 15,3 \%$.

2. Індеси інфляції в Україні за 2018 р.: січень — 101,5%; лютий — 100,9%; березень — 101,1%; квітень — 100,8%; травень — 100,0%; червень — 100,0%; липень — 99,3%; серпень — 100,0%; вересень — 101,9%. Визначте темпи інфляції у квітні щодо січня; у липні щодо квітня; у вересні щодо липня.

Примітка. Індеси цін можуть показувати зміну цін як у кількості разів, так і у відсотках. Наприклад, індекс цін за січень — 101,5%. Це означає, що рівень інфляції становить 101,5%, або ціни за січень зросли в 1,015 разу, або на 1,5%.

Розв'язання. Темпи інфляції розраховуємо за формулою, наведеною в параграфі:

$$\begin{aligned} \text{Темпи інфляції}_{\text{кв-січ}} &= \\ &= \frac{100,8 - 101,5}{101,5} \cdot 100 \% = -0,69 \%; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Темпи інфляції}_{\text{лип-кв}} &= \\ &= \frac{99,3 - 100,8}{100,8} \cdot 100 \% = -1,49 \%; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Темпи інфляції}_{\text{вер-лип}} &= \\ &= \frac{101,9 - 99,3}{99,3} \cdot 100 \% = 2,62 \%. \end{aligned}$$

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Складіть причинно-наслідковий ланцюжок між кожною причиною інфляції та зростанням цін.
2. Визначте, чи правильні твердження. Обґрунтуйте свою думку.
 - 1) Будь-яке зростання цін означає інфляцію.
 - 2) Інфляція характерна лише для епохи паперових грошей.
 - 3) Якщо за два роки ціни на товари зросли в 9 разів, то це означає, що в середньому за рік вони зростали на 450%.

3. Грошова маса в країні на початку року становила 580 млрд грош. од., а наприкінці року — 630 млрд грош. од. Товарів і послуг протягом року було створено на 6% більше, ніж минулого року. Швидкість обігу грошової одиниці в першому півріччі знизилася на 0,125, а в другому — зросла на 0,2. Визначте зміну цін у країні за рік.
4. Якщо щорічні темпи інфляції протягом перших двох років становили 8%, а протягом двох наступних років — 10%, то як змінилися ціни за чотири роки?



§33. Види інфляції. Хто і чому програє та виграє від інфляції. Антиінфляційні заходи уряду

За формою прояву розрізняють відкриту та придушену інфляцію. *Відкрита інфляція* — це інфляція, яка характерна для країн із ринковою економікою, де їй ніхто й ніщо не забороняє проявлятися у своїй природній формі — зростанні цін. *Придушена інфляція* — інфляція, яка характерна для країн з адміністративно-командною економікою, де вона проявляється в товарному дефіциті.

За темпами зростання цін інфляцію поділяють на помірну, галопуючу та гіперінфляцію.

Помірна інфляція виникає тоді, коли ціни на товари та послуги зростають до 10% за рік. Ціни зростають повільними темпами, але швидше, ніж заробітна плата. Це не має негативних наслідків і не є відчутним для економічних суб'єктів. Люди охоче заощаджують гроші, оскільки їхня вартість мало знецінюється. Зростання цін має передбачуваний характер.

Галопуюча інфляція — інфляція, за якої темпи зростання цін становлять до 200% за рік. Гроші втрачають свою вартість дуже швидко, тому населення майже не заощаджує грошей у вигляді готівки та використовує для угод більш стійку валюту. Інфляція виходить із-під контролю держави.

Гіперінфляція — інфляція, за якої темпи зростання цін перевищують 200% за рік. Гроші втрачають здатність виконувати свої функції. Відбувається натуралізація господарських зв'язків, посилюється бартерний обмін, порушуються фінансові та кредитні механізми, руйнується банківська система.

Україна пережила період гіперінфляції в 1993 р., коли ціни на товари та послуги зростали більш ніж у 102 рази.

Залежно від **очікуваності** розрізняють передбачувану (очікувану) та непередбачувану інфляцію. *Передбачувану інфляцію* очікують і її можна врахувати заздалегідь. Очікуваний рівень інфляції закладається в розрахунки державного бюджету на кожний наступний фінансовий рік. Вона не впливає на загальний обсяг виробництва або перерозподіл доходів. *Непередбачувана інфляція* є наслідком

виникнення незапланованих змін у сукупному попиті та сукупній пропозиції, інфляційних явищах у країнах, які постачають основні виробничі ресурси. Непередбачувана інфляція впливає на загальний обсяг виробництва й перерозподіляє багатство між різними групами людей. Від непередбачуваної інфляції найбільше втрачають люди, які отримують фіксовані номінальні доходи.

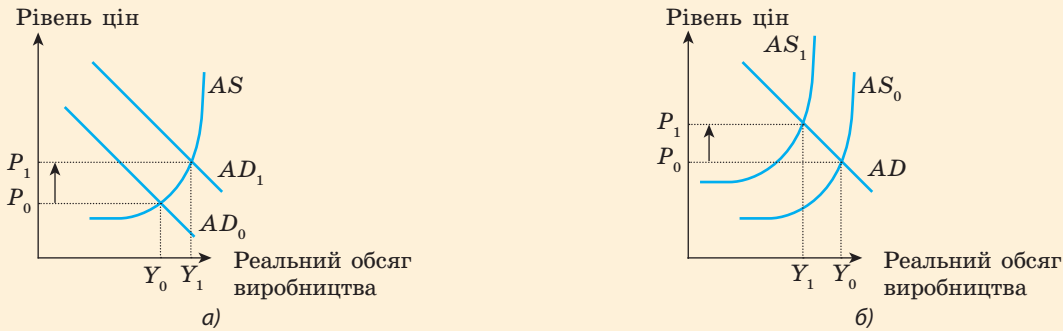
Залежно від **причин і механізму зростання загального рівня цін** розрізняють інфляцію попиту, інфляцію витрат та інфляцію грошей.

Інфляція попиту простежується тоді, коли сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни зростають, щоб урівноважити попит і пропозицію. Отже, суть інфляції попиту полягає в тому, «що надто багато грошей полює на надто малу кількість товарів».

Інфляцію, що виникає внаслідок зростання витрат у періоди високого рівня безробіття й неповного використання виробничих ресурсів, називають *інфляцією витрат*, або *інфляцією пропозиції*. До неї призводить підвищення номінальної заробітної плати (плати за трудові ресурси) та підвищення цін на сировину й енергоносії. Усе це сприяє зменшенню сукупної пропозиції та зростанню цін.

Класичним прикладом інфляції витрат є спіраль «зарплати—ціни». Якщо в економіці відбувається загальне підвищення цін, то це неминуче призводить до падіння реальних доходів населення. Для збереження їх рівня необхідно збільшувати зарплату, що спричинить зростання виробничих витрат. Унаслідок цього підвищується собівартість продукції, що, у свою чергу, призводить до зростання цін на товари та послуги. Чергове подорожчання потребує чергового збільшення зарплати, і процес починається спочатку.

Наведений приклад інфляційної спіралі «зарплата—ціни» свідчить про взаємозв'язок чинників інфляції попиту й витрат. Якщо зростає номінальна заробітна плата, то, з одного боку, це викликає зростання сукупного попиту, оскільки зростають споживчі



Мал. 1. Інфляція попиту (а) та інфляція пропозиції (б)

видатки, а з іншого — зменшується сукупна пропозиція, оскільки зростає ціна одного з виробничих ресурсів.

Графічно інфляцію попиту та інфляцію пропозиції зображено на мал. 1.

Різкі зміни сукупного попиту і пропозиції — **шоки** — призводять до відхилення обсягів випуску та зайнятості від потенційного рівня.

Причини шоків сукупного попиту пов'язані зі зміною двох компонентів — збільшенням або скороченням грошової маси (пропозиції грошей) та збільшенням або скороченням елементів сукупних витрат (споживчих, інвестиційних, державних або зовнішнього сектору).

Причинами шоків сукупної пропозиції виступають чинники, що змінюють виробничі витрати фірм. У короткостроковому періоді шоки викликають переважно цінові чинники, такі як зміна цін на сировину й матеріали; зростання номінальної заробітної плати під тиском працівників; скорочення або збільшення ставок за кредитами, що видаються на розвиток бізнесу. У довгостроковому періоді шоки пов'язані з упровадженням нових технологій, що підвищують продуктивність праці; зі стихійними лихами, війнами, природними катастрофами, що руйнують виробничі ресурси економіки; із діяльністю держави, спрямованої на охорону навколишнього середовища, запровадження екологічних норм; із поліпшенням або погіршенням інвестиційного клімату в країні.

Згідно з кількісною теорією грошей, їх вартість та рівень цін на товари та послуги визначаються змінами кількості грошей: чим більше їх в обігу, тим ціни вищі, а вартість грошей нижча, і навпаки. Тобто *інфляція грошей* — це невідповідність кількості грошей (її перевищення) в обігу з обсягом ВВП, який забезпечує їх цінність.

Наслідки інфляції є різноманітними та суперечливими. Помірна (до 5%) і передбачувана інфляція позитивно впливають на

економіку. Стимулювання сукупних витрат призводить до зростання доходів виробників готової продукції, розширення виробництва та зростання зайнятості населення, що в результаті сприяє економічному зростанню. Непередбачувана ж інфляція спотворює економічні процеси та викликає перерозподіл національного доходу й багатства між різними групами суспільства, економічними та соціальними інститутами.

Знецінюються грошові заощадження населення, банківські вклади, облігації, страховки, готівкові гроші. Кошти спрямовуються переважно на поточне споживання. Це так звана втеча від «гарячих» грошей. Реальні доходи населення падають. Поглиблюються майнова нерівність та поляризація суспільства на бідних і багатих. Починається криза кредитної системи. Кредит стає досить дорогим і малодоступним. Інвестиції набувають короткострокового характеру. Отримати довгострокові кредити стає неможливим. Це означає відсутність капіталовкладень. Крім того, відбувається знецінення амортизаційного фонду, що ускладнює процес відтворення. Виробники дезорієнтовані невпинним зростанням цін. Ніхто не бажає відкривати нове виробництво. Відбувається перетікання капіталу з виробничої сфери в торговельну та посередницькі операції, де швидший обіг капіталу та більший прибуток, а також легше ухилитися від оподаткування. У результаті зростання цін знижується конкурентоспроможність національних товарів, унаслідок чого зростає імпорт і зменшується експорт, банкрутують національні виробники. Загострюється соціальна напруженість. Виникає економічний, соціальний і політичний хаос.

Отже, загалом наслідки інфляції мають негативний характер. Вони позначаються на різних сторонах суспільного життя. Високі темпи інфляції обмежують зростання споживання та скорочують заощадження,



призводять до згорання інвестиційних процесів і відпливу капіталів за кордон. Зростає дефіцит платіжного балансу. Порушуються звичні пропорції, посилюється дезорганізація економіки, руйнується суспільне багатство, падають стимули до праці. Інвестиції перерозподіляються з довгострокових об'єктів на короткострокові, набувають спекулятивної спрямованості.

Одним із неминучих наслідків інфляції є перерозподіл доходів. Виграють ті, хто бере грошові позички під невеликий відсоток і повертає їх знеціненими в результаті інфляції грошима. Вигоду отримують учасники спекулятивних операцій, покупці фізичного капіталу, ресурсів за низькими цінами. Ускладнюються управління економікою. Інфляція гальмує вирішення завдань, спрямованих на стабілізацію. Досить руйнівними є наслідки інфляції у сфері зовнішньоекономічних відносин, підривається довіра до органів влади й управління.

Із метою стримування інфляції та зменшення її негативних наслідків уряд здійснює антиінфляційну політику. **Антиінфляційна політика** — це сукупність інструментів державного регулювання, спрямованих на зниження рівня інфляції в країні.

У міжнародній практиці застосовуються два класичні напрямки антиінфляційної політики: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів (регулювання витрат).

Дефляційна політика базується на методах обмеження грошового попиту через грошово-кредитний та податковий механізми шляхом зниження державних видатків, підвищення відсоткової ставки за кредит, посилення податкового тягаря, обмеження грошової маси тощо. Оскільки кількість грошей в обігу залежить від товарного забезпечення грошової маси, то одним із напрямків дефляційної політики є збільшення виробництва передусім у галузях, які випускають товари та надають послуги населенню. Із цією метою вживаються заходи структурно-інвестиційної політики, які передбачають обмеження монополізму й розвиток конкуренції, залучення іноземних інвестицій, проведення політики захисту національного виробника, запобігання відпливу вітчизняних капіталів за кордон,

формування ринку позичкового капіталу тощо. Названі заходи спрямовано на припинення спаду виробництва, що забезпечує приборкання одного з найважливіших чинників інфляції — зменшення товарного забезпечення грошей.

Бюджетний механізм антиінфляційної політики має на меті скорочення бюджетного дефіциту. Цього досягають за рахунок збільшення доходів та скорочення державних видатків.

Сутність політики доходів полягає в прямому обмеженні зростання цін і доходів та передусім заробітної плати. Політика доходів здійснює подвійний вплив на інфляцію. Обмежуючи розміри підвищення цін і заробітної плати, політика доходів зменшує зростання витрат на виробництво товарів, до ціни на які входять ці величини. Це гальмує саморозвиток інфляційних процесів. Водночас стримування зростання заробітної плати викликає обмеження платоспроможного попиту, що негативно впливає на економіку. Тому політику доходів часто використовують у поєднанні із заходами дефляційної політики.

Нині перевагу віддають більш ефективним формам контролю: обмеженню рівня цін тільки в певних розмірах; укладанню угод про цінову політику із галузями, фіксації темпів зростання заробітної плати в колективних угодах; обмеженню заробітної плати за допомогою податків. Останнє передбачає запровадження диференційованих ставок податку на прибуток залежно від темпів зростання цін на вироблену продукцію та заробітної плати.

Серед заходів антиінфляційної політики помітне місце належить заходам, що спрямовані не стільки на боротьбу з інфляцією, скільки на пристосування до неї. Передусім можна назвати адаптаційну політику, яка реалізується за рахунок індексації доходів. Спричинене інфляцією підвищення цін неминуче призводить до зниження реальних доходів населення, особливо тих його верств, які не можуть захиститися від знецінення грошей. У зв'язку із цим виникає необхідність у повній або частковій індексації доходів через підвищення заробітної плати працівників бюджетних установ, пенсій, грошових виплат і заощаджень населення з урахуванням зростання цін.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

1. Визначте, чи правильним є твердження: «Якщо грошова маса в країні протягом року зросла на 15 %, товарів та послуг протягом року було створено на 4 % більше, швидкість обігу грошової одиниці зросла на 11 %, то в країні спостерігається помірна інфляція».

Розв'язання. Довести правильність або помилковість твердження допоможуть обчислення індексу цін за формулою Фішера:

$$I_P = \frac{I_M \cdot I_V}{I_Q}.$$

Записуємо необхідні для обчислень дані та підставляємо у формулу:

$$I_M = \frac{100 \% + 15 \%}{100 \%} = 1,15;$$

$$I_V = \frac{100 \% + 11 \%}{100 \%} = 1,11;$$

$$I_Q = \frac{100 \% + 4 \%}{100 \%} = 1,04;$$

$$I_P = \frac{1,15 \cdot 1,11}{1,04} = 1,227, \text{ що означає зростан-}$$

ня цін на $(1,227 - 1) \cdot 100 \% = 22,7 \%$. А оскільки темпи зростання цін перевищують 10 %, то в країні галопуюча інфляція, а не помірна. Отже, твердження неправильне.

2. Визначте, виграли ми чи програли, якщо протягом року не вклали у справу 20 000 грн, а ціни на товари та послуги спочатку зросли на 9 %, а потім — ще на 6 %.

Розв'язання. Виграш чи програш від ситуації можна оцінити, визначивши реальну вартість грошей наприкінці року. Використаємо для цього формулу:

$$\text{Реальна вартість грошей} = \frac{\text{Номінальна вартість}}{I_P}.$$

Індекс цін розраховуємо за формулою:

$$I_{P_{\text{заг}}} = I_{P_1} \cdot I_{P_2}.$$

$$I_{P_1} = \frac{100 \% + 9 \%}{100 \%} = 1,09;$$

$$I_{P_2} = \frac{100 \% + 6 \%}{100 \%} = 1,06,$$

$$\text{тобто } I_{P_{\text{заг}}} = 1,09 \cdot 1,06 = 1,1554.$$

Отже,

$$\text{Реальна вартість грошей} = \frac{20\,000}{1,1554} = 17\,310,022 \text{ грн.}$$

Це означає, що ми втратили: $20\,000 - 17\,310,022 = 2\,689,978$ грн.

Відповідь також можна отримати, використавши індексний метод:

$$I_{\text{Реальної вартості грошей}} = \frac{I_{\text{Номінальної вартості}}}{\text{Індекс цін}} = \frac{1}{1,1554} = 0,8655 < 1.$$

Отже, реальна купівельна спроможність 20 000 грн знизилася на $(1 - 0,8655) \cdot 100 \% = 13,45 \%$.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте різні види інфляції.
- Яке з наведених тверджень не узгоджується з кількісною теорією грошей?
 - Рівень інфляції у країні залежить від кількості грошей, що перебуває в обігу.
 - Добуток кількості грошей у національній економіці та швидкості їх обігу дорівнює реальному ВВП.
 - За сталої швидкості обігу грошей їх кількість у національній економіці визначає рівень цін.
- Визначте, який вид інфляції за темпами зростання цін спостерігається в країні, де номінальний ВВП за рік зріс із 5033 млрд грош. од. до 148273 млрд грош. од., а реальний ВВП за цей період знизився на 3/4.

- Охарактеризуйте наслідки інфляції для різних верств населення.
- Визначте, чи правильні твердження. Обґрунтуйте свою думку.
 - Непередбачувана інфляція може призвести до перерозподілу доходу між кредитором і боржником на користь останнього.
 - Інфляція — завжди негативне явище.
 - Підвищення цін на 12 % означає знецінення фіксованих доходів на 12 %.
- Номинальні доходи населення за три роки зросли в 1,7 разу. Визначте, як змінилися реальні доходи, якщо рівень інфляції становив відповідно 128, 122, 118 %.



§ 34. Зв'язок інфляції та безробіття

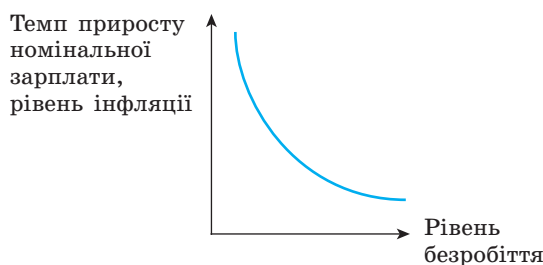
Безробіття та інфляція — невід'ємні супутники макроекономічної нестабільності. А чи існує між ними зв'язок?

Уважно вивчивши й узагальнивши дані щодо безробіття та номінальної заробітної плати у Великій Британії за 1861—1957 рр., англійський економіст Олбан Філіпс виявив нелінійну залежність між динамікою номінальної заробітної плати та рівнем безробіття. Він з'ясував, що існує деякий рівень безробіття (6—7%), за якого рівень заробітної плати постійний, і її приріст дорівнює 0. Коли безробіття знижується нижче цього природного рівня, спостерігається більш швидкий приріст заробітної плати, і навпаки.

Оскільки існує співвідношення між темпами змін заробітної плати й цін, то модель Філіпса кейнсіанці перетворили на співвідношення між безробіттям і темпами, якими змінюється рівень цін як важливого параметра інфляції. Залежність між інфляцією та безробіттям у короткостроковому періоді почали називати **кривою Філіпса**.

Крива Філіпса графічно зображує вибір між інфляцією та безробіттям і вказує на обернено пропорційну залежність динаміки їх показників (мал. 2).

Крива Філіпса дає основні орієнтири щодо варіантів вибору економічної політики: або достатньо висока зайнятість із максимальним економічним зростанням, але за умов швидкого підвищення цін, або достатньо стабільні ціни, але за умов значного безробіття.



Мал. 2. Крива Філіпса

Тривалий час крива Філіпса була основою соціально-економічного регулювання в країнах розвиненої ринкової економіки. Багато західних економістів і зараз виходять із того, що існує однонаправлений рух змін у заробітній платі й цінах, а також різноспрямованість між цими величинами та безробіттям. Однак події 1970-х — початку 1980-х рр. суперечили ідеї альтернативного зв'язку «рівень інфляції — рівень безробіття», втілений у кривій Філіпса. У цей час, насамперед в економіці США, виникло явище **стагфляції** — інфляції, що супроводжується стагнацією (застоем) виробництва й високим рівнем безробіття в країні, одночасним підвищенням рівня цін і рівня безробіття. Це викликало критику обґрунтованості кривої Філіпса як надійного регулятора в економіці. Були потрібні інші підходи, що враховують ускладнення характеру зв'язку між зайнятістю та інфляцією. І вони були знайдені у формі концепції природного рівня безробіття.

Сучасна теорія інфляції ґрунтується на неокласичній концепції природного рівня безробіття. **Природний рівень безробіття** — це найнижчий підтримуваний рівень, за якого ринки праці та ринки товарів збалансовані та який може існувати в країні без ризику зростання інфляції.

Більшість сучасних економічних вчень визнає альтернативність інфляції та безробіття, існування кривої Філіпса в короткостроковому періоді. У довгостроковому ж періоді крива Філіпса набуває вигляду вертикальної прямої, тобто альтернативної залежності інфляції та безробіття не існує.

Хоча багато економістів визнають концепцію природного рівня безробіття, чимало запитань у ній залишаються без відповіді. Аналіз сучасних тенденцій в економіці західних країн доводить дієвість основної залежності моделі Філіпса — послаблення інфляційного процесу супроводжується зростанням безробіття. Це свідчить про складність, багатоманітність способів реалізації та форм прояву глибинних соціально-економічних



закономірностей. Із численних альтернативних можливостей слід відшукати таке поєднання темпу інфляції та рівня безробіття, за яким сукупний негативний ефект безробіття й інфляції був би мінімальним.

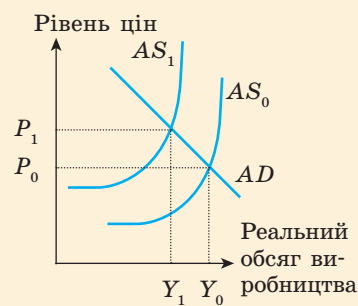
Із визнання існування зворотної залежності між безробіттям та інфляцією впливає важливий висновок для економічної політики: стимулюючи економічне зростання й підвищення рівня зайнятості, уряд одночасно стимулює посилення інфляції в економіці.

З іншого боку, проведення антиінфляційної політики здатне призвести до економічного спаду та зростання безробіття. Саме так потрібно трактувати характер взаємозв'язку між безробіттям та інфляцією, як він впливає з визнання існування кривої Філіпса. У жодному разі не можна трактувати питання так, що для підвищення зайнятості треба посилити інфляцію, або, навпаки, для зниження інфляції потрібно збільшити безробіття.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Як показати стагфляцію графічно?

Розв'язання. Графічно показати стагфляцію можна за допомогою моделі «сукупний попит — сукупна пропозиція». Оскільки стагфляція — це ситуація в країні, коли інфляція супроводжується стагнацією виробництва й високим рівнем безробіття, то це означає зміну макроекономічної рівноваги внаслідок зменшення сукупної пропозиції та графічного зсуву кривої AS ліворуч. Аналіз параметрів нової макrorівноваги підтверджує це.



ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Визначте, чи правильні твердження. Обґрунтуйте свою думку.
 - 1) Крива Філіпса демонструє взаємозв'язок між природним і циклічним безробіттям.
 - 2) Крива Філіпса справедлива за будь-яких умов.

- 3) Стагфляція — це поняття, тотожне гіперінфляції.
2. Охарактеризуйте зв'язок між безробіттям та інфляцією.



ПРАКТИЧНА РОБОТА

Оцінка зміни вартості споживчого кошика родини за місяць та її вплив на добробут родини

МЕТА:

- засвоїти різницю між номінальними та реальними доходами;
- отримати навички визначення індексу інфляції на основі споживчого кошика певної родини;
- навчитися розраховувати реальні доходи та втрати від інфляції.

ХІД РОБОТИ

Споживчий кошик — це набір товарів і послуг, необхідних для задоволення першочергових потреб споживачів у середньому за рік.

В Україні споживчий кошик містить 296 товарів та послуг, у той час як, наприклад, у США — 300, в Італії — 530, у Німеччині — 750.

Споживчий кошик містить набір продуктів харчування, набір непродовольчих товарів, які різняться для дитини, працездатної людини й особи пенсійного віку, мінімальний набір гардероба для чоловіків, жінок і дітей, текстильної білизни, товарів побутового та господарського призначення, послуг закладів культури, інформації та зв'язку, побутових і транспортних послуг.

Так, наприклад, для працездатної людини в Україні споживчим кошиком на рік передбачено:

- 101 кг хлібобулочних виробів;
- 4 кг макаронів, 9,4 кг борошна;
- 7,1 кг круп;
- 95 кг картоплі;
- 28 кг капусти;
- 25 кг помідорів та огірків;
- 9 кг моркви, буряків і часнику;
- 13 кг кабачків та гарбузів;
- 16 кг яловичини;
- 8 кг свинини;
- 14 кг птиці;
- 2 кг сала.

Передбачена можливість придбання 1 шафи для одягу (строк служби — 25 років), 1 стільця (15 років), 1 ліжка (25 років), 1 стола письмового (25 років), 1 набору для кухні (25 років), 1 дзеркала для ванної кімнати (20 років), 1 телефону (25 років), 2 тарілок (3 роки), 1 ножа (10 років), 2 виделок (10 років), 2 ложок (10 років), 1 холодильника (15 років), 1 пральної машини (14 років), 1 люстри (25 років), 1 радіоприймача (20 років). Із білизни чоловікам на рік: 6 трусів, 2 майки, 1 плавки та 10 шкарпеток. Із білизни жінкам на рік: 6 трусів, 2 бюстгалтери, 2 майки, 1 купальник, 2 пари синтетичних панчох та 1 брюки. Також пропонується показник відвідування закладів культури (6 разів на рік) та придбання книг (не більше 6 книг).

У таблиці наведено структуру витрат родини Русявенків із трьох осіб.



СТРУКТУРА ВИТРАТ РОДИНИ РУСЯВЕНКІВ

№ з/п	Стаття витрат	Сума витрат за жовтень 2018 р., грн	Частка витрат за жовтень 2018 р., %	Сума витрат за листопад 2018 р., грн	Частка витрат за листопад 2018 р., %
Плата за послуги, у тому числі					
1	Плата за спожитий газ	202,74		249,37	
2	Плата за спожиту електроенергію	166,65		170	
3	Плата за послуги інтернет-зв'язку	200		200	
4	Плата за проїзд приміським і міським транспортом	228		296	
Придбання продуктів харчування, у тому числі					
5	Батон (Слобожанський), 15 шт.	199,95		209,85	
6	Макарони, 4 кг	53,20		54,40	
7	Олія соняшникова	31,55		33,70	
8	Гречка, 2 кг	49,80		56,30	
9	Цукор, 2 кг	24,60		25,80	
10	Борошно, 2 кг	21,85		22,70	
11	Молоко, 5 л	98,75		116,25	
12	Масло, 0,5 кг	63,35		68,25	
13	Філе куряче, 4 кг	371,20		375,60	
14	Яйця курячі, 20 шт.	49,70		51,80	
15	Ковбасні вироби	162,66		185,45	
16	Овочі та фрукти	274,86		292,70	
Придбання непродовольчих товарів, у тому числі					
17	Мило	15,95		15,95	
18	Туалетний папір	5,50		5,50	
19	Пральний порошок	35,25		35,25	
20	Особисті речі	1238		1854	
Усього		—	100	—	100

- Обчисліть суми окремих груп витрат родини, а також загальні витрати за кожен місяць.
- Визначте частку кожного виду блага та їхніх груп у загальній сумі витрат за кожен місяць та проаналізуйте отримані дані.
- Охарактеризуйте зміну вартості споживчого кошика родини.
 - Розрахуйте індекс цін. Що показує його значення?
 - Визначте відсоткові зміни.
- Пригадайте різницю між номінальними та реальними доходами. Які показники впливають на добробут родини? Що означає поняття «інфляційний податок»? Як він впливає на добробут родини?
- Визначте рівень реальних доходів родини, якщо номінальні місячні доходи родини дорівнюють 7200 грн.
- Оцініть виграш або програш родини від зміни вартості споживчого кошика.
- Зробіть висновки.



ПРАКТИЧНА РОБОТА

Аналіз зв'язку між рівнем інфляції та рівнем безробіття в Україні та інших країнах

МЕТА:

- засвоїти сутність зв'язку між рівнем інфляції та рівнем безробіття;
- отримати навички визначення темпів інфляції;
- навчитися розраховувати втрати суспільства від інфляції та безробіття.

ХІД РОБОТИ

1. За даними Міністерства фінансів України про індекс споживчих цін обчисліть темпи інфляції в нашій країні та проаналізуйте їх.

ІНДЕКСИ СПОЖИВЧИХ ЦІН (ІСЦ) із 2010 по 2017 р.

Рік	ІСЦ, %	Рік	ІСЦ, %
2010	109,1	2014	124,9
2011	104,6	2015	143,3
2012	99,8	2016	112,4
2013	100,5	2017	113,7

- 1) У яких роках спостерігається дефляція?
 - 2) У яких роках відбувається дезінфляція (зменшення темпів інфляції)?
2. Використовуючи отримані дані про інфляцію та рівень безробіття в Україні, охарактеризуйте взаємозв'язок між інфляцією та безробіттям. Зауважте, що в реальній економіці не існує ідеального співвідношення між аналізованими показниками.

РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ із 2010 по 2017 р.

Рік	Рівень безробіття, %	Рік	Рівень безробіття, %
2010	8,8	2014	9,7
2011	8,6	2015	9,5
2012	8,1	2016	9,7
2013	7,7	2017	9,9

- 1) Що відбувається з рівнем безробіття в умовах дефляції?
 - 2) Як реагує рівень безробіття на високий рівень інфляції?
 - 3) Як змінюється рівень безробіття в умовах значних темпів інфляції?
3. Проаналізуйте зв'язок між рівнем інфляції та рівнем безробіття в США.
 - 1) За даними таблиці (с. 127) побудуйте два графіки (інфляції і безробіття) в одній площині, позначивши по горизонталі роки, а по вертикалі — відсотки.
 - 2) Укажіть роки, протягом яких зв'язок між рівнем інфляції та рівнем безробіття характеризується як обернений. Яку криву вони підтверджують?
 - 3) Запишіть роки, протягом яких зв'язок між рівнем інфляції та рівнем безробіття характеризується як прямий. Дію якого явища вони підтверджують?

Рік	Рівень інфляції, %	Рівень безробіття, %
2007	2,9	4,6
2008	3,8	5,8
2009	-0,3	9,3
2010	1,6	9,6
2011	3,1	9,0
2012	2,1	8,1
2013	1,5	7,4
2014	1,6	6,2
2015	0,1	5,2
2016	1,3	4,7

4. Чи можна досягти такого стану, коли відсутні і інфляція, і безробіття? Відповідь обґрунтуйте.
5. У деякій країні фактичний рівень безробіття становив 8,7%, а природний рівень — 5,2%. За цей період інфляція знизилася на 4,2%. Коефіцієнт Оукена дорівнює 3.
 - 1) Визначте циклічний рівень безробіття.
 - 2) Обчисліть відносні втрати ВВП від безробіття.
 - 3) Чому дорівнює коефіцієнт втрат ВВП від зниження інфляції (коефіцієнт втрат показує, скільки відсотків ВВП необхідно «принести в жертву» заради зниження інфляції на 1%)?
6. Зробіть висновки.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Придушена інфляція проявляється
 - А у зростанні рівня цін
 - Б у зменшенні рівня безробіття
 - В у товарному дефіциті
 - Г у скороченні заощаджень
2. Інфляція попиту виникає в тому випадку, коли
 - А сукупна пропозиція перевищуватиме сукупний попит
 - Б кількість грошей в обігу перевищуватиме вартість вироблених товарів та послуг
 - В збільшуються витрати виробництва та зменшується сукупна пропозиція
 - Г зменшуються обсяги виробництва інвестиційних товарів
3. Яка з подій НЕ характерна для гіперінфляції?
 - А ціни зростають на тисячі, десятки тисяч і навіть мільйони відсотків за рік
 - Б люди прагнуть застатися речами й позбутися грошей
 - В фірми посиленокладають гроші в інвестиційні товари, унаслідок чого обсяг національного виробництва різко збільшується й виходить за межі потенційного
 - Г вартість життя зростає, тому наймані працівники вимагають вищої номінальної заробітної плати, що спричиняє нове підвищення цін
4. Характерною ознакою стагфляції є
 - А дефляція з одночасним зменшенням обсягів виробництва
 - Б високий рівень цін за стабільних обсягів виробництва
 - В надзвичайно високий рівень цін з одночасним зростанням обсягів виробництва
 - Г зростання рівня цін з одночасним зменшенням обсягів виробництва
5. У ситуації інфляційного очікування споживачі
 - А починають активно вкладати гроші в цінні папери
 - Б збільшують заощадження й скорочують поточне споживання
 - В скорочують заощадження та збільшують поточне споживання
 - Г не змінюють своєї поведінки на споживчому ринку
6. Що з переліченого НЕ стосується інфляції витрат?
 - А зростання заробітної плати виробників
 - Б зростання відсоткової ставки
 - В зростання зайнятості й обсягів виробництва
 - Г подорожчання технологій





7. У січні 2000 р. родина купила будинок за 35 тис. грн, а в січні 2003 р. продала його за 38 тис. грн. Інфляція за роками становила: у 2000 р. — 15%, у 2001 р. — 13%, у 2002 р. — 12%, у 2003 р. — 11%. Це означає, що родина
- А виграла 8,6%
 - Б програла 25,4%
 - В програла 8,6%
 - Г програла 32,8%
8. Якщо середня заробітна плата зросла на 10% за рік, а рівень цін зменшився на 5%, то реальні доходи зросли
- А на 5%
 - Б на 10%
 - В на 15%
 - Г більш ніж на 15%
9. Якщо протягом двох років інфляція становила 12% щороку, а вам не вдалося вкласти свій капітал у справу, то це означає, що ви втратили
- А 10,7% вартості свого капіталу
 - Б 12% вартості свого капіталу
 - В 20,3% вартості свого капіталу
 - Г 24% вартості свого капіталу
10. Якщо індекс цін 1999 р. становив 263%, а у 2000 р. сягнув 283%, то темпи інфляції
- А 0,076%
 - Б 0,2%
 - В 7,6%
 - Г 20%
11. Установіть відповідність між критеріями розмежування видів інфляції та конкретними прикладами цих видів.
- | | |
|---|--|
| 1 За формою прояву | А Вилучення з обігу частини грошової маси з метою запобігання її зростанню і придушення темпів інфляції |
| 2 За темпами зростання цін | Б Інфляція, яка характеризується наявністю дефіциту товарів та послуг |
| 3 Залежно від очікуваності | В Більшість аналітиків, експертів та міжнародних агентств вважає, що у 2021 р. інфляція залишиться приблизно на рівні 11—12% |
| 4 Залежно від причин і механізму зростання загального рівня цін | Г Бензин подорожчав за рік із 26 до 36 грн за 1 л |
| | Д Подорожчання товарів унаслідок збільшення ставок за кредитами, що видаються на розвиток бізнесу |
12. Установіть відповідність між конкретними прикладами та видами інфляції.
- | | |
|--|----------------------|
| 1 Ціни на товари та послуги протягом року зросли в 4 рази | А Галопуюча інфляція |
| 2 Ціни на товари та послуги зросли протягом року внаслідок подорожчання енергоресурсів | Б Інфляція попиту |
| 3 Ціни на товари та послуги протягом року зросли в 1,3 разу | В Інфляція витрат |
| 4 Ціни на товари та послуги протягом року зросли внаслідок збільшення чистого експорту | Г Гіперінфляція |
| | Д Стагфляція |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

- Визначте, який тип інфляції (інфляцію попиту чи інфляцію пропозиції) викликають такі події: 1) різке зниження продуктивності праці; 2) автоматичне зростання зарплати, пов'язане із законом про мінімальну заробітну плату; 3) значне зростання державних витрат, що спрямовуються на військові потреби; 4) різкий стрибок цін на нафту; 5) раптове та значне скорочення податків на особисті доходи населення.
- На два літні місяці Сергій влаштувався помічником комбайнера за умови виплати заробітної плати в розмірі 5000 грн після закінчення терміну роботи. Визначте (у гривнях та відсотках) вигоди або втрати реального доходу Сергія, якщо протягом цих двох місяців рівень інфляції становив відповідно 99,8 і 101,2%.
- Знайдіть в інтернет-джерелах інформацію про рівень інфляції та безробіття за останні п'ять років та проаналізуйте її.

ТЕМА 8. РОЛЬ УРЯДУ В РЕГУЛЮВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ



§ 35. Невдачі (обмеження) ринку як причина державного регулювання економіки

Ринкова економіка — одна з найбільш ефективних економічних систем. У її умовах ринок спрямовує ресурси на виробництво тих товарів, які найбільш потрібні суспільству, примушує підприємства застосовувати найефективніші комбінації використання обмежених ресурсів, сприяє розробці та впровадженню нових технологій. Проте ринковий механізм забезпечує системну ефективність лише за умов досконалої конкуренції, у реаліях змішаної економіки ринки не є досконало конкурентними.

Сучасний ринок не спроможний розв'язати багатьох важливих проблем економічного розвитку через наявність притаманних йому **обмежень**, а саме:

- неможливість ринку позбутися циклічного характеру економічного розвитку;
- монопольна влада, недостатня інформованість суб'єктів ринку;
- неспроможність забезпечити виробництво суспільних благ;
- зовнішні ефекти економічної діяльності;
- нерівномірний розподіл благ і доходів.

Ці невдачі ринку зумовлюють необхідність державного втручання в його функціонування. Найбільш глибоке та всебічне обґрунтування необхідності державного впливу на економіку зробив Дж. М. Кейнс. Історія розвитку країн із розвинутою ринковою економікою характеризується неоднозначністю рішень щодо втручання держави в економіку (посилення або послаблення його). Водночас у жодній країні з розвинутою ринковою економікою держава не припинила діяльності з її цілеспрямованого розвитку. Сьогодні держава не тільки визначає загальні межі та правила функціонування ринкового господарства, а й сама діє насамперед через ринковий механізм, доповнюючи його.

Об'єктивні причини необхідності державного регулювання сучасного ринкового господарства:

- Відсутня досконала конкуренція. У багатьох галузях існують переваги для великого виробництва, що призводить до виникнення монополій або олігополій.
- Для певної категорії товарів ціновий механізм не працює. Наприклад, національна оборона — це «товар», ціну на який не можна визначити, а отже, продавати його на ринку. Із цих

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **пояснювати** необхідність і сутність державного регулювання економіки;
- **розрізняти** приватні та суспільні блага;
- **наводити** приклади позитивних і негативних зовнішніх ефектів;
- **характеризувати** державу як власника, виробника та споживача в системі економічного кругообігу.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими є переваги та недоліки ринкової економіки?
2. Який вигляд має схема кругообігу в ринковій економіці?



причин держава бере на себе відповідальність за виробництво такого «колективного» товару та змушує громадян водночас оплачувати продукцію.

- Ціни й витрати деяких виробництв не відбивають суспільного ефекту продукції. Це виробництва з так званим зовнішнім ефектом (виробництва, які несуть великі витрати на охорону навколишнього середовища, розвиток освіти, охорону здоров'я). Держава в таких випадках втручається в механізм ціноутворення або виділяє дотації на виробництво таких товарів і послуг.
- Наявні ринки, де адаптація здійснюється повільно й складно порівняно з класичною моделлю саморегулювання. Наприклад,

таким є ринок робочої сили. У сучасному суспільстві, де відносини між роботодавцями та продавцями робочої сили визначаються трудовими договорами, рівень заробітної плати не може стрибати вгору та вниз так, як це визначається простими моделями попиту та пропозиції. Відплив робочої сили з однієї галузі до іншої потребує організації гнучкої системи освіти й перепідготовки кадрів.

- Державні та міждержавні інститути покликані зберігати та відтворювати середовище існування народів — природне, національно-історичне, культурне, такі цінності, як стабільність і гармонійність суспільства.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження: «Усі сучасні економічні школи однаково оцінюють необхідність та роль державного регулювання економіки». Відповідь обґрунтуйте.

Відповідь. Згадаймо, що *кейнсіанство* виникло в 1930-х рр. як відповідь на потреби Великої депресії. Заслугою Дж. М. Кейнса є те, що він, виступивши проти традиційної класичної теорії, обґрунтував об'єктивну необхідність і роль державного регулювання ринкової економіки, з'ясував основні засоби та інструменти державного впливу: стимулювання сукупного попиту шляхом заохочення інвестиційної діяльності, а отже, зменшення ціни кредиту (рівня облікової ставки), розширення державних закупівель; підвищення рівня зайнятості як чинника зростання доходів населення; проведення раціональної фінансової політики тощо. *Монетаризм* — економічна школа неокласичного напрямку, яка пропагує відмову від широкого втручання держави в економіку, віддає перевагу непрямим методам, а саме — регулюванню грошового обігу. *Теорія «економіки пропозиції»* — *неоліберальна економічна теорія*, яка, на відміну від кейнсіанства, пропагує необхідність стимулювання

пропозиції, а також зростання ефективності виробництва на основі зниження витрат виробництва, скорочення прибуткових податків, стимулювання інноваційного підприємництва, скорочення соціальних витрат тощо. *Теорія раціональних очікувань* — *неокласична теорія*, яка стверджує, що заходи держави зі стабілізації економіки є неефективними. Це обумовлено тим, що суб'єкти господарювання (підприємці, споживачі, наймані робітники) поведуться раціонально: приймають оптимальні рішення, які максимізують їх добробут. Заслугує на увагу й *теорія суспільного вибору*, засновником якої є американський економіст, лауреат Нобелівської премії, Дж. Б'юкенен. Прихильники цієї теорії доходять висновку, що існує політична нерівність, можливість прийняття нераціональних із суспільної точки зору рішень. Тому вони, не заперечуючи ролі держави, усе-таки вбачають розв'язання проблеми у вільному розвитку ринкових відносин на цивілізованих правових засадах.

Таким чином, єдиного погляду на державне регулювання економіки не існує, тому твердження є неправильним.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте невдачі (обмеження) ринку.
2. Обґрунтуйте необхідність державного втручання в економіку.

§ 36. Пряме та непряме державне регулювання економіки. Напрями державного регулювання економіки

Держава використовує різноманітні методи свого впливу на економічні відносини. **Пряме державне регулювання** передбачає, що уряд може безпосередньо втручатися в економічні процеси та економічну діяльність суб'єктів. Для цього застосовується адміністративне регулювання, а бюджет використовується в частині державних асигнувань. До них, зокрема, відносять:

- визначення стратегічних цілей розвитку економіки;
- державне цільове фінансування;
- договори між державою та суб'єктами господарювання на виготовлення певного товару або виконання певного виду послуг;
- надання цільових дотацій;
- встановлення та обмеження цін;
- визначення квот на виробництво, ввезення й вивезення продукції;
- ліцензування діяльності та операцій з експорту та імпорту;
- проведення державної експертизи та встановлення державних стандартів;
- запровадження нормативних вимог до якості та сертифікації технологій і продукції тощо.

Прямі методи державного регулювання економіки не пов'язані зі створенням додаткового матеріального стимулу й базуються на силі державної влади.

Однак держава може використовувати й **непряме регулювання економіки** з метою формування сприятливого економічного середовища, яке змушує суб'єктів ринкової економіки діяти в потрібному для держави напрямку. Це вплив держави на економічні інтереси інструментами фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, цінової, інвестиційної та іншої політики. Серед основних засобів можна виокремити:

- встановлення системи податків, рівнів оподаткування, пільг в оподаткуванні, диференціювання податків;

- надання пільг у кредитуванні;
- маніпулювання обліковою ставкою, ставкою рефінансування;
- регулювання валютного курсу національної грошової одиниці;
- митне регулювання експорту й імпорту;
- встановлення валютних курсів та умов обміну валют тощо.

Таким чином, **державне регулювання економіки** — форма управління економікою, що являє собою вплив державних органів на економічні процеси, система заходів законодавчого, виконавчого й контролюючого характеру, здійснюваних державними установами та громадськими організаціями з метою стабілізації та пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

Сучасна держава виконує низку важливих **функцій** з метою регулювання економічних процесів:

- *забезпечує правові засади ефективного функціонування ринкової економіки.* Із цією метою держава визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між виробниками та покупцями товарів, регламентує здійснення окремими підприємствами зовнішньоекономічної діяльності, визначає обов'язки підприємств перед державою тощо. Спираючись на економічне законодавство, держава відіграє роль арбітра у сфері господарських відносин, виявляє випадки незаконної діяльності та вживає відповідних заходів до порушників;
- *проводить політику стабілізації економіки.* В основу стабілізаційної функції держави покладено те, що рівень виробництва залежить від рівня сукупних витрат. Витрати приватного сектору можуть бути або недостатніми для досягнення повної зайнятості, або надмірними. У першому випадку виникає надмірне





безробіття, у другому — інфляційне зростання. У першому випадку держава може застосувати стимулюючу політику, у другому — стримуючу. Основними методами виконання державою стабілізаційної функції є бюджетно-фінансова (фіскальна) та грошово-кредитна (монетарна) політика;

- *перерозподіляє доходи та матеріальні блага з метою вирівнювання їх споживання.* Ефективний розподіл ресурсів, який забезпечує ринок, ще не означає ефективного розподілу доходів членів суспільства. Конкурентні ринки часто нерівномірно розподіляють доходи, що може призвести до повної відсутності коштів для забезпечення непрацездатних членів суспільства. Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює їх перерозподіл через різні соціальні програми у формі трансфертних платежів. Крім цього, держава може регулювати індивідуальні доходи через втручання в процес формування первинних доходів (установлення мінімальної заробітної плати, запровадження прогресивної форми оподаткування, індексація доходів з урахуванням інфляції, регулювання цін на товари та послуги першої необхідності тощо).

Соціальний захист населення є комплексом економічних, соціальних та правових заходів і сукупністю інститутів, що забезпечують усім громадянам країни рівні можливості для підтримання певного рівня життя, а також захищають окремі соціальні групи населення. Складові системи соціального захисту населення наведено на мал. 1.

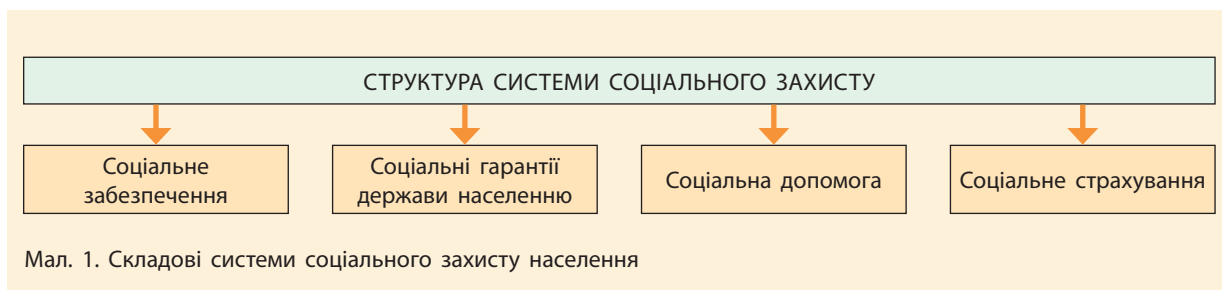
Система соціального забезпечення передбачає пенсії, допомогу тим, хто працює (у разі тимчасової непрацездатності, вагітності

й пологів тощо), допомогу сім'ям, у яких є діти, допомогу з безробіття.

Соціальні гарантії держави населенню — це реалізація державою конституційних прав громадянам на отримання найважливіших соціальних благ і послуг. Серед основних соціальних гарантій — право громадян на вибір місця роботи та професійну діяльність, мінімальний розмір оплати праці та пенсії, разову допомогу після народження кожної дитини, мінімальний розмір допомоги з безробіття чи стипендії, освіти, охорону здоров'я та надання медичної допомоги.

Соціальна допомога — це турбота про громадян, що потребують підтримки через погіршення стану здоров'я, малозабезпеченість, після досягнення певного віку. Допомога надається у вигляді грошових і натуральних виплат. В Україні значний прошарок людей, що отримують соціальну допомогу, утворюють малозабезпечені сім'ї. Надається соціальна допомога й такій категорії населення, як особи з інвалідністю та ветерани війни, вимушені переселенці та біженці. Одним із напрямків надання соціальної допомоги, що має тенденцію до розширення, є створення будинків-інтернатів для людей похилого віку. Поширюється й така форма соціальної допомоги, як створення територіальних центрів з обслуговування самотніх людей похилого віку.

Складовим елементом системи соціального захисту є соціальне страхування. Це система повного або часткового фінансового відшкодування фізичним особам певних життєвих ризиків: тимчасової втрати працездатності, старості, інвалідності, втрати годувальника. Соціальне страхування включає лише соціальні види ризику, його мета — страховий захист саме цих видів ризику, таких як втрата працездатності



через хворобу, нещасний випадок, старість, втрата роботи тощо;

- *підтримує конкуренцію*. Для захисту конкуренції та обмеження монополістичних тенденцій держава здійснює антимонопольну політику. Вона реалізується на підставі антимонопольного законодавства, яке дає правову оцінку таких явищ, як зловживання монополістичним становищем на ринку; неправомірність деяких угод між підприємцями; дискримінація підприємців органами влади й управління; недобросовісна конкуренція. Нормативно-правовими актами також регламентуються засоби державного контролю за дотриманням антимонопольного законодавства, відповідальність за його порушення тощо. Від 1992 р. в Україні діє антимонопольний закон «Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції підприємницької діяльності». Сучасне антимонопольне регулювання з боку державних органів можна звести до трьох груп заходів.

Перша група заходів має адміністративно-правовий вплив, зокрема, передбачає заборону монополій у будь-якій галузі господарства; розпуск монополістичних об'єднань; розчленування монополій на ряд самостійних виробництв.

Друга група заходів має адміністративно-економічний характер, спрямований на переслідування державою продавців, які здійснюють цінову дискримінацію (завищення цін, що не обумовлені витратами виробництва); переслідування продавців, які фальсифікують товари шляхом використання реклами; заборону позаекономічного впливу на контрагентів шляхом змови з метою спільного впливу на зміну ринкової ситуації.

ЗАУВАЖИМО!

Важливим аргументом на користь державного втручання в економіку є відома істина, що людина здатна діяти всупереч власним інтересам (наприклад, люди вживають надмірну кількість алкоголю, порушують правила дорожнього руху, споживають шкідливі для здоров'я продукти тощо). Погляди, згідно з якими державне втручання необхідне, оскільки держава краще знає, що саме є корисним для людини, називаються **патерналістськими**. Прихильники патерналізму вважають, що «залишені напризволяще» люди здатні шкодити не тільки собі, а й іншим членам суспільства.

Третя група заходів здійснює економічний вплив. Це робить безпосередньо держава, що передбачає використання різних прийомів ведення податкової політики, які примушують монополії призначати ціни на продукцію, яку вони випускають, близькі до умов вільної конкуренції; підтримка (заохочення) випуску товарів-субститутів. Різноманітність товарів особистого й виробничого споживання знижує попит на товари монополістичного виробництва;

- *коригує зовнішні ефекти (екстерналії)*. На практиці цього досягають за допомогою законотворчої та контролюючої активності держави. Так, держава встановлює норми щодо вмісту шкідливих речовин у вихлопних газах, а також обмеження щодо забруднення повітря, води тощо. Крім того, держава може використовувати систему цін, якою передбачено стягнення штрафів із підприємств, що створюють негативні екстерналії, і винагороду тих підприємств, які створюють позитивні екстерналії;
- *регулює розподіл ресурсів для забезпечення населення суспільними благами, необхідними для його нормальної життєдіяльності*.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Визначте основні напрямки державного регулювання економіки.
2. Чим викликана потреба в соціальному захисті населення?
3. Чому не можна обійтися без державного регулювання в забезпеченні населення суспільними благами? Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Визначте переваги та недоліки прямого та непрямого державного регулювання економіки.
5. Дослідіть історію розвитку світового антимонопольного законодавства.
6. Відшукайте в інтернет-джерелах інформацію про участь держави в гарантуванні й перерозподілі доходів у різних країнах та презентуйте її учням класу.





§37. Суспільні блага. Види суспільних благ і роль уряду в їх створенні

Однією з найважливіших функцій держави є забезпечення населення країни суспільними благами.

Індивідуальні (приватні) блага, як ви пам'ятаєте, мають такі істотні ознаки, як: *подільність*, тобто ці блага існують у вигляді досить малих одиниць, що може придбати кожний споживач; принцип *виключення* та *конкуrentності* — за володіння благами люди конкурують між собою, і той, хто не може або не бажає платити за товар, виключається із числа отримувачів вигод, які забезпечує це благо.

На відміну від індивідуальних, **суспільні блага** є неподільними, тобто складаються з таких великих одиниць, що здебільшого не можуть бути продані індивідуальним покупцям. На суспільні блага не поширюється принцип виключення, тобто не існує ефективних способів усунення індивідів від користування вигодами цих благ. Якщо отримання вигод від товарів індивідуального споживання ґрунтується на їхній купівлі, то вигоди від суспільних благ отримує суспільство в результаті виробництва таких благ. Тобто люди можуть користуватися вигодами певного продукту, нічого не витрачаючи на його виробництво.

До суспільних благ насамперед належать національна оборона, регулювання повеней, боротьба зі стихійними лихами тощо, оскільки для суспільства ніщо не може бути життєво важливішим за безпеку. Яскравими прикладами суспільного блага є також маяк, світлофор, феєрверк. Це так звані суто суспільні блага.

Суспільні блага неможливо надати якомусь одному суб'єкту суспільних відносин, не зробивши їх водночас доступними для інших.

Тому приватним підприємствам дуже складно виробляти й продавати суспільні блага, які неможливо справедливо розподілити за допомогою ринкових механізмів. З огляду на природу суспільних благ установити безпосередні зв'язки між платою за них та їх наданням майже неможливо. Тому в споживача немає стимулу їх купувати та

платити за них гроші. Через ці дві характерні риси суспільних благ споживач намагається уникати оплати за такі блага, оскільки за нього можуть сплатити інші, а він, маючи відкритий доступ до таких благ, зможе користуватися ними безкоштовно.

Щоб суспільство могло користуватися такими благами й послугами, їх має забезпечити державний сектор, а фінансувати їхнє виробництво необхідно за допомогою системи примусових податків. На відміну від інших суб'єктів економічних відносин, держава має законне право вилучати доходи через оподаткування. Саме податки і є джерелом фінансування виробництва суспільних товарів. Отже, відшкодування витрат на виробництво суто суспільних товарів здійснюється за рахунок платників податків.

Проте існують деякі товари та послуги, які не є ні суто індивідуальними, ні суто суспільними, оскільки тією чи іншою мірою їм властиві риси й тих, й інших. Для деяких із них характерна відсутність конкурентності, але вони повністю можуть підпадати під дію принципу виключення, наприклад кабельне телебачення, правоохоронна діяльність і пожежна охорона, бібліотеки й музеї, профілактичне медичне обслуговування. Для інших не характерне виключення, але властива конкурентність, наприклад, програма благоустрою міста, у межах якої планують озеленення деяких вулиць, або магістралі та мости в часи пік. Такі товари й послуги іноді називають **квазісуспільними (квазідержавними)**, або **змішаними благами**.

Усі суспільні та змішані блага ринкова система не вироблятиме в достатній кількості, тому держава бере на себе їх фінансування та виробництво, щоб уникнути можливого дефіциту ресурсів у цій сфері. Через це фінансування виробництва змішаних благ здійснюється за рахунок як державних ресурсів, так і індивідуальних, колективних споживачів. Об'єктами фінансової підтримки держави є галузі, у яких створюються змішані блага: промисловість, енергетика та будівництво;

ЗАУВАЖИМО!

До змішаних благ більшість науковців відносять, зокрема, освіту, оскільки її характеризують:

- висока конкурентність абітурієнтів під час вступу, наприклад, до вищого навчального закладу;
- низька можливість виключення студента з кола споживачів освітньої послуги;
- орієнтація структури пропозиції освітнього блага на індивідуальні інтереси споживачів, зокрема запровадження дисциплін за вибором студента.

Освіта мала б ознаки чистого суспільного блага, якби її послуги: споживалися всіма громадянами країни безкоштовно, без будь-яких обмежень і виключень будь-кого з кола споживачів; не були вибірковими,

тобто надходили до всіх споживачів в однаковій кількості та якості; споживалися людьми тільки разом, колективно, а обсяг індивідуального споживання освітніх послуг дорівнював обсягу їх колективного споживання.

Освіта мала б ознаки суто індивідуального блага, якби: її регулював винятково ринковий механізм, спрямований на задоволення платоспроможних потреб певної частини населення; кожна одиниця освітньої послуги (навчальний курс, навчальний предмет) передавалася споживачу за окрему плату; знання розглядали як інвестування в людський капітал, що приносять прибуток, а високий рівень професійної освіти — як запоруку індивідуального соціального захисту.



сільське господарство, лісове господарство, рибальство й мисливство; транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика; житлово-комунальне господарство; соціально-культурна сфера.

Оскільки ринкова система цін не виділяє ресурсів на суспільні блага, а на змішані виділяє їх недостатньо, надзвичайно важливо створити механізм їх виробництва. Досвід багатьох країн переконує, що суспільні блага виготовляють і доводять до споживачів уряди на основі групових, або колективних, рішень. Види й обсяги виробництва різних суспільних благ визначаються в демократичних країнах політичними методами, насамперед шляхом голосування. Обсяги споживання суспільних благ є питаннями державної

політики. Ці групові рішення, які ухвалюються на політичній арені, доповнюють рішення підприємств, що дають відповіді на три основні фундаментальні запитання: що? як? для кого?

Податки на доходи підприємств і на особисті доходи вивільняють ресурси з виробництва інвестиційних товарів і товарів особистого споживання. Уряди використовують ці ресурси на виробництво військових літаків, спорудження нових шкіл та доріг, а також свідомо перерозподіляють ресурси з метою здійснення певної зміни структури національного продукту країни. Суспільство виграє від того, що процес планування й виробництва суспільних благ є об'єктом державного регулювання.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Охарактеризуйте блага: стрижка в перукарні, міський зоопарк, мобільний телефон, проект контролю за повенями, міський пляж.

Відповідь. Стрижка в перукарні — суто індивідуальна послуга, якій притаманні подільність, конкурентність і виключення. Міський зоопарк — змішане благо, яке характеризується неконкурентністю та виключенням. Мобільний телефон — суто індивідуальний товар, якому властиві

подільність, конкурентність та виключення. Проект контролю за повенями — суто суспільне благо, неподільне, невиключне й неконкурентне. Міський пляж — здебільшого суто суспільне благо. Якщо пляж не переповнений, то для нього характерні невиключення та неконкурентність. Якщо ж є приватні власники, які контролюють доступ на пляж, то це змішане суспільне благо, якому властиве виключення.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які риси відрізняють суспільні блага від індивідуальних?
2. Дайте характеристику суспільних благ і державного регулювання їх виробництва.
3. За власним досвідом оцініть якість суспільних благ, створених державою у сфері медицини, національної безпеки тощо.

4. Які з наведених благ, на ваш погляд, населення має отримувати за допомогою ринку, а які має забезпечувати держава: 1) хліб; 2) мости; 3) освіта; 4) поштові послуги; 5) контроль над повітряним транспортом; 6) житло; 7) автостоянки; 8) медичне обслуговування? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Які суспільні блага споживаєте ви та ваші близькі?



§ 38. Позитивні та негативні зовнішні економічні ефекти та роль уряду в їх регулюванні

У результаті виробництва або споживання якоїсь продукції можуть виникати зовнішні ефекти та здійснюватися позитивний чи негативний вплив на виробничу діяльність або споживання третіх осіб. *Зовнішні ефекти*, або екстерналії — це побічні наслідки економічної діяльності, які не регулюються ринком і впливають на інтереси третіх осіб як у сфері виробництва, так і у сфері споживання.

Зовнішні ефекти спостерігаються в тих випадках, коли на економічний стан суб'єктів здійснюється позитивний або негативний вплив у результаті дій інших економічних суб'єктів (без сплати за позитивний вплив або компенсаційної шкоди). Унаслідок такого впливу власні витрати та вигоди (які відображаються у витратах і доходах відповідних виробників і споживачів) відрізняються від суспільних витрат і вигод (тих, що виникають у суспільстві загалом).

Негативні зовнішні ефекти — це ситуація, коли діяльність певних економічних суб'єктів завдає шкоди третім особам, які не є ні виробниками, ні покупцями цього блага. Наприклад, хімічний завод виливає стічні води в річку, у якій рибалки ловлять рибу. Чим більше стічних вод виливатиметься, тим меншим буде вилов рибалок.

Позитивні зовнішні ефекти — це вигоди третьої особи, які виникають унаслідок діяльності певних економічних суб'єктів. Наприклад, хобі одного із жителів міста — розведення квітів. Це сприяє зростанню доходів бджоляра, вулики якого встановлені неподалік.

Оскільки зовнішні чинники не відображаються в ринкових цінах, вони можуть стати причиною економічної неефективності. Вам відомо, що фірми вступають у конкурентну галузь, якщо ціна перевищує середні витрати виробництва, і виходять із галузі, якщо ціна нижча за середні витрати. За довгострокової рівноваги ціна дорівнює довгостроковим середнім витратам. За негативних зовнішніх ефектів середні витрати виробника

цього блага на виробництво є меншими, ніж суспільні витрати. У результаті деякі фірми залишаються в галузі, навіть коли з міркувань ефективності їм варто було б вийти з неї.

Виробництво, пов'язане з негативними зовнішніми ефектами, призводить до неефективного використання ресурсів економіки. Виробник-забруднювач штучно використовує надлишкові ресурси, а інший виробник недоотримує їх і випускає менше продукції порівняно з ефективним випуском. У результаті структура економіки виявляється неефективною, її можна покращити, усунувши вплив негативного зовнішнього ефекту за допомогою державного регулювання.

Позитивні зовнішні ефекти створюють додаткову вигоду для третіх осіб, які не сплачують за неї відповідному споживачу або виробнику. У разі позитивного зовнішнього ефекту у виробництві суспільні витрати менші, ніж витрати виробника за всіх обсягів випуску, суспільно оптимальна кількість продукції більша, а її ціна нижча порівняно з рівноважними ринковими витратами. Такий позитивний зовнішній ефект називається *технологічним переливом*. Уряду доцільно надавати субсидії таким виробникам на величину різниці між індивідуальними та суспільними граничними витратами. Це дозволить зрушити криву пропозиції праворуч і збільшити рівноважну кількість продукції до суспільно оптимальної.

Із метою коригування наслідків зовнішніх ефектів уряд може застосовувати:

- *прямі (адміністративні) методи регулювання* — заборону або встановлення обмежень (нормативів) на викиди речовин, які забруднюють довкілля, запровадження штрафних санкцій;
- *ринкові методи* — установлення прав власності на ресурси та вільний обмін цими правами, запровадження коригуючих податків і субсидій, продаж дозволів на викиди.

Ринкові методи переводять додаткові суспільні витрати або вигоди із зовнішніх

Інтерналізація зовнішніх ефектів не завжди потребує втручання держави. У разі визначеності прав власності й можливості обміну цими правами покращенню ситуації сприяють приватні рішення, а ринок може самостійно впоратися з проблемами зовнішніх ефектів. Коли приватні сторони мають можливість досягти згоди й не несуть надмірних додаткових витрат із розподілу ресурсів, то вони здатні укласти взаємовигідну угоду й досягти ефективного результату. Це твердження дістало назву **теорема Коуза**. Результативність угоди залежить від рівня трансакційних витрат — витрат на укладення угод, пов'язаних із встановленням прав власності.

ефектів у внутрішні витрати чи вигоди окремої фірми, оптимізують розподіл ресурсів, сприяють здешевленню суспільного виробництва продукції. Цей процес дістав назву *інтерналізації*, або трансформації, зовнішніх ефектів.

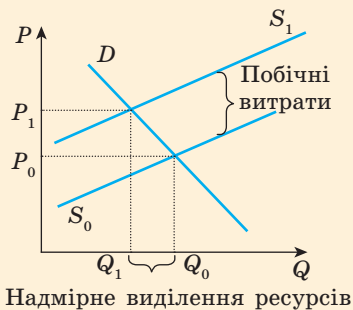
Теоретичними методами інтерналізації негативних зовнішніх ефектів є податок Пігу та субсидія Пігу. Їх зміст полягає в доведенні індивідуальних граничних витрат до рівня суспільних.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

За допомогою графіків попиту та пропозиції покажіть зміни, які відбудуться внаслідок державного регулювання: 1) на ринку продукції хімічного заводу, виробництво якого призводить до забруднення навколишнього середовища; 2) на ринку освітніх послуг, які приносять вигоди суспільству.

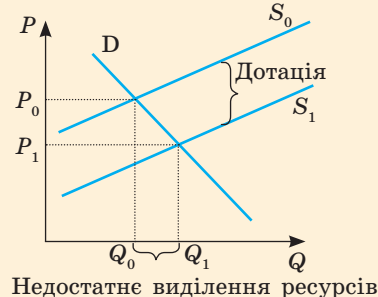
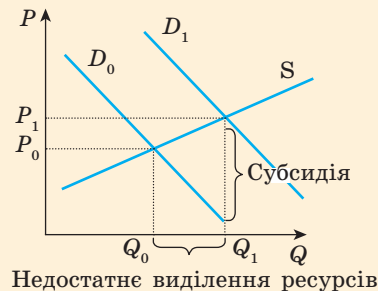
Розв'язання.

1) Коли виникають негативні зовнішні ефекти, виробники перекладають частину своїх витрат на суспільство, і їхні граничні витрати знижуються. Фірма, яка забруднює довкілля, знижує свої витрати виробництва та має криву пропозиції S_0 . Продукція заводу виготовляється в надмірній кількості (Q_0) і за надто низькою ціною (P_0). Крива пропозиції S_1 ураховує всі витрати завдяки введенню державою спеціального податку.



2) Побічні вигоди, які приносять суспільству освітні послуги, означають, що крива ринкового попиту не охоплює всіх вигод,

пов'язаних із постачанням цього блага. Крива попиту D_0 показує лише приватні вигоди, а крива D_1 містить і побічні вигоди, які отримує суспільство внаслідок субсидій споживачам цього блага. Якщо ж уряд, стимулюючи виробників блага, що приводить до позитивного зовнішнього ефекту, надає їм дотації, то крива пропозиції S_0 переміщується в положення S_1 та усуває недостатнє надання ресурсів.



ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте позитивні та негативні зовнішні ефекти.
- Наведіть приклади негативних і позитивних наслідків економічної діяльності.

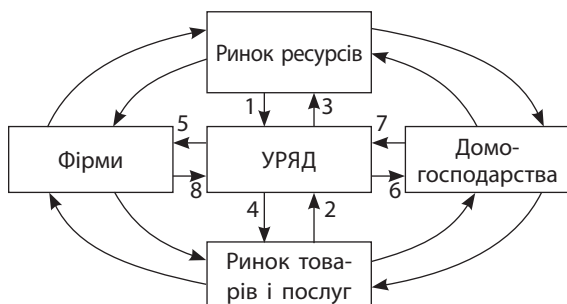
§ 39. Держава в системі економічного кругообігу. Невдачі (обмеження) уряду

Раціональне державне регулювання економіки не суперечить механізму її ринкового регулювання та не підміняє його, а свідомо використовує його регулюючий потенціал, надає ринковим регуляторам здатність більш цілеспрямовано й ефективно впливати на економічний розвиток. *Державне регулювання економіки* — це суб'єктивний чинник економіки, тому його ефективність обумовлена тим, якою мірою держава в процесі виконання своїх регулюючих функцій враховує об'єктивні економічні закони.

У реальній практиці не існує чистого ринку, а є змішана економіка, де поряд із суб'єктами приватного сектору економіки велику координуючу роль відіграє держава. Тому за сучасних умов модель економічного кругообігу обов'язково містить державу в особі уряду.

У моделі економічного кругообігу уряд виконує три **функції**:

1. Уряд здійснює на ринках ресурсів, товарів та послуг державні закупівлі ресурсів і продуктів і внаслідок цього несе відповідні витрати, які впливають на сукупні витрати економіки. Про це свідчать відповідні потоки: 1 — державні закупівлі ресурсів на ринку ресурсів; 2 — державні закупівлі товарів і послуг на ринку товарів і послуг; 3 та 4 — відповідні державні витрати на ресурси та продукцію (мал. 2). Причому, купуючи ресурси або товари та послуги, уряд виступає як споживач.



Мал. 2. Уряд у системі економічного кругообігу

2. Уряд надає підприємствам і домогосподарствам суспільні блага, пов'язані з утриманням бюджетної сфери (освіта, наука, культура, медицина, національна армія, поліція тощо). Це відображають горизонтальні потоки 5 та 6, які поєднують уряд із суб'єктами приватного сектору економіки. Такі потоки характеризують уряд як виробника.

3. Для здійснення своїх витрат уряд формує державні доходи за рахунок збирання податків: прибутковий податок із громадян, податки на прибуток підприємств, продуктові (непрямі) податки тощо. Це все є валові податки. Проте поряд із цим уряд має справу зі «зворотними податками». До них належать трансфертні платежі (пенсії, стипендії, виплати з безробіття та страхування, дотації, субсидії). Валові податки без урахування трансфертних платежів є чистими податками. Чисті податки показано потоками 7 та 8. Такі потоки характеризують державу як власника, що втручається в господарську діяльність, координує її заради досягнення добробуту населення.

Саме чисті податки характеризують реальну величину доходів, які уряд може використати для закупівлі ресурсів і продуктів на відповідних ринках. Зазначимо, що трансфертні платежі не впливають на купівельну спроможність уряду (урядовий попит), а є інструментом перерозподілу доходів (ресурсів і продуктів) між окремими суб'єктами приватного сектору економіки.

Уряд також є активним учасником фінансового ринку. Це пояснюється тим, що він не завжди може збалансувати свій бюджет. Дефіцит державного бюджету покривається за рахунок позичок на фінансовому ринку. Позички держава здійснює через продаж державних облігацій та інших цінних паперів як фінансовим посередникам, так і безпосередньо домашнім господарствам, підприємствам. Отже, державні закупівлі товарів і послуг залежать не лише від доходів уряду,

але й від його позичок у суб'єктів приватного сектору економіки.

Ця модель означає, що домогосподарства й підприємства взаємодіють не лише між собою, а й з урядом, від заходів якого теж залежить рівновага в економіці. Змінюючи всі визначені вище потоки, уряд може впливати на параметри економічної рівноваги.

Проте поряд із провалами ринку існують і **невдачі (обмеження) уряду**. Спеціалісти з питань державного регулювання економіки виділяють чотири основні причини систематичних невдач держави в досягненні загальної ефективності економіки:

- обмеженість інформації уряду;
- обмежені можливості урядового контролю за наслідками діяльності уряду;
- обмеженість впливу уряду на бюрократичні установи;
- обмеження, зумовлені політичними процесами.

Обмеженість інформації обумовлюється тим, що наслідки багатьох видів діяльності органів законодавчої та виконавчої влади є складними, взаємопов'язаними та важко-прогнозованими. Так, розв'язуючи проблему будівництва високоякісного дорогого житла, як правило, поза увагою залишається будівництво дешевого житла.

Обмежений контроль за поведінкою кон-кретних ринків проявляється в тому, що в умовах демократизації уряд не спроможний контролювати наслідки своїх рішень і дій на місцях. Так, приймаючи постанову про заборону підвищення цін на житлово-комунальні, транспортні послуги за умови заборгованості з виплати заробітної плати й пенсій, уряд не в змозі проконтролювати дотримання цієї постанови та забезпечити певний рівень якості послуг.

Обмежений вплив на бюрократію означає, що Верховна Рада України, державні та місцеві законодавчі органи приймають законодавчі акти та доручають їх практичне втілення певній державній установі, яка належить до виконавчої влади. Ця установа розробляє детальні правила, інструкції, закладаючи в них бюрократичні перешкоди й цим спотворюючи реальні наміри законодавчої влади. У багатьох випадках неспроможність втілити наміри є не навмис-

ною спробою, а результатом неоднозначності підходів до розв'язання поставлених завдань.

Існує ще одна проблема, яка полягає в забезпеченні чесної та ефективної роботи працівників над реалізацією законів і стосується їхнього стимулювання. Це *обмеження, зумовлені політичними процесами*, які полягають у тому, що під впливом певних виборців, груп спеціальних інтересів, політичних маніпуляцій державні органи здатні застосовувати неадекватні методи регулювання й тим самим проводити неефективну політику.

Однією з ознак демократичної держави у світі, яка нівелює невдачі уряду, є наявність громадянського суспільства. **Громадянське суспільство** — це сукупність недержавних організацій, які представляють волю та інтереси громадян (мал. 3).

Потужний прогрес цифрових технологій вносить фундаментальні зміни в усі аспекти життя уряду й суспільства. Для забезпечення ефективної роботи уряду розвивається **електронне урядування**, тобто **е-урядування**. Воно покращує ефективність внутрішніх процесів, а також сприяє якісній взаємодії держави з громадянами й бізнесом. Це робить державне управління ефективним, адже на заміну паперам і державним службовцям приходять оптимізація процесів, взаємодія електронних реєстрів тощо. У результаті цього держава заощаджує фінансові та людські ресурси, скорочується час на обробку



Мал. 3. Громадянське суспільство України





Мал. 4. Електронні послуги, розроблені профільними міністерствами, Державним агентством із питань електронного урядування та експертами Програми EGAP

звернень і вироблення рішень. Більше того, електронні послуги роблять взаємодію пересічних громадян і бізнесменів із державою швидкою, прозорою та ефективною. Немає контактів із чиновниками — немає корупційних ризиків. Крім того, потрібні послуги

можна отримати з дому чи офісу в режимі онлайн — це, звісно, відбувається швидше за особисті візити та набагато зручніше. Інформатизація процесів також зводить нанівець допущення помилок, спричинених людським чинником (мал. 4).

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Використовуючи схему економічного кругообігу за участю уряду, визначте, які потоки будуть задіяні, якщо: 1) уряд намагається збільшити випуск товарів і послуг та зайнятість населення; 2) уряд намагається збільшити випуск суспільних благ і скоротити випуск індивідуальних товарів; 3) уряд намагається перерозподілити доходи від економічних суб'єктів із високими доходами до домашніх господарств із низькими доходами.

Розв'язання.

1) Із метою збільшення випуску товарів і послуг та зайнятості населення уряд збільшив би потоки державних видатків на ринок ресурсів (потік 3) і ринок товарів та послуг (потік 4) (мал. 2, с. 138). Цього ж

ефекту можна було б досягти, задіявши потоки чистих податків (потоки 7 і 8), зменшивши податковий тягар на економічних суб'єктів.

2) Для збільшення випуску суспільних благ і скорочення випуску індивідуальних товарів уряд має збільшити потоки 5 та 6 і водночас потік податків із доходів фірм (потік 8).

3) Щоб досягти перерозподілу доходів від економічних суб'єктів із високими доходами до домашніх господарств із низькими доходами, уряд збільшив би податки, які сплачують домогосподарства з високими доходами, та зменшив би податки, які сплачують домогосподарства з низькими доходами.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте участь уряду як власника, споживача й виробника в економічному кругообігу.
- Визначте, чи правильними є твердження. Обґрунтуйте свою відповідь.
 - В умовах глобалізації роль держави в економічному розвитку не зменшується, а змінюються лише пріоритети та механізми державного втручання.
 - Друга половина XX ст. продемонструвала обмеженість державних заходів у сфері сприяння економічному розвитку.
 - Щоб активізувати діяльність підприємств, уряд збільшує потік чистих податків, який іде від фірм до уряду.
- Дізнайтеся, із якими можливостями системи електронного урядування знайомі ваші близькі.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- Провали ринку виникають унаслідок
 - існування зовнішніх ефектів
 - недосконалої конкуренції
 - незацікавленості приватного сектору у виробництві суспільних товарів
 - усі відповіді правильні
- Основоположником теорії державного регулювання економіки вважають
 - А. Сміта
 - Дж. М. Кейнса
 - К. Маркса
 - Д. Рікардо
- Державне регулювання економіки потрібне
 - у разі недоліків у ціновій системі
 - у разі природної монополії
 - у разі ринкової монополії
 - за наявності директивного планування
- Що з переліченого НЕ є суспільним благом?
 - оборона країни
 - боротьба з інфекційними захворюваннями
 - електроенергія
 - світлофори
- Суспільні блага відрізняються від індивідуальних тим, що
 - до них можна застосувати принцип виключення
 - вони є подільними
 - їх легко продати індивідуальним покупцям
 - вони є неподільними, неконкурентними, невиключними
- Що з переліченого НЕ є важливою економічною функцією держави?
 - створення правової бази економіки
 - розв'язання основних проблем організації економіки
 - захист конкуренції
 - стабілізація національної економіки
- Недоліки держави — це
 - неефективне використання ресурсів унаслідок політики уряду
 - використання адміністративних методів регулювання економіки
 - поділ гілок влади на законодавчу, виконавчу, судову
 - збільшення державного сектору в економіці
- Якщо виробництво деякого товару супроводжується негативним зовнішнім ефектом, то приватний сектор виробляє
 - надто багато цього товару за надто низькою ціною
 - надто багато цього товару за надто високою ціною
 - надто мало цього товару за надто низькою ціною
 - надто мало цього товару за надто високою ціною
- До методів прямого державного регулювання економіки НЕ належить
 - державне цільове фінансування
 - надання пільг у кредитуванні
 - надання цільових дотацій
 - встановлення квот на виробництво
- Основними напрямками державного анти-монопольного регулювання є
 - демонополізація економіки
 - державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства
 - захист і сприяння розвитку економічної конкуренції
 - усі відповіді правильні
- Установіть відповідність між поняттями та їхніми визначеннями.

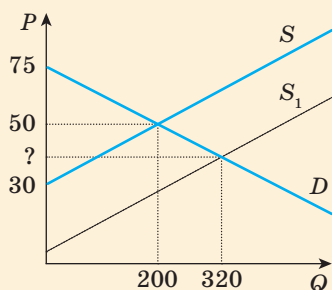
1 Зовнішні ефекти	А Товари та послуги, до яких не можна застосувати принцип виключення
2 Суспільні блага	Б Суперництво між споживачами блага за його використання
3 Принцип виключення	В Позбавлення тих осіб, що не сплатили за благо, користування вигодами, які забезпечує це благо
4 Принцип подільності	Г Вигоди або втрати від виробництва або споживання, які отримують або несуть ті, хто їх не виробляє й не купує
	Д Можливість продати благо окремому покупцеві
- Установіть відповідність між подіями та відповідними потоками у схемі економічного кругообігу за участю уряду.

1 Уряд вводить дотації виробникам ліків для щеплення проти вірусних інфекцій	А Потік від уряду на ринок товарів і послуг
2 Уряд збільшує виплати з безробіття	Б Потік від уряду на ринок ресурсів
3 Уряд купує необхідні матеріали для ремонту доріг	В Потік від уряду до домогосподарств
4 Уряд виділив кошти на придбання меблів для дитячих будинків	Г Потік від уряду до фірм
	Д Потік від ринку ресурсів до уряду

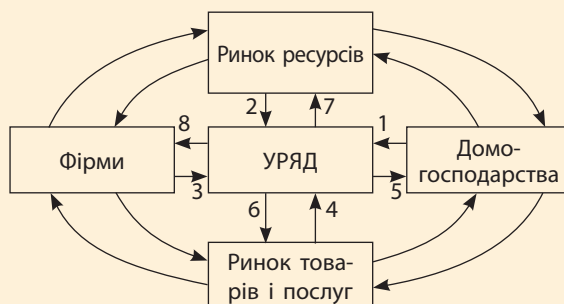




- Визначте, чи правильними є твердження. Обґрунтуйте свою відповідь.
 - До провалів ринку, що обґрунтовують необхідність державного регулювання, можна віднести екстерналії.
 - Споживання індивідуальних благ одніми особами виключає можливість їх споживання іншими.
 - Кейнсіанці виступають за невтручання держави в економіку.
 - Неподільність — ознака суспільних благ.
 - За сучасних умов не можуть існувати чинники, які негативно впливають на обґрунтування та реалізацію державних управлінських рішень у сфері регулювання економіки.
- Наведіть конкретні приклади змішаних благ. Охарактеризуйте їх.
- Негативні зовнішні ефекти (наприклад забруднення навколишнього середовища) частіше пов'язані з виробництвом, але вони також можуть бути викликані й споживанням. Поясніть, яким чином споживання тютюну або алкоголю може призвести до виникнення негативних зовнішніх ефектів.
- Використовуючи газетні або журнальні матеріали, знайдіть приклади виконання урядом кожної із функцій регулювання економічних процесів.
- Фірма здійснює виробництво блага, яке приносить суспільству позитивний побічний ефект. Відомо, що в результаті введення дотації надлишки виробника збільшились на $1/2$. Використовуючи дані, наведені на графіку, визначте: 1) функцію попиту на це благо; 2) функцію пропозиції цього блага; 3) нову рівноважну ціну на благо; 4) мінімальну ціну пропозиції в умовах виділення дотації; 5) розмір дотації, яку виділяє уряд цьому виробнику.



- Покажіть графічно зміни макроекономічної рівноваги. Охарактеризуйте зміни в сукупному попиті, сукупній пропозиції, рівні цін, обсязі реального ВВП, рівні безробіття та рівні зайнятості, якщо:
 - в умовах неповної зайнятості суттєво зменшується заборгованість населення комунальним підприємствам;
 - в умовах високого рівня інфляції уряд централізовано знижує на 15 % рівень цін на товари й послуги;
 - в умовах стабільного рівня цін у країні зростає частка незавершеного будівництва;
 - в умовах наявності «вільних» ресурсів рівень цін на товари й послуги зріс на 10 %.
- Наведіть конкретні приклади потоків, які позначені відповідними цифрами.



- Відомо, що населення певної країни складає 10 млн осіб, серед яких діти віком до 16 років — 2,1 млн осіб: пенсіонери — 0,9 млн осіб; особи, зайняті в домогосподарстві, — 0,8 млн осіб; студенти денної форми навчання — 0,6 млн осіб; особи, що перебувають у психіатричних лікарнях, — 0,1 млн осіб; безробітні — 0,2 млн осіб; зайняті неповний робочий день — 1,0 млн осіб; працездатні особи, що зневірилися і не шукають роботу, — 0,5 млн осіб. Визначте кількість робочої сили та рівень безробіття в країні.
- Про які побічні ефекти свідчать наведені малюнки?



ТЕМА 9. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ



§ 40. Сутність фінансової системи країни

Фінанси — економічні відносини з приводу утворення, розподілу й використання грошових доходів економічних суб'єктів за посередництва централізованих і децентралізованих грошових фондів.

В узагальненому вигляді фінансова система країни (відповідно до основних суб'єктів фінансових відносин — держави, підприємств і населення) — це сукупність трьох сфер фінансових відносин: державних фінансів, фінансів підприємств і фінансів населення (домогосподарств). У фінансовій системі окремі підсистеми вирізняються за такими ознаками:

- наявність власної фінансової бази, що утворюється на основі первинних доходів суб'єктів економічних відносин;
- функціональне призначення кожної підсистеми, що забезпечує фінансування витрат для досягнення конкретних специфічних цілей (для суб'єктів господарювання це виробництво та реалізація товарів і надання послуг із метою максимізації прибутку; для домогосподарств — задоволення системи потреб; для держави — задоволення суспільних потреб, досягнення економічного зростання);
- єдність і взаємодія підсистем, що визначаються спільністю джерела первинних доходів (ВВП) і фінансової політики, спрямованої на узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин, а також взаємоузгодженість їх фінансових планів і балансів.

Таким чином, фінансова система — це сукупність її окремих підсистем, кожна з яких має свої особливості у створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні держави, нефінансового сектору економіки, певних фінансових інститутів та домогосподарств для фінансового забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства загалом, господарських структур та населення.

Принципами побудови фінансової системи є:

- принцип єдності, який передбачає здійснення єдиної економічної та фінансової політики;
- принцип функціонального призначення ланок: у кожній із них вирішуються свої завдання специфічними методами, а також існують відповідні фонди грошових коштів та апарат управління.

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **визначати** зв'язок між сплатою податків і створенням суспільних благ;
- **розрізняти** суб'єктів (платників) та об'єкти оподаткування;
- **наводити приклади** податків, які сплачують члени вашої родини, та приклади податкових і соціальних пільг, якими вони користуються;
- **характеризувати** об'єктивну межу у збільшенні податкового навантаження на доходи платників;
- **визначати** розмір податкового платежу за даними про об'єкт оподаткування та податкову ставку;
- **розраховувати** дефіцит (профіцит) державного бюджету за статистичними даними;
- **аналізувати** напрямки стимулюючої та стримуючої фіскальної політики.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які суспільні та змішані блага отримує ваша родина та знайомі? За який рахунок вони оплачуються?
2. Запитайте у близьких і знайомих, які податки вони сплачують.
3. Які види доходів формують фінанси домогосподарств?
4. Як підприємство управляє процесами формування та використання фінансових ресурсів?

**ЗАУВАЖИМО!**

До системи державних цільових фондів України належить близько 20 різноманітних фондів. Найбільшими з них є: Пенсійний фонд; Фонд соціального страхування; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; Державний інноваційний фонд; Фонд соціального захисту інвалідів; Фонд охорони навколишнього природного середовища.

Сутність фінансів проявляється в їхніх *функціях*.

Мобілізаційна функція полягає в акумулюванні в руках держави ресурсів, необхідних для виконання його функцій в ринковій економіці.

Контрольна функція реалізується шляхом використання економічними суб'єктами державних коштів і сплатою ними податків. Ця функція проявляється в контролі держави за виробництвом, розподілом та обміном виробленого в економіці продукту. Держава контролює, зокрема, своєчасність надходження фінансових коштів у розпорядження економічних суб'єктів, а також ефективність їх використання.

Розподільна функція забезпечує перерозподіл національного доходу з метою оптимізації нагромадження та споживання в конкретній економічній ситуації.

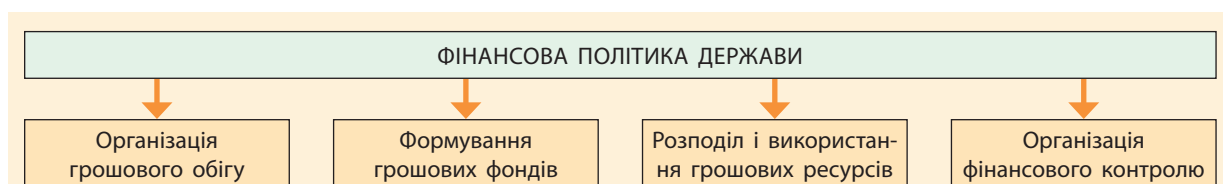
Для успішного функціонування фінансової системи держава здійснює фінансову політику (мал. 1).

Розглянемо *структурні елементи* фінансової системи.

Державні фінанси — це основний елемент структури фінансової системи. Його складовими є державний бюджет (основний фінансовий план держави за доходами та видатками), місцеві бюджети, державні цільові позабюджетні фонди й державний кредит.

Кожна складова державних фінансів виконує певні функції та забезпечує здійснення відповідної фінансово-економічної політики, сприяє розв'язанню певних соціальних проблем, підтримує розвиток культури та мистецтва. Одним з основних напрямків дії державних фінансів є узгодження інтересів усіх членів суспільства й секторів економіки. У сфері державних фінансів центральне місце посідають бюджети, сукупність яких утворює бюджетну систему. До неї входять Державний бюджет України та місцеві бюджети (обласні, міські, районні, селищні, сільські). Загалом в Україні налічується понад 10 тис. бюджетів. За допомогою них перерозподіляється майже половина ВВП України. Бюджетні кошти використовуються на розвиток народного господарства, соціально-культурні заходи, оборону, управління, створення державних резервів. Значну частину своїх функцій держава виконує завдяки державному бюджету. Його стан і структура як у дохідній, так і у витратній частині характеризують загальний соціально-економічний стан держави. Економічна сутність державного бюджету виражається через його основні функції: перерозподіл ВВП; державне регулювання економіки; стимулювання НТП; фінансове забезпечення соціальної політики.

Другою за значенням ланкою державних фінансів є система місцевих фінансів із відповідними їм бюджетами. У структурному значенні місцеві фінанси споріднені з державними, але управління ними здійснюється регіональними органами місцевої влади через прийняті в конкретній адміністративно-територіальній одиниці й законодавчо закріплені системи інститутів. *Державні цільові фонди* — це фонди грошових коштів, які мають цільове призначення та перебувають у розпорядженні центральних і місцевих органів влади.



Мал. 1. Основні напрямки фінансової політики держави

Державний кредит — це сукупність відносин, у яких держава виступає в ролі позичальника коштів чи кредитора, або гаранта угоди. Існування державного кредиту обумовлене постійною суперечністю між потребами держави та її фінансовими можливостями, а також постійною нестачею централізованих фінансових ресурсів. Найважливішими формами державного кредиту є державні позики, грошово-речові лотереї, використання частини вкладів населення в ощадних установах. Існування державного кредиту призводить до утворення державного боргу як сукупності зобов'язань держави перед населенням, юридичними особами, іноземними державами та міжнародними організаціями залежно від того, про який борг ідеться — внутрішній чи зовнішній. У видатковій частині державного бюджету щорічно передбачаються видатки на обслуговування державного боргу.

Фінанси підприємств, організацій, установ — це сукупність економічних відносин на рівні окремих суб'єктів господарювання, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням коштів у процесі здійснення господарської діяльності.

Фінанси підприємств відіграють важливу роль не тільки у фінансовій системі, але й у забезпеченні ефективного економічного та соціального розвитку країни:

- за їх рахунок формується найбільша частина фінансових ресурсів, які концентруються державою для централізованого фінансування різноманітних суспільних потреб;
- вони створюють необхідну фінансову основу для забезпечення безперервності виробничого процесу, спрямованого на задоволення попиту на товари та послуги;
- система фінансів підприємств сприяє формуванню фінансового потенціалу їх розвитку відповідно до стратегії підприємств на різних стадіях їх життєвого циклу;
- за їхньою допомогою підприємства децентралізовано розв'язують соціальні завдання розвитку суспільства, оскільки частини сформованих підприємствами фінансових ресурсів спрямовуються на споживання;
- вони сприяють ефективному використанню грошових заощаджень населення, тобто

їх можна інвестувати в акції, облигації та інші дохідні фінансові інструменти, а також раціоналізації обігу коштів у країні, забезпечуючи ефективне їх використання в процесі функціонування економіки.

До цієї ланки належать також фінанси невиробничої сфери, яка поділяється на фінанси освіти, охорони здоров'я, культури, науки, оборони та інших підрозділів.

Фінанси домогосподарств відображають рівень життя та фінансового забезпечення населення. Вони є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян. У соціально орієнтованій ринковій економіці стан розвитку та організації фінансів домогосподарств відображає ефективність функціонування фінансової системи загалом. Доходи домогосподарств формуються переважно з таких джерел:

- заробітна плата працюючих членів родини;
- соціальна допомога та пенсії;
- доходи від власного бізнесу;
- дивіденди та відсотки від цінних паперів;
- відсотки за банківськими вкладами тощо.

Основну частку видатків домогосподарств в Україні становлять видатки на житло, харчування, одяг і речі побутового вжитку, що свідчить про низький рівень життя. Обмеженість фінансових ресурсів домогосподарств не дає змоги реалізувати соціально-культурні потреби кожної людини, отримати якісне медичне обслуговування, здобувати бажану освіту тощо.

Фінанси страхування відіграють специфічну роль у фінансовій системі. Вони є сукупністю фондів фінансових ресурсів, основне призначення яких полягає в покритті витрат, що виникли з непередбачених причин, або фінансовому забезпеченні заходів, які не були включені до планів фінансування, але є важливими для держави. Страхові фонди створюються за рахунок страхових внесків юридичних та фізичних осіб і перебувають у розпорядженні страхових організацій і страхових компаній різних форм власності. Вони можуть використовуватися також як інвестиційні та кредитні ресурси в економіці до настання страхового випадку.



ЗАУВАЖИМО!

Основними завданнями Міністерства фінансів України є:

- забезпечення формування та реалізації державної фінансової та бюджетної політики, державної політики у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, бухгалтерського обліку, випуску та проведення лотерей;
- забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, запобігання і протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму;
- забезпечення формування єдиної державної податкової та митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- формування державної політики у сфері видобутку, виробництва, використання та зберігання коштовних металів і каміння, коштовного каміння органогенного утворення та напівкоштовного каміння, їх обігу та обліку;
- забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;
- внесення зміни до розпису Державного бюджету України за загальним фондом із метою забезпечення збалансованості надходжень і витрат Державного бюджету з дотриманням граничного обсягу річного дефіциту (профіциту) Державного бюджету;
- здійснення управління ризиками, пов'язаними з державним боргом;
- здійснення державних внутрішніх і зовнішніх запозичень у межах, визначених законом про Державний бюджет України;
- організація співробітництва з МВФ та іншими міжнародними фінансовими організаціями.

Фінансовий ринок — це ланка фінансової системи, яка створює та використовує фонди фінансових ресурсів у тих випадках, коли інші ланки фінансової системи не можуть діяти ефективно. Ринок грошей — це фонди фінансових ресурсів, які передбачені для зовнішньоторговельних операцій. Ринок капіталів або кредитних ресурсів є формою залучення тимчасово вільних коштів на

інвестиційні та інші потреби. Він регулюється за допомогою облікової ставки центрального банку. Ринок цінних паперів — це кошти, які мобілізуються на потреби господарської діяльності шляхом випуску та реалізації цінних паперів і які є гарантом повернення вкладених коштів й отримання прибутку.

До організаційного складу фінансової системи України належать:

1) *органи управління*: Міністерство фінансів, Державна податкова служба, Державна контрольно-ревізійна служба, Державне казначейство, Пенсійний фонд, Рахункова палата Верховної Ради України, Аудиторська палата, Комітет з нагляду за страховою діяльністю.

2) *фінансові інститути*: Національний банк, комерційні банки, небанківські кредитні установи, страхові компанії, міжбанківська валютна біржа, фондова біржа, фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Систему фінансових органів України очолює **Міністерство фінансів України (Мінфін)**, що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Мінфін є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову та бюджетну політику.

Для управління фінансами Мінфін України наділено повноваженнями, що мають три напрямки:

- 1) повноваження, пов'язані із функціями щодо складання та виконання Державного бюджету України, контролю за його виконанням;
- 2) повноваження щодо застосування заходів у разі порушень установленого порядку виконання Державного бюджету України;
- 3) повноваження, що стосуються регулювання співвідношення коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів у процесі їх формування.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте сутність функцій фінансової системи.
2. Які органи управління та фінансові інститути належать до організаційного складу фінансової системи України?

3. Охарактеризуйте кожний елемент структури фінансової системи.
4. Назвіть основні завдання Міністерства фінансів України.

§ 41. Податкова система. Позитивні наслідки та обмеження від оподаткування для національної економіки

В умовах ринкової економіки фінансова політика держави базується на системі фінансових регуляторів. Такими фінансовими регуляторами є насамперед податки, які забезпечують вилучення й перерозподіл створеного ВВП та формування централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Основоположником наукової теорії податків часто називають А. Сміта. Він одним із перших (у 1776 р.) чітко сформулював **основні принципи оподаткування**, які досі залишаються чинними:

- піддані держави повинні брати участь у її підтримці відповідно до своєї платіжної спроможності, тобто пропорційно доходу, який вони отримують під заступництвом держави;
- податок, який сплачує кожний платник, має бути чітко визначеним, а не довільним;
- податки мають стягуватися в найвигідніший час і найвигіднішим способом для особи, що його сплачує;
- кожний податок має бути побудований таким чином, щоб він брав із кишень населення якомога менше від того, що приносить до скарбниці держави.

Податок — це примусове вилучення державою в домашніх господарств і фірм певної суми; це безповоротний, нецільовий платіж, що вносить платник податку до бюджету відповідного рівня в порядку, розмірах і терміни, установлені законодавством.

Податкова система має таку структуру.

Об'єкт податку вказує на те, що саме оподатковується (дохід, земля, транспортний засіб тощо). Назва податку майже завжди походить від об'єкта оподаткування. У фінансовій термінології об'єкт оподаткування ще називають податковою базою.

Суб'єкти оподаткування — це особи (юридичні або фізичні), на яких покладено обов'язки сплачувати, утримувати та перераховувати податки до бюджету.

Джерелом податку називають дохід, із якого платник сплачує податок. Джерело сплати може бути безпосередньо пов'язане з об'єктом оподаткування (коли оподатковується сам дохід або майно, що приносить дохід), а може й не стосуватися об'єкта оподаткування (наприклад, податки на майно й землю, які перебувають в особистому користуванні та не приносять доходу їхнім власникам). Податок може сплачуватися з доходу (незалежно від джерел його отримання) або капіталу (майна), коли для покриття податку доводиться витратити його частку.

Одиницею оподаткування (або масштабом вимірювання) є одиниця виміру (фізичного чи грошового) об'єкта оподаткування. Фізичний вимір точніше відображає об'єкт оподаткування (площа земельної ділянки в га або м², об'єм циліндра двигуна транспортного засобу в м³). Грошовий вимір може бути безпосереднім у разі оцінювання доходів та опосередкованим — якщо оцінюється земельна ділянка, майно тощо.

Ставка податку — це законодавчо встановлений розмір податку на одиницю виміру бази оподаткування.

ЗАУВАЖИМО!

Історія цивілізації свідчить, що податки — це найпізніша форма державних доходів. Спочатку податки називалися *anxia* (допомога) і мали тимчасовий характер. Вважалося, що вони суперечать недоторканності приватної власності, тому введення податків допускалося лише в надзвичайних випадках як виключне джерело державних доходів. Ще в першій половині XVII ст. англійський парламент не визнавав постійних податків на загальнодержавні потреби, і король не міг запровадити податки без його згоди. Із часом податки перетворилися з тимчасового на постійне джерело державних доходів. Вони стали настільки звичним явищем, що відомий політичний діяч Бенджамін Франклін (1706—1790) сказав, що «платити податки і вмерти має кожен».





Існують два підходи до встановлення податкових ставок: універсальний і диференційований. За універсального підходу встановлюється єдина для всіх платників ставка, за диференційованого — кілька. Диференціація ставок може відбуватися у двох напрямках. Перший — відносно платників, коли для більшості платників виділяється основна ставка, а для окремих платників — знижені й підвищені ставки. Другий — відносно різних характеристик та оцінок об'єкта оподаткування. За способом побудови ставки податку поділяються на тверді та відсоткові. *Тверді ставки* встановлюються в грошовому вимірі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні. *Відсоткові ставки* встановлюються щодо об'єкта оподаткування, який має грошовий вимір.

База оподаткування — це величина, із якої сплачується податок. Щоб розрахувати суму податку (Tx), необхідно величину оподатковуваної бази (Y) помножити на ставку податку (t):

$$Tx = Y \cdot t.$$

В основу сучасної податкової системи покладено такі **принципи оподаткування**:

- економічна ефективність: податкова система не має перешкоджати ефективному розподілу ресурсів;
- адміністративна простота: податкова система має бути простою та відносно недорогою;
- гнучкість: податкова система має бути здатною швидко (у деяких випадках — автоматично) відповідати на зміну економічної ситуації;
- політична відповідальність: податкова система має бути спроектована таким чином, щоб індивіди були переконані в доцільності своїх податкових виплат;
- справедливість: податкова система має бути справедливою до всіх індивідів. Справедливість оподаткування має бути вертикальною (тобто люди, що отримують неоднакові доходи, мають сплачувати неоднакові податки) і горизонтальною (тобто люди з рівними доходами мають сплачувати рівні податки).

Розглянемо класифікацію податків за різними ознаками.

За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: прямі й непрямі, або опосередковані.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників, їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування. Коли об'єктом оподаткування є прибуток, земля, капітал або дохід юридичної чи фізичної особи, то це податок прямий, він залежить від величини певного об'єкта власності. Прикладом цього можуть бути податки на прибуток підприємств, доходи громадян, землю, податок на спадщину, податок на майно, податок із власників транспортних засобів тощо. Особливість прямого податку полягає в тому, що платник податків і носій податків — це один і той самий економічний агент.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг, їхній розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів. За непрямого оподаткування об'єктом є не дохід, а витрати, оскільки податок сплачується під час купівлі товару.

Непрямі податки вважаються найбільш несправедливими, фіскальними. Непрямий податок входить до вартості покупок, тому має неявний характер і є податком на споживання, а не на дохід.

До **непрямих податків** належать: ПДВ (податок на додану вартість), акцизний податок (підакцизними товарами є автомобілі, хутро, ювелірні вироби, сигарети, алкогольні напої), мито (включається до вартості імпортованих товарів), податок з обігу, податок із продажу.

Особливість **непрямого податку** полягає в тому, що платник податків і носій податків — це різні економічні агенти. Платником податків є покупець товару, що оплачує податок під час купівлі, а носієм податків — фірма, яка виробила цей товар (саме вона сплачує податок державі).

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи, споживання та майно. **Податки на доходи** стягуються з доходів фізичних і юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємств. **Податки на споживання** сплачуються не під час отримання



доходів, а при їх використанні. Вони існують у формі непрямих податків. **Податки на майно** встановлюються щодо рухомого або нерухомого майна. На відміну від податків на споживання, які сплачуються тільки один раз — під час купівлі, податки на майно стягуються постійно, поки майно перебуває у власності.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всій території країни незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються. До загальнодержавних податків зараз в Україні належать: податок на прибуток підприємства, ПДВ, акцизний податок, податок на доходи фізичних осіб, екологічний податок, рентні платежі (стаття 9 Податкового кодексу України).

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління. Можливі різні варіанти встановлення місцевих податків:

- у вигляді надбавок до загальнодержавних податків. Рівень надбавки визначають місцеві органи відповідно до встановлених обмежень;
- введення місцевих податків за переліком, що встановлюється вищими органами влади. Вибір податків здійснюється місцевими органами влади;
- упровадження місцевих податків на розсуд місцевих органів без будь-яких обмежень із боку центральної влади. До місцевих податків в Україні за Податковим кодексом

належать: податок на майно, єдиний податок, паркувальний збір, туристичний збір.

За типом ставки податки можуть бути пропорційними, прогресивними, регресивними та змішаними. **Пропорційний податок** передбачає, що середня податкова ставка залишається незмінною незалежно від величини доходу, тому сума податку пропорційна величині доходу. До пропорційних податків в Україні належать: податок на доходи фізичних осіб — 18 %, податок на прибуток підприємства (2011 р. — 23 %, 2012 р. — 21 %, 2013 р. — 19 %). Від 2015 р. в Податковому кодексі планувалася базова ставка податку на прибуток підприємства в розмірі 16 %, але поступово вона знизилася лише до 18 %. Зараз у Податковому кодексі ставка 18 % названа базовою.

У Великій Британії основна ставка податку на прибуток підприємства становить 33 %, у Франції — 34 %, у Японії основна ставка — 33,48 %, але медичні заклади, кооперативи сплачують податок у розмірі 27 %.

Прогресивний податок означає, що середня податкова ставка збільшується в міру зростання величини доходу й зменшується в міру скорочення величини доходу платника податків. Така система оподаткування передбачає не тільки більшу абсолютну суму, але й більш значну частку податку, що стягується, у міру зростання доходу.

У фінансовій практиці існують два види прогресії: проста і складна.

За простої прогресії ставки зростають у міру збільшення доходу (вартості майна) для всієї його суми.

За повної складної прогресії доходи поділяються на частини, кожна з яких обкладається за своєю ставкою, тобто підвищені ставки діють не для всього об'єкта оподаткування, що збільшився, а для його частини, яка перевищує попередню. Наприклад, у Японії податок на доходи фізичних осіб стягується за такими ставками: 10, 20, 30, 40, 50 % залежно від величини доходу фізичної особи. У Франції шкала оподаткування доходів фізичних осіб має прогресивний характер — від 0 до 56,8 %.

Регресивний податок — це податок, середня податкова ставка якого збільшується в міру скорочення доходу й зменшується в міру зростання доходу. Усі непрямі податки з огляду на частку, яку вони займають у доході споживача, є регресивними, тому що встановлюються у формі твердих ставок у грошовому вимірі. Наприклад, товар коштує 180 грн, ПДВ в Україні становить 20 % від вартості ціни виробника та включається в роздрібну ціну. Тому кожен покупець цього товару виплачує однакову величину податку в грошовому вимірі:

$$\frac{180 \text{ грн} \cdot 20 \%}{120 \%} = 30 \text{ грн. Зро-}$$

зуміло, що відносно доходу покупців (3000 або 15000 грн) податок становитиме відповідно 1 і 0,2 %.

Існує три способи сплати податків:

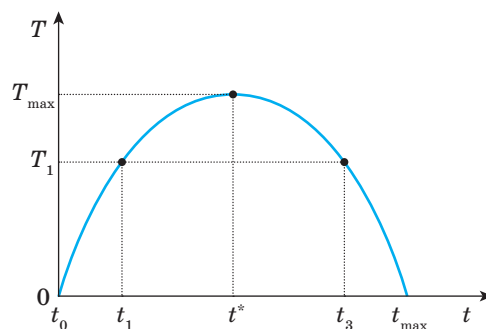
- **Кадастровий** — спосіб сплати податків, в основу якого покладено перерахування суми відповідно до визначеної шкали. Кадастр використовується як перелік найбільш типових об'єктів оподаткування, що класифікуються за певними ознаками та визначають середню прибутковість об'єкта оподаткування.
- **За декларацією** — спосіб сплати податків на підставі надання до податкових органів офіційної заяви (декларації) про отримані доходи за певний період і про свої податкові зобов'язання. За цією заявою податковий орган нараховує податок і зобов'язує платника податків сплатити його після повідомлення.
- **«Із джерела»** — спосіб сплати податку, що здійснюється безпосередньо при оплаті доходу платника (наприклад податок із доходів фізичних осіб). Сплата податку до

отримання доходу працівником виключає можливість ухилення від сплати податку, тому що його централізовано обчислює бухгалтерія підприємства.

Податки впливають як на сукупний попит (споживчі витрати), так і на інвестиційні витрати. Зростання податків зменшує сукупний попит, а зниження податків його збільшує.

Оскільки фірми розглядають податки як витрати, то зростання податків призводить до скорочення сукупної пропозиції, а зменшення — до підвищення ділової активності й зростання обсягу виробництва.

Вплив податків на сукупну пропозицію докладно вивчав американський економіст Артур Лаффер. Він побудував гіпотетичну криву, за допомогою якої продемонстрував вплив зміни ставки податку на загальну величину податкових надходжень до державного бюджету. Він визначив, що існує оптимальна ставка податку, за якої податкові надходження є максимальними. Якщо збільшити ставку податку, то рівень ділової активності знизиться, а податкові надходження скоротяться, оскільки зменшиться база оподаткування (мал. 2).



T — сума податкових надходжень; t — ставка податку (%)

Мал. 2. Крива Лаффера

Збільшення податкової ставки спочатку зумовлює збільшення бюджетних доходів від податків, але після певного рівня призводить до падіння. $T \rightarrow$ дохід державного бюджету; $t \rightarrow$ податкова ставка; $t^* \rightarrow$ податкова ставка, яка максимізує дохід для бюджету; ставки t_1 і t_3 дають однакові бюджетні надходження. За часів президентства Р. Рейгана (1981—1988 рр.) у США ця теорія допомогла суттєво

ЗАУВАЖИМО!

У законодавчих актах України передбачені такі види податкових пільг: неоподатковуваний мінімум об'єкта; вилучення з оподаткування певних елементів об'єкта; звільнення від сплати податків окремих осіб або категорій платників; зниження податкових ставок; цільові податкові пільги, зокрема податкові кредити (відстрочення сплатення податку) тощо.

Преференції встановлюються у вигляді інвестиційного податкового кредиту та цільової податкової пільги для фінансування інвестиційних та інноваційних витрат. Податковий кредит, як і будь-який інший кредит, надається на умовах повернення та платності, оформлюється відповідним договором між підприємством і податковим органом. У багатьох країнах широко практикується диференціація ставок податку на прибуток корпорацій залежно від галузі економіки.

послабити податковий тиск і в такий спосіб економічними стимулами піднести промислове виробництво.

Межа оподаткування — це обмеження суми доходу, який підлягає оподаткуванню, суми витрат, які підлягають відрахуванню з бази оподаткування, а також загальної суми податкових знижок.

Визначення межі оподаткування є дуже актуальною проблемою для України. Практика управління економікою засвідчує: намагання уряду поповнити хронічно дефіцитний бюджет не враховують того, що надмірні податки зменшують базу оподаткування та скорочують надходження до бюджету.

Таким чином, податки є не тільки основним джерелом доходів держави й засобом перерозподілу доходів громадян, але й важливим інструментом стабілізації економіки. Як інструмент державного регулювання податки виконують певні **функції**.

Фіскальна функція визначає їх суспільне призначення. З огляду на роль цієї функції у формуванні бюджетного фонду, тобто матеріальних умов для функціонування держави, податкові надходження мають бути постійними, стабільними, рівномірно розподілятися за регіонами. За допомогою *розподільної функції* здійснюється формування дохідної частини бюджету з подальшим спрямуванням цих коштів на фінансування різноманітних заходів, спрямованих на реалізацію державою своїх функцій. Із розподільною функцією пов'язана й *соціальна*: податки є основним інструментом перероз-



поділу доходів між членами суспільства, маючи на меті зменшення нерівності в доходах. За допомогою *контрольної функції* оцінюється ефективність кожного податку та податкової системи загалом.

Через *стимулюючу функцію* податків держава впливає на процес відтворення, сприяючи його розвитку, посилюючи нагромадження капіталу, розширюючи платоспроможний попит населення, створюючи додаткові стимули для ділової та інвестиційної активності, мотивації до праці, підтримуючи рівень зайнятості. Стимулюючий вплив на суспільне виробництво забезпечується через диференціацію податкових ставок і встановлення різних пільг, преференцій тощо.

Сутність регулюючої функції полягає у впливі податків на різні сфери діяльності їхніх платників. Наприклад, відомо, що більшість завдань економічної політики в економічно розвинених країнах вирішується шляхом цілеспрямованого стимулювання капіталовкладень, зокрема через прискорену амортизацію.

Досить широко застосовується диференціація оподаткування прибутку, коли прибуток поділяється на капіталізований (залишається на підприємстві для розширення господарської діяльності) і розподілений (розподіляється серед засновників). У деяких країнах набула поширення практика звільнення від оподаткування прибутку, який відраховується до резервних фондів. Суспільне призначення податків визначається не існуванням кожної функції окремо, а лише завдяки їх сукупності.



НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Дайте повну класифікацію податку на спадщину.

Відповідь. Податки — це обов'язкові платежі фізичних осіб (населення) і юридичних осіб (підприємств, організацій), що стягує держава.

Податок із майна, перехідного в порядку спадкоємства й дарування, належить:

- до загальнодержавних податків, які стягуються на основі державного законодавства країни та спрямовуються до державного бюджету;
- до прямих податків, які стягує держава безпосередньо з доходів або майна платника податків.

Суб'єктом цього податку є фізична особа, а об'єктом — майно, яке вона отримала в спадок.

Податок зі спадку виплачується у вигляді встановленого відсотка від вартості майна, яке отримали в спадок, до того, як платник податку став його власником. Тому може виникнути така ситуація, що людина не зможе розпоряджатися своїм спадком, оскільки не має грошей для сплати податку.

В Україні ставка податку на спадок становить 0 %, 5 %, 15 % залежно від ступеня спорідненості спадкоємця.

У США спадок оподатковується за шкалою від 18 до 50 %.

Припустімо, спадок оцінений у 80 тис. грн. Якщо ставка оподаткування дорівнює 5 %, то необхідно заплатити $80\,000 \cdot 0,05 = 4\,000$ грн. Якщо цей спадок отримала людина, заробітна плата якої становить 50 000 грн на рік, то щодо доходу платника податків ставка оподаткування дорівнюватиме 8 %. Якщо ж спадок отримала особа, річний дохід якої становить 80 000 грн, то ставка оподаткування становитиме:

$$\frac{4000 \cdot 100}{80\,000} = 5 \% .$$

Таким чином, зі зростанням доходу платника податків ставка податку зменшується, і більш заможні люди сплачують меншу частку свого доходу. Такий податок є регресивним. У цьому випадку податок не виконує соціальної функції. Можна було б установити ставку оподаткування з урахуванням розміру не спадку, а доходу спадкоємця. Проте така дія спричинить додаткові витрати: надання довідок, перевірку даних тощо.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте основні елементи податкової системи: об'єкт оподаткування, податкову ставку, принципи та механізм оподаткування.
2. Які функції виконують податки в процесі державного регулювання?
3. Поясніть різницю між прогресивним, пропорційним і регресивним оподаткуванням. Який із цих видів податків можна визначити як антисоціальний?
4. Дайте повну класифікацію (за різними ознаками) таких податків: податок на додану вартість, податок на прибуток підприємства.
5. Ставка транспортного податку встановлюється з розрахунку на календарний рік у розмірі 25 000 грн за кожен легковий автомобіль, із року випуску якого минуло не більше п'яти років (включно) і середньоринкова вартість якого становить понад 375 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року. Платниками є фізичні та юридичні особи, у тому числі нерезиденти, які мають зареєстровані в Україні згідно із чинним законодавством

- власні легкові автомобілі, що є об'єктами оподаткування. На основі характеристики транспортного податку визначте такі категорії: об'єкт оподаткування, суб'єкт оподаткування, ставка податку (універсальна або диференційована; тверда або відсоткова), вид податку (державний або місцевий; прямий або непрямий; пропорційний, прогресивний або регресивний).
6. Визначте, чи правильними є твердження. Обґрунтуйте свою відповідь.
 - 1) До органів управління фінансової системи України належать: Міністерство фінансів, Державне казначейство, Національний банк.
 - 2) Податок на спадщину та акцизний податок — це податки на споживання.
 - 3) Податок на доходи громадян та податок на прибуток підприємства — це прямі пропорційні податки на доходи.
 - 4) Пропорційний податок передбачає, що середня податкова ставка збільшується пропорційно зростанню величини доходу.

§ 42. Структура державного бюджету. Збалансованість державного бюджету

Економічну сутність бюджету відображають певні економічні відносини, учасниками яких є держава, суб'єкти господарювання всіх форм власності та населення. Держава має потребу у фінансових ресурсах для виконання своїх функцій. Суб'єкти господарювання всіх форм власності та напрямків діяльності постачають грошові ресурси державі, але водночас можуть їх отримувати від неї. Населення виступає і як платник податків, і як отримувач грошових коштів (трансфертів).

Сутність бюджету реалізується через його основні **функції** — розподільну й контрольну.

Через розподільну функцію держава зосереджує всі джерела бюджетних надходжень, щоб потім використовувати їх із найбільшою ефективністю. Багатопрофільний перерозподіл коштів здійснюється як по вертикалі, так і по горизонталі економіки: між міністерствами, відомствами, галузями, а також територіальний розподіл. Сутність контролюючої функції полягає в тому, що суспільство в особі специфічних державних або недержавних структур контролює оптимальний рух бюджетних ресурсів у частині їх як збирання, так і розподілу.

Функціонування бюджету здійснюється у взаємодії двох його особливих форм — доходів і видатків. За рахунок доходів формується фінансова база діяльності держави, а за рахунок видатків забезпечуються економічні та соціальні потреби всіх членів суспільства.

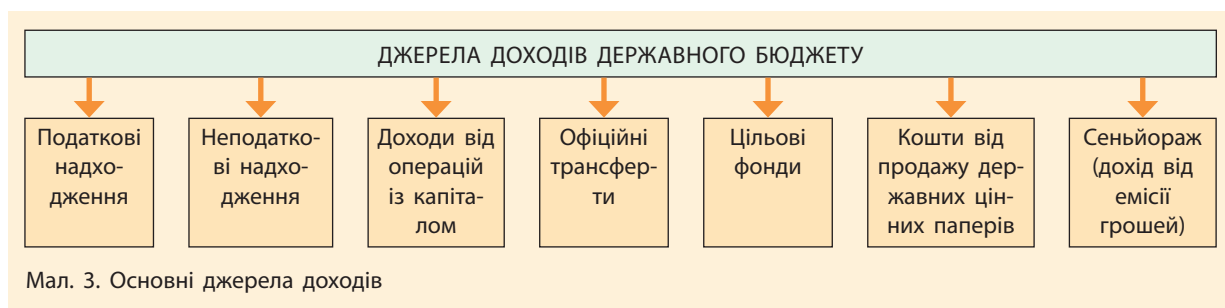
Доходи державного бюджету — це частина централізованих фінансових ресурсів держави, які врегульовані відповідними нормативними актами й необхідні для виконання її функцій. Джерела доходів Державного бюджету України визначені Бюджетним кодексом та іншими нормативними актами (мал. 3). Доходи і ставки відрахувань перелічено в Законі «Про державний бюджет» на поточний рік. Головним джерелом доходів бюджету є національний дохід. Основними методами, які використовуються органами державної влади для перерозподілу національного доходу й утворення бюджетних доходів, є податки, збори, неподаткові платежі, позики, емісія грошей.

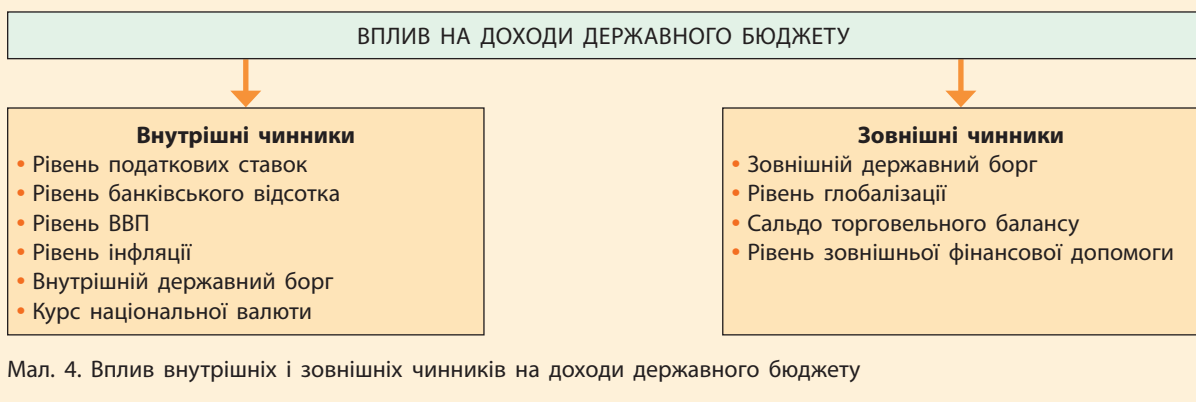
Податкові надходження — це передбачені податковими законами України загальнодержавні та місцеві податки, збори й інші обов'язкові платежі.

Неподатковими надходженнями визнаються: доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, надходження від штрафів і фінансових санкцій.

Доходи від операцій із капіталом включають: надходження від продажу основного капіталу, від реалізації державних запасів товарів, від продажу землі та нематеріальних активів, податки на фінансові операції та операції з капіталом.

Трансферти — це кошти, отримані від органів державного управління, органів місцевого самоврядування, інших держав або





міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

На рівень доходів державного бюджету впливають зовнішні та внутрішні чинники (мал. 4).

Державні видатки — це частина фінансових відносин, обумовлена використанням централізованих і децентралізованих доходів держави. Державні видатки складаються з прямих витрат держави, які здійснюються через систему бюджетних і позабюджетних фондів, і витрат державних підприємств, організацій, установ. Отже, видатки державного бюджету — це лише частина державних видатків. Витратна частина бюджету вирізняється різноманітністю, але в більшості країн призначена для фінансування загальнодержавних програм (інвестиційні, економічні, розвитку виробничої

та соціальної інфраструктури тощо). Бюджетні асигнування спрямовуються у вигляді субсидій, кредитів, державних гарантій і поручительств для фінансової підтримки фермерських господарств, малих підприємств, житлового господарства тощо. Бюджет відіграє важливу роль і в соціальному захисті громадян, розвитку невиробничої сфери. Частину бюджетних коштів держава спрямовує на оборону, утримання правоохоронних органів, апарату управління тощо.

Із метою визначення ролі та значення бюджетних видатків у соціально-економічному житті держави фінансовою теорією й практикою розроблена класифікація бюджетних витрат. Однією з найважливіших ознак такої класифікації є функціональна, яка відображає напрямки використання коштів бюджету на виконання конкретних функцій держави (табл.).

Функціональний поділ видатків дає змогу виявити пропорції в розподілі бюджетних коштів і, змінюючи їх, домагатися необхідних зрушень у галузевій структурі суспільного виробництва. Так, необхідність посилення соціальної спрямованості всього суспільного розвитку потребує залучення більших коштів бюджету до соціальної сфери, забезпечуючи тим самим прискорені темпи її зростання.

Залежно від економічної характеристики операцій, під час проведення яких здійснюються бюджетні видатки, їх поділяють на поточні та капітальні. *Поточні бюджетні видатки* пов'язані з наданням бюджетних коштів юридичним і фізичним особам із метою покриття їхніх поточних потреб. До цих витрат зараховують: закупівлю товарів і послуг, необхідних для утримання економічної та соціальної інфраструктури (оплата

ЗАУВАЖИМО!

Слово «бюджет» походить від старонормандського *bougette* — шкіряний мішок (сумка). Від нього утворилося англійське слово *budget*, яке в такому ж написанні перейшло у французьку мову. Походження цього терміна пов'язане з історичною процедурою: коли в Англії Палата громад затверджувала субсидії королю, канцлер казначейства відкривав шкіряний портфель, у якому були папери з відповідним законопроектом. Це називалося «відкриттям бюджету» (відкриття шкіряної сумки). Від кінця XVIII ст. в Англії законопроект, який включав план доходів і видатків та мав затверджуватися парламентом, дістав назву «бюджет». Французький економіст Поль Леруа-Больє (1843—1916) у «Трактаті про фінансову науку» зазначав: «Бюджет є відомість, яка включає передбачення доходів та витрат протягом визначеного часу; це таблиця, яка обчислює та порівнює надходження, що мають надійти, із витратами, які необхідно здійснити».

НАПРЯМКИ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Функції держави	Видатки бюджету
Управлінська	Державне управління; судова влада та прокуратура; правоохоронні органи та служба безпеки; фінансові й митні органи; міжнародні відносини
Оборонна	Національна оборона (видатки на військову оборону, цивільну оборону, військову допомогу іншим країнам, військову освіту, дослідження та розробки, іншу діяльність у сфері оборони)
Соціальна	Соціальний захист і соціальне забезпечення населення (витрати на індексацію доходів і заробітної плати працівників закладів та установ, що фінансуються з бюджету; виплати компенсацій населенню на дітей; пенсії та виплати компенсацій військовослужбовцям і членам їхніх родин; кошти на охорону материнства й дитинства; допомога малозабезпеченим групам населення); соціальна сфера (освіта, підготовка кадрів, культура, мистецтво, засоби масової інформації, охорона здоров'я, молодіжні програми, фізична культура та спорт)
Економічна	Економічна діяльність держави (капітальні вкладення, фінансування реконструкції підприємств, нарощування виробництва споживчих товарів і продукції виробничого призначення тощо), фундаментальні наукові дослідження

праці державних службовців, закупівля предметів і матеріалів, необхідних для поточних господарських цілей, оплата транспортних і комунальних послуг тощо); трансферти населенню (пенсії, стипендії, допомоги, інші виплати); поточні субсидії державним і приватним підприємствам, а також місцевим органам влади; виплату відсотків за державним боргом тощо. У сукупності поточні видатки формують звичайний (поточний) бюджет, на який припадає основна частина всіх бюджетних витрат.

Капітальні видатки пов'язані з інвестуванням бюджетних коштів в основні фонди та нематеріальні активи, зі створенням державних запасів і резервів. Вони включають витрати на нове будівництво та розвиток діючих об'єктів державної та комунальної власності (їх розширення, реконструкцію й технічне переоснащення), інвестиційні субсидії, довгострокові бюджетні кредити та державні гарантії інвесторам, що фінансують високоефективні інвестиційні проекти. Сукупність цих видатків формує бюджет розвитку.

Важливим критерієм класифікації витратної частини бюджету є *предметне спрямування відповідних грошових потоків*. При цьому в розвинених країнах виділяють п'ять основних груп бюджетних видатків:

- військові;
- втручання держави в економіку (зокрема, витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, на підтримку

сільського господарства, забезпечення зайнятості, стимулювання експорту);

- утримання державного апарату управління;
- соціальні витрати (освіта, охорона здоров'я, соціальне страхування й соціальне забезпечення);
- надання субсидій і кредитів іншим державам.

Організаційне групування видатків бюджету пов'язане з розподілом витрат на цільові державні програми. Наприклад, в Україні це державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки, державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики, державні інвестиційні проекти, державні

ЗАУВАЖИМО!

В Україні з огляду на предметну спрямованість видатки бюджету поділяються на:

- фінансування управління;
- фінансування національної оборони;
- фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень;
- фінансування правоохоронної діяльності та підтримання безпеки держави;
- фінансування міжнародної діяльності;
- фінансування галузей економіки;
- фінансування соціально-культурних закладів і заходів;
- видатки на обслуговування державного боргу;
- створення резервних фондів тощо.





програми з реабілітації, розвитку спорту осіб з інвалідністю тощо. Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом. Вона відображає роль держави в розв'язанні найважливіших проблем суспільного життя.

В основу *галузевої класифікації* видатків бюджету покладено поділ економіки на галузі та види діяльності. З урахуванням цього витрати групуються за галузями: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, освіта, охорона здоров'я, культура тощо.

Відомча ознака класифікації дає можливість у кожній групі бюджетних видатків виділити безпосередніх розпорядників бюджетних коштів — відповідне міністерство, державний комітет, державне відомство або іншу юридичну особу, якій надаються асигнування з бюджету. Таке групування витрат дає змогу забезпечити адресний фінансовий контроль за використанням бюджетних ресурсів.

Залежно від рівня управління, тобто з урахуванням адміністративно-територіального поділу країни, видатки бюджету в унітарних державах поділяються на видатки центрального й місцевих бюджетів, а в державах із федеративним устроєм — на видатки федерального бюджету, бюджетів суб'єктів федерації та місцевих бюджетів.

Із макроекономічної точки зору всі державні витрати поділяються на:

- державні закупівлі товарів і послуг (їхня вартість включається до ВВП);
- трансферти (їхня вартість не входить до ВВП, оскільки вони є результатом перерозподілу національного доходу);
- виплати відсотків за державними цінними паперами (тобто обслуговування державного боргу).

Державний бюджет — це баланс доходів і витрат держави, основний фінансовий план країни, який після прийняття його законодавчим органом влади (в Україні — Верховна Рада) набуває чинності закону й обов'язковий для виконання.

Через бюджет мобілізуються фінансові ресурси для подальшого їх перерозподілу й використання з метою державного регу-

лювання економічного розвитку країни та реалізації соціальної політики на території України.

Сальдо державного бюджету — це різниця між доходами й витратами державного бюджету. Сальдо може бути додатним, нульовим або від'ємним.

Профіцит державного бюджету — перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів із бюджету).

Дефіцит державного бюджету виникає тоді, коли доходи державного бюджету менші за його витрати.

Дефіцит/профіцит залежить від ставки податків, обсягу державних закупівель, розміру трансфертів і від усіх чинників, що змінюють рівень прибутків. Тому в періоди економічного спаду, коли відбувається зниження податкових надходжень і, як правило, збільшення трансфертних виплат, загострюються проблеми дефіциту бюджету.

Збалансований бюджет наявний тоді, коли витрати дорівнюють доходам державного бюджету. Повністю збалансований державний бюджет можливий тільки теоретично. Проте не завжди бюджетний дефіцит є негативним явищем. Ще Дж. М. Кейнс із метою стимулювання економічного зростання та забезпечення повної зайнятості рекомендував проводити політику дефіцитного фінансування. Тобто можна розглядати дефіцит як наслідок необхідності здійснення великих державних вкладень у розвиток економіки, удосконалення соціальної сфери. У цьому випадку бюджетний дефіцит як фінансове явище являє собою не кризове відображення суспільних процесів, а державне регулювання соціально-економічної сфери, прагнення забезпечити прогресивні зрушення у структурі суспільного відтворення.

Дефіцит бюджету може виникнути і в результаті надзвичайних обставин — війн, стихійних лих, катаклізмів, коли звичайних резервів не вистачає і доводиться залучати інші джерела.

Існує ще одна, найбільш небезпечна форма бюджетного дефіциту, коли він є віддзеркаленням кризових явищ в економіці, її розвалу,

нездатності уряду тримати під контролем фінансову ситуацію в країні. У цьому випадку потрібно не лише вжити термінових і дієвих економічних заходів, але й ухвалити відповідні політичні рішення. Прийняття бюджетів із дефіцитом дозволяється тільки за наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету. Слід урахувати, що, приймаючи бюджет із дефіцитом, мають на увазі не абсолютну суму дефіциту, а тільки граничну. Тобто граничний розмір дефіциту означає таке перевищення видатків над доходами, під яке є обґрунтовані й реальні канали покриття.

Нормальним вважається дефіцит бюджету, що приблизно відповідає рівню інфляції в країні. Такий дефіцит зазвичай покривається низьковідсотковими або безвідсотковими кредитами центрального банку. Міжнародні стандарти припускають можливий дефіцит бюджету на рівні 2—3 % ВВП. Такий або більший дефіцит фінансується за рахунок емісії державних цінних паперів.

Способами погашення бюджетного дефіциту є:

- монетизація (випуск нових грошей);
- випуск позик;
- зростання податкових надходжень.

Монетизація здійснюється у формі емісії готівкових грошових коштів, а також у деяких інших формах, таких як кредити центрального банку державним підприємствам на пільгових умовах. До них належить також відстрочка платежів держави за придбані товари та послуги. Загалом монетизація дефіциту державного бюджету веде до перевищення темпів зростання грошової маси над темпами зростання реального ВВП, унаслідок чого відбувається посилення інфляційних процесів. Фактично через ціни, що зростають, здійснюється перерозподіл доходів економічних суб'єктів на користь держави.

Випуск позик створює відстрочку зростання цін. Держава розміщує свої зобов'язання в центральному банку, а також серед комерційних банків і населення. В екстремально несприятливих умовах держава може вдаватися до примусових позик під низькі відсоткові ставки, що, по суті, перетворюється на механізм додаткового оподаткування.

Фінансування дефіциту державного бюджету шляхом *збільшення податкових надходжень* передбачає, як правило, зниження ставок оподаткування для досягнення ними оптимального рівня. Це дозволить у перспективі розширити базу оподаткування, що відповідає ефекту Лаффера.

Профіцит бюджету в бюджетному законодавстві України є новим поняттям, якого не було до прийняття Бюджетного кодексу.

Традиційні напрямки його подолання:

- скасування певного податку (збору) або зменшення ставки податку (збору);
- погашення основної суми боргу;
- дострокове погашення відсотків за основною сумою боргу.

У частині 2 статті 14 Бюджетного кодексу України зазначено, що профіцит затверджується тільки з метою погашення основної суми боргу. Оскільки централізація фінансових ресурсів у руках органів влади завжди зменшує фінансові можливості суб'єктів господарювання, заважаючи їм краще оснастити виробництво, швидше перейти на нові технології та домогтися тим самим більш ефективних результатів, тому зайва мобілізація доходів до бюджету тільки шкодить.

Саме через цей негативний вплив профіциту бюджету на економіку в законодавстві багатьох країн наявна правова норма, яка забороняє формувати та приймати бюджет із перевищенням доходів над витратами. Якщо профіцит бюджету проявиться в процесі виконання бюджету, його наявність не може бути оцінена однозначно позитивно. Профіцит бюджету, що виникає в результаті більш економного й ефективного використання бюджетних коштів за 100%-го фінансування передбачених бюджетом витрат, — явище позитивне. Проте, якщо більш високі доходи бюджету були отримані лише в результаті вигідно сформованої економічної кон'юнктури, стали наслідком економії, буму або недофінансування витрат тощо, позитивно оцінювати профіцит бюджету немає підстав. Як правило, кошти, отримані при профіциті бюджету, спрямовуються на поповнення резервів, додаткове погашення боргових зобов'язань, покриття витрат, передбачених у бюджеті на черговий фінансовий рік.



З історичного досвіду показовим є профіцит бюджету в Румунії часів Н. Чаушеску (1965—1989 рр.). Цей комуністичний лідер дуже боявся як бюджетного дефіциту, так і зростання зовнішнього боргу. Така політика мала пригнічуючу дію на економіку країни, стримувала зростання інвестицій, що стало однією з причин падіння режиму. Узагалі створення профіциту бюджету держави на зразок «зберігання грошей у панчосі» призводить до знецінення коштів.

Процес балансування державного бюджету пов'язаний із державним боргом.

Державний борг — це сума заборгованості за всіма борговими зобов'язаннями держави, відсотки за нею й невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки.

Загальна сума державного боргу складається з усіх випущених і несплачених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх) і відсотків за ними. Крім того, державний борг становлять неоплачені державні замовлення, заборгованість із заробітної плати перед бюджетниками, невідшкодований ПДВ.

Тому *внутрішній борг* — це сукупність зобов'язань держави перед резидентами, а *зовнішній борг* — сукупність зобов'язань держави перед нерезидентами (незалежно від того, у національній валюті якої країни номіновано зобов'язання).

Слід зазначити, що внутрішній борг має певні переваги над зовнішнім. Повернення внутрішнього боргу й виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, тоді як зовнішній борг має у своїй основі вплив капіталу з держави. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у власності держави. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел. Платоспроможність держави за зовнішніми позиками залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у сплаті зовнішнього боргу визначає сальдо торговельного балансу. Додатне сальдо характеризує ті ресурси, які забезпечують платоспроможність держави й дають змогу тим самим урегулювати платіжний баланс.

Державний борг має економічно обґрунтовані межі. До категорії країн із надмірним рівнем заборгованості належать ті, які

протягом останніх років мали перевищення критичного значення хоча б за одним із таких показників: відношення величини нагромадженого боргу до ВВП становило понад 80 % або відношення величини боргу й відсоткових платежів до експорту перевищувало 220 %.

Ефективність використання державних запозичень значною мірою залежить від системи управління боргом. **Управління державним боргом** — це комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів із визначення умов залучення коштів, їх розміщення й покриття та забезпечення платоспроможності держави.

Найпоширенішими є рефінансування державного боргу та реструктуризація заборгованості.

Рефінансування державного боргу — це покриття основної заборгованості й відсотків за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик. Для успішного застосування механізму рефінансування необхідна висока фінансова репутація країни-позичальника. На світовому фінансовому ринку репутація позичальників виражається в рейтингах, що присвоюються відповідній країні спеціальними агентствами згідно з міжнародними правилами рейтингування.

Реструктуризація заборгованості полягає в тому, що на певних умовах відстрочується виплата частки боргу. Зокрема, сьогодні використовується кілька варіантів реструктуризації зовнішньої заборгованості, які відпрацьовані Паризьким клубом офіційних кредиторів. Один із варіантів — це ситуація, коли на певних умовах проводиться відстрочення виплати частки боргу терміном до трьох років.

Іншими методами управління державним боргом є конверсія, консолідація, уніфікація позик, обмін облігацій за регресивним співвідношенням, відстрочення сплати позики й анулювання боргу.

Конверсія — це зміна дохідності позики. Держава, як правило, зменшує розмір відсотків, що мають виплачуватися за позиками. Збільшення термінів дії випущеної позики називають **консолідацією**. Консолідація та конверсія можуть проводитися також одночасно.

Уніфікація позик — це об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених декількох позик обмінюються на облігації нової позики. У деяких випадках може здійснюватися **обмін облігацій за регресивним співвідношенням**, тобто коли кілька раніше випущених облігацій прирівнюються до однієї нової. Однак цей метод не має економічних обґрунтувань.

Відстрочення сплати позики, як правило, наявне тоді, коли випуск нових позик є фінансово недоцільним, оскільки всі доходи від них використовують на обслуговування раніше випущених позик.

Анулювання боргу означає відмову уряду від його сплати. Анулювання боргів може бути зумовлене фінансовою неспроможністю держави, тобто банкрутством, або політичними мотивами.

Відстрочення сплати боргових зобов'язань, а також анулювання боргу може застосовуватися як до внутрішніх, так і до зовнішніх позик.

Управління як зовнішнім, так і внутрішнім боргом включає також комплекс заходів щодо його **обслуговування** — сплату позик, відсотків за ними, уточнення та зміну умов покриття випущених позик.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Потенційний ВВП країни в певному році дорівнює 80 млрд дол., а фактичний ВВП — 60 млрд дол. Сума податкових надходжень до державного бюджету становить 50% від обсягу ВВП, державні витрати на товари й послуги — 20 млрд дол., трансфертні платежі — 15 млрд дол., державний борг країни — 20 млрд дол., ставка відсотка з обслуговування державного боргу — 15% річних, рівень цін — 1,0. Визначте: 1) що спостерігається в економіці країни: дефіцит чи надлишок державного бюджету, які його розміри; 2) як зміниться сальдо державного бюджету в умовах повної зайнятості.

Розв'язання.

1) Доходи державного бюджету: Податкові надходження: $60 \cdot 0,5 = 30$ млрд дол.

2) Витрати державного бюджету: Державні витрати на товари й послуги (G) + Трансфертні платежі (Tr) + Витрати

з обслуговування державного боргу ($D \cdot i$) (D — державний борг, i — ставка відсотка з державного боргу) $= 20 + 15 + (20 \cdot 0,15) = 20 + 15 + 3 = 38$ млрд дол.

3) Сальдо державного бюджету: Доходи державного бюджету – Витрати державного бюджету $= 30 - 38 = -8$ млрд дол.

Отже, бюджет зведений із дефіцитом.

4) Доходи державного бюджету в умовах повної зайнятості: $80 \cdot 0,5 = 40$ млрд дол.

5) Витрати державного бюджету в умовах повної зайнятості: 38 млрд дол.

6) Сальдо державного бюджету в умовах повної зайнятості: $40 - 38 = 2$ млрд дол.

Отже, державний бюджет зведений із профіцитом. Кошти, отримані при профіциті бюджету, спрямовуються на поповнення резервів, сплату боргових зобов'язань, збільшення видатків за рахунок передання частини доходів бюджетам інших рівнів.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Назвіть критерії класифікації доходів бюджету.
- Назвіть склад доходів, передбачений Бюджетним кодексом України.
- Перелічіть основні зовнішні й внутрішні чинники впливу на формування доходів державного бюджету.
- Проаналізуйте напрямки предметного спрямування видатків держави.
- Вартість яких державних видатків не включається до ВВП?
- Проаналізуйте склад і структуру видатків Державного бюджету України за поточний рік. Побудуйте структурно-кругові діаграми.
- За яких умов здійснюються реструктуризація заборгованості та рефінансування державного боргу?
- Які наслідки для економіки має профіцит державного бюджету?
- Які методи управління державним боргом ви знаєте?



§ 43. Як місцеві бюджети забезпечують можливості місцевого самоврядування

Місцеві бюджети — це фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території. Система місцевих бюджетів є в усіх країнах світу. Проте її розвиток і функції зумовлені низкою національних, політичних, економічних та інших чинників. Найбільший вплив мають економічні та політичні чинники. Разом із тим місцеві бюджети слід розглядати як важливу фінансову категорію, основу якої становить система фінансових відносин, а саме:

- відносини між органами місцевого самоврядування та господарськими структурами, що функціонують на цій території;
- відносини між місцевою владою та населенням цієї території, що виникають під час мобілізації та витрачання коштів місцевих бюджетів;
- відносини між органами місцевої влади різних рівнів із перерозподілу фінансових ресурсів;
- відносини між місцевими бюджетами та державним бюджетом.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок місцевих податків і зборів, неподаткових доходів, надходжень із бюджетів вищого рівня. Співвідношення між цими джерелами залежить від функцій, що покладені на регіональні органи управління, від потенційних можливостей отримання ними місцевих податків, а також від можливостей вищих органів влади надавати фінансову підтримку територіям.

Податки є головним джерелом місцевих бюджетів. У свою чергу, усі податки, що надходять до місцевих бюджетів, поділяють на дві групи: місцеві податки й надходження з бюджетів вищого рівня.

Згідно зі статтею 63 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р., доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних, визначених законом джерел і закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних

податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Доходи зараховуються до місцевих бюджетів відповідно до порядку, визначеного законами. У дохідній частині місцевого бюджету окремо виділяються доходи, спрямовані на виконання власних повноважень, і доходи, необхідні для забезпечення виконання делегованих законом повноважень органів виконавчої влади.

Доходи місцевих органів влади класифікуються за джерелами й економічною сутністю.

За джерелами надходження розрізняють такі доходи місцевих органів влади: податкові та неподаткові доходи (платежі, доходи від майна, що належить місцевій владі, і від господарської діяльності підприємств комунальної власності, залучені місцевими органами влади на ринку позикового капіталу), а також трансферти від центральної влади й органів влади вищого територіального рівня.

За економічною сутністю розрізняють власні, закріплені та регульовані доходи місцевих органів влади.

Власні доходи — це доходи, мобілізовані місцевою владою самостійно на основі власних рішень і за рахунок джерел, визначених місцевими органами влади. До власних доходів належать місцеві податки й збори, доходи від майна, що належить місцевій владі, і господарської діяльності комунальних підприємств, комунальні платежі, а також доходи за рахунок комунальних кредитів і позик. *Закріплені доходи* — одна із форм переданих місцевим органам влади доходів на стабільній, довгостроковій основі. *Регульовані доходи* — також одна із форм доходів, що центральною владою передаються місцевим органам влади або з бюджетів територій вищого адміністративного рівня до бюджетів територій нижчого адміністративного рівня. Власні та закріплені доходи — основа самостійності місцевих бюджетів.



Міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно й безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Основними формами надання міжбюджетних трансфертів за Бюджетним кодексом є дотація вирівнювання та субвенції. *Дотація вирівнювання* — міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності відповідного бюджету. *Субвенція* — цільовий міжбюджетний трансферт, призначений із певною метою в порядку, визначеному тим органом, який її надав. *Субсидія* (різновид субвенції) — цільова грошова допомога, що надається державою за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів юридичним і фізичним особам, місцевим державним органам та іншим державам. Обсяг міжбюджетних трансфертів затверджує Верховна Рада України в Законі «Про державний бюджет» на відповідний рік.

Органи місцевого самоврядування мають право встановлювати два місцеві податки й низку місцевих зборів (податок від реклами, комунальний податок; збори: готельний, на паркування транспорту, ринковий, на видання ордера на квартиру, власників собак, курортний, за участь у перегонах на іподромі, на місцеву символіку тощо). Важливими способами формування доходів місцевих органів влади є комунальні платежі, доходи від комунального майна та землі, доходи від діяльності комунальних підприємств, залучення кредитних ресурсів і мобілізація коштів за рахунок комунальних позик. Значну роль відіграють дотації та інші трансферти. *Місцеві податки та збори* — платежі, що встановлюються сільськими, селищними, міськими радами згідно із законодавством, є обов'язковими в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць і заховуються до їх бюджетів.

Ефективне використання інституту місцевих податків і зборів є важливим способом зміцнення всієї фінансової системи держави. У розвинених країнах місцеві податки та збори, як правило, займають досить високу питому вагу в загальній сумі грошових надходжень органів регіонального й місцевого самоврядування (у Данії, Іспанії, Норвегії, Швеції, Фінляндії, Швейцарії — понад 40%). На жаль, практика засвідчує, що роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів України поки що незначна (менш ніж 5%), а окремі органи місцевого самоврядування ще недостатньо використовують наявні можливості збільшення доходів місцевих бюджетів за рахунок їх упровадження.

У Бельгії, Данії, Німеччині, Італії, Норвегії від 70 до 90% усіх доходів місцевих бюджетів забезпечується у формі податку на прибуток підприємницьких структур і на дохід фізичних осіб. У більшості цих країн поряд із загальнодержавними податками на прибуток підприємств існують аналогічні місцеві податки або встановлюються місцеві надбавки до цього податку. Така ситуація виникає щодо податку на доходи фізичних осіб. Решту доходів місцевих бюджетів у цих країнах становлять податки на майно й непрямі податки на товари та послуги.

Окремо можна виділити Францію, де майже 35% доходів місцевих бюджетів становлять податки на майно, майже 20% — податки на прибуток підприємницьких структур і доходи фізичних осіб, понад 10% — непрямі податки на товари та послуги, а майже 35% — інші види місцевих податків.

У багатьох країнах досить поширеними є податки на заняття торгівлею, на собак, на розваги, на видовища, на володіння

ЗАУВАЖИМО!

Система місцевих податків і зборів досить розгалужена. У Бельгії, наприклад, запроваджено 100 місцевих податків і зборів, в Італії — 70, у Франції — понад 50. Водночас в окремих країнах застосовуються лише кілька місцевих податків, але ці країни є винятком.

транспортними засобами, на торгівлю спиртними напоями, на видачу ліцензій на спадщину, на подарунки, на осіб, які володіють двома квартирами, на мисливство та рибальство, на відкриття певних закладів, готелів, на прибирання вулиць і ліквідацію продуктових відходів, на рекламу тощо.

Для вирішення проблеми доходів місцевих бюджетів у різних країнах ураховувалися:

- необхідність здійснення за допомогою бюджетної системи перерозподілу фінансових ресурсів між окремими регіонами й територіями;
- стан економічного розвитку;
- традиції у сфері оподаткування;
- рівень розвитку демократичних засад у державі, тобто рівень вирішення соціально-економічних питань, які передані до компетенції місцевих органів влади.

Місцеві податки та збори забезпечують значні надходження до місцевих бюджетів, реальну фінансову автономію органів місцевого самоврядування й місцевих органів державної влади.

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя або споживача соціальних послуг з урахуванням економічного, соціального, природного станів відповідних територій, з огляду на рівень мінімальних соціальних потреб, установлених законодавством. Місцевий бюджет може складатися із загального й спеціального фондів. Загальний фонд — надходження з поточного або реєстраційного рахунка фінансового органу на поточний або реєстраційний рахунок установи платіжним дорученням. Ці надходження призначені для забезпечення видатків і не спрямовуються на певну мету. Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Закономірним для всіх розвинених країн Європи є поділ місцевих бюджетів на два

самостійні функціональні види місцевих бюджетів. Це місцеві поточні, або адміністративні бюджети, та місцеві бюджети розвитку, або бюджети інвестицій. Кожен із цих бюджетів має власні видатки та власні доходи. **Видатки місцевого поточного бюджету** спрямовуються на поточні потреби, забезпечення утримання соціально-культурної сфери, адміністративні витрати, соціальний захист, виконання делегованих повноважень, сплату видатків із боргу місцевої влади. Доходи місцевого поточного бюджету формуються за рахунок місцевих податків і зборів, платежів, загальних субсидій, що надає державна влада, і деяких інших доходів. **Видатки бюджету розвитку (бюджету інвестицій)** спрямовуються на розвиток соціальної інфраструктури, капітальні вкладення, придбання устаткування, інші інвестиційні програми, сплату основної частини боргу місцевих органів влади.

Доходи бюджету розвитку формуються за рахунок банківських кредитів, муніципальних (комунальних) позик, інвестиційних субсидій, що надає державна влада, і за рахунок інших джерел. Законодавство забороняє використання доходів бюджетів розвитку на фінансування видатків поточних бюджетів.

Видатки місцевих органів влади залежно від їхніх завдань у більшості країн поділяються на кілька функціональних видів: обов'язкові, факультативні та на фінансування делегованих (доручених) повноважень (завдань центральної влади). Обов'язкові видатки спрямовані на виконання обов'язкових завдань, що покладаються на органи місцевої влади з метою забезпечення певних стандартів послуг у масштабах усієї країни, а також видатки, пов'язані з їхніми борговими зобов'язаннями за кредитами та позиками.

Обов'язкові видатки поділяються на:

- 1) пов'язані з виконанням делегованих законом повноважень органів виконавчої влади. Визначаються функціями держави та передаються на місця для виконання з відповідною деталізацією (статті 88—90 Бюджетного кодексу України). Ці видатки враховують при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, регулюються



державою, яка й забезпечує їх виконання відповідними ресурсами;

- 2) пов'язані з виконанням власних повноважень місцевого самоврядування (стаття 91 Бюджетного кодексу). Спрямовуються на реалізацію повноважень місцевих органів і враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Факультативні видатки здійснюються для реалізації завдань у межах власної компетенції, а також так званих добровільних і факультативних обов'язків. Ще один вид видатків — **видатки на фінансування делегованих (доручених) повноважень**.

Крім функціонального поділу, є поділ видатків відповідно до їхнього економічного призначення: поточні (адміністративні) і капітальні (інвестиційні). Поточний бюджет використовується з метою виконання як власних, так і делегованих повноважень. Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої та соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також заходів щодо соціального захисту населення. Кошти бюджету розвитку (капітальні видатки) спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування

субвенцій та інших видатків, пов'язаних із розширеним відтворенням.

На думку спеціалістів-податківців, в Україні основу місцевого оподаткування мають забезпечити майнові податки, зокрема місцеві податки на нерухоме майно юридичних осіб, на коштовне нерухоме майно фізичних осіб, на землю та на спадщину. Можуть бути запроваджені податок на утилізацію побутових відходів або на прибирання сміття, податок на полювання, рибальство, використання кар'єрних матеріалів, на ветеринарне обслуговування худоби та інших свійських тварин. Усі ці податки ефективно використовуються в багатьох країнах. Досвід інших країн переконує також, що в Україні можна запроваджувати й податки на цінні папери (на емісію акцій та облігацій), біржові операції, грошові капітали, приріст капіталу, на осіб, які мають дві або більше квартир, на видовища, на право розміщення офісів у центральній частині міста тощо.

Отже, підвищення результативності податкової діяльності нашої держави потребує вдосконалення такого важливого її інструменту, як місцеві податки та збори. Саме вони мають становити основну прибуткову статтю бюджетів органів місцевого самоврядування і відігравати важливу роль у формуванні місцевих фінансів.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Визначте структурні елементи місцевих фінансів.
2. Назвіть функції місцевих бюджетів.
3. На основі яких параметрів визначається мінімальний розмір місцевих бюджетів?
4. Охарактеризуйте структуру доходів місцевих бюджетів.
5. Яке призначення мають видатки місцевих бюджетів?
6. Проаналізуйте структуру видатків бюджету вашого населеного пункту на поточний рік. Якими є ваші пропозиції щодо змін на наступний рік?

§ 44. Фінансова політика уряду: цілі та інструменти

Фінансова політика — це сукупність заходів держави з мобілізації фінансових ресурсів, їх розподілу й використання з метою досягнення економічної стабільності та соціальних інтересів.

Фінансова політика має забезпечувати нормальне функціонування фінансової системи держави й на цій основі — ефективніше виконання державою соціальних, економічних, екологічних, оборонних та інших функцій.

Фінансове регулювання — це методи фінансового впливу, які пов'язані з регулюванням економічних процесів. Основні елементи фінансового регулювання:

- оподаткування;
- бюджетні трансферти.

Щоб зацікавити суб'єктів господарювання в досягненні кращих результатів, використовуються такі інструменти, як фінансові стимули. До них належать:

- заохочувальні фонди підприємств, які утворюються з прибутку;
- бюджетне фінансування ефективних напрямків розвитку народного господарства;
- спеціальні фінансові пільги.

У фінансових інструментах важливе місце посідають фінансові санкції як особливі форми організації фінансових відносин, покликані посилити матеріальну відповідальність суб'єктів господарювання за виконання взятих зобов'язань. В умовах ринку роль фінансових санкцій значно зростає. Найпоширенішими з них є штрафи та пені.

Політика стабілізації — це система фінансових заходів, спрямованих на утримання обсягу випуску продукції на досягнутому в країні рівні.

Політика обмеження ділової активності — це система стримуючих фінансових заходів, спрямованих на зниження темпів зростання реального обсягу ВВП порівняно з досягнутими. Уряд застосовує таку політику в періоди економічного піднесення для того, щоб запобігти кризі перевиробництва та гіперінфляції.

Податково-бюджетна (фіскальна) політика — це система заходів, які уряд країни

вживає для стабілізації економіки. Ці заходи пов'язані з використанням державних податків і державних витрат із метою впливу на соціально-економічний розвиток країни за допомогою зміни величини доходів і (або) витрат державного бюджету.

Цілі фіскальної політики, як і будь-якої стабілізаційної політики, спрямованої на згладжування циклічних коливань економіки, тобто стабілізації економіки в короткостроковому періоді, полягають у підтримці стабільного економічного зростання, повної зайнятості ресурсів, стабільного рівня цін.

Інструментами фіскальної політики виступають витрати й доходи державного бюджету: державні закупівлі товарів і послуг (G), трансферти (Tr), податки (Tx).

Інструменти фіскальної політики впливають як на сукупний попит (обсяг сукупних витрат), так і на сукупну пропозицію (обсяг витрат фірм).

Державні закупівлі товарів та послуг і трансферти являють собою витрати державного бюджету, а податки — основне джерело доходів державного бюджету, тому фіскальну політику також називають податково-бюджетною політикою.

Зміна величини державних закупівель товарів і послуг впливає тільки на сукупний попит, а зміна величини податків і трансфертів фірмам (субсидій) — на сукупний попит і сукупну пропозицію.

Зниження ставок податків збільшує сукупну пропозицію, стимулюючи ділову активність, а їх зростання стримує виробництво. Зниження субсидій, навпаки, зменшує сукупну пропозицію, а їх збільшення, обумовлюючи зменшення витрат фірм на виробництво одиниці продукції, веде до зростання сукупної пропозиції.

Державні закупівлі є компонентом сукупного попиту AD , тому їхня зміна в прямій залежності впливає на AD , а податки й трансферти впливають на сукупний попит, змінюючи величину споживчих витрат (C) та інвестиційних витрат (I).

Залежно від фази циклу, у якій перебуває економіка, інструменти фіскальної політики використовують по-різному. Виділяють два види фіскальної політики: стимулюючу та стримуючу.

Стимулююча фіскальна політика застосовується в період кризи (спаду, рецесії). Вона спрямована на зростання ділової активності й використовується як засіб боротьби з безробіттям. Інструментами стимулюючої фіскальної політики є:

- збільшення державних закупівель товарів і послуг;
- збільшення трансфертів;
- зменшення податків.

При цьому зменшення податків і збільшення трансфертів (субсидій) для фірм веде до зростання не тільки сукупного попиту, але й сукупної пропозиції. У цьому випадку відбувається зростання сукупного випуску (сукупного ВВП) за відсутності інфляції (мал. 5).

Ці інструменти можуть використовуватися як засоби боротьби одночасно і з безробіттям, і з інфляцією, що підтверджує економічна теорія Дж. М. Кейнса, яку називають «кризовою», адже в ній економіка розглядається у фазі депресії (застою виробництва) і високого рівня безробіття.

На думку Дж. М. Кейнса, у ринковій економіці відсутній механізм саморегуляції, що забезпечив би її вихід із кризи. У цій теорії економіст віддав належне фінансовій політиці та інструментам її здійснення. Його рекомендації щодо фінансової політики стосувалися:

- податкових ставок, які вчений пропонував державі підвищувати й за рахунок залучених коштів фінансувати нерентабельні підприємства. Це мало б сприяти зменшенню

рівня безробіття та зниженню соціальної напруженості в суспільстві;

- державних витрат (державних закупівель і трансфертних платежів), які, на думку Дж. М. Кейнса, стимулюють сукупний попит. Це витрати на оборону, будівництво та обслуговування доріг, утримання наукових центрів тощо. Таким чином, державні закупівлі сприяють формуванню національного доходу, що розширює попит на товари, а сукупний попит, у свою чергу, стимулює сукупну пропозицію. Державні закупівлі приводять до перерозподілу ресурсів від приватного споживання товарів до суспільного.

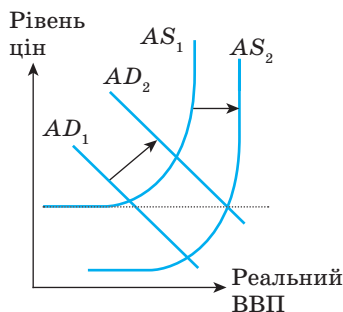
Модель Дж. М. Кейнса була покладена в основу економічної політики держав із розвинутою економікою.

Стримуюча фіскальна політика використовується в період піднесення (економічного буму) (мал. 6). Вона спрямована на стримування ділової активності з метою боротьби з інфляцією. Інструментами стримуючої фіскальної політики є:

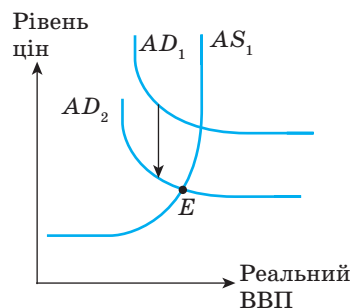
- скорочення державних закупівель товарів і послуг;
- збільшення податків;
- зменшення трансфертів.

Крім того, залежно від способу впливу інструментів фіскальної політики розрізняють: дискреційну фіскальну політику та автоматичну (недискреційну) фіскальну політику.

Дискреційна фіскальна політика являє собою свідомі законодавчі зміни урядом розмірів державних закупівель товарів і послуг, податків і трансфертів із метою стабілізації економіки. Ці зміни фіксуються в головному фінансовому плані країни — державному бюджеті.



Мал. 5. Стимулююча фіскальна політика



Мал. 6. Стримуюча фіскальна політика

Через фінансову політику здійснюються такі функції державної політики, як створення умов для розвитку сільського господарства, зв'язку, транспорту, підтримки соціальних програм (освіти, охорони здоров'я, наукових досліджень тощо), оборони. Правильно вибрана стратегія фінансової політики визначає реалізацію всіх економічних і соціальних змін у країні.

Автоматична (недискреційна) фінансова політика ґрунтується на дії вбудованих (автоматичних) стабілізаторів. *Вбудовані (автоматичні) стабілізатори* — це інструменти, величини яких залишаються незмінними, але сама наявність яких (вбудованість їх в економічну систему) автоматично стабілізує економіку, стимулюючи ділову активність в період спаду й стримуючи її у період буму.

До вбудованих стабілізаторів належать: прибуткові податки (містять у собі всі види податків на доходи, у тому числі податок на прибуток корпорацій), непрямі податки (насамперед ПДВ), допомоги у зв'язку з безробіттям, допомоги з бідності.

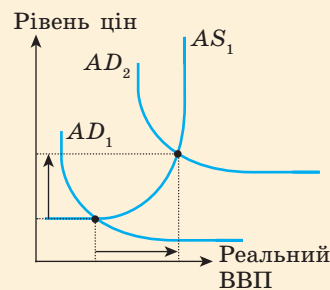
Крім того, фінансова політика має сприяти створенню ефективної системи соціального захисту населення та соціальних гарантій, насамперед через трансфертні платежі бюджету. Останні перерозподіляють податкові доходи, отримані від суб'єктів оподаткування, на користь тих, хто найбільше потребує державної допомоги (діти, безробітні, особи з інвалідністю, із малозабезпечених сімей).

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Які заходи фінансової політики слід застосувати під час економічної кризи?

Відповідь. Економічна криза характеризується такими показниками: обсяг фактичного реального ВВП значно нижчий за потенційний ВВП. Рівень безробіття досить високий. Графічно на моделі $AD-AS$ такий стан можна продемонструвати на горизонтальному відрізку AS . Держава, використовуючи інструменти фінансової політики, має стимулювати сукупний попит (AD), тобто збільшувати його ($AD = C + I + G + X_n$). Щоб збільшити витрати домашніх господарств (C) — необхідно зменшити податки, які вони сплачують (податок на доходи фізичних осіб, непрямі податки, майнові податки). Для збільшення інвестицій (I), тобто витрат бізнесу, необхідно зменшити податковий тягар на бізнес. Як правило, вводяться податкові пільги (неоподаткування певних елементів об'єкта, вилучення з оподаткування певних елементів об'єкта, зниження податкових ставок тощо). Збільшення державних закупівель товарів і послуг (G) — це збільшення витратів держави

(трансфери населенню, поточні субсидії державним і приватним підприємствам, витрати на нове будівництво та розвиток діючих об'єктів державної та комунальної власності, виплати відсотків за державними цінними паперами тощо).



Усі перелічені заходи — це заходи стимулюючої фінансової політики. На моделі $AD-AS$ крива AD зсунеться праворуч, що зумовить збільшення реального ВВП, зменшення рівня безробіття (наближається до природного рівня), але як негативний чинник слід очікувати на зростання інфляції.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які положення теорії Дж. М. Кейнса щодо фінансової політики доцільно використовувати в Україні?
2. Обґрунтуйте необхідність використання стимулюючої фінансової політики.
3. Назвіть інструменти та наслідки стримуючої фінансової політики.
4. Розкрийте сутність автоматичних стабілізаторів фінансової політики.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Визначення тенденції змін у структурі надходжень і видатків до Державного бюджету України

МЕТА:

- засвоїти поняття: бюджет, структура бюджету, доходи бюджету, видатки бюджету;
- навчитися визначати зміни структурних елементів державного бюджету (за доходами або видатками);
- навчитися будувати структурно-кругові діаграми та аналізувати зміни у структурі надходжень (або витрат) державного бюджету.

ХІД РОБОТИ

1. Ознайомтеся зі статистичними даними щодо структури доходів Державного бюджету України за 2000 і 2018 р. Запишіть основні статті доходів та їхні коди.

ДОХОДИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ за 2000 р.

Код	Найменування доходів згідно з класифікацією	Усього, тис. грн
100 000 000	Податкові надходження	20 513 567,0
11 000 000	Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	6 093 023,0
11 020 000	Податок на прибуток підприємств	6 093 023,0
15 000 000	Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	1 759 647,0
20 000 000	Неподаткові надходження	8 840 295,4
21 000 000	Доходи від власності та підприємницької діяльності	3 609 854,0
30 000 000	Доходи від операцій із капіталом	23 000,0
40 000 000	Офіційні трансферти	1 274 091,5
50 000 000	Цільові фонди	3 295 573,0
Усього доходів		33 946 526,9

ДОХОДИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ за 2018 р.

Код	Найменування доходів згідно з класифікацією	Усього, тис. грн
10 000 000	Податкові надходження	759 897 906,7
11 000 000	Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	173 451 027,4
11 020 000	Податок на прибуток підприємств	82 327 370,9
15 000 000	Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	28 698 000,0
20 000 000	Неподаткові надходження	144 989 800,7
21 000 000	Доходи від власності та підприємницької діяльності	90 671 421,7
30 000 000	Доходи від операцій із капіталом	345 251,7
40 000 000	Офіційні трансферти	7 779 023,7
50 000 000	Цільові фонди	4 867 383,6
Усього доходів		917 879 366,4





2. Побудуйте структурно-кругові діаграми за основними видами доходів бюджетів за 2000 та 2018 р.

1) Зробіть розрахунки та заповніть таблицю.

Доходи Державного бюджету України за 2000 р.					Доходи Державного бюджету України за 2018 р.				
№ з/п	Найменування доходів	величина			№ з/п	Найменування доходів	величина		
		тис. грн	%	градуси (°)			тис. грн	%	градуси (°)
1	Податкові надходження				1	Податкові надходження			
2	Неподаткові надходження				2	Неподаткові надходження			
3	Доходи від операцій із капіталом				3	Доходи від операцій із капіталом			
4	Офіційні трансферти				4	Офіційні трансферти			
5	Цільові фонди				5	Цільові фонди			
Усього доходів			100	360	Усього доходів			100	360

Розрахунки зробіть за таким зразком:

За 2000 р. податкові надходження — 20 513 567,0, усього доходів — 33 946 526,9.

Усього — 100 %, 360°.

Податкові надходження — $x\%$, x° .

Податкові надходження = $20\,513\,567,0 \cdot 100 / 33\,946\,526,9 = 60,43\%$;
100 % — 360°; 1 % — 3,6°.

Податкові надходження = $60,43 \cdot 3,6 = 217,5^\circ$.

2) За розрахунками в градусах побудуйте кругові діаграми для кожного року: коло поділіть на п'ять сегментів (за видами доходів), позначивши у відсотках у кожному сегменті частку певної статті доходів бюджету. Кожен сегмент відповідної статті доходів у кожному із двох кіл (відповідно за роками) зафарбуйте певним кольором. Таким чином наочно побачимо структурні зміни в доходах бюджету.

3. Розрахуйте й проаналізуйте зміни в часі таких статей доходів:

- податки на прибуток підприємств у структурі статті «Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості»;
- податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції в податкових надходженнях;
- доходи від власності та підприємницької діяльності у структурі неподаткових надходжень та загалом у структурі доходів бюджету.

За кожним пунктом наведіть розрахунки.

4. Проаналізуйте тенденції змін у структурі доходів Державного бюджету України.

5. Зробіть висновки.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- Ситуація, за якої доходи держави перевищують видатки, називається
 - дефіцит бюджету
 - баланс бюджету
 - стабілізація бюджету
 - профіцит бюджету
- Укажіть заходи фіскальної політики, яких слід ужити уряду в умовах повної зайнятості та високого рівня інфляції.
 - зменшити податки, збільшити державні видатки
 - збільшити податки, зменшити державні видатки
 - зменшити податки, зменшити державні видатки
 - збільшити податки, збільшити державні видатки
- Державна політика, що полягає в регулюванні податків і витрат державного бюджету, називається
 - монетарна
 - соціальна
 - фіскальна
 - національна
- Якою є ставка оподаткування, якщо податок із доходу в розмірі 4000 грн становить 720 грн, а з доходу в розмірі 7000 грн — 1260 грн?
 - прогресивна
 - регресивна
 - пропорційна
 - тверда
- До непрямих належать податки
 - на продаж товарів
 - на нерухомість
 - на спадщину
 - на доходи
- До загальнодержавних податків і зборів належить
 - акцизний податок
 - збір за паркування автотранспорту
 - комунальний податок
 - збір за право проведення кіно- і телезйомок
- Якщо дохід у розмірі 10000 грн оподатковується за ставкою 30%, а дохід розміром 6000 грн — за ставкою 20%, то така ставка оподаткування є
 - пропорційною
 - твердою
 - регресивною
 - прогресивною
- Заходи уряду, які свідчать про проведення стримуючої фіскальної політики, — це
 - зменшення податкових ставок
 - збільшення державних видатків
 - збільшення податкових ставок
 - правильними є відповіді А і Б
- До методів управління державним боргом НЕ належить
 - рефінансування
 - конверсія
 - профіцит
 - консолідація
- Якщо середня податкова ставка залишається незмінною незалежно від величини доходу, то такий податок є
 - пропорційним
 - прогресивним
 - регресивним
 - соціальним
- Установіть відповідність між видами податків та їх економічною характеристикою.

1 Непрямий податок	А Податок, податкова ставка якого зменшується в міру зростання доходу
2 Пропорційний податок	Б Податок, який являє собою «податок на споживання»
3 Прямий податок	В Податок, податкова ставка якого залишається незмінною незалежно від величини доходу
4 Регресивний податок	Г Податок, податкова ставка якого перебуває в прямій залежності від величини доходу
	Д Податок на певну суму (дохід, спадщина)
- Установіть відповідність між елементами податкової системи та їхніми прикладами.

1 Об'єкт оподаткування	А Гнучкість податкової системи
2 Суб'єкт оподаткування	Б Пряме вилучення частини доходу
3 Принцип оподаткування	В Довжина корпусу засобів водного транспорту
4 Одиниця оподаткування	Г 100 см ³ об'єму двигуна
	Д Видобувачі мінеральних і термальних вод



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

- Чи правильними є твердження?
 - Прогресивне оподаткування спрямоване на захист інтересів населення з низьким рівнем доходів, а регресивне — на захист інтересів населення з високим рівнем доходів.
 - Економісти вважають, що сальдо державного бюджету країни щороку має бути нульовим.
 - Визначте різницю між автоматичною та дискреційною фіскальною політикою.



ТЕМА 10. ГРОШОВО-КРЕДИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. СТІЙКІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОШЕЙ

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **пояснювати** зміст грошово-кредитної політики;
- **розрізняти** функції Національного банку України та комерційних банків;
- **характеризувати** особливості політики «дорогих» і «дешевих» грошей;
- **наводити** критерії, за якими оцінюється стійкість національної валюти.

ПРИГАДАЙТЕ

1. У чому полягає сутність грошей? Які функції вони виконують?
2. Якими є особливості ринку грошей?
3. Визначте зміст активних і пасивних операцій банків.

§ 45. Зміст грошово-кредитної політики уряду: цілі та інструменти

Величезний вплив на ефективність національної економіки має грошово-кредитна політика.

Грошово-кредитна, або монетарна політика, — це комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обігу, які здійснює держава через центральний банк.

Вона має внутрішню єдину інституційну основу — ринок грошей і банківську систему — і являє собою організаційно оформлений регулятивний механізм із власними специфічними цілями, інструментами та роллю в економічному регулюванні.

Об'єктами монетарної політики є пропозиція (маса) грошей, ставка відсотка, валютний курс, швидкість обігу грошей тощо. Залежно від економічної ситуації в країні об'єктом монетарного регулювання може бути обрано один із них або навіть кілька одночасно.

Успішне грошово-кредитне регулювання ринкової економіки можливе за наявності в країні відповідної інституційної основи. Її ключовими складовими є банківська система та ринок грошей.

В Україні функціонує дворівнева банківська система, за якої одному з банків надається статус центрального з монопольним правом емісії грошей, а іншим — комерційним банкам — можливість забезпечення попиту економічних суб'єктів на позичкові кошти.

Головним суб'єктом грошово-кредитної політики є центральний банк, який в Україні має назву Національного банку (НБУ). Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки — Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд, Верховна Рада. Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, які є орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний і торговельний баланси, рівень зайнятості тощо). Крім того, Верховна Рада регулярно заслуховує доповіді Голови НБУ та отримує інформацію банку про стан грошово-кредитного ринку в Україні.

Для з'ясування ролі монетарної політики в ринковій економіці важливе значення має усвідомлення завдань, які висувають



монетарні владні структури. Ці завдання називають цілями монетарної політики. Вони поділяються на три групи: стратегічні, проміжні й тактичні.

Стратегічними є цілі, що визначені як ключові в загальноекономічній політиці держави. Ними можуть бути зростання виробництва, зайнятості, стабілізація цін, збалансування платіжного балансу. Кожна з них настільки важлива для суспільства, що владні структури можуть ставити перед собою завдання одночасно реалізувати їх усі чи більшу їх частину. Проте за допомогою заходів лише монетарної політики одночасно досягти всіх зазначених цілей неможливо через обмеженість і специфіку її інструментів.

Проміжні цілі монетарної політики полягають у таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей. Наприклад, якщо метою загальноекономічної політики є економічне зростання при скороченні безробіття, то проміжною ціллю може бути пожвавлення ринкової кон'юнктури. І навпаки, якщо стратегічною ціллю є стабілізація цін, то проміжною має бути стримування кон'юнктури ринку.

Тактичні цілі — це оперативні завдання банківської системи щодо регулювання ключових економічних змінних, передусім грошової маси, відсоткової ставки та валютного курсу, для досягнення проміжних цілей. Щодо кожного із цих показників може ставитися одне з трьох завдань: зростання, стабілізація, зниження. Конкретний напрямок зміни економічної змінної визначається проміжною ціллю монетарної політики та

характером показника. Наприклад, для пожвавлення ринкової кон'юнктури як проміжної мети необхідно, щоб на рівні тактичних цілей грошова маса зростала, а відсоткові ставки знижувалися.

Характерними ознаками тактичних цілей є їх короткостроковість, реалізація оперативними заходами тільки центрального банку, багатоаспектність, єдність і певна суперечливість. Ці особливості істотно ускладнюють вибір і механізми реалізації тактичних цілей. Так, якщо зміна грошової маси впливає на зміну сукупного попиту й стосується всієї макроекономіки, то зміни відсоткової ставки й валютного курсу можуть впливати не тільки на сукупний попит, а й на інтереси певних груп економічних суб'єктів і зумовлювати структурні зміни в економіці. Тому успіх розв'язання багатьох регулятивних завдань залежить від правильного поєднання зазначених тактичних цілей.

Незважаючи на спільність цілей, які стоять перед фінансовою та монетарною політикою, остання використовує свої певні інструменти, які можна поділити на дві групи: *інструменти прямого й опосередкованого впливу* на ринок грошей та економічні процеси.

До інструментів прямого впливу належать: установлення прямих обмежень на здійснення емісійно-касових операцій; введення прямих обмежень на кредитування центральним банком комерційних банків; установлення обмежень або заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету; прямий розподіл кредитних ресурсів, що надаються комерційним банкам у порядку рефінансування, між пріоритетними





галузями, виробництвами, регіонами тощо. Вплив цих інструментів має переважно директивний характер.

До інструментів опосередкованого впливу належать: операції на відкритому ринку, регулювання норми обов'язкових резервів, регулювання облікової ставки, рефінансування комерційних банків, регулювання курсу національної валюти. Вони належать до економічних методів державного управління, які формують поведінку економічних суб'єктів.

Найбільш поширеними в країнах із ринковою економікою є **операції на відкритому ринку**, тобто купівля й продаж державних цінних паперів. Обмежують застосування цього інструменту недостатній розвиток ринку цінних паперів (відкритого ринку), недостатня ліквідність державних цінних паперів тощо.

Купуючи цінні папери на відкритому ринку, центральний банк додатково спрямовує в обіг відповідну суму грошей і цим збільшує за інших незмінних умов спочатку банківські резерви, а потім і загальну масу грошей. Продаючи цінні папери, він зменшує на відповідну суму банківські резерви, а згодом зменшується й загальна маса грошей в обігу.

Одним із потужних інструментів впливу на пропозицію грошей є **регулювання норми обов'язкових резервів**. *Обов'язкові резерви* — це певна сума активів, які комерційний банк, згідно із чинним законодавством, зобов'язаний зберігати в центральному банку та не видавати як кредит. Обсяг обов'язкових резервів визначається нормами резервування, які встановлює центральний банк, і структурою та обсягом депозитних зобов'язань

кожного банку. Обов'язкові резерви в повному обсязі можуть бути використані банком лише в разі припинення його діяльності. *Формування обов'язкових резервів має на меті:*

- 1) регулювання грошової маси в обігу;
- 2) забезпечення своєчасності здійснення платежів за вимогами клієнтів;
- 3) підтримання ліквідності комерційного банку (здатності банку своєчасно виконувати власні зобов'язання перед клієнтами).

Збільшуючи норму обов'язкових резервів, центральний банк скорочує обсяг надлишкових резервів банків, тобто коштів, які можна використати як кредити, а отже, і зменшує загальний обсяг пропозиції грошей. Якщо необхідно збільшити пропозицію грошей, то достатньо знизити норму обов'язкових резервів, і ситуація змінюватиметься на протилежну — більший обсяг коштів комерційні банки зможуть використати для видачі кредитів, що збільшить кількість грошей в обігу.

Зміна облікової ставки — один із м'яких інструментів монетарної політики. Його механізм полягає в тому, що центральний банк надає комерційним банкам кредити під так звану облікову ставку, якою може маніпулювати залежно від економічної ситуації в країні. Підвищуючи плату за свої кредити іншим банкам, центральний банк гальмує і кредитування ними інших економічних суб'єктів, і зростання пропозиції грошей. Знижуючи облікову ставку, він робить їх більш дешевими, доступними не лише для комерційних банків, а й для всіх бажаючих, оскільки спричиняє зростання пропозиції грошей.

Рефінансування комерційних банків — інструмент, що застосовується в тісному поєднанні з відсотковою політикою. Крім зміни облікової ставки, центральний банк може регулювати попит на свої позички з боку комерційних банків зміною інших умов надання цих позичок — зміною їх асортименту, обмеженням цільового призначення, лімітуванням обсягів окремих позичок тощо. Такими заходами центральний банк може більш чітко й цілеспрямовано впливати на зміну банківських ресурсів, а отже, і на пропозицію грошей.

Регулювання курсу національної валюти — інструмент, який опосередковано, але відчутно впливає на масу національних грошей в обігу. Якщо центральний банк планує зменшити масу грошей в обігу, то йому достатньо продати на ринку відповідну масу іноземної валюти, що призведе до скорочення банківських резервів і пропозиції грошей. І навпаки, за необхідності збільшити масу грошей в обігу центральному банку слід купити відповідну масу іноземної валюти. Ці операції дістали назву *валютної інтервенції*.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

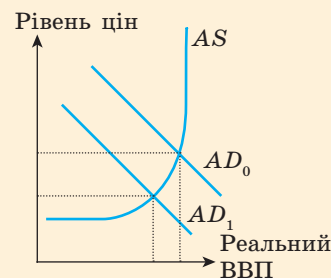
В умовах галопуючої інфляції та 7%-го рівня безробіття уряд приймає рішення про скорочення державних видатків і збільшення податків. Центральний банк підвищує норми обов'язкових банківських резервів і продає облігації на відкритому ринку.

Використовуючи модель макроекономічної рівноваги $AD-AS$, покажіть наслідки комбінації монетарних і фінансових методів. Охарактеризуйте зміни основних макроекономічних показників: обсягів ВВП, зайнятості, рівня цін, ставки відсотка та інвестицій.

Розв'язання.

- 1) З умови завдання (галопуюча інфляція і 7%-й рівень безробіття) випливає, що макроекономічна рівновага досягається на проміжному відрізку.
- 2) Скорочення державних видатків і підвищення податків призведуть до зниження споживчих та інвестиційних витрат, а отже, і до зниження сукупного попиту. Графічно — це зсув кривої AD ліворуч у положення AD_1 .

- 3) Підвищення норми обов'язкових банківських резервів і продаж облігацій на відкритому ринку призведуть до зменшення пропозиції грошей. А зменшення грошової маси означає зниження сукупного попиту.



Тому, як засвідчує графік, реальний ВВП зменшиться, зайнятість знизиться, безробіття зросте, рівень цін знизиться.

- 4) Зменшення пропозиції грошей призведе до зростання ціни на них, тобто ставки відсотка. А більш високі відсоткові ставки за кредити спричинять скорочення інвестицій.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте різницю між фінансовою та грошово-кредитною політикою уряду.
2. Ситуація в деякій країні характеризується 12%-м рівнем безробіття та 5%-м зростанням рівня цін, тому уряд зменшує податки та збільшує свої видатки. Як центральний, так і комерційні банки купують

облігації на відкритому ринку. Використовуючи модель макроекономічної рівноваги $AD-AS$, покажіть наслідки комбінації монетарних і фінансових методів. Охарактеризуйте зміни основних макроекономічних показників: обсягу ВВП, зайнятості, рівня цін, ставки відсотка та інвестицій.

§ 46. Попит на гроші. Рівновага ринку грошей. Регулювання пропозиції грошей державою

Незважаючи на те, що за сучасних умов паперово-кредитні гроші не мають товарної основи, вони все ж таки є об'єктом купівлі-продажу на ринку грошей. Вивчаючи особливості різних ринків у 10 класі, ви дізналися, що **ринок грошей** — це механізм, за якого в результаті взаємодії попиту й пропозиції встановлюються рівноважне значення кількості грошей і рівноважна ставка відсотка.

Ви вже знаєте, що попит на гроші з боку різноманітних економічних суб'єктів формується завдяки виконанню грошима функцій засобу обігу та засобу накопичення. Цей загальний попит на гроші перебуває під впливом трьох моментів. Кожному суб'єкту необхідні гроші для оплати різних товарів і послуг. Цей попит називається *транзакційним*, або *попитом на гроші для угод*. Він прямо залежить від кількості товарів та послуг, які виробляються в суспільстві, і не залежить від відсоткової ставки. Визначити його можна за допомогою формули Фішера:

$$M_{D_{\text{транс}}} = \frac{PQ}{V}. \text{ Графічно ж транзакційний}$$

попит являє собою абсолютно нееластичну криву попиту (мал. 1, а).

Кожна людина бажає в будь-який момент мати певну суму грошей про всяк випадок. Це так званий *попит на гроші за мотивом обачливості*. За своєю суттю він також не

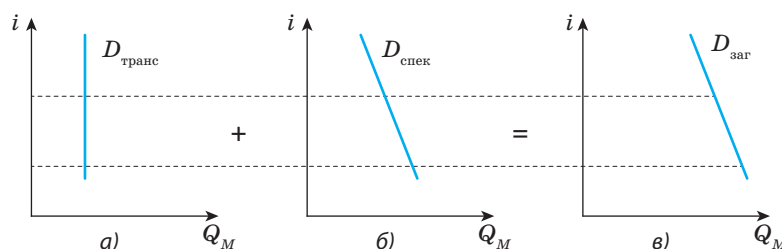
залежить від відсоткової ставки й досить часто входить до транзакційного попиту.

З іншого боку, люди можуть зберігати свої кошти не лише у вигляді грошових депозитів у банках, а й в інших активах (цінних паперах, нерухомості тощо). Це так званий *спекулятивний попит*, або *попит на гроші для фінансових активів*. Він обернено залежить від відсоткової ставки, адже чим вона нижча, тим вигідніше тримати гроші не в банках у вигляді депозитів, а вкласти їх в інші фінансові активи. Це вказує на те, що крива спекулятивного попиту має від'ємний нахил (мал. 1, б).

Сукупний (загальний) попит на гроші — це та загальна кількість грошей, яку економічні суб'єкти хотіли б мати для операцій та у формі активів за кожного можливого значення ставки відсотка. Графічно загальний попит на гроші можна визначити шляхом зміщення на горизонтальній осі кривої спекулятивного попиту на гроші на величину, яка дорівнює транзакційному попиту (мал. 1, в).

Попит на гроші змінюється під впливом різноманітних чинників, серед яких:

- чинники, які безпосередньо впливають на транзакційний попит (за формулою Фішера), а саме динаміка рівня цін на товари й послуги, рівень реального обсягу виробництва та швидкість обігу грошей. Причому від рівня цін на товари й послуги



Мал. 1. Попит на гроші



та реального обсягу виробництва попит залежить прямо, а від швидкості обігу грошей — обернено;

- норма відсотка як основний чинник змін спекулятивного попиту. Нагадаємо, що норма відсотка обернено пропорційно впливає на попит на гроші;
- рівень економічної активності в країні, який позначається на реальному обсязі виробництва та кількості угод між економічними суб'єктами, виявляється в динаміці інвестиційних і державних видатків.

Пропозицію грошей створюють готівкові та безготівкові гроші, що формують **грошову масу** — запас грошей, який економічні суб'єкти мають у будь-який момент у своєму розпорядженні й можуть спрямувати в обіг за сприятливих умов. Її контролює Центральний банк країни, підтримує на фіксованому рівні для забезпечення їх повноцінності. Для визначення грошової маси застосовують **грошові агрегати** (елементи грошової маси) відповідно до зменшення ступеня ліквідності:

M_0 — готівка, тобто банкноти та монети, які перебувають в обігу поза банками.

$M_1 = M_0$ + кошти на поточних рахунках і безстрокових чекових депозитах.

$M_2 = M_1$ + строкові депозити, кошти на рахунках капітальних вкладень підприємств та організацій, кошти Держстраху й валютні заощадження.

$M_3 = M_2$ + кошти клієнтів за трастовими операціями банків і цінні папери.

Пропозиція грошей не залежить від відсоткової ставки, а може змінюватися Центральним банком згідно із цілями монетарної політики. Тому в графічній моделі пропозиції грошей її крива набуває вигляду вертикальної лінії.

Пропозиція грошей може бути змінена банківською системою завдяки емісії грошей. Причому центральний банк емітує готівкові та безготівкові гроші, а комерційні банки — лише безготівкові.

Центральний банк змінює пропозицію грошей через надання позичок комерційним банкам, купівлю цінних паперів і валюти. Він створює так звані сильні гроші, або грошову базу, через готівкову та кредитну емісію. Грошову базу складає готівка, що перебуває в обігу поза банківською системою (гроші в населення), а також резерви комерційних банків (резерви на рахунках у центральному банку й готівка в касах банків). Грошову базу (*MB*, *monetary base*) можна визначити так:

$$MB = M_0 + R,$$

де M_0 — готівка в обігу; R — банківські резерви.

Як і на ринку продуктів або ресурсів, перетин кривих попиту та пропозиції визначає ціну рівноваги. У цьому випадку «ціною» виступає рівноважна ставка відсотка, тобто ціна, яку сплачують за користування грошима. Зміни рівноваги на ринку грошей можливі внаслідок змін у пропозиції грошей і попиті на гроші.

Крім того, держава регулює пропозиції грошей як прямими, так і непрямыми методами. *Пряме регулювання пропозиції грошей* в економіці передбачає встановлення лімітів кредитування, відсоткових ставок, обсягу наданих кредитів тощо. Воно використовується, як правило, в умовах нерозвиненості банківської системи й ринку грошей загалом, у періоди посилення інфляції або фінансових криз. *Непряме регулювання пропозиції грошей* здійснюється завдяки основним інструментам грошово-кредитної



політики: операціям на відкритому ринку, обліковій ставці та нормі обов'язкових резервів.

Одним із показників, який відображає довіру суспільства до національної валюти й політики монетарної влади, а також характеризує рівень кредитної активності,

є монетизація економіки. Коефіцієнт монетизації розраховується як відношення грошового агрегату M_2 (готівка, грошові кошти на рахунках підприємств і внески населення в банках) до ВВП у відсотках. Цей показник дозволяє визначити, чи достатньо грошей в обігу.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Попит на гроші для угод описано функцією $M_D = 0,6Y$, а для фінансових активів — $M_D = 50 - 200i$ (i — відсоткова ставка в частках). Функція пропозиції грошей $M_S = 500 + 150i$. ВВП становить 855 млрд грош. од. Визначте: 1) параметри рівноваги на ринку грошей; 2) обсяг ВВП, якщо за незмінної відсоткової ставки грошова маса збільшиться на 228 млрд грош. од.

Розв'язання.

1) Параметри рівноваги на ринку грошей визначаються шляхом прирівнювання величини сукупного попиту на гроші до величини пропозиції грошей.

Величина сукупного попиту на гроші є сумою величин трансакційного та спекуля-

тивного попиту. $M_{D \text{ транс}} = 0,6Y = 0,6 \cdot 855 = 513$ млрд грош. од.; отже, $M_{D \text{ сукуп}} = 513 + 50 - 200i = 563 - 200i$.

$$\begin{aligned} M_{D \text{ сукуп}} &= M_S, \\ 563 - 200i &= 500 + 150i, \\ 63 &= 350i, \\ i &= 0,18. \end{aligned}$$

Тобто рівноважна відсоткова ставка становить 18%, рівноважна кількість грошей $M_S = 500 + 150 \cdot 0,18 = 527$ млрд грош. од.

2) Якщо за незмінної відсоткової ставки грошова маса збільшиться на 228 млрд грош. од., то $0,6Y + 50 - 200 \cdot 0,18 = 500 + 150 \cdot 0,18 + 228$.

$$\begin{aligned} 0,6Y &= 741, \\ Y &= 1235 \text{ млрд грош. од.} \end{aligned}$$

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте чинники змін попиту на гроші та пропозиції грошей.
- Відшукайте в Інтернеті інформацію про зв'язок між пропозицією грошей і загальним рівнем цін та проаналізуйте її.
- Кожна гривня, призначена для угод, обертається в середньому 8 разів за рік, і її спрямовують на купівлю кінцевих товарів і послуг на суму 2000 млрд грн. Попит на гроші як на фінансові

активи (спекулятивний попит на гроші) наведено в таблиці. Знайдіть рівноважну ставку відсотка, якщо пропозиція грошей на початку року становила 360 млрд грн, але була збільшена на 10%.

Ставка відсотка, %	16	14	12	10	8
Попит на гроші як на активи, млрд грн	56	86	116	146	176

§ 47. Національна банківська система. Центральний банк країни. Комерційні банки в забезпеченні кредитних ресурсів

Грошово-кредитні установи, які діють на території України, розрізняються за своєю організаційно-правовою формою та спеціалізацією. Вони функціонують як законодавчо визначена та чітко структурована сукупність взаємопов'язаних елементів, іншими словами, являють собою **банківську систему України**. Національна банківська система виконує такі *функції*:

- 1) *емісійну*, тобто створення грошей і регулювання грошової маси в обігу;
- 2) *трансформаційну*, завдяки мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів підприємництва та громадян і передачі їх у формі кредиту іншим суб'єктам;
- 3) *стабілізаційну*, шляхом забезпечення сталості діяльності банків та ринку грошей.

Банківська система України побудована за дворівневим принципом. У статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (1991 р.) визначено, що банківську систему України утворюють **Національний банк України (НБУ)** та інші банки, які створені й діють на території України відповідно до положень цього Закону. Перший рівень банківської системи України представлений НБУ, який відповідає за підтримання стабільності національної грошової одиниці та функціонування банківської системи. НБУ, як і центральні банки країн із ринковою економікою, виступає емісійним центром держави, банком банків, банком уряду, органом банківського регулювання та нагляду, монетарного та валютного регулювання економіки. За допомогою визначених законодавством функцій та операцій НБУ впливає на всі сфери економічного життя країни. Він здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від органів державної влади, має право законодавчої ініціативи і у своїй діяльності підзвітний Президенту України та Верховній Раді України.

НБУ як головний банк держави виступає координатором діяльності кредитних інститутів і виконує функції управління грошово-кредитними й фінансовими процесами

в економіці країни, зберігає кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів, здійснює розрахункове обслуговування центральних органів влади, бере участь в обслуговуванні державного боргу шляхом розміщення державних цінних паперів, їх покриття і виплати доходу за ними.

Як центральний банк держави НБУ регулює обсяг грошової маси, що позначається на стійкості національних грошей, стабільності цін та потребі в кредитних ресурсах. При цьому він застосовує відповідні інструменти, а саме:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- відсоткову політику;
- рефінансування комерційних банків;
- операції із цінними паперами на відкритому ринку;
- депозитну політику;
- управління золотовалютними резервами;
- регулювання імпорту й експорту капіталу.

НБУ належить виключне право введення в обіг (емісії) банкнот і монет, він установлює правила введення в обіг, зберігання, перевезення грошей, визначає порядок здійснення касових операцій для банків, підприємств та організацій, організує інкасацію.

Виконуючи функцію банку банків, НБУ забезпечує функціонування платіжної системи, організує міжбанківські розрахунки, виступає для комерційних банків своєрідним кредитором останньої інстанції, здійснює кредитування (рефінансування) банків із метою підтримки їх ліквідності наданням ломбардних і стабілізаційних кредитів.

Як орган банківського регулювання та нагляду НБУ здійснює державну реєстрацію та ліцензування банків, визначає правила, що регламентують їх діяльність, установлює принципи й стандарти ведення бухгалтерського обліку та звітності в банках.

Важлива роль належить НБУ як органу валютного регулювання та валютного контролю, який видає нормативні акти щодо



ведення валютних операцій, визначає структуру валютного ринку України та організує торгівлю валютними цінностями на ньому, видає ліцензії на проведення операцій із валютними цінностями, здійснює контроль за діяльністю банків та інших установ на валютному ринку. Отже, діяльність НБУ спрямована на забезпечення єдиної державної політики в галузі грошового обігу, кредитування, фінансування та розрахунків у народному господарстві. Саме НБУ — орган державного управління, який відповідає за здійснення монетарної політики.

Комерційні банки складають другий рівень банківської системи України. Вони розрізняються за організаційно-правовою формою, спеціалізацією, сферою діяльності та власності. В Україні банки створюються у формі відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку. За *формою власності* банки в Україні є державними, приватними та змішаними. За *територіальною ознакою* вони поділяються на міжнародні, загальнонаціональні, міжрегіональні та регіональні, за належністю статутного капіталу та способом його формування — на пайові та акціонерні банки. Відповідно до чинного законодавства кооперативні банки створюються за принципом територіальності й поділяються на центральний та місцеві кооперативні банки. За *видами здійснюваних операцій* комерційні банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або спеціалізовані. За *спеціалізацією* банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). Банки самостійно визначають напрямки своєї діяльності та спеціалізацію за видами операцій.

Комерційні банки безпосередньо обслуговують підприємства, установи, населення, постійно й нерозривно пов'язані майже з усіма ланками відтворювального процесу. Завдяки їх діяльності забезпечуються акумулювання тимчасово вільних грошових коштів, передача накопиченого грошового капіталу до сфери його використання, здійснюється розподіл і перерозподіл капіталу за сферами та галузями виробництва. Комерційні банки здійснюють для своїх клієнтів понад 200 видів операцій і послуг, серед яких ведення депозитних рахунків на договірних

умовах, безготівковий переказ коштів, приймання заощаджень, надання різних видів позичок, розрахунково-касове та інше банківське обслуговування юридичних і фізичних осіб. Вони відіграють дуже важливу роль у забезпеченні кредитних ресурсів, оскільки створюють безготівкові гроші шляхом надання кредитів економічним суб'єктам.

Як зазначалося вище, резерви банків поділяються на дві частини: *обов'язкові резерви*, які перебувають у центральному банку як безвідсотковий депозит, і *надлишкові резерви*, які банки використовують для кредитування економічних суб'єктів. Комерційні банки в межах надлишкових (вільних) резервів, розмір яких значною мірою залежить від норми обов'язкових резервів, надають позички своїм клієнтам-позичальникам. Оскільки кредити мають цільовий характер, то кошти не зараховуються на поточні рахунки клієнтів, а спрямовуються до банку поставачальника позичальника, і в такий спосіб створюються додаткові депозити. Банківська система не втрачає надлишкових резервів. Сума створених депозитів перевищує суму резервів, наданих центральним банком комерційним банкам, тому що кредитна діяльність банківської системи загалом спричиняє мультиплікативне розширення депозитів. Коли центральний банк вилучає з банківської системи резерви — стягує позички з комерційних банків або продає цінні папери чи іноземну валюту на відкритому ринку — відбувається відповідне мультиплікативне згортання депозитів. Слід відзначити, що кредити, видані комерційними банками готівкою, мультиплікативного розширення не дають.

Максимальну кількість нових банківських грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця додатково введених резервів, можна розрахувати за допомогою грошового мультиплікатора. **Грошовий (банківський, або депозитний) мультиплікатор (μ)** — коефіцієнт, який показує, у скільки разів зміниться грошова маса внаслідок зміни грошової бази на одиницю:

$$\mu = \frac{1}{rr},$$

де rr — норма обов'язкових резервів, виражена у відсотках.

Оскільки на здатність банків створювати нові депозити, збільшуючи пропозицію грошей, впливають тільки банківські резерви, то грошовий мультиплікатор можна представити і як відношення грошової маси (пропозиції) до грошової бази:

$$\mu = \frac{M_S}{MB}.$$

Отже, пропозиція грошей залежить від величини грошової бази та грошового мульти-

плікатора: $M_S = \mu \cdot MB$. Грошова база перебуває під певним контролем центрального банку. Відповідно, її обсяг може змінюватися внаслідок певних операцій центрального банку: операцій на відкритому ринку, рефінансування комерційних банків, валютних операцій. Зміну мультиплікатора можуть викликати зміни норми обов'язкових резервів, облікової ставки, обсягу багатства економічних суб'єктів, тінізації підприємницької діяльності, стану довіри до банків тощо.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

1. Визначте, чи правильним є твердження: «Діяльність як центрального, так і комерційних банків спрямована на отримання прибутку». Обґрунтуйте свою відповідь.

Відповідь. Діяльність центрального банку не має на меті отримання прибутку, оскільки він створюється для інших цілей. Традиційно центральний банк виконує п'ять основних функцій: здійснює монопольну емісію банкнот, є банком банків, банкіром уряду, здійснює грошово-кредитне регулювання та банківський нагляд. Однак це зовсім не означає, що він не отримує прибуток.

Оскільки діяльність комерційних банків — це вид підприємницької діяльності, то вона безпосередньо спрямована на отримання прибутку. Однак слід зауважити, що, на відміну від усіх інших видів підприємницької діяльності, діяльність комерційних банків є найбільш ризикованою, оскільки вони працюють переважно із чужими коштами, які залучають як депозити. Прибуток комерційних банків можна обчислити як різницю між сумою відсотків за кредитами та сумою відсотків за депозитами.

Отже, твердження є неправильним.

2. У комерційному банку розміщено депозит на суму 25 000 грн. Норма обов'язкових резервів становить 20 %. Обчисліть розмір надлишкових резервів. Визначте, на яку суму може збільшити грошову масу цей депозит діяльність цього банку та діяльність усієї банківської системи.

Розв'язання. Надлишкові резерви банку (UR) — це частина депозиту (D) за вирахуванням суми обов'язкових резервів (MR). Тобто $UR = 0,8D = 0,8 \cdot 25\,000 = 20\,000$ грн.

Отже, завдяки діяльності цього банку грошову масу можна збільшити саме на величину його надлишкових резервів — 20 000 грн.

Завдяки діяльності всієї банківської системи грошова маса зростає в таку кількість разів, яку обчислюємо за допомогою формули грошового мультиплікатора:

$$\mu = \frac{1}{rr} = \frac{1}{0,2} = 5.$$

Таким чином, грошова маса, створена банківською системою, становитиме $M_S = \mu \cdot UR = 5 \cdot 20\,000 = 100\,000$ грн, тобто збільшиться на: $100\,000 - 20\,000 = 80\,000$ грн.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте роль НБУ.
- Які інструменти використовує НБУ для забезпечення стійкості національної валюти та стабільності цін?
- Охарактеризуйте роль комерційних банків.
- Що являє собою банківський мультиплікатор?

- У комерційному банку розміщено депозит на суму 7500 грн. Норма обов'язкових резервів становить 15%. Визначте розмір надлишкових резервів.
- Якщо Центральний банк купив державні облигації на суму 50 тис. дол., то якою буде пропозиція грошей за норми обов'язкових резервів 20%?



§ 48. Урядова політика «дорогих» і «дешевих» грошей: зміст та наслідки. Урядові правила грошового регулювання національної економіки

Уряд, реалізуючи стратегічні цілі та маніпулюючи через свій центральний банк основними інструментами або методами кредитного регулювання — операціями на відкритому ринку цінних паперів, зміною норми обов'язкових резервів і зміною облікової ставки, здійснює грошово-кредитну політику. При цьому він може використовувати як кейнсіанську, так і монетаристську моделі, які є не лише теоретичними моделями, а й механізмом відповідної поведінки держави в економічних відносинах.

У кейнсіанській моделі вплив пропозиції грошей на динаміку ВВП відбувається через відсоткову ставку, яка формується грошово-кредитною політикою. Вона насамперед впливає на інвестиційні витрати й експортні можливості.

Монетарна грошова політика передбачає, що пропозиція грошей визначає весь сукупний попит, а не лише інвестиції.

Оскільки збалансований розвиток економіки вимагає забезпечення сталого й стабільного збільшення грошової маси, монетаристи вважають, що грошово-кредитна система має стабілізувати не відсоткову ставку, як стверджують кейнсіанці, а темпи зростання грошової пропозиції. Із цього положення американський економіст Мілтон Фрідмен сформулював так зване «грошове правило», згідно з яким збільшення грошової маси слід проводити систематично, але поступово й незалежно від кон'юнктури та циклічності коливань.

Центральному банку необхідно взяти на себе зобов'язання не допускати сезонних та інших коливань грошової маси, підтримувати стабільний темп її зростання. У визначенні пропозиції грошей М. Фрідмен пропонує орієнтуватися на стійкий приріст ВВП та довгострокову тенденцію до сповільнення швидкості обігу грошей. Перший чинник

вимагає (у США) 3%-го приросту грошової маси, другий — додатково ще 1%. Загалом щорічний приріст грошової маси не має виходити за межі 4%. Тобто пропозиція грошей має зростати щорічно тими самими темпами, що й реальний ВВП (від 3 до 5% на рік). Таке правило, на думку М. Фрідмена, усуває непередбачений вплив на економіку антициклічної грошово-кредитної політики.

Згідно із цим правилом, М. Фрідмен та інші монетаристи розробили напрям монетарної політики залежно від характеру впливу на основні макроекономічні змінні — обсяг національного виробництва, рівень інфляції та рівень безробіття, які було названо політикою «дешевих» або «дорогих» грошей.

Політикою «дорогих» грошей називають стримуючу монетарну політику, яка спрямована на обмеження зростання цін у національній економіці. Цю політику центральний банк може проводити, продаючи державні цінні папери на відкритому ринку, збільшуючи норму резервування та підвищуючи облікову ставку. Ці заходи, як наслідок, зменшують резерви комерційних банків або розмір грошового мультиплікатора, а отже, пропозицію грошей, відтак і сукупні видатки, що й стримує темпи зростання цін. За стримуючої монетарної політики крива пропозиції грошей вертикальна або дуже крута.

Політику, що спрямована на підвищення рівня зайнятості і, відповідно, на прискорення економічного зростання, називають стимулюючою монетарною політикою, або політикою «дешевих» грошей. Вона має на меті зробити кредит дешевим і легкодоступним, а тому для зростання сукупних видатків, щоб залучити незайняті ресурси, центральний банк має збільшити пропозицію грошей. Цього він може досягти шляхом купівлі цінних паперів на відкритому ринку, зниження облікової ставки або зменшення норми резервування. За стимулюючої

монетарної політики крива пропозиції грошей є висхідною.

Стимулююча монетарна політика впливає на зміну величини ВВП шляхом зміни відсоткової ставки. Дж. М. Кейнс назвав механізм, через який пропозиція грошей впливає на економічну активність, трансмісійним, або передавальним механізмом. Схематично його можна подати таким ланцюгом:

$$M_S \uparrow \Rightarrow i \downarrow \Rightarrow I \uparrow \Rightarrow Y \uparrow,$$

де M_S — пропозиція грошей; i — відсоткова ставка; I — інвестиційні видатки; AD — сукупний попит; Y — реальний ВВП.

У разі здійснення стримуючої монетарної політики схема буде такою:

$$M_S \downarrow \Rightarrow i \uparrow \Rightarrow I \downarrow \Rightarrow AD \downarrow \Rightarrow Y \downarrow.$$

Здійснюючи грошово-кредитне регулювання, уряд може вибрати: чи діяти за заздалегідь визначеними правилами, чи вільно приймати рішення, виходячи з обставин.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Економіка країни характеризується 14%-м рівнем безробіття та 5%-м рівнем інфляції. Визначте характер монетарної політики, яку необхідно застосовувати в цих умовах. Охарактеризуйте її інструменти та наслідки, до яких вони призведуть. Проілюструйте ситуацію графічно за допомогою моделі $AD-AS$.

Розв'язання. Оскільки економіка країни характеризується високим рівнем безробіття та помірним рівнем інфляції, то уряду необхідно застосовувати стимулюючу монетарну політику, спрямовану на підвищення ділової активності. Для цього центральному банку необхідно:

- купувати цінні папери на відкритому ринку, віддаючи «живі» кошти на розвиток економіки;
- знизити норми обов'язкових банківських резервів, збільшуючи кредитну спроможність банків;
- зменшити облікову ставку відсотка, зробивши кредити дешевшими, більш доступними для економічних суб'єктів,

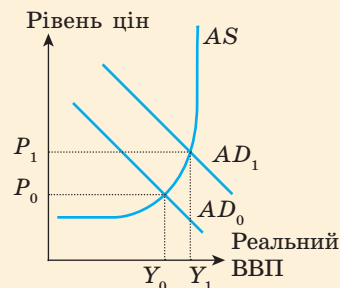
Правила грошово-кредитної політики базуються на використанні економіко-математичних моделей і являють собою функції реакцій центрального банку на зміну ключових економічних змінних. Серед найбільш відомих правил грошово-кредитної політики, названих за іменами їхніх авторів, зустрічаються:

- правило Вікселля: залежність відсоткової ставки від рівня цін;
- правило Фішера: залежність грошової пропозиції від відхилення інфляції від цільового орієнтира;
- правило Фрідмена: незмінні темпи приросту грошової пропозиції;
- правило Маккаллума: залежність пропозиції грошей від ділової активності, швидкості грошового обігу та цільового орієнтира інфляції;
- правило Болла: залежність відсоткової ставки від інфляції, випуску продукції та валютного курсу.

оскільки відсоткова ставка за кредити, які видають комерційні банки, буде йти за обліковою ставкою, тобто зменшуватиметься.

Ці заходи спричинять зростання грошової маси, сукупного попиту, реального обсягу ВВП та зайнятості. Однак ці дії призведуть до підвищення цін на товари й послуги.

Ілюструючи цю ситуацію графічно, зауважимо, що початкова макrorівновага досягалася десь на початку проміжного відрізка.





ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Визначте, чи правильними є твердження. Обґрунтуйте свою відповідь.
 - Підходи до здійснення монетарної політики однакові в прихильників кейнсіанської та монетаристської шкіл.
 - Відповідно до «грошового правила» М. Фрідмена, грошова маса в країні має зростати однаковими з рівнем безробіття темпами.
 - Політика «дорогих» грошей — це стримуюча політика, а отже, одним із її методів є купівля цінних паперів на відкритому ринку.
- Знайдіть і презентуйте інформацію про політику НБУ в наш час. Якою вона є — політикою «дорогих» чи «дешевих» грошей?
- Уряд застосовує монетарну політику, у результаті якої грошова маса в країні скорочується на 25 % з одночасним зменшенням реального ВВП на 5 % за незмінної швидкості обігу грошей. Визначте, який результат щодо зміни загального рівня цін отримав уряд унаслідок реалізації цієї політики. Охарактеризуйте вид цієї політики.
- У таблиці наведено головні інструменти монетарної політики, за допомогою яких держава може вплинути на найважливіші макроекономічні показники. Заповніть таблицю, поставивши значок $\uparrow$, якщо досягається підвищення показника, і значок $\downarrow$, якщо досягається зниження показника. Визначте характер монетарної політики (політика «дорогих» грошей, політика «дешевих» грошей). Охарактеризуйте умови, у яких уряд застосовує стимулюючу або стримуючу політику.

Інструменти	Дії НБУ	Вплив на пропозицію грошей	Вплив на відсоткову ставку	Вплив на інвестиції	Вплив на сукупні видатки	Вплив на ВВП
Операції на відкритому ринку	Продаж цінних паперів					
	Купівля цінних паперів					
Розмір облікової ставки	Збільшення					
	Зменшення					
Норми обов'язкових резервів	Підвищення					
	Зниження					

§ 49. Інструменти та урядові заходи із забезпечення стійкості національних грошей

Неодмінною ознакою державності, її обов'язковим атрибутом є власні та стабільні гроші. Проте шлях до стабільної грошової системи лежить через розбудову економіки потужного господарства держави. Стабілізація економіки та її висхідний розвиток посилюють довіру до національної валюти, стимулюють накопичення грошей, вкладання їх на рахунки в банках або для купівлі активів, які ми матимемо в майбутньому і в Україні.

Поряд із заходами щодо стабілізації економіки та розвитку промисловості необхідно жорстко обмежити грошовий обіг. НБУ вживає дієвих заходів щодо організації роботи з готівковим обігом національної валюти як законного платіжного засобу на території України. Для забезпечення стійкої стабільності національної грошової одиниці необхідно вжити заходів, спрямованих на надійну збалансованість валютного ринку, істотне зростання золотовалютних резервів держави, удосконалення структури платіжного та зовнішньоторговельного балансів, створення умов для повернення з-за кордону національного капіталу, сприяння прямим іноземним інвестиціям, утвердження ефективної системи страхування від інвестиційних ризиків тощо. Важливо забезпечити максимальну прозорість сфери управління державним боргом, утвердження механізмів, які б унеможливлювали її криміналізацію.

Серед багатьох **функцій центральних банків** можна виділити **основні**, які забезпечують виконання головного завдання центрального банку — *збереження стабільності національної грошової одиниці*, і **додаткові**. Додаткові функції центрального банку безпосередньо не пов'язані з його головним завданням, але все ж таки сприяють його розв'язанню (мал. 2).

НБУ підзвітний Президенту України й Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Підзвітність означає:

- 1) призначення на посаду та звільнення з посади голови НБУ, членів Ради НБУ;
- 2) доповідь Голови НБУ Верховній Раді України про діяльність НБУ;
- 3) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Оцінити стійкість грошей можна за допомогою критеріїв зовнішньої і внутрішньої стійкості.

Критерії зовнішньої стійкості — традиційні показники стійкості, які зовнішні економічні агенти, іноземні держави використовують для оцінювання стійкості іноземної валюти й доцільності інвестування. Це індикатори стану економіки монетарного характеру, а саме: платіжний баланс країни; курс валюти щодо твердих валют; рівень інфляції (індекс споживчих цін); співвідношення грошової маси і ВВП країни.

Критерії внутрішньої стійкості — це показники стійкості національної грошової одиниці всередині держави, що формуються переважно в процесі циркуляції національної валюти всередині країни. Основну роль тут відіграє суб'єктивне сприйняття національної грошової одиниці громадянами країни й іншими внутрішніми економічними агентами. До цієї групи критеріїв можна віднести такі показники, як рівень інфляції (індекс споживчих цін); купівельна спроможність грошової одиниці; рівень депозитних ставок у національній валюті; довіра до національної грошової одиниці.

Політика стійкої грошової одиниці має бути визначальним чинником у зміцненні позицій національного ринку, його інвестиційної привабливості, ефективним способом підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника й модернізації економіки, головною гарантією припинення впливу капіталу, зростання реальних доходів населення.





Мал. 2. Функції центрального банку

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Охарактеризуйте наслідки проведення політики «дорогих» і «дешевих» грошей у разі зміни курсу національної валюти.

Відповідь. Заходи політики «дешевих» грошей приводять до збільшення грошової маси та зниження ставки відсотка. Зменшення відсоткової ставки змінює відносно привабливість вкладання коштів у цю валюту, попит на неї падає, а пропозиція збільшується. Тому курс знижується, що стимулює експорт та обмежує можливий імпорт. Отже, або скорочується дефіцит

у зовнішній торгівлі, або збільшується його активне сальдо.

Стримуюча грошово-кредитна політика скорочує грошову масу, знижує доступність кредиту та збільшує ставку відсотка. Національна валюта стає привабливим активом, попит на неї зростає, а пропозиція падає. Зміцнення курсу призводить до протилежної дії: зростає ефективність імпорту й знижується ефективність експорту. Отже, або скорочується активне сальдо, або збільшується зовнішньоторговельний дефіцит.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Визначте, чи правильними є твердження. Обґрунтуйте свою відповідь.
 - Для забезпечення стійкості національних грошей достатньо проведення центральним банком зваженої грошово-кредитної політики.
 - До регулятивних функцій центральних банків належить регулювання попиту й пропозиції на кредитні ресурси та інші активи.
- Охарактеризуйте інструменти забезпечення стійкості національної валюти.
- Як змінилася повноцінність національної грошової одиниці, якщо центральний банк збільшив грошову масу на 8%, кількість товарів та послуг зросла на 0,3, швидкість обігу грошової одиниці підвищилася на 1/8?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- Стратегічною метою грошово-кредитної політики НБУ є
 - зростання виробництва
 - регулювання грошової маси
 - зміна валютного курсу
 - стабілізація цін
- Зниження облікової ставки центрального банку впливає на грошову масу в такий спосіб
 - обмежує вкладення коштів у цінні папери
 - стимулює зростання грошової маси в обігу
 - грошова маса в обігу залишається незмінною
 - обмежує зростання банківського кредитування економіки
- Як змінюється трансакційний попит на гроші?
 - зростає після збільшення відсоткової ставки
 - зростає після зменшення відсоткової ставки
 - знижується після збільшення ВВП
 - знижується після зменшення ВВП
- Банківський депозит становить 20 тис. грн. При коефіцієнті резервування 20 % він здатний збільшити пропозицію грошей окремим банком
 - на 4 тис. грн
 - на 16 тис. грн
 - на 20 тис. грн
 - на 80 тис. грн
- Банківський депозит становить 20 тис. грн. При коефіцієнті резервування 20 % він здатний збільшити пропозицію грошей усією банківською системою
 - на 4 тис. грн
 - на 16 тис. грн
 - на 20 тис. грн
 - на 80 тис. грн
- Які заходи монетарної політики матимуть найбільш стимулюючий вплив на економіку?

Операції на відкритому ринку		Норми обов'язкових резервів	Облікова ставка
А	продавати цінні папери	знижити	знижити
Б	купувати цінні папери	знижити	підвищити
В	купувати цінні папери	підвищити	знижити
Г	купувати цінні папери	знижити	знижити

- Попит на гроші для операцій становить 10 % номінального ВВП, а пропозиція грошей — 450 млрд дол. Попит на гроші з боку активів наведено в таблиці.

Відсоткова ставка, %	Попит на гроші з боку активів, млрд дол.
14	100
13	150
12	200
11	250

Якщо ВВП = 3000 млрд дол., рівноважна відсоткова ставка становитиме

- 14 %
 - 13 %
 - 12 %
 - 11 %
- Які з поєднань монетарної та фінансової політики приведуть до стримування інфляції?

Операції на відкритому ринку		Норми обов'язкових резервів	Облікова ставка	Ставка податку	Державні видатки
А	продавати цінні папери	підвищити	знижити	підвищити	знижити
Б	продавати цінні папери	підвищити	підвищити	підвищити	знижити
В	купувати цінні папери	підвищити	знижити	знижити	знижити
Г	купувати цінні папери	знижити	підвищити	підвищити	підвищити

- Яке з тверджень є помилковим?
 - НБУ здійснює державну реєстрацію та ліцензування банків
 - НБУ здійснює управління золотом валютними резервами
 - НБУ визначає та регулює норми обов'язкових резервів для комерційних банків
 - НБУ здійснює розрахункове обслуговування підприємств і населення країни
- Держава проводить політику «дешевих» грошей, коли в економіці країни
 - піднесення, тому що це стимулює зростання ВВП
 - криза й безробіття, тому що це допомагає подолати їх
 - бум, тому що в цей період економіка потребує багато грошей
 - низький рівень середньої заробітної плати





11. Установіть відповідність між поняттями та їхніми ознаками.

- | | |
|--------------------------------|--|
| 1 Трансакційний попит на гроші | А Ставка відсотка, за якої комерційні банки видають кредити економічним суб'єктам |
| 2 Грошовий мультиплікатор | Б Комплекс заходів, спрямованих на зменшення пропозиції грошей |
| 3 Політика «дорогих» грошей | В Грошові кошти, які потрібні економічним суб'єктам для придбання товарів і послуг |
| 4 Облікова ставка відсотка | Г Відношення грошової маси до грошової бази |
| | Д Плата комерційних банків за кредити, які їм надає центральний банк |

12. Установіть відповідність між конкретними діями НБУ та його методами.

- | | |
|--|-------------------------------------|
| 1 Обмежив обсяги надання комерційними банками іпотечних кредитів | А Валютне регулювання |
| 2 Підвищив плату за кредити комерційним банкам від 1 до 14 % | Б Зміна норми обов'язкових резервів |
| 3 Придбав облігації на суму 4 млн грн | В Рефінансування банків |
| 4 Придбав 1 млн євро | Г Операції на відкритому ринку |
| | Д Зміна облікової ставки |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

1. Якщо в країні в обігу перебувають лише готівкові гроші на суму 10 млрд грош. од., а центральний банк збільшує грошову базу у 2,5 рази, як це позначиться на обсязі грошової маси?
2. Якщо норма обов'язкових резервів дорівнює 14 %, а початкове збільшення депозитів становило 50 млн грош. од., яким буде зростання пропозиції грошей?
3. Із метою усунення інфляції уряд проводить стримуючу монетарну політику, у результаті якої грошова маса в країні скорочується на 30 % з одночасним зменшенням реального ВВП на 10 % за незмінної швидкості обігу грошей. Визначте, який результат щодо змін загального рівня цін отримав уряд унаслідок реалізації цієї політики.
4. Визначте, чи правильними є твердження. Обґрунтуйте свою відповідь.
 - 1) Якщо норма обов'язкових резервів становить 100 %, то мультиплікатор дорівнює 0.
 - 2) Комерційний банк, маючи 300 тис. грн надлишкових резервів, здатний збільшити грошову масу лише на 300 тис. грн.
 - 3) Продаж державних облігацій збільшує пропозицію грошей.
 - 4) Основною функцією норми обов'язкових резервів є підтримка банківської ліквідності.
5. Пропозиція грошей дорівнює 840 млрд грош. од., обсяг готівки — 85 млрд грош. од., грошовий мультиплікатор — 5. Визначте величину банківських резервів.
6. Пропозиція грошей дорівнює 880 млрд грош. од., банківські резерви — 62 млрд грош. од., грошовий мультиплікатор — 8. Визначте обсяг готівки.
7. Банківський депозит становить 110 тис. грн. Визначте, на яку величину окремих банків та вся банківська система здатні збільшити пропозицію грошей за норми обов'язкових резервів 10 %.
8. Кожна гривня, призначена для угод, обертається за рік у середньому 10 разів і спрямовується на купівлю кінцевих товарів та послуг на суму 5200 млрд грн. Попит на гроші як на фінансові активи описує функція $M_d = 1200 - 2i$. Рівноважна ставка відсотка становить 12 %, норма обов'язкових резервів — 10 %. Визначте: 1) сукупний попит на гроші; 2) обсяг пропозиції грошей; 3) величину банківського мультиплікатора; 4) обсяг грошової бази.

Розділ III



Світова економіка та інтеграційні процеси



ТЕМА 11. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **визначати** етапи становлення світового господарства;
- **розрізняти** форми, у яких існують міжнародні економічні відносини;
- **наводити приклади** основних глобальних проблем людства;
- **характеризувати** форми міжнародних економічних відносин і міжнародної економічної інтеграції;
- **визначати** місце України в системі міжнародних економічних відносин;
- **оцінювати** переваги та загрози для національної економіки від глобалізації.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Про які сучасні глобальні екологічні загрози ви чули в засобах масової інформації?
2. Які країни можна назвати світовими лідерами науково-технічного розвитку?
3. До яких країн найчастіше емігрують наші співвітчизники?
4. Яку міжнародну фінансову допомогу отримує Україна?

§50. Світове господарство: суть та основні етапи розвитку

Світове господарство — це сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою мобільними факторами виробництва. Основна причина виникнення та розвитку світового господарства — різний рівень наявності в країнах факторів виробництва (економічних ресурсів). З одного боку, це призвело до міжнародного поділу праці, а з іншого — до переміщення між країнами факторів виробництва, які близькі до абсолютного обмеження.

Як саме формувалося світове господарство? Теоретично це перехід більшості країн від закритої національної економіки до відкритої. Закрита економіка називається **автаркією** та характеризується тим, що всі товари та послуги виробляють та продають усередині країни. Однак у сучасному світі не існує країн із повністю відкритою або закритою економікою. *Відкрита економіка* — таке національне господарство, у якому іноземним суб'єктам відкритий доступ до більшості ринків і в більшість галузей і сфер, натомість у *закритій економіці* більшість ринків, галузей і сфер для них закриті. Дослідження економічних показників 117 країн світу, проведені економістами Гарвардського університету, показали, що там, де в останнє десятиліття проводилася політика закритої економіки, середньорічний приріст



Мал. 1. Ознаки сучасної міжнародної економіки

Історично процес формування світового господарства визначає низка етапів. **Перший етап** виник на доіндустріальній стадії виробництва в процесі розвитку торговельного обміну, що ґрунтується на суспільному поділі праці. Саме після появи купців почала розвиватися міжнародна торгівля. **Другий етап** — це становлення класичного капіталізму на основі машинного виробництва, коли зовнішня торгівля перетворилася на інструмент збільшення прибутків для великих національних компаній. **Третій етап** — від Першої світової війни до початку 1950-х рр. — характеризується згортанням світових господарських зв'язків (у ході двох світових війн, революцій і громадянських війн, економічної кризи 1930-х рр.) у поєднанні із частковим відновленням цих зв'язків у 1920-ті рр. та після Другої світової війни. **Четвертий етап** (1950—1970-ті рр.) був часом, коли виникали інтеграційні об'єднання; бурхливо

відбувався процес транснаціоналізації і на цій основі між країнами активно переміщувалися знання (технології), підприємницькі здібності та підприємницький капітал; відновився світовий ринок позичкового капіталу; на свою особливу роль у світовому господарстві почали претендувати соціалістичні країни та країни, що розвиваються. **П'ятий етап** (1980—1990-ті рр.) для найбільш розвинених країн став часом переходу в еру постіндустріалізації, для багатьох відсталих країн — часом активного подолання свого економічного відставання, для колишніх соціалістичних країн — часом повернення до ринкової економіки, для всіх країн загалом — періодом лібералізації внутрішнього й зовнішнього господарського життя та його глобалізації. Міжнародна економіка перетворилася на механізм, який може забезпечити досягнення економічного розвитку в інтересах усіх країн.

ВВП у розрахунку на одну особу в 5 разів нижчий, ніж там, де дотримувалися політики відкритої економіки.

У межах світового господарства економіка дедалі більше орієнтована на міжнародне економічне співробітництво, яке проявляється в інтеграційних процесах (мал. 1).

Економічна інтеграція — це комплексний процес добровільної взаємодії, зближення та переплетення національних економік суверенних держав. Інакше кажучи, така інтеграція є широким міждержавним об'єднанням, яке функціонує згідно зі спеціальними угодами та має певну організаційну структуру. У межах такого об'єднання на територіях країн-учасників розгортаються певні види господарської діяльності на особливих пільгових умовах порівняно з іншими країнами.

Розвиток міжнародних інтеграційних процесів відбувається як на мікро-, так і на макрорівні.

На мікрорівні цей процес здійснюється на основі динамічного розвитку міжнаціональних виробничих комплексів — *транснаціональних корпорацій (ТНК)*. Цей процес відбувається завдяки взаємодії капіталів окремих великих підприємств (корпорацій) через створення своїх філій за кордоном на основі системи різних економічних угод між партнерами. Горизонтальна інтеграція супроводжується злиттям фірм, які виробляють такі самі або однорідні товари з метою отримання додаткового прибутку від їх реалізації, насамперед у країні розміщення філії. Вертикальна інтеграція передбачає

об'єднання фірм, які функціонують у різних виробничих циклах (виробництво сировини та кінцеве виробництво товару).

Саме розвиток ТНК створив умови на світовому ринку для олігополістичної конкуренції (таємні змови, лідерство в цінах тощо). ТНК істотно порушують принципи досконалої конкуренції, а їхні антиконкурентні дії не підпадають під національні законодавства щодо обмеження монополії. Ці обставини ставлять слаборозвинені країни й країни з перехідною економікою в невідгідне й залежне становище від економічно розвинених країн і ТНК. Останні багато в чому сприяли та продовжують сприяти створенню міждержавної економічної інтеграції, тобто формуванню її на макрорівні.

Основні цілі та переваги економічної інтеграції:

- використання країнами-учасниками переваг масштабності, що полягають у збільшенні розмірів ринку, скороченні витрат тощо;
- формування сприятливого зовнішньополітичного середовища, оскільки метою більшості інтеграційних об'єднань є зміцнення співробітництва між державами-учасниками в політичній, військовій, соціальній, культурній та інших сферах суспільного життя;
- інтеграційне економічне співробітництво відкриває національним виробникам широкий доступ до обмежених ресурсів (природних, капітальних, трудових, фінансових) і новітніх технологій у масштабах усього





Прапор Європи — символ
Європейського Союзу
та Ради Європи

інтеграційного об'єднання, що уможливило значне збільшення випуску продукції;

- інтеграційна взаємодія країн у регіональних межах створює привілейовані умови для фірм і країн, що входять до цього об'єднання, захищаючи їх певною мірою від конкуренції з боку третіх суб'єктів господарювання;
- економічне зближення країн дає їм змогу спільно розв'язувати гострі соціальні проблеми щодо стабілізації ситуації на ринку праці та різних форм соціального забезпечення населення.

Історично відправним моментом економічної інтеграції в Європі стало утворення в 1951 р. *Європейського об'єднання вугілля й сталі*. У 1958 р. шість західноєвропейських держав (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург) відповідно до Римського договору 1957 р. створили *Європейське економічне співтовариство (ЄЕС)*. Із часом воно стало першою найбільш розвинутою формою міжнародної інтеграції, перетворилося на впливове економічне об'єднання. У 1990-х рр. це інтеграційне об'єднання дістало назву *Європейський Союз (ЄС)*.

ЄС перебуває в досить суперечливих відносинах з іншими центрами світового господарства — США та Японією. Інтеграція допомагає західноєвропейському капіталу на рівних протистояти своїм основним конкурентам. У свою чергу, країни, що не належать до ЄС, намагаються нейтралізувати переваги цього інтеграційного об'єднання. Вони посилюють свою роль в інших, ширших за складом міжнародних економічних угрупованнях, таких як *Світова організація торгівлі (СОТ)*. У 2008 р. Україна увійшла до складу цієї організації.

Одночасно відбувалося посилення інтеграційних зв'язків у Північній Америці. У 1990 р., по суті, було розв'язане питання

приєднання Мексики до зони торгівлі, утвореної раніше США й Канадою в межах *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА)*. Це одне з найпотужніших об'єднань міжнаціональних ринків, що забезпечує відсутність митних обмежень у взаємній торгівлі.

Основні зусилля *Економічного співтовариства країн Західної Африки (ЕКОВАС)* спрямовані на розв'язання тарифних проблем і перетворення його на митний союз.

За останні десятиліття у Східноазійському інтеграційному масиві істотно зростає економічна роль Китаю.

До структури сучасного світового господарства також належать міждержавні галузеві організації. Серед них можна виокремити *Європейське співтовариство з атомної енергії (Євроатом)*, *Організацію країн — експортерів нафти (ОПЕК)*, *Міжнародну організацію праці (МОП)* та інші. Крім галузевих міжнародних інтеграційних організацій, також діють міжнародні галузеві об'єднання підприємств, зокрема автомобільного транспорту, морського страхування, виробників фосфатів тощо.

Таким чином, розвиток світового господарства, пристосування його до змін, пов'язаних із НТП і соціально-економічним прогресом, зумовили існування значної кількості різних інтеграційних структур: міждержавних, соціально-економічних, регіональних, функціонально-галузевих. Зараз процеси економічного співробітництва тією чи іншою мірою охопили всі країни світу.

Україна як член ООН належить до держав світового співтовариства. Вона визнає міжнародне право й виконує статут ООН, що регулюють міждержавні, політичні, дипломатичні, соціальні, культурні й економічні міжнародні відносини. Суб'єктами світового господарства визначаються розвинені



країни та країни, що розвиваються. До *країн, що розвиваються*, зазвичай відносять держави, що мають низькі стандарти демократичних урядів, вільної ринкової економіки, індустріалізації, соціальних програм і гарантії прав людини для своїх громадян. За даними ООН, Україна належить до країн, що розвиваються. Розвинені країни мають економічні системи, які ґрунтуються на постійному економічному зростанні та саморегулюються.

Серед економічно розвинених країн можна виділити кілька груп:

- країни «група семи» — США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада;
- високорозвинені західноєвропейські країни — Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Іспанія, Швейцарія, Австрія;
- країни переселенського капіталізму — ПАР, Австралія, Нова Зеландія, Ізраїль;
- країни середнього рівня розвитку з високими темпами соціально-економічного прогресу — Ісландія, Ірландія, Португалія, Греція, Туреччина, західноєвропейські мікродержави;
- країни нової індустріалізації — Південна Корея, Тайвань, Сингапур, Індонезія, Малайзія, Мексика, Бразилія, Аргентина, Уругвай, Чилі.

Для того щоб Україна стала рівноправним членом міжнародних економічних відносин,

необхідно реалізовувати заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності національних підприємств на світовому ринку.

На сучасному етапі розвитку світового господарства класифікація 193 країн за рівнем доходу на одну особу дозволила отримати сім кластерів (від 0-го до 6-го). Розрахунки показали, що перші три кластери (0-й, 1-й, 2-й) об'єднують 31 розвинену країну, у яких формується 69 % світового ВВП та проживає 13,5 % населення світу. До них належать Норвегія, Швейцарія, Швеція, Об'єднані Арабські Емірати, Велика Британія, США, Австралія, Канада, Бельгія, Франція, Німеччина, Кувейт, Італія, Сингапур, Японія, Греція, Іспанія, Бруней, Нова Зеландія та інші. До 3-го та 4-го кластерів належать 25 країн, що динамічно розвиваються, такі як Гонконг, Ізраїль, Словенія, Португалія, Південна Корея, Словаччина та інші. 5-й і 6-й кластери об'єднують 137 країн, що розвиваються, та країни з трансформаційною економікою. Серед них Росія, Чилі, Мексика, Бразилія, Китай, Індія, Аргентина, Туреччина, Уругвай, Казахстан, Україна та інші. Ці країни формують 24 % світового ВВП, і на їх частку припадає 81 % населення. Країни цих кластерів характеризуються суттєво нижчими показниками рівня ВВП на одну особу, експорту та імпорту порівняно з країнами перших п'яти кластерів.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Установіть залежність етапів становлення світового господарства від еволюційного розвитку суспільного поділу праці.
2. Визначте, чи правильним є твердження: «Автаркія — це приклад використання методу наукової абстракції для аналізу міжнародних відносин».
3. Охарактеризуйте позитивні та негативні наслідки діяльності ТНК.
4. Назвіть інтеграційні організації, які сформовані за галузевим напрямком. Поясніть, у чому полягають їх переваги.





§51. Форми міжнародних економічних відносин

Взаємодія національних економік відбувається через **міжнародні економічні відносини (МЕВ)**. Це система економічних зв'язків між країнами (між юридичними та фізичними особами різних країн) щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг. До основних форм МЕВ належать:

- міжнародна торгівля товарами й послугами;
- міжнародний рух капіталів і закордонних інвестицій;
- міжнародна міграція робочої сили;
- науково-технічне співробітництво;
- міжнародні валютно-кредитні відносини.

Історично найпершою економічною формою зв'язків між країнами була торгівля. Поступово процес обміну ставав регулярним і починав охоплювати території спочатку цілих держав, а із часом виходити за їхні межі, тобто набувати форми міжнародного обміну. У XIX ст. в ньому почали проявлятися ознаки світового ринку, у якому брали участь майже всі цивілізовані держави.

Світовий ринок — це система відносин між суб'єктами світового господарства з приводу пропозиції та попиту, купівлі та продажу товарів і послуг. На сучасному етапі ця система відносин характеризується дотриманням принципів економічної незалежності та суверенітету, добровільності та еквівалентної вигідності.

Об'єкт міжнародного обміну — це, як правило, найбільш конкурентоспроможна продукція з низькими витратами виробництва та кращими споживчими властивостями. Для її виготовлення використовуються передові техніко-технологічні процеси або враховуються специфічні природні й географічні умови. Вигідність міжнародної спеціалізації та торгівлі, напрямки товарних потоків (експорт-імпорт) визначаються не лише можливостями виробництва певних товарів (пропозицією), але й різницею в потребах споживачів (попитом).

Інтенсивність міжнародних товарних потоків значно відрізняється за країнами та

регіонами. Близько 40 % світового експорту та імпорту припадає на Західну Європу, 20 % — на Північну Америку, приблизно стільки ж — на Азію, решта — на інші країни світу. Зрозуміло, що переважна частина світової торгівлі припадає на промислово розвинені країни. Дуже важливою частиною світової торгівлі є регіональна торгівля. Так, частка ЄС у світовій торгівлі досягає майже 2/5. При цьому внутрішні регіональні потоки становлять близько 1/4 від обсягу міжнародної торгівлі.

Протягом останніх декількох десятиліть змінювалася товарна структура: випереджальними темпами розвивалася торгівля готовими промисловими виробами, а всередині цієї групи — обмін машинами та обладнанням, засобами зв'язку, електронною технікою, комп'ютерами, ще швидше — торгівля комплектуючими вузлами до агрегатів, які постачалися в межах виробничої кооперації, за каналами ТНК. Крім того, відбувалося прискорене зростання міжнародної торгівлі завдяки наданню послуг, частка яких у загальній вартості світового експорту становила близько 1/5. Згідно з експертними оцінками, за останні десятиліття відбулося скорочення у світовому експорті питомої ваги сільськогосподарських товарів, продукції добувної промисловості. І, навпаки, суттєво зросла частка готових виробів.

У структурі експорту України збільшилася частка готової продукції, зокрема таких товарних груп, як жири та олія, кондитерські вироби із цукру, тютюнові вироби, цемент, продукція хімічної промисловості, шкіра та вироби з неї, трикотажні полотна, текстильні вироби, залізничні й трамвайні вагони, шляхове обладнання.

Багатосторонню міжнародну торговельну систему, у центрі якої перебуває СОТ, у широкому розумінні можна визначити як сукупність міжнародних правил, яких мають дотримуватися країни в торговельних відносинах між собою. Ці правила спрямовані на всебічне сприяння відкритій і ліберальній торгівлі. СОТ не лише є форумом для



переговорів, а й відіграє роль арбітра в урегулюванні торговельних суперечок між країнами-членами. За роки існування положення СОТ довели свою ефективність і досягли значного прогресу в лібералізації міжнародної торгівлі. Вступ України до СОТ (3 травня 2008 р. Україна набула повноправного членства в організації) розглядається як системний чинник розвитку національної економіки, лібералізації зовнішньої торгівлі та створення передбачуваного прозорого середовища для залучення іноземних інвестицій.

Міжнародний рух капіталу — це переміщення капіталу в різних його формах (товарній, грошовій) з однієї країни до іншої з метою отримання доходу його власником у формі дивідендів або відсотків. Саме ця форма міжнародних відносин, яка почала активно розвиватися ще в період становлення світового господарства, перетворилася на вирішальну ознаку сучасного етапу розвитку світового господарства. Країна, що стає «донором», має відносний надлишок фінансових ресурсів. Це означає, що за теорією попиту й пропозиції в разі збільшення пропозиції грошей (кредитних або у формі інвестицій) їхня ціна (відсотки або дивіденди) зменшується, що не відповідає інтересам бізнесу. Тому вигідніше вивезти фінансові ресурси з країни.

За джерелами походження капіталовкладення поділяються на державні й приватні. Державні капіталовкладення — це кошти з державного бюджету, які спрямовуються за кордон (або які отримують звідти) відповідно до рішень урядів або міжурядових організацій. Це державні позики, гранти, допомоги, а також кредити (наприклад кредити МВФ, Світового банку).

Приватний капітал — це кошти недержавних джерел, які вивозять за кордон (отримують із-за кордону) приватні фізичні та юридичні особи у формі інвестицій, торговельних або міжбанківських кредитів.

Позичковий капітал — це надання коштів у борг заради отримання прибутку у формі відсотка. **Підприємницький капітал** поділяється на прямі та портфельні інвестиції. *Прямі інвестиції* забезпечують реалізацію довгострокових інтересів за рахунок отримання інвестором права бути власником підприємства або мати вирішальний голос в управлінні ним. Як правило, прямі інвестиції є приватним підприємницьким капіталом.

Портфельні інвестиції, оскільки це вклади коштів в акції, облігації та інші цінні папери довгострокового характеру, не забезпечують контролю за об'єктом вкладення, а дають лише право на дохід.



Вагомий вплив на світову економіку здійснюють прямі інвестиції, які мають тенденцію до стрімкого зростання. На сучасному етапі майже всі країни є як експортерами, так й імпортерами прямих інвестицій, хоча їх розподіл на просторі світового господарства досить нерівномірний. Основними експортерами й імпортерами капіталу є США, Велика Британія, Японія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Канада та інші. Зараз у світі сформувалася триполюсна структура прямих іноземних інвестицій: США, ЄС, Японія. На цю тріаду припадає 4/5 загального обсягу міжнародних інвестицій.

Для країн, що розвиваються, і країн із перехідною економікою найбільшим регіоном розміщення іноземного капіталу є Східна Азія, у тому числі Китай, який домінує в азіатському інвестиційному бумі. Серед нових тенденцій стала помітною активізація іноземних інвесторів у країнах Центрально-Східної Європи, зокрема в Польщі, Чехії, Угорщині тощо.

Щодо України, то обсяг прямих іноземних інвестицій у її економіку є дуже незначним. При цьому за останні роки відбулися зміни в розподілі прямих інвестицій між галузями української економіки, де акценти поступово переміщуються зі сфери обігу до виробничої галузі. Зараз іноземні інвестори проявляють найбільший інтерес до підприємств харчової промисловості, машинобудування та металообробки, транспорту й зв'язку, хімічної та нафтохімічної промисловості, а також внутрішньої торгівлі.

Експорт капіталу сприяє появі таких нових форм міжнародних зв'язків, як довгострокова оренда обладнання (лізинг), субпідрядні контракти на надання інженерно-будівельних робіт, а також технологічних, фінансових та інших послуг (інжиніринг).

Однією із характерних рис життя світової спільноти другої половини XX — початку XXI ст. є масова міграція населення. Сучасний міжнародний ринок робочої сили об'єднує національні ринки робочої сили й проявляється у формі трудової міграції.

Міжнародна міграція трудових ресурсів зумовлюється економічними, політичними, оборонними (захисними), релігійними, національно-етичними та іншими причинами, але серед них сьогодні переважають економічні.

Існують суттєві національні відмінності в рівнях безробіття, оплаті праці, вартості життя тощо. Прискорює міграційні процеси розвиток засобів зв'язку та транспорту. Сучасні міждержавні міграційні потоки мають такі напрямки:

- міграція зі слаборозвинених країн в індустріально розвинені — основний потік мігрантів;
- обмін трудовими ресурсами між розвиненими країнами;
- міграція робочої сили між країнами, що розвиваються;
- міграція з колишніх соціалістичних країн (особливо пострадянських) у промислово розвинені держави, а також близьке зарубіжжя.

Таблиця 1

НАСЛІДКИ МІЖДЕРЖАВНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
• Зниження рівня безробіття в країнах — експортерах трудових ресурсів; • отримання країнами-експортерами додаткових валютних надходжень; • заміщення вакансій у виробництві та сфері послуг у країнах-імпортерах за рахунок іммігрантів; • економія на соціальних витратах із боку роботодавців	• Втрата слаборозвиненими країнами працездатної частини робочої сили та значної частки кваліфікованих кадрів; • формування тенденції до зростання обсягів споживання зароблених за кордоном коштів; • виникнення соціальної напруженості в країнах-імпортерах через масове засилля іноземних громадян; • зниження кваліфікації мігрантів тощо

ЗАУВАЖИМО!

Емігранти з економічно відсталих країн працюють у розвинених державах у тих галузях, де спостерігається дефіцит робочої сили внаслідок зменшення національної пропозиції на ринках непрестижних і низькооплачуваних професій. Наприклад, у Франції іммігранти становлять 1/4 зайнятих у будівництві та 1/3 в автомобілебудуванні, у Бельгії — 1/2 всіх шахтарів.

Міграційні процеси для країни проявляються у двох напрямках: якщо трудові ресурси залишають країну, то щодо своєї батьківщини вони стають емігрантами, а щодо країни, яка їх приймає, — іммігрантами.

Міждержавна міграція робочої сили має як позитивні, так і негативні наслідки (табл. 1).

Міжнародна організація праці (МОП) розробляє міжнародні трудові стандарти щодо визначення рівня зарплати, тривалості робочого дня, страхування, відпусток, охорони праці тощо. За роки існування МОП ухвалила із цих питань понад 300 конвенцій і рекомендацій.

Динамізм руху товарів і послуг, робочої сили, капіталів через національні кордони прискорює розвиток фінансових і валютних відносин.

Валютні відносини — це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств. Вони пов'язані із функціонуванням грошей у міжнародному обігу.

Державно-правова форма організації валютних відносин називається **валютною системою**. Світова валютна система містить сукупність способів, інструментів та установ, за допомогою яких здійснюються грошові розрахунки в межах світового господарства.

Складовими елементами світової валютної системи є:

- форми міжнародних засобів платежу (світові гроші);
- уніфікований режим валютних курсів;
- умови взаємної конвертованості валют;
- валютні ринки; міжнародне регулювання валютних обмежень;
- міжнародні валютно-фінансові організації.

Процес сучасної валютної інтеграції проявляється в появі колективних валют і розвитку їх у напрямку перетворення на світові гроші. Обмін валют відбувається на валютному ринку. Головними суб'єктами валютного ринку виступають великі ТНК та транснаціональні банки (ТНБ).

Світові валютні ринки концентруються у світових фінансових центрах — місцях, де зосереджені банки, спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, у яких здійснюються міжнародні валютні, кредитні, фінансові

операції. Найбільш відомі — це валютні ринки в Лондоні, Нью-Йорку, Парижі, Токіо, Франкфурті-на-Майні, Цюриху. Наприкінці ХХ ст. розвинулися фінансові центри Південно-Східної Азії — у Сингапурі, Гонконгу, а також фінансові центри в Бахрейнї, Панамі, на Багамських та Антильських островах. Тут вони функціонують на офшорних засадах, мають пільгові валютні режими, що приваблює ТНК і ТНБ.

Характерно, що обсяг операцій на валютних ринках значно більший, ніж обсяг торгівлі товарами й послугами. Розвиток економічного співробітництва, валютних і фінансових відносин між окремими державами зумовив появу міжнародних валютно-фінансових і кредитних організацій — інститутів, створених за міждержавними угодами для регулювання міжнародних економічних відносин.

Україна потребує значного фінансового забезпечення економічних реформ. Із цією метою країна співпрацює з міжнародними валютними та кредитно-фінансовими організаціями — МВФ, Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР). Із 1992 р. вона є членом МВФ, до складу якого входять 189 країн світу, та Світового банку. Україна отримує фінансові ресурси з МВФ у межах таких програм, як «Системна трансформаційна позика» (STF), «Механізм розширеного фінансування» (EFF) та «Кредитні підтримки» (Stand-by). Кредити МВФ використовуються в Україні для створення системи управління в умовах ринкової трансформації економіки. Від 1992 р. Україна є членом ЄБРР, за фінансового сприяння якого було реалізовано понад 30 інвестиційних проектів у нафтогазовій, енергетичній, харчовій, транспортній та інших галузях економіки.

Міжнародні науково-технічні відносини сформували світовий ринок технологій, ноу-хау, патентів і ліцензій, інжинірингових та інформаційних послуг. За сучасних умов





різко посилюлося значення науково-технічних компонентів господарського зростання як чинників удосконалення виробництва. Так, обсяг наукової діяльності подвоюється приблизно кожні 10—15 років, а кількість наукових співробітників, за даними ЮНЕСКО, за останні 50 років зростала майже в 4 рази швидше, ніж загальна кількість населення, подвоюючись у розвинених країнах кожні 7—10 років, а подвоєння кількості заявок на наукові відкриття та винаходи відбувається в середньому кожні 2,5—3 роки. На підставі цього посилюються процеси інтелектуалізації виробництва та праці, зростає ефективність використання всіх ресурсів.

Міжнародний технологічний обмін був відомий вже наприкінці XIX ст. Формування світового ринку технологій як системи постійних відносин між державами припадає на другу половину 1950-х — початок 1960-х рр. Провідні позиції в міжнародному технологічному обміні міцно утримують США, частка яких у продажу ліцензій становить майже 2/3 світового обсягу. Далі йдуть Японія, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург і Швеція. Останнім часом значну активність у цій сфері проявляють також Австралія, Нова Зеландія, Бразилія, Мексика, Марокко та інші країни.

Розвиток економіки України як складової світової економіки передбачає насамперед участь у МЕВ на світовому ринку товарів і послуг, у міжнародній міграції капіталу, технологій та інновацій, робочої сили, а також співпрацю з міждержавними регіональними економічними об'єднаннями та міжнародними економічними організаціями з конкретних питань функціонування світового господарства (СОТ, МВФ, Світовим банком, ЄБРР тощо).

Україна є органічною складовою сучасного світового господарства, системи міжнародного поділу праці, що дає їй змогу використовувати

додаткові можливості та ресурси для поглиблення системних ринкових реформ, надання їм цілісного, збалансованого та завершеного характеру. Водночас це сприятиме забезпеченню необхідних темпів економічного зростання, здійсненню структурних зрушень в економіці, створенню сучасної ринкової інфраструктури, підвищенню ефективності експортно-імпортних операцій, а також збільшенню внеску зовнішньоекономічного комплексу в приріст ВВП України.

Рівень економічного розвитку країни щодо інших країн можна проаналізувати за допомогою індексу глобальної конкурентоспроможності. Цей індекс складається з більш ніж 100 змінних, що згруповані у 12 контрольних показників («Інституції», «Інфраструктура», «Макроекономічне середовище», «Охорона здоров'я та початкова освіта», «Вища освіта та професійна підготовка», «Ефективність ринку товарів», «Ефективність ринку праці», «Розвиток фінансового ринку», «Технологічна готовність», «Розмір ринку», «Узгодженість бізнесу із сучасними вимогами» та «Інноваційний потенціал»).

ЗАУВАЖИМО!

За індексом глобальної конкурентоспроможності у 2012—2013 рр. Україна посідала 73-тє місце зі 144 країн світу; у 2013—2014 рр. — 84-тє місце зі 148 країн; у 2014—2015 рр. — 76-тє місце зі 144 країн; у 2017—2018 рр. — 81-ше місце зі 137 країн. Згідно з даними дослідження, Україна за останні роки погіршила свої позиції в чотирьох із 12 основних показників. Найбільше втрачено (мінус 13 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці». Також Україна зазнала втрат за оцінкою інноваційної складової індексу (мінус 9 пунктів), інфраструктурної (мінус 3 пункти) та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку (мінус 2 пункти).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Назвіть наслідки міжнародного руху капіталів для країни-«донора».
2. Як міжнародна валютна система впливає на розвиток національних валютних відносин?
3. Охарактеризуйте сучасний етап розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва.
4. Які заходи ви пропонуєте, щоб збільшити індекс глобальної конкурентоспроможності України за показником «Ефективність ринку праці»?

§ 52. Глобалізація: причини та наслідки

На початку XXI ст. глобалізація стала, мабуть, найголовнішою тенденцією в розвитку світової економіки. При цьому роль глобалізації в житті людства не обмежена тільки зміною структури економіки — її прояви ми випробовуємо на собі і в соціальній, і в культурній сфері, їй присвячені десятки конференцій і симпозіумів, сотні книг, тисячі статей. Про неї говорять і сперечаються вчені, політики, бізнесмени, релігійні діячі, люди мистецтва, журналісти.

Термін «глобалізація» вперше був уведений у науковий обіг у 1983 р. як феномен злиття ринків окремих продуктів у процесі діяльності ТНК.

Під глобалізацією можна розуміти поступове перетворення світового простору на єдину зону, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно поширюються ідеї та пересуваються їх носії. Глобалізація, таким чином, передбачає утворення міжнародного правового й культурно-інформаційного поля, свого роду інфраструктури міжрегіональних, зокрема інформаційних, обмінів. Глобалізація суспільного життя разом з економікою, політикою, міжнародними відносинами, соціальною сферою, культурою, екологією, безпекою вносить значні корективи в подальший розвиток усієї світової спільноти.

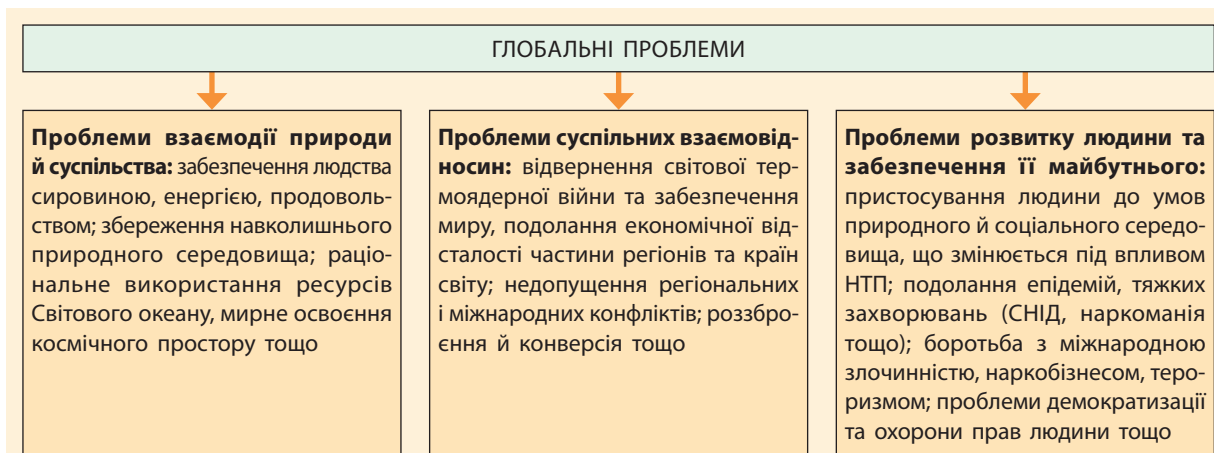
Темпи глобалізації стрімко розвинулися в останні два-три десятиліття, що було спричинено дією низки **глобальних чинників**. Серед них:

- НТП, революція в інформаційних технологіях;
- розвиток міжнародної інфраструктури, нових поколінь транспорту та зв'язку;
- поглиблення міжнародного поділу праці, подальший розвиток інтернаціоналізації виробництва;
- послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків і звичаїв, інтернаціоналізація освіти, культурного простору тощо.

Глобальні проблеми — проблеми, пов'язані з природно-антропогенними явищами, що виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації та мають загальнопланетарний характер як за своїми масштабами й значенням, так і за способами розв'язання (мал. 2).

У сучасних умовах склалися основні форми міжнародного співробітництва в розв'язанні глобальних проблем:

- здійснення спільних проектів і програм із ліквідації зон економічного лиха;
- установлення уніфікованих норм і правил природокористування;
- роззброєння та конверсія;



Мал. 2. Класифікація глобальних проблем





ЗАУВАЖИМО!

Реалії глобалізації, із якими стикається будь-яка національна економіка, змушують її шукати своє «природне» місце в системі міжнародних відносин. Індекс глобалізації вперше був представлений у 2002 р. та оновлений і докладно описаний у 2008 р.

Загальний індекс охоплює економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації. Він визначає глобалізацію як процес створення мережі зв'язків між суб'єктами на міжконтинентальні відстані, через різні потоки, включаючи людей, інформацію та ідеї, капітали і товари. При цьому глобалізацію розуміють як процес, який руйнує національні кордони, об'єднує національні економіки, культури, технології та політичне керівництво й формує складні взаємозалежні

відносини. Індекс глобалізації визначають за трьома складовими:

- 1) економічна глобалізація — характеризується як відстань від виробника до споживача товарів, капіталу і послуг, а також як інформація та взаємосприйняття, що супроводжують ринкові обміни;
- 2) політична глобалізація — характеризується поширенням політики уряду;
- 3) соціальна глобалізація — виражена в поширенні ідей, інформації, знань.

На додаток до трьох показників вимірювання індексу обчислюється також загальний індекс глобалізації та суб-індекси: економічні потоки; економічні обмеження; дані про рух інформації; відомості про особисті контакти; дані про культурну близькість.

- виділення кредитів і допомога країнам, що розвиваються, у розв'язанні проблем бідності, голоду, хвороб, неписьменності;
- загальнопланетарні та регіональні угоди під егідою ООН та інших міжнародних організацій тощо.

Головними проявами глобалізації є: лібералізація торгівлі, фінансових потоків, НТП, трансформація політичної системи, зростання мобільності населення.

Лібералізація ринку руйнує національні бар'єри з метою інтеграції країн у світові ринки. У результаті активної лібералізації торгівлі торговельні бар'єри за останні 50 років зменшилися майже на 80 %. Основний критерій лібералізації (відкритості) світового ринку — це зростання частки експорту у ВВП.

Глобалізація фінансової системи пов'язана з фінансовою лібералізацією в розвинених країнах світу, відмовою від золотовалютного стандарту. Система плаваючих валютних курсів радикально змінила принципи функціонування міжнародної фінансової системи. Почалася ера вільного переміщення капіталу. Нові інформаційні й комунікаційні технології дозволяють оперувати одночасно майже на всіх світових біржах у режимі реального часу — 24 години на добу.

Збільшення прямих інвестицій безпосередньо пов'язане зі зростанням глобалізації виробничої сфери.

НТП глобалізує світову економіку через розвиток транспортних, комунікаційних та інформаційних технологій.

Розвиток транспорту привів до того, що значно прискорилися й стали дешевшими перевезення вантажів і пасажирів, скоротилася

«економічна відстань» між країнами, які ніби наблизилися одна до одної. Найбільших змін зазнали авіаперевізники.

Ключову роль у НТП відіграло стрімке впровадження інформаційних технологій, що дозволяє транспортувати величезні потоки інформації в найкоротший термін за низькою вартістю. Розвивається електронна комерція, яка дозволяє суб'єктам, що перебувають у різних кінцях світу, легко знаходити торговельних партнерів у сфері як оптової, так і роздрібною торгівлі. Завдяки поширенню Інтернету й комунікаційних технологій, наприклад, скандинавські країни майже повністю переорієнтували свої традиційні виробництва й інжиніринг на роботу у сфері інформаційних технологій. На сьогодні у Швеції та Фінляндії розміщено дві найбільші компанії з виробництва мобільних телефонів — «Еріксон» і «Нокія», що дало змогу цим країнам посісти 3-тє та 5-тє місця в рейтингу найбільш глобалізованих країн світу.

Глобалізація трансформує політичну систему в національному та міжнародному масштабах. Це демократизація політичної системи в більшості розвинених держав, що ґрунтується на свободі прав людини, стабільності, зовнішній відкритості й ліберальній формі конкуренції. Розвиток ЗМІ та технологій впливу на масову свідомість спричинили справжню інформаційну революцію. Засобами перебудови свідомості є елементи масової культури — кіно, музика, телебачення. Перебудову менталітету «під глобалізацію» вже важко контролювати, оскільки це явище пустило коріння у свідомість цілих поколінь планети. Це стає основою економічної експансії розвинених країн у нові регіони.



НАЙБІЛЬШ ГЛОБАЛІЗОВАНІ КРАЇНИ СВІТУ

- Сингапур
- Нідерланди
- Швеція
- Швейцарія
- Фінляндія
- Ірландія
- Австрія
- Велика Британія
- Норвегія
- Канада
- Данія
- США
- Італія
- Німеччина
- Португалія
- Франція
- Угорщина
- Іспанія
- Ізраїль
- Малайзія

Мал. 3. Двадцятка найбільш глобалізованих країн світу

Посилення процесів глобалізації так чи інакше вплинуло й на процеси природоко-ристування. Значна диференціація країн як за запасами природних ресурсів, так і за ступенем техногенного та антропогенного впливу на довкілля вимагає зваженого під-ходу до формування глобальної конструкції екологічного регулювання.

Подолання екологічних загроз є складовою економічної політики кожної держави, що потребує ефективного інвестиційного забез-печення реалізації перспективних природо-охоронних проектів (розширення заповідних зон, розбудова індустрії рекреаційного природо-користування, поглиблення комплексності

використання природних ресурсів у госпо-дарському обігу), фіскального стимулювання оновлення природоохоронної інфраструктури, формування конкурентного середовища на ринку природних ресурсів і дозволів на викиди шкідливих речовин. Деякі розвинені країни намагаються розв'язати власні екологічні проблеми за рахунок переміщення небез-печних для навколишнього середовища виробництв і відходів до менш розвинених країн. Таке явище дістало назву **екологічного неоколоніалізму**.

Глобалізація має суперечливий вплив як на окремі держави, так і на світову економіку загалом. З одного боку, вона відкриває нові можливості економічного зростання, а з ін-шого — породжує небачені загрози та ризики (табл. 2).

Таким чином, глобалізація — це реструк-туризація та трансформація світової еконо-міки, що змінює правила гри для всіх учасників, для якої характерним є посилення нерівномірності економічного розвитку, економічна взаємозалежність держав і не-бувале збільшення можливостей економічного, технологічного та інформаційного впливу на розвиток цивілізації (мал. 3).

Україна посідає 42-ге місце у світі за рівнем глобалізації. У рейтингу враховува-лися дані щодо 62 країн світу (це 88 % на-селення земної кулі й понад 91 % світової економіки).

Таблиця 2

НАСЛІДКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
• Прискорення процесу поширення передових технологій, розвитку творчості та нововведень; • удосконалення механізму розподілу ресурсів, підвищення ефективності їх використання за рахунок розвитку глобальної конкуренції; • підвищення якості життя, покращення добробуту родин, розширення можливостей вибору та доступу до нових ідей, знань; • посилення міжнародної координації, зменшення загрози міжнародних конфліктів, локальних війн; • поширення ідей гуманізму, демократії, захисту громадянських прав та основних свобод людини	• Поглиблення нерівності соціально-еконо-мічного розвитку країн у глобальних масштабах; • посилення диспропорцій у світовій економіці, зростання розриву між товарними та фінан-совими ринками, загрози глобальних криз; • зростання конфліктів різного характеру та масштабу, створення глобальної мережі злочинного бізнесу, міжнародного тероризму; • втрата національної ідентичності, поширення єдиних стандартів на національні культури; • загострення глобальних проблем



НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Дві фірми з вироблення синтетичних миючих засобів, які розташовані на протилежних берегах водойми й належать різним країнам (А і Б), скидають до річки шкідливі відходи (в умовних одиницях забруднення — викидах). На теперішній час до води потрапило 10 одиниць викидів, по 5 від кожної фірми. Міжнародний екологічний центр підрахував суспільні витрати на нейтралізацію цих викидів для кожної фірми та суспільні вигоди цієї нейтралізації. Дослідження довели, що здоров'ю не загрожують лише 6 одиниць викидів у воді. Яке рішення має ухвалити кожна країна за умов глобалізації економіки? Наскільки раціональним є рішення про однакові заходи щодо обох фірм: кожна фірма має зменшити викиди до 3 одиниць? Проаналізуйте дані табл. 1. Для прийняття рішення заповніть табл. 2.

Розв'язання. Наукові проекти, спрямовані на оздоровлення довкілля, застосовуються з позицій порівняльного аналізу граничних суспільних вигод і граничних

суспільних витрат. В умовах глобалізації економіки при прийнятті рішень необхідно використовувати порівняльний аналіз за ринковими критеріями, які характеризують ефективне використання ресурсів і мінімізацію витрат.

Під час прийняття рішення необхідно дотримуватися правила: $MR \geq MC$.

За правилами розрахунків граничних витрат і граничного доходу заповнюємо таблицю.

$$MC_2 = TC_2 - TC_1; MR_3 = TR_3 - TR_2.$$

Країна А має очищати 2 одиниці викидів, а країна Б — 4 одиниці.

За однакового підходу щодо обох фірм суспільство зазнає збитків: на першій фірмі очищення 3-ї одиниці є нераціональним, витрати від цього рішення — 10. На другій фірмі неочищеною є 4-та одиниця, яка могла б принести вигоди в 40 одиниць, тобто витрати дорівнюють 40.

Таким чином, загалом витрати суспільства від неправильно прийнятого рішення становлять: $10 + 40 = 50$ одиниць.

Таблиця 1

Одиниці викидів	Країна А. Фірма 1		Країна Б. Фірма 2	
	Сумарні суспільні витрати на нейтралізацію викидів (TC)	Сумарні суспільні вигоди від нейтралізації викидів (TR)	Сумарні суспільні витрати на нейтралізацію викидів (TC)	Сумарні суспільні вигоди від нейтралізації викидів (TR)
0	0	0	0	0
1	160	350	160	350
2	370	650	320	650
3	630	900	480	900
4	940	1100	640	1100
5	1300	1250	800	1250

Таблиця 2

Одиниці викидів	Країна А. Фірма 1			Країна Б. Фірма 2		
	Граничні витрати (MC)	Граничні вигоди (MR)	Порівняльний аналіз $MR > MC$	Граничні витрати (MR)	Граничні вигоди (MC)	Порівняльний аналіз $MR > MC$
1	160	350	+190	160	350	+190
2	210	300	+90	160	300	+140
3	260	250	-10	160	250	+90
4	310	200	-110	160	200	+40
5	360	150	-210	160	150	-10

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Назвіть напрямки прояву глобалізації у XXI ст.
- Проаналізуйте позитивні та негативні наслідки глобалізації для України.
- Визначте, чи правильним є твердження: «ТНК відіграють головну роль у глобалізації сучасного економічного життя». Обґрунтуйте свою відповідь.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- Важливим чинником економічного зростання держав в умовах глобалізації є
 - інтернаціоналізація досягнень НТП
 - розвиток монополій
 - розвиток ТНК
 - розвиток фіскальної системи
- Екологічний неоколоніалізм — це
 - політика держави, спрямована на заборону екологічно небезпечного виробництва
 - спроби розвинених країн розв'язати власні екологічні проблеми за рахунок менш розвинених країн
 - глобальне порушення природної рівноваги та деградація природного середовища
 - контроль за забрудненням до того часу, поки граничні вигоди перевищують граничні витрати
- Класифікуючи країни за ступенем відкритості світовому ринку, Світовий банк бере за основний критерій
 - частку імпорту у ВВП
 - індекс економічної свободи
 - частку експорту у ВВП
 - індекс глобальної конкурентоспроможності
- Важливим чинником розвитку міжнародної торгівлі, що діє всупереч процесу глобалізації, є
 - регіоналізація міжнародної торгівлі
 - зростання відкритості економік провідних країн світу
 - збільшення світового фінансового ринку
 - розвиток багатонаціонального підприємництва
- ТНК являють собою компанії, які діють у різних країнах із метою
 - контролю валютних відносин між певними країнами
 - гарантування колективної безпеки для певних країн
 - забезпечення єдиних правових норм для певних країн
 - контролю значного обсягу світового виробництва певного товару
- Укажіть назву організації, у якій Україна здобула членство в 1992 р.
 - Світова організація торгівлі
 - Європейське економічне співтовариство
 - Міжнародний валютний фонд
 - Міжнародна фінансова корпорація
- Що НЕ належить до основних форм МЕВ?
 - міжнародна торгівля
 - міжнародний рух інвестицій
 - глобалізація фінансової системи
 - міграція робочої сили
- Одним із проявів глобалізації є зняття обмежень на пересування робочої сили. Попит на працю в країні А представлено функцією $D_L = 500 - 20W$, пропозиція праці: $S_L = 10W + 200$. У країні Б, відповідно, $D_L = 650 - 15W$, $S_L = 250 + 10W$, де W — заробітна плата в євро за годину. Визначте потенційний рух робочої сили.
 - із країни А до країни Б
 - із країни Б до країни А
 - умови на ринку праці в обох країнах аналогічні, тому міграція є економічно невідповідною
 - міграція не залежить від попиту та пропозиції на ринках праці
- До елементів світової валютної системи НЕ належить(-ать)
 - платіжний баланс
 - світові гроші
 - режим валютних курсів
 - умови взаємної конвертованості валют
- Укажіть назву форми організації міжнародних валютних відносин, закріпленої міждержавними угодами.
 - валютний паритет
 - валютна система
 - валютний ринок
 - платіжний баланс
- Установіть відповідність між визначеннями економічних понять та їхніми назвами.

1 Система відносин між суб'єктами світового господарства щодо пропозиції та попиту товарів і послуг	А Світові фінансові центри
2 Міждержавне об'єднання, на території країн-учасників якого певні види господарської діяльності ведуться на пільгових умовах	Б Світовий ринок
3 Сукупність способів, інструментів та установ, за допомогою яких здійснюються грошові розрахунки в межах світового господарства	В Світове господарство
4 Місця зосередження спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, у яких здійснюються міжнародні валютні, кредитні, фінансові операції	Г Світова валютна система
	Д Економічна інтеграція





12. Установіть відповідність між назвами сучасних регіональних економічних і політичних об'єднань та їхніми аббревіатурами.

- | | |
|--|---------|
| 1 Європейське економічне співтовариство | А НАФТА |
| 2 Організація країн — експортерів нафти | Б СОТ |
| 3 Північноамериканська угода про вільну торгівлю | В МОП |
| 4 Міжнародна організація праці | Г ЄЕС |
| | Д ОПЕК |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

1. Яку роль у розв'язанні глобальних проблем відіграють міжнародні організації?
2. Охарактеризуйте етапи розвитку науково-технічного співробітництва та глобалізації інформаційних мереж.
3. Продемонструйте за допомогою графічної моделі попиту й пропозиції зміни на ринках грошей, які спричинить міжнародний рух капіталу для країни-імпортера та країни-експортера.
4. Які напрямки міграційних потоків характерні для сучасного етапу розвитку міжнародних відносин?
5. Чи згодні ви з аргументацією антиглобалістів: «Беручи участь у процесі глобалізації економіки, країна має відкритий тип економічної системи і тим самим послаблює свій суверенітет»?
6. Визначте, чи правильними є твердження.
 - 1) Позитивними результатами глобалізації для ринку праці України можна вважати збільшення валютних надходжень в Україну від співвітчизників, що працюють за кордоном, та освоєння за кордоном нових технологій, передових методів організації праці, що сприяє заведенню їх в Україну.
 - 2) Глобалізація фінансової системи пов'язана з відмовою від золотовалютного стандарту, оскільки система плаваючих валютних курсів посилює вільне переміщення капіталу.
 - 3) Саме ТНК істотно поширюють принципи досконалої конкуренції, а їхні дії підпадають під національні законодавства щодо обмеження монополії.

7. Використовуючи статистичні дані (частка експорту у ВВП), розмістіть країни за рейтингом розвитку лібералізації ринку. Назвіть країну з найвищим та найнижчим рівнем лібералізації ринку в Європі.

ЧАСТКА ЕКСПОРТУ
КРАЇН У ВВП у 2018 р.

Країна	Частка експорту у ВВП, %
Австрія	54,5
Бельгія	87,8
Іспанія	34,3
Італія	31,8
Литва	82,2
Нідерланди	83,0
Німеччина	47,0
Норвегія	38,1
Португалія	43,5
Словаччина	97,3
Україна	47,9
Франція	31,3
Хорватія	51,2
Чехія	78,8
Швейцарія	65,5

ТЕМА 12. СВІТОВА ТОРГІВЛЯ ТА МІЖНАРОДНА ВАЛЮТНА СИСТЕМА



§53. Міжнародна спеціалізація за принципами абсолютних і порівняльних переваг

Міжнародний поділ праці являє собою спеціалізацію окремих країн на виробництві товарів і послуг, якими ці країни обмінюються між собою. До промислового перевороту (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) міжнародний поділ праці базувався на розбіжностях у наділенні країн природними ресурсами — кліматом, ґрунтами, надрами, водними й лісовими ресурсами тощо, однак потім до них додалися інші фактори виробництва — капітал, праця, підприємницькі здібності. Саме цей факт сьогодні багато в чому визначає, на виробництві яких товарів і послуг для світового ринку спеціалізується країна.

Отже, міжнародний поділ праці полягає в спеціалізації окремих країн на виробництві певних видів готової продукції, її частин, а також послуг і в подальшому товарному обміні ними на світових ринках. «Обличчя» країни в міжнародному поділі праці визначають галузі міжнародної спеціалізації, продукція яких значною мірою зорієнтована на експорт (вивезення до інших країн) (мал. 1).

Основи міжнародної торгівлі були закладені економістами А. Смітом і Д. Рікардо. У книзі «Дослідження про природу й причини багатства народів» А. Сміт сформулював *теорію абсолютних переваг*. Аналізуючи проблеми міжнародної торгівлі, Д. Рікардо в праці «Основи політичної економіки й обкладання податками» довів, що принцип абсолютних переваг є окремим випадком загального правила, й обґрунтував теорію порівняльних переваг.

Абсолютні переваги — можливість країни виробляти завдяки своїм природним особливостям або виробничому потенціалу який-небудь товар у більших обсягах на одиницю витрат (або з меншими витратами на одиницю продукції) порівняно з іншими країнами, що виробляють такий самий товар. Абсолютні переваги можуть бути природними або набутими.

Природні переваги — здатність країни виробляти товар більш ефективно завдяки кліматичним умовам або особливим природним ресурсам.

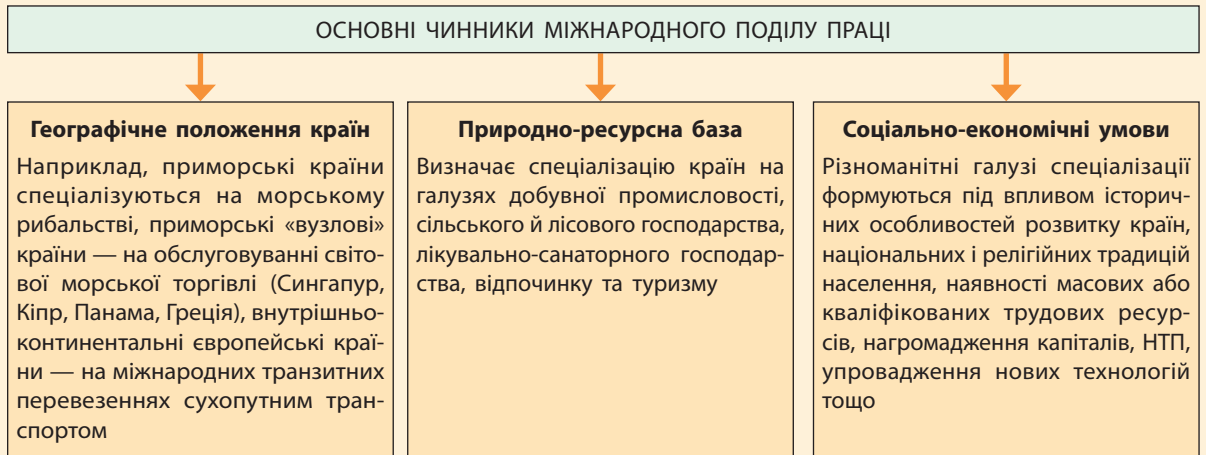
Набуті переваги — здатність країни виробляти товар більш ефективно завдяки розвитку технологій, удосконаленню організації

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **розуміти** сутність теорій абсолютних і порівняльних переваг;
- **розрізняти** засоби протекціоністської та ліберальної зовнішньоторговельної політики;
- **пояснювати**, із яких елементів складається міжнародна валютна система;
- **аналізувати** дані про структуру українського експорту та імпорту;
- **визначати** вигоди країн від міжнародної торгівлі за принципом порівняльних переваг;
- **розраховувати** сальдо торговельного балансу за вихідними даними;
- **характеризувати** негативні та позитивні наслідки політики протекціонізму; переваги членства в СОТ та ЄС; етапи розвитку міжнародної валютної системи;
- **наводити приклади** впливу різних чинників на курс валюти.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які імпортні товари ви використовуєте для задоволення своїх потреб?
2. Який курс гривні в доларах зафіксовано на сьогодні? Що це означає?
3. У збільшенні обсягів імпорту чи експорту зацікавлені жителі країни? Чому?



Мал. 1. Основні чинники міжнародного поділу праці

виробництва й підвищенню кваліфікації працівників. Наприклад, дві країни (Україна й Польща) виробляють два товари (соняшникову та кукурудзяну олію). Україна на одиницю витрат може виробити 30 л соняшникової олії чи 60 л кукурудзяної або будь-яку їхню комбінацію в зазначених межах, а Польща, за аналогічних витрат, — 25 л соняшникової чи 75 л кукурудзяної олії або будь-яку їхню комбінацію в зазначених межах.

Таким чином, Україна має абсолютні переваги у виробництві соняшникової олії (тобто на одиницю витрат в Україні можна виробити більше, ніж у Польщі, — $30 > 25$), а Польща має абсолютні переваги у виробництві кукурудзяної олії.

За умов відсутності зовнішньої торгівлі кожна країна може споживати тільки ті товари й тільки ту їх кількість, яку вона виробляє, а відносні ціни цих товарів на внутрішньому ринку визначаються відносними витратами їх виробництва.

У наведеному прикладі в Україні ці ціни становитимуть 1 л соняшникової олії = 2 л кукурудзяної, у Польщі 1 л соняшникової олії = 3 л кукурудзяної, тобто в Польщі 1 л соняшникової олії коштує в 1,5 разу дорожче, ніж в Україні.

Звідси випливає, що Україні вигідно спеціалізуватися на виробництві соняшникової олії, а Польщі — на виробництві кукурудзяної олії. Відповідно до напрямків спеціалізації, Україна експортуватиме соняшникову олію, а імпортуватиме кукурудзяну; Польща — експортуватиме кукурудзяну, а імпортуватиме соняшникову олію. Щоб торгівля була

взаємовигідною, ціна будь-якого товару на зовнішньому ринку має бути вищою, ніж внутрішня ціна товару в країні-експортері, і нижча, ніж у країні-імпортері.

Для наведеного прикладу світова ціна на соняшникову олію має встановлюватися в межах: 2 л кукурудзяної олії < 1 л соняшникової олії < 3 л кукурудзяної олії.

Якщо ціна на світовому ринку встановиться на такому рівні: 1 л соняшникової олії = 2,5 л кукурудзяної олії, то вигода країн від зовнішньої торгівлі полягатиме в прирості споживання, що може бути обумовлено двома причинами: зміною структури споживання та спеціалізацією виробництва.

Однак чи вигідно країнам торгувати, якщо одна з них має абсолютні переваги у виробництві обох товарів? На це запитання дає відповідь *теорія порівняльних переваг*. За теорією порівняльних переваг (Д. Рікардо) країна має відносні переваги у виробництві певного продукту, якщо вона виробляє цей продукт із більш низькою альтернативною вартістю порівняно з потенційними торговельними партнерами.

Наприклад, Україна на одиницю витрат може виробити 50 т пшениці або 25 т цукру, але Польща за аналогічних витрат виробляє 70 т пшениці або 75 т цукру. Тобто Польща має абсолютні переваги і за цукром, і за пшеницею.

Хоча в Україні виробництво обох товарів виходить абсолютно дорожче, ніж у Польщі, проте пшениця виявляється відносно де-

шевшою: 1 т пшениці = 0,5 т цукру $\left(\frac{25}{50} \right)$,



а порівняно з Польщею: 1 т пшениці = 1,1 т цукру $\left(\frac{75}{70}\right)$. Отже, Україна має по-

рівняльні переваги у виробництві пшениці й може експортувати її в обмін на цукор. У свою чергу, Польщі вигідно експортувати цукор та імпортувати пшеницю. Альтернативна вартість 1 т цукру в Україні дорівнює 2 т пшениці, а в Польщі — 0,9 т.

Виграш, отриманий у результаті зовнішньої торгівлі, залежить від рівня світових цін. Світова ціна формуватиметься в діапазоні: більша за внутрішню ціну країни-експортера та менша за внутрішню ціну країни-імпортера.

Припустімо, світова ціна складе: 0,5 т цукру $< P$ 1 т пшениці $< 1,1$ т цукру; 0,9 т пшениці $< P$ 1 т цукру < 2 т пшениці.

Якщо країна спеціалізується на виробництві того продукту, із якого вона має порівняльні переваги та в обмін на який купує на зовнішньому ринку інший продукт, це дозволяє їй розширити обсяги споживання обох продуктів. (Пам'ятаємо, що країна експортує товар за світовими цінами, які більші за внутрішні, а імпортує — за світовими цінами, які менші за внутрішні.)

Крім того, збільшиться й сукупний обсяг випуску в масштабах усієї світової економіки. Він буде найбільшим тоді, коли кожний товар вироблятиметься тією країною, де нижчі альтернативні витрати.

Теорії абсолютних і порівняльних переваг являють собою абстрактну модель, оскільки враховується виробництво тільки двох товарів; торгівля здійснюється тільки між двома країнами; не враховуються валютні курси; розглядаються витрати однакових ресурсів, тобто не береться до уваги ефект субституції

ресурсів; аналізується вільна торгівля без елементів протекціонізму. Ці теорії знайшли свій подальший розвиток у теорії співвідношення факторів виробництва (теорема Гекшера—Оліна).

Кожна країна прагне експортувати ті товари, для виробництва яких вона володіє відносно надлишковими факторами виробництва (капітальні ресурси, робоча сила, земля тощо), та імпортувати ті товари, для виробництва яких відчуває їх відносний дефіцит. Згідно із цим принципом міжнародна торгівля приводить до вирівнювання цін факторів виробництва (заробітна плата, відсоток, рента) у країнах, що беруть у ній участь. Якщо Україна має висококваліфіковані трудові ресурси й почне збільшувати експорт, наприклад авіабудівної галузі, то попит на ринку праці на спеціалістів у цій галузі зросте й заробітна плата підвищиться. Інші країни Європи почнуть імпортувати літаки, скоротивши своє виробництво, що призведе до зменшення попиту на ринку праці відповідних спеціалістів у європейських країнах, а отже, до зменшення заробітної плати. Спостерігається тенденція до вирівнювання (збільшення—зменшення) заробітної плати в певній галузі двох країн.

Вивчаючи напрями розвитку зовнішньої торгівлі, слід урахувувати такі обставини:

- економічні ресурси (природні, трудові тощо) розподілені між країнами нерівномірно;
- ефективне виробництво різних товарів потребує різних технологій або комбінацій ресурсів;
- економічна ефективність, із якою країни здатні виробляти товари, із часом змінюється. Тому переваги — як абсолютні, так і порівняльні, що мають країни, — не є постійними.



НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Розвиток економіки умовних країн Альфа та Бета характеризується такими даними:

Країна	Витрати на виробництво 1 т, год	
	Пшениці	Бавовни
Альфа	16	10
Бета	8	20

Визначте: 1) абсолютні переваги; 2) порівняльні переваги; 3) напрямок спеціалізації в умовах міжнародної торгівлі; 4) вигоди від обміну 75 т пшениці на 60 т бавовни.

Розв'язання.

1) Альфа має абсолютні переваги у виробництві бавовни, оскільки витрати часу на виробництво 1 т бавовни менші, ніж у країні Бета, а Бета — у виробництві пшениці.

2) Якщо в завданнях зустрічаються дані про витрати ресурсів або часу на виробництво одиниці товару, то альтернативну вартість одиниці товару А можна обчислити, розділивши кількість ресурсів (часу), необ-

хідних для виробництва товару А, на кількість ресурсів (часу), які витрачаються на виробництво товару Б.

Альтернативна вартість виробництва 1 т бавовни нижча в країні Альфа (Альфа: $10:16=0,625$. Бета: $20:8=2,5$).

Альтернативна вартість виробництва 1 т пшениці нижча в країні Бета (Альфа: $16:10=1,6$. Бета: $8:20=0,4$).

3) Країна спеціалізуватиметься на випуску товару або наданні послуги (а отже, й експортуватиме їх), які виробляються з відносно нижчими альтернативними витратами, й імпортуватиме ті товари й послуги, альтернативна вартість яких відносно вища.

Отже, Альфа спеціалізуватиметься на виробництві бавовни, а Бета — пшениці. Альфа експортує бавовну та імпортує пшеницю, а Бета експортує пшеницю та імпортує бавовну.

4) Вигоди країни Альфа: $16 \cdot 75 - 10 \cdot 60 = 600$ год; вигоди країни Бета: $20 \cdot 60 - 8 \cdot 75 = 600$ год.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Назвіть абстрактні припущення теорій абсолютних і порівняльних переваг.
2. Як визначаються експортно-імпортні потоки країни за принципом порівняльних переваг?
3. Один працівник за годину може виготовити в країні А чотири стільці або два столи, у країні Б — три стільці або один стіл. Визначте: 1) якими

будуть відносні ціни в країнах за відсутності торгівлі між ними; 2) експортні товари для кожної країни за умов установлення торговельних відносин; 3) у яких межах коливатимуться світові ціни після встановлення торговельних відносин між країнами.

§ 54. Сучасний стан світової торгівлі. Торговельний баланс країни

Відповідно до різноманіття напрямів спеціалізації у світовому господарстві, міжнародна торгівля також існує в різних формах і має багато специфічних характеристик.

Форми міжнародної торгівлі поділяють на види за такими критеріями:

- *За критерієм об'єкта:* торгівля сировиною; торгівля паливом; торгівля продовольством; торгівля напівфабрикатами; торгівля готовими виробами (виробничого призначення, невиробничого призначення); торгівля послугами (виробничими, транспортними, експедиторськими, консультаційними, посередницькими, туристичними, маркетинговими, обліковими тощо).
- *За критерієм регулювання міжнародної торгівлі:* звичайна — здійснення регулювання в повному обсязі відповідно до національного законодавства; дискримінаційна — уведення державою обмежень на експортно-імпорتنі операції; преференційна торгівля — торгівля, під час якої застосовуються пільги (податкові, митні).
- *За методами здійснення міжнародної торгівлі:* торгівля пряма (не використовуються послуги посередників); торгівля через посередників.

Організаційні форми міжнародної торгівлі теж різноманітні. Передусім це **міжнародні товарні біржі** — торговельні установи, де здійснюється продаж одного товару великими партіями.

Багато торговельних операцій здійснюється і на **міжнародних аукціонах** — міжнародні установи, де відбувається продаж коштовностей, предметів розкоші тощо.

Ще однією формою є **міжнародні торги: відкриті** — такі, у яких мають право брати участь усі фізичні та юридичні особи; **закриті** — такі, у яких беруть участь найбільш авторитетні фірми за спеціальними запрошеннями.

Міжнародну або зовнішню торгівлю характеризують три важливі показники: загальний обсяг (товарообіг), товарна та географічна структура.

Загальний обсяг міжнародної торгівлі (товарообіг) поділяється на два види: *вартісний* і *фізичний обсяги*. Вартісний обсяг обчислюється за визначений період часу в поточних цінах відповідного року з використанням поточних валютних курсів. Розрізняють номінальний і реальний вартісні обсяги. *Номінальний вартісний обсяг* зазвичай виражається в доларах США в поточних цінах і тому залежить від динаміки обмінного курсу долара до інших валют. *Реальний вартісний обсяг* являє собою номінальний обсяг, конвертований у постійні ціни за допомогою дефлятора. *Фізичний обсяг* обчислюється в постійних цінах і дозволяє робити необхідні порівняння та визначати реальну динаміку міжнародної торгівлі. Ці показники всі країни розраховують у національній валюті й переводять у долари США з метою міжнародного порівняння.

Товарна структура являє собою співвідношення товарних груп у світовому експорті (існують понад 20 млн видів виробничих виробів споживчого призначення, величезна кількість проміжних виробів і понад 600 видів послуг).

Географічна структура являє собою розподіл торговельних потоків між окремими країнами та їхніми групами, які виділяються або за територіальною, або за організаційною ознакою. *Територіальна географічна структура* — це дані про міжнародну торгівлю країн, що належать до однієї частини світу або до однієї групи. *Організаційна географічна структура* — це дані про міжнародну торгівлю між країнами, що належать до окремих інтеграційних та інших торговельно-політичних об'єднань або виділені у визначену групу за певними критеріями (наприклад країни ОПЕК).





Зараз міжнародна торгівля — це широкий «проспект» із двостороннім рухом зустрічних потоків: експорту та імпорту. *Експорт* — вивезення (продаж) товарів, послуг, а також капіталів за кордон для реалізації на зовнішніх ринках. *Імпорт* — придбання (купівля) в іноземного контрагента товару, платних послуг, кредитів, інвестицій і ввезення їх із-за кордону. Загальна сума експорту та імпорту товарів (послуг) складає **зовнішньоторговельний обіг**.

Ми вже розглядали торговельний баланс як частину платіжного балансу країни. **Торговельний баланс** відображає співвідношення вартості експорту та імпорту країни за певний проміжок часу, як правило, за рік. В активній частині цього балансу відображено експорт товарів і послуг вітчизняного виробництва, а також увезених із-за кордону й перероблених. У пасивній частині — імпорт товарів і послуг іноземного виробництва для внутрішніх потреб або переробки з метою їх подальшого вивезення. Різниця між вартісними обсягами експорту та імпорту складає *торговельне сальдо*. Воно буває *додатним* і *від'ємним*. Так, коли вартість вивезених товарів перевищує вартість увезених, сальдо буде додатним (або активним), за зворотного співвідношення — від'ємним (пасивним). Вільне сальдо негативно позначається на економічному стані країни та її зовнішньоекономічних позиціях. Для його покриття країна має виплатити країнам-контрагентам відповідні грошові кошти (золотом або конвертованою валютою) чи отримати кредит від країн-постачальників або інших банківських установ.

Слід зазначити, що внутрішня структура торговельного балансу динамічна й мінлива. На її стан впливає багато зовнішніх і внутрішніх чинників: циклічність економічного розвитку, динаміка світових цін (особливо на сировину), зміна курсів валют, зростання або зниження внутрішнього попиту на споживчі та інвестиційні товари, зовнішньоекономічна політика держави, спрямована на зростання або стримування експорту та імпорту.

Від'ємний торговельний баланс вважається небажаним і зазвичай оцінюється як ознака слабкості зовнішньоекономічних позицій

країн, що розвиваються, які відчувають нестачу валютних надходжень. Можна визначити такі **особливості сучасного розвитку світової торгівлі**:

- Зростання експортної квоти, що свідчить про поширене залучення країн у світову економіку, тому що експортна квота показує, яка частка всієї виробленої продукції реалізується на світовому ринку. У деяких країнах цей показник перевищує середній світовий (17%) — наприклад у Німеччині, Франції, Великій Британії. Це характеризує посилення інтернаціоналізації господарського життя.
- За статистикою МВФ, до групи найбільших експортерів (понад 100 млрд дол. на рік) належать США, Німеччина, Японія, Франція, Велика Британія, Італія, Канада, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Китай, Південна Корея, Сингапур, Тайвань, Іспанія.
- Основною тенденцією сучасного етапу розвитку міжнародної торгівлі є збільшення питомої ваги продукції обробної промисловості (3/4 світового експорту) і скорочення частки сировинних товарів. Майже 40% вартості світового експорту припадає на технічно складну, диференційовану продукцію — автомобілі та транспортне устаткування.
- Незначною мірою, але стійко скорочується частка продовольчих товарів у світовому експорті, що пов'язано з відносно повільним зростанням сільськогосподарського виробництва порівняно з промисловим і падінням частки аграрного сектору у ВВП у всіх групах країн.
- Найбільш наукоємна й високотехнологічна продукція обертається між промислово розвиненими країнами, але на сучасному етапі країни, що розвиваються, становлять серйозну конкуренцію.

Стратегічними напрямками розвитку українського експорту є:

- підвищення технологічного рівня продукції, що постачається на зарубіжні ринки (авіаційна, ракетно-космічна, електронна, технічна, засоби зв'язку);
- поглиблення переробки сільськогосподарської сировини та покращення якості продовольчої продукції. Попит на сільськогосподарську продукцію у світі зростатиме,



що дозволяє очікувати на збільшення її експорту;

- за сумарними запасами деяких природних ресурсів (мінеральних, ґрунтових, рекреаційних тощо) Україна посідає одне з провідних місць у Європі.

Крім того, в Україні зберігається та може нарощуватися експортний потенціал високотехнологічної та наукоємної продукції. Лише сім країн світу (у тому числі Україна) мають повний цикл проектування та виробництва літаків. Галузь не лише зберегла свої потужності та кадровий потенціал, але й створила принципово нові моделі літаків (Ан-70, Ан-140, Ан-38, Ан-148). Ракетно-космічна галузь також має світове визнання. Україна входить до п'ятірки країн, які володіють передовими аерокосмічними технологіями. Потужними є позиції України у верстатостроюванні, суднобудуванні, біо- та інформаційних технологіях, технологіях із розробки нових матеріалів, радіоелектроніці, фізиці низьких

температур, ядерній фізиці, електрозварюванні, технологіях у галузі інформатики, зв'язку, які здатні забезпечити розвиток високотехнологічного виробництва на рівні найвищих світових стандартів. 82 % усього експорту агропродовольчих продуктів з України припадає на десять продуктів (мал. 2).

Головним ринком збуту української сільськогосподарської продукції залишається ринок Азії, де основними країнами-партнерами є Індія, Туреччина й Китай. На другому місці — країни ЄС із часткою 32 %, де головними партнерами є Нідерланди, Іспанія та Італія. Третє місце належить країнам Африки, на які припадає 14 %. Основними партнерами серед країн Африки є Єгипет, Туніс і Марокко.

Останніми роками Україна нарощує імпорт із Польщі, яка займає першу сходинку у структурі агропродовольчого імпорту України. На другій позиції перебуває Німеччина, а третє місце посідає Туреччина.



Мал. 2. Основні продукти агропродовольчого експорту України (2018 р.)

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте організаційні форми міжнародної торгівлі.
2. Які висновки можна зробити щодо розвитку міжнародних відносин країни за аналізом торговельного балансу?
3. Назвіть особливості сучасного етапу розвитку світової торгівлі.
4. Назвіть форми світової торгівлі. Яким є рівень їхнього розвитку в Україні?

§55. Урядова політика лібералізації торгівлі та протекціонізму

Існують два основні напрями зовнішньоторговельної політики — політика вільної торгівлі (лібералізація або фритредерство) і протекціонізм.

Політика вільної торгівлі (фритредерство) означає, що держава утримується від безпосереднього впливу на зовнішню торгівлю, залишаючи за ринком роль основного регулятора. Однак це не означає, що держава взагалі усувається від впливу на цей напрям господарської діяльності. Вона укладає договори з іншими країнами, щоб надати максимальну свободу ринковим суб'єктам. Проведення політики вільної торгівлі дозволяє отримати найбільшу вигоду від міжнародного економічного обміну переважно більш економічно розвиненим країнам, хоча в чистому вигляді її ніколи й ніде не застосовували.

Протекціонізм — політика, спрямована на захист вітчизняної економіки від іноземної конкуренції. Необмежена конкуренція з боку більш сильних держав у менш розвинених країнах може призвести до економічного застою та формування неефективної для цієї країни економічної структури.

Для різних стадій історичного розвитку суспільства характерні різні системи зовнішньоторговельної політики.

У період первісного накопичення капіталу типовою системою зовнішньоторговельної політики був протекціонізм. Високими митами на промислові товари вітчизняна промисловість відгороджувалася від іноземної конкуренції. У цей період протекціонізм відігравав прогресивну роль, сприяючи швидкому зростанню промисловості та розвитку економіки загалом. Протекціонізм сприяє розвитку в країні певних галузей виробництва. В аграрних країнах він часто є необхідною умовою індустріалізації. За протекціонізму скорочується безробіття. Однак занадто тривале застосування цієї політики призводить до економічного застою, оскільки з усуненням іноземної

конкуренції послаблюється зацікавленість вітчизняних підприємців у підвищенні технічного рівня та ефективності виробництва.

У сучасній політиці регулювання зовнішньоторговельного обміну виникає об'єктивна потреба в поширенні лібералізації торгівлі.

Держави, що проводять протекціоністську політику, використовують інструменти зовнішньоторговельної політики, вибір яких залежить від її конкретних цілей. Можна виділити кілька форм протекціонізму: *селективний* — спрямований проти окремих країн або товарів; *галузевий* — захищає певні галузі, насамперед сільське господарство; *колективний* — проводиться об'єднаннями країн щодо країн, які до них не входять; *прихований* — здійснюється методами внутрішньої економічної політики.

Класичним та основним інструментом зовнішньоторговельної політики є митні тарифи. **Митний тариф** — це систематизований перелік ставок мита, а мито — це податок на імпорту або експорт товарів у момент перетину ними митного кордону держави. Використання країною певного типу мита наочно демонструє рівень протекціонізму, тому детально розглянемо класифікацію мита.

- За напрямком руху товару мита бувають: *імпортні* — зустрічаються найчастіше, застосовуються для захисту національного виробництва, рівня внутрішніх цін, а також для фіскальних і політичних цілей; *експортні* — перешкоджають проникненню вітчизняних товарів на закордонні ринки, застосовуються значно рідше, зазвичай, коли спостерігається нестача тієї чи іншої продукції всередині країни, а також у фіскальних цілях; *транзитні* — застосовуються дуже рідко.
- За способом встановлення мита бувають: *адвалорні* — найбільш поширені, встановлюються у відсотках від ціни товару. Середній рівень ставок адвалорних мит відносно невисокий (близько 6%); *специфічні* — встановлюються в абсолютному



вираженні від одиниці виміру; *комбіновані (мішані)* — установлюються двома способами, зазначеними вище.

- За економічним характером виділяються фіскальні та протекціоністські мита. *Фіскальні мита* забезпечують максимально можливий приплив доходів до державної скарбниці. Прикладом можуть бути імпорتنі мита на товари, що в цій країні не виробляються (тропічні фрукти в Європі). Вони не можуть зростати безмежно, тому що дохід держави в цьому разі визначається як добуток тарифної ставки на обсяг торгівлі певним товаром, а обсяг залежить від еластичності попиту на нього. Тому завжди доводиться шукати оптимальну ставку мита. *Протекціоністські мита* встановлюються для захисту національної промисловості від більш конкурентоспроможної іноземної продукції. Вони зазвичай застосовуються на етапі індустріалізації або розвитку окремих галузей.

Розглянемо *нетарифні методи* протекціонізму. Нетарифні бар'єри поділяються на три групи:

1. Заходи, спрямовані на пряме обмеження імпорту з метою захисту певних галузей національного виробництва: квоти (контингенти), ліцензії, компенсаційні збори, імпорتنі депозити, експортні субсидії.

Під *квотами (контингентами)* розуміють обмеження у вартісному або фізичному вираженні, що запроваджуються на імпорт або експорт товару у визначений період. У разі встановлення квоти, яка дорівнює нулю, наявне **ембарго**, тобто заборона на імпорт або експорт.

Під *експортними субсидіями* розуміють допомогу, переважно в грошовій формі, надану державою підприємствам для стимулювання експорту та підвищення конкурентоспроможності їхньої продукції на закордонних ринках шляхом надання їм можливості знижувати експортні ціни без скорочення прибутку.

2. Заходи адміністративного характеру, що безпосередньо не спрямовані на обмеження зовнішньої торгівлі, але приводять до аналогічного результату: митні формальності, технічні та санітарні стандарти й норми, вимоги до упаковки та маркування тощо.

Технічні бар'єри, тобто контроль за відповідністю імпортованих товарів національним стандартам, у тому числі якості та безпеки. Охорона здоров'я та навколишнього середовища не є бар'єром у міжнародній торгівлі, але опосередковано може на неї впливати, коли до імпортованих товарів застосовуються особливі

технічні вимоги, що спричиняє додаткові витрати, пов'язані зі зміною технології та отриманням відповідного сертифіката якості.

3. Паратарифні заходи, до яких належать інші, крім мит, платежі, стягнені під час увезення іноземних товарів: різні митні збори, внутрішні податки, спеціальні цільові збори. До *додаткових платежів* належать різні адміністративні, гербові, статистичні, прикордонні збори, що так само, як і мита, сприяють обмеженню імпорту. Застосовуються *фінансові заходи*, що передбачають особливі правила здійснення валютних операцій для регулювання зовнішньої торгівлі. Держава може встановлювати **валютні обмеження**, тобто визначати спосіб використання валюти (примусовий продаж валюти державі тощо), а також зобов'язувати отримувати дозвіл на оплату у валюті.

Вільній торгівлі суперечать демпінгові заходи. **Демпінгом** вважається ситуація, коли експортна ціна товару нижча за середню ціну на аналогічний товар, призначений для внутрішнього споживання в країні, що експортує, або в країні його походження.

Із політикою лібералізації пов'язане створення в 1947 р. міжнародного інституту — **Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ)**. У 1995 р. утворилася нова багатостороння система міжнародної торгівлі, і ГАТТ було замінено Світовою організацією торгівлі (СОТ). Її членами-засновниками стала 81 країна. СОТ, крім принципів ГАТТ, включає в себе Угоду про торгівлю послугами (ГАТС) й Угоду за торговельними аспектами інтелектуальної власності (ТРИПС), регулює міжнародний обмін послугами й інтелектуальною власністю та контролює захист інвестицій. Як ви пам'ятаєте, у 2008 р. до складу цієї організації увійшла й Україна.

СОТ у широкому розумінні можна визначити як сукупність міжнародних правил, яких мають дотримуватися країни в торговельних відносинах між собою. Ці правила спрямовані на всебічне сприяння відкритій і ліберальній торгівлі. СОТ не лише є форумом для переговорів, але й виконує функцію арбітра в урегулюванні торговельних суперечок між країнами-членами. За понад 70 років

існування система ГАТТ/СОТ довела свою ефективність і досягла значного прогресу в лібералізації міжнародної торгівлі.

Регулювання міжнародної торгівлі в межах СОТ здійснюється на базі основних правил і принципів, серед яких одним із найважливіших є *принцип недискримінації*. Він означає, що всі контрактні сторони — члени СОТ зобов'язані надавати одна одній однаково сприятливі умови. Принцип недискримінації поділяється на субпринцип режиму найбільшого сприяння та субпринцип національного режиму.

Режим *найбільшого сприяння* передбачає надання рівних переваг усім країнам у разі надання певної переваги одній країні. Таким чином створюється мультиплікаційний ефект, що й сприяє подальшій лібералізації торгівлі.

Національний режим забороняє дискримінацію іноземних товарів і послуг. Наприклад, якщо держава надає субсидії вітчизняному суб'єкту послуг, тоді право на субсидії має також отримати іноземний суб'єкт.

Принцип взаємності передбачає, що країна, яка вступає до СОТ, отримує певні переваги, але й бере на себе певні зобов'язання. У зв'язку із цим важливо також зазначити, що жодна країна «де-факто» не може відступити від попередньо взятих на себе зобов'язань.

У країнах — членах ЄС скасовуються національні кордони на шляхах переміщення громадян (у тому числі й робочої сили), капіталів, товарів, послуг. Із цією метою уніфікуються громадянський паспорт, система комунікації та транспорту, валюта, податки, система стандартів і митна система.

Для вступу до ЄС країна-кандидат має відповідати Копенгагенським критеріям, прийнятим у червні 1993 р. Критерії вимагають, щоб у державі дотримувалися демократичних принципів, принципів свободи й поваги прав людини та принципу правової держави.

Також у країні мають існувати конкурентоспроможна ринкова економіка й визнаватися загальні правила та стандарти ЄС, зокрема прихильність до цілей політичного, економічного й валютного союзу.



НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

У країні Альфа функції вітчизняного попиту та пропозиції на комп'ютери задано рівняннями: $Q_D = 8 - P$; $Q_S = P - 1$, де P — ціна, тис. дол.; Q — обсяг виробництва, тис. одиниць. Закордонні фірми можуть поставляти на ринок країни Альфа необмежену кількість комп'ютерів за світовою ціною (P_w) 2000 дол. Визначте: 1) внутрішню рівноважну ціну й рівноважний обсяг за умови закритої економіки; 2) внутрішнє споживання та внутрішнє виробництво в умовах відкритої економіки; 3) величину субсидії (Sub), яку уряд країни Альфа має надати вітчизняним виробникам, щоб витіснити імпорт.

Розв'язання.

1) За відсутності зовнішньої торгівлі рівноважна ціна й рівноважна кількість становлять: $Q_D = Q_S$; $8 - P = P - 1$; $2P = 9$; $P = 4,5$; $Q = 4,5 - 1 = 3,5$; $Q = 3,5$.

Таким чином, рівноважна ціна дорівнює 4,5 тис. дол., а рівноважна кількість — 3,5 тис. комп'ютерів.

2) Коли економіка країни Альфа стане відкритою, внутрішнє споживання комп'ютерів становитиме: $Q_D = 8 - P$; $P_w = 2$ тис. дол.; $Q_D = 8 - 2 = 6$ тис. комп'ютерів.

Виробництво комп'ютерів у країні Альфа зменшиться до 1000 одиниць: $Q_S = P - 1$; $P_w = 2$; $Q_S = 2 - 1 = 1$ тис. комп'ютерів.

Різниця між споживанням і виробництвом покривається імпортом.

Імпорт становитиме: $Q_D - Q_S = 6 - 1 = 5$ тис. комп'ютерів.

3) Державне втручання в країні Альфа може витіснити імпорт, якщо: $Q_S = P - 1 = (P_w + \text{Sub}) - 1$.

Отже, $Q_D = Q_S$; $8 - 2 = 2 + \text{Sub} - 1$; $\text{Sub} = 5$ тис. дол.

Таким чином, величина субсидії становитиме 5 тис. дол. за один комп'ютер, а загальна сума субсидії: 5 тис. дол. $\cdot$ 6 тис. комп'ютерів = 30 млн дол.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Визначте, чи правильним є твердження: «Уряду країни-імпортера вигідніше вводити митні тарифи, ніж квоти». Обґрунтуйте свою відповідь.
- Які економічні бар'єри може встановити держава для захисту вітчизняних виробників від імпорту? Чи є ці заходи ефективними?
- Обґрунтуйте необхідність застосування протекціоністських заходів у сучасній зовнішньоторговельній політиці України.
- Як реалізується лібералізація торгівлі в діяльності СОТ?

§56. Міжнародна валютна система

Міжнародні валютні відносини — сукупність економічних відносин між країнами, юридичними та фізичними особами, міжнародними економічними, фінансово-кредитними організаціями щодо функціонування та розвитку валюти.

Міжнародна (світова) валютна система склалася ще в XIX ст. у вигляді *золотого стандарту*, за якого міжнародними грошима було золото. На Генуезькій конференції в 1922 р. було введено *золотодевизний стандарт*, який передбачав обмін провідних валют на золото за фіксованими співвідношеннями.

У 1944 р. виникла *Бреттон-Вудська валютна система (золотодоларовий стандарт)*. Основні положення цієї системи: світовими грошима вважалися золото й долар; скарбниця США зобов'язувалася обмінювати долари центральним банкам та урядовим установам інших країн за встановленим офіційним курсом 1934 р. (35 дол. за тройську унцію — 31,1 г золота); усі валюти стійко прив'язувалися до долара. Органом валютного регулювання став МВФ.

У 1976 р. в місті Кінгстон (Ямайка) члени МВФ оголосили про перехід до якісно нової світової валютної системи, в основу якої було покладено такі основні принципи:

- перехід до плаваючих курсів і перетворення **спеціальних прав запозичення (SDR)** як існуючої з 1967 р. форми міжнародних грошей на світовий грошовий еталон (базу паритетів і курсів) на головний резервний актив і міжнародний засіб розрахунків і платежів. У визначенні величини SDR за допомогою кошика із чотирьох валют вирішальну роль відіграє американський долар — 40 %;
- юридичне закріплення процесу демонетизації золота, що означає перетворення золота на звичайний товар;
- посилення міждержавного валютного регулювання, у тому числі через МВФ, шляхом впливу на механізм плаваючих курсів.

Міжнародна валютна система має таку функціональну структуру: визначення складу

основних міжнародних платіжних засобів; установлення режиму валютних паритетів і валютних курсів; визначення умов конвертування (розміну) валют; вироблення механізму поповнення каналів міжнародного обігу достатньою кількістю платіжних коштів; уніфікація основних форм міжнародних розрахунків; визначення статусу міждержавних інститутів, які регулюють валютні відносини; установлення режиму міжнародних валютних ринків і ринків золота.

Міжнародна валютна система включає: *валютний механізм* — тобто правові норми та інститути, які ці норми виробляють і представляють (це й різні міжнародні угоди з валютних питань, МВФ, регіональні валютно-кредитні та національні валютно-кредитні заклади), а також *систему міжнародних валютних відносин*, тобто зв'язки, які виникають між різними суб'єктами МЕН на валютних ринках із метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних і валютних операцій.

Під час проведення валютних операцій укладаються *валютні угоди* — домовленості про обмін грошей однієї країни на гроші іншої. При цьому фігурують такі поняття, як валютний курс і валютний паритет.

Валютний курс — це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Валютний паритет — це співвідношення між валютами різних країн, що встановлюється законодавчо. Валютні паритети покладені в основу валютних курсів, які інколи відхиляються від паритетів. Якщо за золотого стандарту валютні паритети визначалися шляхом співвідношення кількостей грошового металу, яким відповідали грошові одиниці, а за Бреттон-Вудською системою — ще й співвідношення із долларом, то від 1978 р. валютні паритети встановили на базі SDR.

SDR являють собою міжнародні резервні кошти, призначені для регулювання сальдо платіжних балансів, поповнення офіційних резервів і розрахунків із МВФ.



До важливих характеристик валюти належить її конвертованість. **Конвертованість валюти** — це здатність резидентів і нерезидентів вільно, без обмежень здійснювати обмін національної валюти на іноземну та використовувати іноземну валюту в угодах із реальними і фінансовими активами. Різниця між ступенем конвертованості валюти залежить від обмежень уряду на валютному ринку. З огляду на типи міжнародних операцій, які відбиваються в платіжному балансі країни (платіжний баланс за поточними операціями або за операціями з капіталом), валюта може бути конвертованою за поточними операціями чи за операціями з капіталом або повністю конвертованою.

Конвертованість за поточними операціями — це відсутність обмежень на платежі та трансфери за поточними міжнародними операціями, які пов'язані з торгівлею товарами й послугами, міждержавними переказами тощо. Такі обмеження можуть набувати різних форм у різних країнах: від розподілу іноземної валюти між імпортерами у формі індивідуальних квот для кожної окремої фірми або генеральних квот, що визначають максимальний обсяг іноземної валюти, який уряд готовий виділити для сплати імпорту в поточному періоді, до різних адміністративних вимог. Слід зауважити, що всі країни — члени МВФ, підписуючи угоду про вступ до нього, беруть зобов'язання відповідно до статті 8 статуту

МВФ скасувати всі обмеження на міжнародні платежі за поточними операціями.

Конвертованість за капітальними операціями — відсутність обмежень на платежі та трансфери за міжнародними операціями, які пов'язані з рухом капіталу (прямі й портфельні інвестиції, кредити та капітальні гранти).

Основними такими обмеженнями можуть бути: обмеження об'єктів прямих іноземних інвестицій окремими галузями економіки, заборона на купівлю резидентами іноземних цінних паперів тощо. Конвертованість за капітальними операціями не є вимогою для вступу до МВФ.

Повна конвертованість — це відсутність будь-якого контролю та обмежень за поточними і капітальними операціями. Повна конвертованість передбачає також відсутність обмежень на експорт та імпорт товарів і послуг, які можуть вплинути на їх ціну.

Внутрішня конвертованість — право резидентів здійснювати операції в країні з активами, які деноміновані в іноземній валюті. Така форма характерна для України. На території України всі розрахунки під час купівлі товарів і послуг можливі тільки в національній валюті (у гривні). Внутрішня конвертованість охоплює як поточні, так і капітальні операції, але не передбачає паралельного обігу декількох валют.

У межах поняття конвертованості валют існує поняття резервної валюти.



Резервна валюта — це валюта, яка використовується для обслуговування міжнародних розрахунків під час зовнішньоторговельних операцій, іноземних інвестицій і визначення світових цін. Роль резервних валют виконують долар США, фунт стерлінгів, євро та японська єна.

Формою існування валютного курсу є *валютний режим*. Фіксований режим передбачає здійснення обміну однієї валюти на іншу на основі чітко визначеного валютного (раніше золотого) паритету. Плаваючий режим передбачає обмін однієї валюти на іншу залежно від попиту та пропозиції.

До ознак, що допомагають краще зрозуміти міжнародні валютні відносини, належить поняття валютної зони.

Валютна зона — це об'єднання численних і різних за рівнем економічного розвитку держав у єдине валютне угруповання, зумовлене тісними економічними, а інколи й політичними зв'язками у вигляді єдиного валютно-фінансового режиму та здебільшого однакової системи валютних обмежень.

Найбільшими валютними зонами у світі є *стерлінгова зона*, *доларова зона* та *зона євро*.

Євро є валютою, що базується на кошику національних валют країн — учасників ЄС.

Курс євро до долара США та валют інших країн визначається на світових валютних ринках. Євро було введено в дію 1 січня 1999 р. У 2002 р. з'явилися банкноти євро. Країни Європейської валютної системи (ЄВС)

висунули жорсткі вимоги щодо фінансово-економічних показників країн, які бажають користуватися євро:

- дефіцит державного бюджету не більше ніж 3 % ВВП;
- сукупний державний борг не більше ніж 60 % ВВП;
- річна інфляція не більше за середній рівень інфляції трьох країн ЄС із найнижчим рівнем інфляції;
- середнє номінальне значення довгострокових відсоткових ставок не більше ніж 2 % їх середнього рівня в трьох країнах ЄС із найстабільнішими цінами (близько 9 %);
- межі коливань взаємних валютних курсів $\pm 15\%$.

Ще однією формою міжнародних грошей є SDR. 29 вересня 1967 р. на щорічній Генеральній Асамблеї МВФ у Ріо-де-Жанейро (Бразилія) було прийнято угоду щодо створення механізму SDR за умов констатації глобальної потреби в резервних інструментах.

Наявність у країни ліміту SDR дає їй право на придбання в його межах в інших країн в обмін на SDR конвертованої валюти для подальшого її використання на цілі, передбачені угодою про SDR.

Утримувати та використовувати SDR можуть: країни — члени МВФ, які висловили бажання стати учасниками системи SDR; країни, що не є членами МВФ за рішенням ради керівників МВФ; регіональні

міжнародні банки; регіональні валютні та інші фонди; національні банки.

Ми вже визначали **валютний курс** як ціну грошової одиниці однієї країни, що виражена в грошовій одиниці інших країн.

Розрахунки за міжнародними операціями між безпосередніми учасниками здійснюються через банки, які розглядають валютні операції як один зі способів отримання доходу. У зв'язку із цим при котируванні банки встановлюють два курси: *курс покупця* — курс, за яким банк купує валюту; *курс продавця* — курс, за яким банк продає валюту. Для покриття витрат з обслуговування операцій та отримання прибутку між цими курсами існує різниця, яка називається **маржа**.

Банки використовують пряме й обернене котирування валют. *Пряме котирування* — це вираження одиниці іноземної валюти в національній, тобто 1, або 10, або 100 одиниць іноземної валюти дорівнює X одиницям національної валюти. Наприклад, 100 дол. = 2800 грн.

Непряме котирування — це вираження одиниці національної валюти в іноземній валюті, тобто 1, або 10, або 100 одиниць національної валюти дорівнює X одиницям іноземної валюти. Наприклад, 100 грн = 3,57 дол. (за умов попереднього прямого котирування).

У процесі укладання угод купівлі-продажу на валютному ринку використовуються такі види курсів:

- *крос-курс* — це співвідношення між двома валютами, яке встановлюється з їх курсу щодо курсу третьої валюти. Часто виникають ситуації, коли невигідно або неможливо здійснювати пряму купівлю певної іноземної валюти. Тоді використовують крос-курс;
- *спот-курс* — ціна одиниці іноземної валюти однієї країни, виражена в одиницях валюти іншої країни та встановлена на момент укладання угоди за умови обміну валютами банками-кореспондентами на другий робочий день після укладення угоди;
- *форвард (терміновий курс)* — ціна, за якою ця валюта продається або купується за умови передачі її на певну дату в майбутньому. Таким чином, укладаючи такі угоди, сторони намагаються передбачити

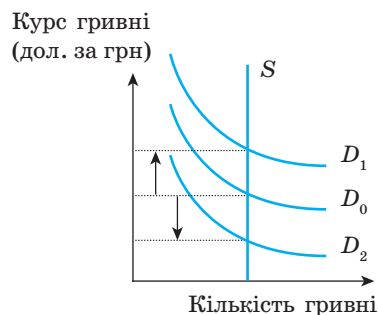
рівень обмінного курсу. Якщо на дату угоди курс відрізнятиметься від передбаченого в договорі, то одна зі сторін отримає додатковий прибуток від курсової різниці, а друга зазнає збитків.

Розрізняють також такі види операцій, як валютний арбітраж і складний арбітраж. **Валютний арбітраж** — одночасна купівля та продаж іноземної валюти на різних ринках. Прибуток виникає як різниця в курсах на валютних ринках. **Складний арбітраж** передбачає роботу з низкою валют на різних ринках.

Громадянин кожної країни здійснює всі розрахунки на внутрішньому ринку в національній валюті: в Україні — у гривнях, у Франції — у євро, у США — у доларах. Проте міжнародні зв'язки (туристичні поїздки, навчання, стажування, спільні заходи, спортивні змагання, експортно-імпорتنі операції) вимагають здійснення угод на ринку іноземних валют. В Україні кожний громадянин або організація можуть здійснити обмін української гривні на валюту іншої країни в банку або пункті обміну. За системи гнучких (плаваючих) валютних курсів обмінний курс устанавлюється в результаті вільних коливань попиту й пропозиції як рівноважна ціна валюти на валютному ринку.

За теорією попиту й пропозиції можна визначити, що збільшення попиту на гривню (положення D_1) приведе до підвищення курсу, а зниження попиту на національну валюту — до його зниження (мал. 3). При цьому на курс гривні впливатиме попит і пропозиція на іноземну валюту в оберненій залежності.

Припустимо, родина вирішила поїхати влітку на відпочинок до іншої країни. Члени родини впродовж року збільшуватимуть



Мал. 3. Зміни курсу валют





ЗАУВАЖИМО!

Цікаво, що різні підприємці однієї країни по-різному зацікавлені в зміні курсу національної валюти: експортеру товару вигідне зниження курсу своєї національної валюти, імпортеру товару — підвищення цього курсу.

Припустімо, український підприємець вирішив закупити товар за кордоном для продажу в Україні. Ціна одиниці товару становить 10 євро. Якщо курс євро/грн: 100 євро = 3250 грн, то партія зі 100 товарів потребує накопичення 32500 грн. Якщо курс євро зменшиться (тобто курс гривні збільшиться), наприклад, 100 євро = 3000 грн, то на ту саму партію товарів підприємцю потрібно 30000 грн. На 2500 грн він може закупити додатково імпорتنі

товари (8 одиниць). Якщо ж експортери продають товар за кордоном по 10 євро, а потім переводять виручку від продажу в гривні, то вони за попередніх умов втратять на партії зі 100 товарів 2500 грн.

Висновок: якщо національна валюта дешевшає, то імпортери зазнають збитків, і навпаки, отримують вигоди, якщо валюта дорожчає. Експортери зазнають збитків у разі зміцнення національної валюти та отримують вигоди, якщо національна валюта дешевшає.

У країні з високим темпом інфляції курс її валюти щодо валют країн із більш низькими темпами інфляції падатиме. Знецінення національної валюти стимулює зростання внутрішніх цін.

попит на долари або євро, щоб накопичити їх. Якщо перевага багатьох українських сімей виявиться сталою, то попит на долар або євро збільшиться, і курс цих валют підвищиться, а отже, курс гривні впаде.

На курс валют впливають: рівень конкурентоспроможності національних товарів на

зовнішніх ринках, темпи інфляції, відмінність відсоткових ставок у різних країнах, державна політика. Зниження курсу національної валюти щодо іноземних валют має назву **девальвація**. **Ревальвація** — підвищення курсу національної валюти щодо іноземних валют.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Розрахуйте крос-курс *DEM* та *CHF* для умовних країн Альфа та Бета.

Розв'язання. Крос-курс — співвідношення між курсами двох валют щодо третьої. Крос-курс щодо валют, обсяг торгівлі в яких незначний, часто важко отримати в чистому вигляді, тому угоду здійснюють через долар США. Однією з особливостей крос-курсів є те, що курси між валютами можуть котируватися по-різному, залежно від того, який банк проводить котирування.

Наводимо розрахунок крос-курсу для валют із прямими котируваннями до долара (тобто долар є базою котирування для обох валют: *DEM* та *CHF*). Застосовуючи правило дробів, спробуємо вивести формулу отримання

співвідношення *DEM/CHF* шляхом використання прямих доларових курсів.

$$DEM / CHF = \frac{USD / CHF}{USD / DEM}.$$

Якщо $USD/CHF = 1,2810$, то $CHF/USD = 1/1,2810$, а $USD/DEM = 1,5350$, то $DEM/USD = 1/1,5350$. Тоді крос-курс *DEM/CHF*

$$\text{становитиме } \frac{1,2810}{1,5350} = 0,8345.$$

Таким чином, якщо долар США є базою котирування для обох валют, то для визначення їхнього крос-курсу слід розділити доларові курси цих валют за оберненим котируванням.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте розвиток міжнародної валютної системи.
- У чому полягає функціональна особливість міжнародних грошей: SDR та євро?
- Яким є рівень конвертованості валют на сучасному валютному ринку України?
- Зниження доходів українців або послаблення їхньої зацікавленості в іноземних товарах спричинять знецінювання чи подорожчання гривні?
- Визначте, чи правильним є твердження: «І грошові знаки певної країни, і грошові знаки іноземних держав, які використовуються в міжнародних розрахунках, називаються валютою».
- Якими будуть наслідки знецінювання гривні для експорту й імпорту України?
- Розрахуйте крос-курс долара до євро через гривневу базу котирування.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Укажіть назву міжнародної валютної системи, із якою пов'язано створення МВФ.
 А система плаваючих валютних курсів
 Б система золотого стандарту
 В система золотодоларового стандарту
 Г система регульованих валютних курсів
2. Як визначається плаваючий валютний курс національної грошової одиниці?
 А кількістю золотого вмісту валют, установленого країнами
 Б співвідношенням обсягів експорту та імпорту країни
 В співвідношенням попиту й пропозиції на валютному ринку
 Г співвідношенням попиту й пропозиції на ринку імпортованих товарів
3. Обернене котирування української гривні має вигляд
 А 1 грн = 0,15 дол. США
 Б 1 дол. США = 28 грн
 В 1 евро = 32,2 грн
 Г 1 евро = 1,15 дол. США
4. Якщо країна С за одну людино-годину здатна виробляти 60 велосипедів або 110 фотоапаратів, а країна Д — 36 велосипедів або 60 фотоапаратів, то
 А у виробництві велосипедів країна С має абсолютні переваги, країна Д — порівняльні
 Б у виробництві фотоапаратів країна С має абсолютні переваги, країна Д — порівняльні
 В у виробництві велосипедів країна Д має абсолютні та порівняльні переваги
 Г у виробництві фотоапаратів країна Д має абсолютні та порівняльні переваги
5. Збільшення ввізного мита на деревину призведе до таких наслідків
 А пропозиція дерев'яних меблів національного виробництва збільшиться
 Б пропозиція дерев'яних меблів національного виробництва зменшиться
 В експорт дерев'яних меблів зросте
 Г імпорт дерев'яних меблів зменшиться
6. Якщо внутрішні попит і пропозиція товару мають функції: $Q_D = 300 - 4P$; $Q_S = 6P - 100$, де Q — це кількість товару в млн л, а світова ціна в умовах вільної торгівлі встановилася на рівні 44 грош. од., то
 А експорт становить 140 млн л
 Б імпорт становить 140 млн л
 В експорт становить 40 млн л
 Г імпорт становить 40 млн л
7. Як зміниться курс евро щодо гривні, якщо рівень інфляції в Україні перевищує рівень інфляції в Європі?
 А курс евро щодо гривні знизиться
 Б курс евро щодо гривні стабілізується
 В курси валют не залежать від інфляції
 Г курс евро щодо гривні зросте
8. Як зміняться обсяги імпорту та експорту товарів, якщо курс долара до гривні зменшиться із 28 до 25 грн/дол.?
 А обсяги імпорту зменшаться, експорту — зростуть
 Б обсяги імпорту зростуть, експорту — знизяться
 В обсяги й імпорту, й експорту знизяться
 Г обсяги й імпорту, й експорту зростуть
9. Якщо країна С витрачає на виробництво велосипеда 110 год, а на виробництво фотоапарата — 60 год, а витрати країни Д відповідно 60 та 36 год, то
 А у виробництві велосипедів країна С має абсолютні переваги, країна Д — порівняльні
 Б у виробництві фотоапаратів країна С має абсолютні переваги, країна Д — порівняльні
 В у виробництві велосипедів країна Д має абсолютні та порівняльні переваги
 Г у виробництві фотоапаратів країна Д має абсолютні та порівняльні переваги
10. Якщо уряд увів квоти на імпорт сільськогосподарської продукції, то він запроваджує політику
 А індустріалізації
 Б протекціонізму
 В фритредерства
 Г антидемпінгову
11. Установіть відповідність між поняттями та їхніми визначеннями.

1 Абсолютні переваги в міжнародній торгівлі	А Паратарифні заходи
2 Порівняльні переваги в міжнародній торгівлі	Б Можливості країни виробляти товари з меншими витратами ресурсів
3 Гербові збори	В Законодавче встановлення обсягу імпорту або експорту
4 Квота	Г Штучне заниження ціни на товари на зовнішніх ринках
	Д Можливості країни виробляти товари з меншою альтернативною вартістю





12. Установіть відповідність між визначеннями протекціоністських заходів та їхніми назвами.

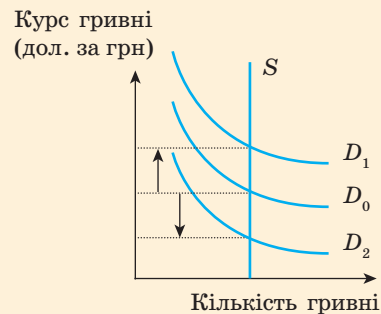
- | | |
|--|----------------------|
| 1 Дозвіл держави на ввезення або вивезення певних товарів на свою територію | А Ввізне мито |
| 2 Продаж товарів за кордоном за цінами, меншими, ніж усередині країни | Б Імпортна квота |
| 3 Установлення державою максимально допустимого обсягу іноземних товарів, які імпортуються в певний період | В Ліцензії на продаж |
| 4 Податок, який сплачується власником імпортного товару в разі перетину кордону країни | Г Демпінг |
| | Д Паритет цін |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

- Попит на товар на внутрішньому ринку описано рівнянням: $Q_D = 100 - 2P$. Пропозиція вітчизняних фірм: $Q_S = -50 + 3P$. Визначте: 1) яким є можливий обсяг імпорту в країну, якщо держава не вдається до мит і квот, а світова ціна дорівнює 20 грош. од.; 2) як зміняться пропозиція вітчизняних виробників та імпортні поставки: після введення мит у розмірі 6 грош. од. за 1 одиницю товару; після введення митної квоти в розмірі 30 одиниць?
- На захист чиїх інтересів спрямована антидемпінгова політика?
- Під впливом яких чинників плаваючі курси валют можуть змінюватися?
- Обґрунтуйте переваги та можливі негативні наслідки для України від членства в ЄС.
- Визначте, чи правильними є твердження.
 - Якщо Україна встановлює мито на вивезення куркуми, яку вирощують в Індії, то це приклад протекціоністського мита.
 - До протекціонізму не належать експортні субсидії, які спрямовані на зниження експортних цін.
 - При знеціненні національної валюти імпортери зазнають збитків, а експортери отримують вигоди.
 - Підвищення курсу національної валюти має депресивний вплив на економіку: призводить до скорочення внутрішніх обсягів виробництва й зайнятості.
- В Україні встановлено такі курси гривні: 100 доларів США (USD)=2740 грн; 100 євро (EUR)=3100 грн. У Малайзії курс обміну

валюти (малайзійський рінггіт) становить: 100 дол. США (USD)=413 MYR; 100 євро (EUR)=462 MYR. Використовуючи непряме котирування національних валют України та Малайзії, розрахуйте крос-курс долара в євро в цих країнах. У якій країні купівельна спроможність долара є вищою? У яку валюту (долар чи євро) необхідно перевести гривні для подорожі до Малайзії?



- Для кожної ситуації визначте зміни попиту на гривню ($D_0 - D_1$) або ($D_0 - D_2$) та наслідки таких змін — девальвацію чи ревальвацію гривні: 1) на травневі свята значно зріс продаж туристичних путівок за кордон; 2) у країні реалізується політика підтримки малого бізнесу; 3) у країні розширили будівництво для молодих сімей, розрахунки можливі тільки в національній валюті; 4) для українських абітурієнтів спрощена система вступу до певних вищих навчальних закладів Європи.

ТЕМА 13. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ



§57. Виникнення світового ринку робочої сили. Діяльність МОП

Світовий (міжнародний) ринок праці — це система відносин, що виникають між державами для узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту. Ці відносини склалися через нерівномірність розміщення робочої сили країнами світу та відмінностями в її відтворенні на національному рівні. В умовах глобалізації виробництва, зростання взаємозалежності в сучасному світі національні ринки праці дедалі більше втрачають свою замкненість і відокремленість. Між ними виникають транснаціональні потоки робочої сили, які набувають систематичного характеру. Таким чином, поряд із міжнародним ринком товарів, послуг і капіталів значних масштабів набирає і міжнародний ринок робочої сили.

Формування міжнародного ринку праці відбувається двома шляхами: по-перше, через міграцію трудових ресурсів і капіталу; по-друге, шляхом поступового злиття національних ринків праці, унаслідок чого між ними усуваються юридичні, національно-етнічні, культурні та інші бар'єри. Регулювання різнонаціональних соціальних структур відбувається в багатьох напрямках: умови праці, способи найму та звільнення працівників; оплата праці, зокрема системи додаткових виплат; надання відпусток, вільних від роботи днів, тривалість робочого дня; соціальне страхування.

Для міжнародного ринку робочої сили характерна сегментація, яка віддзеркалює міжнародний поділ праці, що склався, а також особливості у кваліфікації робочої сили й попиті на неї. Перший сегмент охоплює *робочу силу, яка характеризується відносно постійною зайнятістю, стабільністю трудових навичок, високим рівнем кваліфікації та заробітної плати, а також доволі чіткою ієрархією кваліфікації*. Це частина працівників із розвинених країн, а також країн із середнім рівнем розвитку (Сингапур, Тайвань, Гонконг). До цього сегмента відносять також зайнятих у різних міжнародних організаціях (ООН і її спеціалізованих органах, МВФ, СОТ, ЮНЕСКО тощо). Наймання працівників у такі організації відбувається на суто міжнародній основі і, як правило, з урахуванням лише професійної придатності. Цей ринок праці має певну тенденцію до розширення з огляду на зростання міжнародних зв'язків та загострення глобальних проблем.

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **розрізняти** еміграцію, імміграцію та реєміграцію;
- **розуміти** зв'язок міжнародної міграції робочої сили з рівнем заробітної плати в країнах еміграції порівняно з країнами імміграції;
- **пояснювати** причини міжнародної міграції робочої сили, «відпливу умів»;
- **характеризувати** мету та особливості діяльності МОП;
- **визначати** центри й основні напрямки міжнародної міграції робочої сили;
- **наводити приклади** країн — основних експортерів робочої сили;
- **аналізувати** особливості формування та розвитку світового ринку робочої сили, сучасні тенденції трудової міграції в Україні;
- **уміти** визначати сальдо міграції за вихідними даними;
- **усвідомлювати** важливість здійснення державної міграційної політики.

ПРИГАДАЙТЕ

1. У чому полягає особливість дії законів попиту й пропозиції на ринку праці?
2. Які функції в ринковій інфраструктурі виконують біржі праці?
3. У чому полягає основна мета МОП?



Другий доволі великий сегмент міжнародного ринку праці — *робоча сила, яка походить із країн світу з відносно низьким рівнем економічного розвитку*. Сюди відносять і так звану нелегальну робочу силу, чималі потоки якої спрямовуються в індустріальні країни. До цієї категорії працівників можна також зарахувати біженців, які з певних причин змушені залишати своє звичне місце проживання й шукати роботу в інших країнах і регіонах. Працівники, що пересуваються між країнами нелегально, по суті, не мають юридичних і політичних прав. Економічна функція нелегального ринку праці зводиться переважно до обслуговування потреб величезної кількості дрібних і середніх підприємств в індустріальних країнах, які, на відміну від великих підприємств, не спроможні широко застосовувати дорогі технології.

На ринку праці можна вирізнити й інші сегменти, класифікуючи *робочу силу за віковими й професійними особливостями, ознаками тієї або іншої культури, традиціями, а також національною, расовою та статевими ознаками*. Такий поділ значною мірою пов'язаний із діяльністю ТНК, які мають попит на чітко визначені категорії робочої сили. Так, філії західних компаній у країнах, що розвиваються (зокрема, у зонах вільної торгівлі), прагнуть використати насамперед працю молодих незаміжніх жінок, які не висувають високих вимог щодо оплати праці тощо. Жіноча робоча сила стала важливим сегментом нинішнього світового ринку праці, особливо в країнах, що розвиваються.

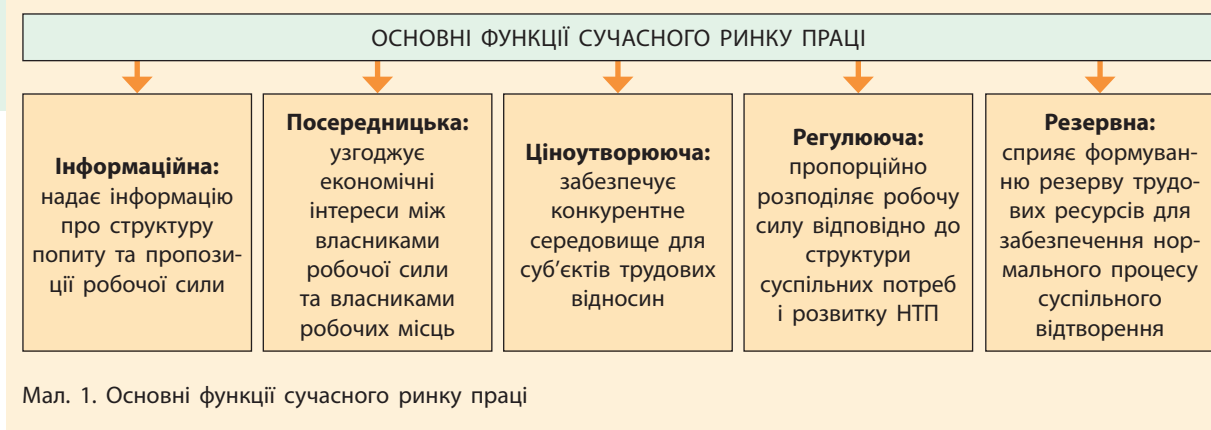
Сучасна структура світового ринку праці характеризується насамперед виникненням такого нового й особливого його сегмента, який пов'язаний із використанням *висококваліфікованих спеціалістів* (наукових працівників, інженерів, аналітиків систем та інших), а також фахівців у галузі інформатики, менеджерів тощо. Розвиток цього сегмента ринку робочої сили значною мірою зумовлений стрімким зростанням світової торгівлі послугами. Його специфіка полягає в тому, що завдяки розвиненій мережі телекомунікацій певна частина інтелектуальної робочої сили може брати участь

у виробничому процесі, що здійснюється на будь-якій відстані від місця її перебування (мал. 1).

Дослідження ринків праці починається та закінчується аналізом попиту й пропозиції праці. Стосовно попиту на ринку праці, тут представлені роботодавці, що приймають рішення про наймання робочої сили. Стосовно пропозиції робочої сили на ринку праці, тут представлені такі групи, як працівники й майбутні працівники, чий рішення щодо того, де працювати і чи працювати взагалі, приймаються з урахуванням власних професійних і фізичних можливостей.

Попит на ринку праці — це кількість праці, яку роботодавці хочуть і можуть найняти за альтернативних рівнів заробітної плати й інших рівних умов на певний період часу. Попит на працю (робочу силу) формується виходячи з попиту на кінцеві продукти й послуги, вироблені підприємством, фірмою. Коли вивчається попит на працю, то з'ясовують, яким чином кількість робітників на підприємствах залежить від таких чинників, як заробітна плата й капітал. Із підвищенням заробітної плати зростають собівартість виробництва й ціна товару. Якщо ціна зростає, споживач купує менше, роботодавці скорочують обсяги виробництва. Зниження обсягів виробництва призводить до зниження зайнятості. За умови підвищення заробітної плати фірма прагне запровадити нові технології та нове обладнання, тобто відбувається перехід до капітального виробництва. Це ефект заміщення — у міру зростання рівня заробітної плати в процесі виробництва капітал замінює робочу силу. **Крива попиту на працю** показує, яким чином необхідний рівень зайнятості, що вимірюється кількістю робочих годин або кількістю працівників, змінюється через зміни у вартості робочої сили за інших незмінних чинників, що впливають на шкалу попиту.

Пропозиція праці — висловлене працівником бажання та можливість працювати певну кількість часу за альтернативних рівнів заробітної плати та інших рівних умов. Як відомо, кількість будь-яких товарів або послуг, що пропонуються для продажу, зазвичай зростає в міру зростання ціни



на них. Пропозиція праці реагує так само на підвищення заробітної плати.

Крива попиту показує, скільки працівників необхідно роботодавцям за певної ставки за умови, що ціна капіталу й рівень попиту на продукт праці залишаються незмінними. Крива пропозиції показує, скільки працівників може вийти на ринок праці за кожного рівня ставки заробітної плати за умови, що за іншими професіями вона залишається незмінною.

Різниця у співвідношенні попиту та пропозиції за професійно-кваліфікаційними, галузевими і статеві-віковими групами зумовила поділ ринку робочої сили на кілька сегментів, що відрізняються передусім ступенем забезпеченості робочими місцями та їх надійністю. Ви вивчали еластичність попиту за ціною на товари й послуги. *Еластичністю попиту на працю* називається здатність попиту на працю реагувати на зміни рівня заробітної плати. На ринках праці різних професій існує різний рівень еластичності попиту. Для ринку праці висококваліфікованих робітників, творчих професій характерним є нееластичний попит, тобто в разі збільшення заробітної плати підприємства наймають майже таку саму кількість робітників. Таким чином, ринок складної, кваліфікованої робочої сили, основна частка на якому належить представникам нових спеціальностей і галузей високих технологій, забезпечує повну зайнятість. Ця робоча сила потребує великих капіталовкладень, характеризується функціональною гнучкістю, відрізняється відносно високим ступенем захищеності. Для ринку некваліфікованої робочої сили попит є еластичним, тобто в разі підвищення заробітної плати значно скорочується кількість найнятих робітників.

Отже, еластичний ринок робочої сили представлений переважно робітниками й службовцями середньої та низької кваліфікації, працівниками галузей, що зазнали структурної перебудови, частково зайнятими, тимчасовими працівниками, надомниками, безробітними. Згідно з оцінками МОП, у промислово розвинених країнах спостерігається негативна тенденція щодо збільшення частково зайнятих у світовому господарстві.

Прогнозування попиту та пропозиції робочої сили на міжнародному ринку праці здійснюється в межах окремих джерел їх формування.

Пропозиція робочої сили визначається за сукупністю таких показників:

- зареєстровані громадяни, не зайняті трудовою діяльністю на початок року;
- вивільнені із галузей народного господарства;
- випускники навчальних закладів;
- раніше зайняті в домашньому господарстві;
- інші категорії незайнятого населення.

Попит на робочу силу розраховується як сума:

- потреб у працівниках для заміщення вільних робочих місць;
- потреб у працівниках для комплектування новостворених робочих місць.

Під впливом інформаційної революції у світовому господарстві, по суті, формується нове середовище. Змінюється звичний характер конкурентної боротьби. Поряд із традиційним пошуком ринків збуту зараз відбувається напружений пошук цінних видів ресурсів, серед яких перше місце належить інформаційним ресурсам та їхнім носіям — людям. Компанії, що діють у високотехнологічних галузях, посилено полюють на інтелектуальні ресурси. Без них тепер не





ЗАУВАЖИМО!

МОП має досить складну та розгалужену структуру. Міжнародна конференція праці (МКП), або Генеральна конференція, є вищим органом МОП, робота якого визначається спеціальним регламентом. МКП щороку збирається в Женеві (Швейцарія), зазвичай на початку червня. Кожна держава на МКП представлена двома делегатами від уряду та по одному від трудящих і підприємців із правом вирішального голосу. Усі делегати мають рівні права

та голосують відповідно до своїх переконань і незалежно один від одного. Різні точки зору не завдають перешкод прийняттю рішень, оскільки вони приймаються переважно значною більшістю голосів або консенсусом.

Міжнародне бюро праці (МБП) — це постійний секретаріат та одночасно дослідний центр із соціальних питань і світовий довідково-інформаційний центр МОП, штаб-квартира якого розташована в Женеві.

можна вижити в конкурентній боротьбі. Таким чином, виникає попит на добре підготовлених спеціалістів, які можуть обробляти великі обсяги інформації. Одночасно зростає попит на інші категорії працівників (фахівців у галузі комунікацій, фінансів, освіти, науки тощо).

У різних країнах світу сформувалися великі групи найманої робочої сили, які визначаються як *транснаціональна робоча сила*. Цим професійним кадрам притаманна висока міжнародна мобільність: вони готові в будь-який момент задовольнити попит на робочу силу з боку підприємств, розташованих у різних куточках світу. Такі групи робочої сили утворилися, наприклад, у країнах Азії, Західної Європи, Африки, у районі мексикансько-американського кордону. Умови їхнього наймання, як правило, досить вигідні підприємцям, хоча в багатьох випадках ці працівники отримують високу заробітну плату, частину якої переказують своїм родичам на батьківщину.

Систему економічних відносин на міжнародному ринку праці регулює МОП. Вона створена в 1919 р. у складі Ліги Націй. Від 1946 р. МОП діє як спеціалізована установа ООН. Зараз вона налічує понад 180 країн-членів, сприяє дотриманню прав людини, гармонійному соціально-економічному розвитку народів світу через запровадження та контроль за дотриманням міжнародних стандартів праці, технічне співробітництво. МОП здійснює наукові дослідження та

поширює інформацію, готує кадри для створення умов забезпечення потреб якомога більшої кількості людей світу в харчуванні, житлі, охороні здоров'я, освіті, культурі, гідній праці. Головні цілі МОП, відповідно до її статуту, можна визначити так: захист інтересів і прав трудящих шляхом регламентації робочого часу; боротьба з безробіттям; встановлення гарантії заробітної плати та визнання принципу рівності оплати за однаковою працю; захист працівників від професійних захворювань і травматизму на виробництві; регламентація питань соціального страхування та соціального забезпечення тощо.

Для досягнення поставлених цілей МОП виконує такі **основні завдання**:

- розробка міжнародної політики та програм розв'язання соціально-трудових проблем;
- створення та прийняття міжнародних трудових норм у вигляді конвенцій і рекомендацій для здійснення цієї політики;
- технічне співробітництво — допомога країнам-учасникам у розв'язанні соціально-трудових проблем;
- захист прав людини та боротьба з бідністю за покращення життєвого рівня трудящих, розвиток соціального забезпечення;
- розробка програм покращення умов праці та виробничого середовища, техніки безпеки та гігієни праці, охорона та відновлення довкілля;
- розробка заходів щодо захисту найвразливіших груп працівників тощо.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які чинники привели до формування світового ринку праці?
2. Як діє закон попиту й пропозиції на світовому ринку праці?
3. На яких сегментах світового ринку праці попит є еластичним: сезонні працівники зі збирання

- винограду; технологи-винороби; оперні співаки; робітники секретаріату Міжнародного бюро праці. Як еластичність попиту на працю впливає на рівень захищеності в певному професійному сегменті ринку праці?
4. Які функції виконує МОП?

§ 58. Міжнародна міграція робочої сили: зміст, причини та види

До традиційних спонукальних мотивів і причин міжнародної міграції трудових ресурсів належать: різниця в рівнях економічного розвитку окремих країн; нерівномірність у темпах та обсягах накопичення капіталу в різних регіонах світового господарства; наявність національних відмінностей в розмірах заробітної плати; діяльність ТНК і пов'язана з нею міжнародна мобільність капіталу; масове хронічне безробіття в слабозрозвинених країнах; поглиблення регіональної та світової економічної інтеграції; зростання попиту на інтелектуальну робочу силу з боку лідерів світової економіки; стрімкий розвиток сучасних засобів зв'язку, комунікацій і транспорту; інформаційний чинник, а також чинники неекономічного характеру: військові та релігійні конфлікти, розпад федеративних держав, національні, сімейні та етнічні проблеми.

Міграція робочої сили — переселення працездатного населення з одних держав до інших терміном більше ніж на рік, викликане причинами економічного й іншого характеру. Вона існує в таких формах:

- *імміграція* — в'їзд населення однієї країни в іншу на тимчасове або постійне проживання;
- *еміграція* — переселення з однієї країни в іншу через економічні, політичні та інші причини;
- «*відплив умів*» — міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;
- *рееміграція* — повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання;
- *маятникова міграція* — регулярні поїздки населення з однієї країни до іншої (як правило, прикордонної) на роботу й назад;
- *нелегальна міграція* — самовільний перетин населенням кордонів країни всупереч законодавству;
- *організована міграція* — переміщення населення згідно з національним законодавством (наприклад візовий режим);

- *постійна міграція* — виїзд (в'їзд) населення в іншу країну на постійне місце проживання;
- *примусова міграція* — виселення громадян зі своєї країни на основі рішення судових організацій;
- *сезонна міграція* — щорічна міграція на період певного сезону (як правило, для збирання врожаю сільськогосподарських культур) із подальшим поверненням на батьківщину;
- *тимчасова міграція* — робота за кордоном протягом певного обмеженого часу з подальшим поверненням на батьківщину або переїздом до іншої країни.

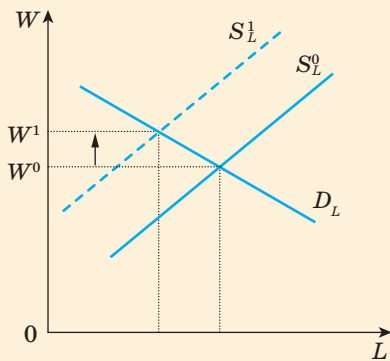
Сальдо міграції — різниця між імміграцією до країни та еміграцією за її межі. Географічними центрами імміграції є найбільш розвинені країни, такі як США, Канада, Австралія, більшість західноєвропейських країн, а також країни з високими доходами від продажу нафти та швидким економічним зростанням (Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати та інші).

За допомогою графічної моделі попиту й пропозиції розглянемо, як міграційні потоки (еміграція та імміграція) впливають на середній рівень заробітної плати та рівень зайнятості.

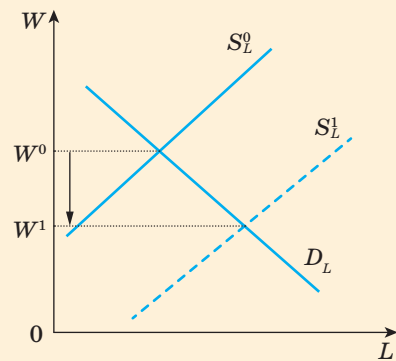
Якщо з країни виїждять робітники, і кількість емігрантів дорівнює $L^0 - L^1$, то пропозиція на ринку робочої сили в країні зменшується, і на графіку S_L^0 зсувається ліворуч у положення S_L^1 (мал. 2). За такої ситуації середня заробітна плата (у країні або в галузі) збільшиться з W^0 до W^1 . Якщо країна відкриває кордони для робітників, то імміграція збільшує пропозицію, крива S_L^0 зсувається праворуч, а величина заробітної плати зменшується (мал. 3).

Найбільш прийнятними кількісними показниками міждержавного переміщення трудових ресурсів є показники, що фіксуються в платіжному балансі. Як і в інших





Мал. 2. Еміграція робочої сили



Мал. 3. Імміграція робочої сили

випадках, нерезидентом вважається приватна особа, що перебуває в країні менше року. Якщо людина перебуває в країні більше року, то з метою статистичного обліку вона перекласифіковується в резидента. У статистиці платіжного балансу показники, пов'язані з міграцією робочої сили, є частиною балансу поточних операцій і класифікуються за трьома статтями:

1. *Трудовий дохід, виплати зайнятим* — зарплати та інші виплати готівкою чи натурою, отримані приватними особами-нерезидентами за роботу, виконану для резидентів та оплачену ними. До цієї категорії включаються також усі відрахування резидентів у пенсійні, страхові й інші фонди, пов'язані з найманням на роботу нерезидента. До кола приватних осіб-нерезидентів належать усі іноземні працівники, що перебувають у цій країні менше року, у тому числі сезонні робітники, робітники з прикордонних країн, що приїждять до країни на тимчасові заробітки, а також місцевий персонал іноземних посольств.
2. *Переміщення мігрантів* — оціночний грошовий еквівалент вартості майна мігрантів, яке вони перевозять із собою, переміщуючись до іншої країни. При цьому вивезення майна емігрантів у натурі показується як експорт товарів із країни, а його грошовий еквівалент (ніби оплата за цей експорт) — за цією статтею.
3. *Перекази працівників* — пересилання грошей і товарів мігрантами своїм родичам, що залишилися на батьківщині. У разі пересилання товарів урахується їх оцінна вартість. Найбільші виплати трудового доходу приватним особам-нерезидентам

здійснюють Швейцарія, Німеччина, Італія, Японія, Бельгія, США. Найбільш активно іноземну робочу силу використовують ПАР, Ізраїль, Малайзія, Кувейт. Найбільші перекази приватного характеру здійснюються з основних розвинених країн (США, Німеччина, Японія, Велика Британія) і нових індустріальних і нафтодобувних країн, що розвиваються (Південної Кореї, Саудівської Аравії та Венесуели). Основними одержувачами переказів із-за кордону є розвинені країни, переважно за рахунок переказу частини зарплат працівників іноземних підрозділів ТНК, військовослужбовців, розміщених за кордоном, тощо. У багатьох країнах, що розвиваються, масштаби переказів приватного характеру становлять 25—50 % доходів від товарного експорту (Бангладеш, Єгипет, Греція, Ямайка, Малаві, Марокко, Пакистан, Португалія, Шри-Ланка, Судан, Туреччина). У Йорданії, Лесото, Ємені перекази сягають 10—50 % ВВП.

Із теоретичної точки зору доходи країни-експортера робочої сили далеко не обмежуються переказами емігрантів із-за кордону, хоча вони й складають їх основну частку. Серед інших доходів, що збільшують ВВП і сприятливо впливають на платіжний баланс, — податки, якими обкладаються фірми з працевлаштування за кордоном, прямі та портфельні інвестиції емігрантів в економіку країни, скорочення витрат на освіту, охорону здоров'я та інших витрат соціального характеру, що покриваються для емігрантів іншими країнами. Повертаючись на батьківщину, емігранти, за оцінками експертів, привозять із собою таку саму кількість заощаджень, скільки ними було

переказано через банки. Більше того, країна безкоштовно отримує додаткові кваліфіковані кадри, оскільки мігранти набули досвіду роботи за кордоном і підвищили свою кваліфікацію.

Еміграція має відчутний позитивний вплив на економіку країн із надлишком трудових ресурсів, оскільки від'їзд працівників за кордон скорочує масштаби безробіття. Не можна,

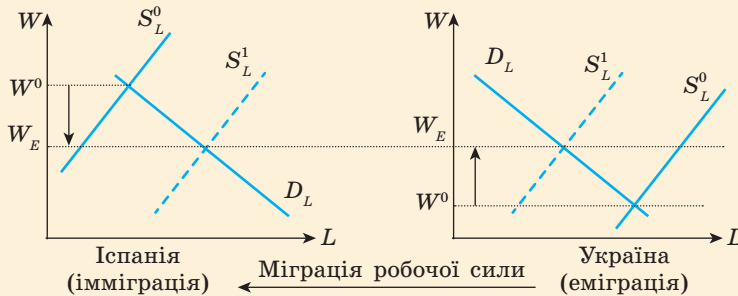
зрозуміло, заперечувати й негативні наслідки імміграції, які в розвинених країнах пов'язані насамперед зі зниженням у результаті припливу іммігрантів реальних зарплат некваліфікованої робочої сили.

Через економічні причини основні потоки мігрантів завжди спрямовувалися з країн із низькими особистими доходами до країн із більш високими доходами.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

За допомогою моделі попиту та пропозиції визначте напрямки міграційних потоків за умов, що мінімальна заробітна плата

в Україні становить 100 євро за місяць, а в Іспанії — 733 євро.



Розв'язання. Міграція робочої сили з країни з низьким доходом (Україна) до країни з високим доходом (Іспанія) збільшує пропозицію робочої сили в країнах із високим доходом (від S_L^0 до S_L^1 на графіку ліворуч) і зменшує пропозицію робочої сили в країні з низьким доходом (від S_L^0 до S_L^1 на графіку праворуч).

Заробітна плата працівників обох країн має тенденцію до вирівнювання на рівні W_E .

Обсяг продукції та дохід підприємців збільшуються у країнах, які приймають мігрантів, і знижуються в країнах, звідки вони виїхали.

Світове виробництво збільшується — приріст ВВП у країнах, які приймають мігрантів, перевищує зменшення ВВП у країнах, із яких вони виїхали.

Грошові перекази мігрантів на батьківщину зменшать приріст доходу в країні, що приймає мігрантів, і зменшать втрату доходу в країні — батьківщині мігрантів.

Якщо мігранти, які повертаються на батьківщину, підвищили рівень своєї кваліфікації, їхній тимчасовий від'їзд може дати довгострокову вигоду їхній батьківщині.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що являє собою міжнародна міграція робочої сили, які існують її види?
2. Якими є основні причини існування міжнародної трудової міграції?
3. Укажіть позитивні та негативні сторони від участі країн у процесах трудової міграції.
4. Попит і пропозицію на ринку праці в галузі будівництва умовної країни можна записати такими

рівняннями: $L_D = 7 - W$; $L_S = -5 + 2W$, де L — кількість працівників (тис. осіб); W — це заробітна плата за годину (грош. од.). 12% працівників цієї галузі емігрували. Як зміниться середня заробітна плата в галузі будівництва в цій країні? Обчисліть і покажіть графічно за допомогою моделі попиту й пропозиції.

§59. Система державного та міждержавного регулювання міжнародної міграції робочої сили

Проблеми, що несе із собою міжнародна міграція робочої сили, привели до створення широкої системи державного та міждержавного регулювання. Втручання держави в міжнародний рух робочої сили почалося значно раніше, ніж її участь у регулюванні міжнародної торгівлі. Уже наприкінці XVIII ст. в Англії було прийнято закони, що забороняли промисловим робітникам емігрувати за кордон. Протягом XIX ст. багато європейських країн приймали закони, що обмежують в'їзд небажаних осіб. Тоді ж країни почали укладати двосторонні конвенції, що регулюють міграцію, частина з них діє і дотепер.

Законодавства більшості країн, що регулюють в'їзд іноземців, перш за все проводять чітке розмежування між іммігрантами — людьми, що переїзять до країни на постійне місце проживання, та неіммігрантами — людьми, що приїзять до країни тимчасово та не претендують там на постійне місце проживання. Незважаючи на те, що неіммігранти найчастіше можуть перебувати та працювати в приймаючій країні протягом тривалого часу, найбільш важливим з економічної точки зору є регулювання трудової імміграції. Зазвичай державне регулювання здійснюється через прийняття програм, які фінансуються з бюджету та спрямовані на обмеження припливу іноземної робочої сили (імміграції) або на стимулювання мігрантів до повернення на батьківщину (рееміграції).

Більшість приймаючих країн використовують селективний підхід у регулюванні імміграції. Його зміст полягає в тому, що держава не перешкоджає в'їзду тих категорій працівників, що потрібні в цій країні, обмежуючи в'їзд усіх інших. Перелік бажаних іммігрантів є різним, але найчастіше вони належать до однієї з таких категорій:

- робітники, що готові за мінімальну оплату виконувати важку, шкідливу, брудну та некваліфіковану роботу;

- будівельні, підсобні, сезонні, вахтові, муніципальні робітники;
- спеціалісти для нових і перспективних галузей — програмісти, вузькоспеціалізовані інженери, банківські службовці;
- представники рідкісних професій — граювальники алмазів, реставратори картин, лікарі, що практикують нетрадиційні методи лікування;
- спеціалісти зі світовим ім'ям — музиканти, артисти, вчені, спортсмени, лікарі, письменники;
- бізнесмени, що переносять свою діяльність у приймаючу країну, інвестують капітал і створюють нові робочі місця.

Проблемами трудової імміграції займаються державні інститути приймаючих країн, що діють на основі національного законодавства, а також двосторонніх і багатосторонніх угод. Зазвичай у розв'язанні проблем імміграції задіяні щонайменше три державні відомства: міністерство закордонних справ, яке через своє консульське управління видає в'їзні візи; міністерство юстиції в особі служби з імміграції або іншого органу прикордонного контролю, що безпосередньо виконує визначений законом режим в'їзду; міністерство праці, що наглядає за використанням іноземної робочої сили. У більшості країн дозвіл на в'їзд іммігрант отримує на підставі підписаного контракту з наймачем про його працевлаштування та висновку міністерства праці про те, що ця робота не може виконуватися місцевими робітниками, оскільки вимагає спеціальних навичок або з інших причин. У деяких країнах перш ніж видати дозвіл на в'їзд потенційного іммігранта, його роботодавець зобов'язаний отримати дозвіл міністерства внутрішніх справ і профспілок цієї галузі.

Нормативно-правова база для імміграції в більшості приймаючих країн представлена величезною кількістю законів і підзаконних актів (табл.).

ОСНОВНІ РИСИ ІМІГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ознака	Характеристика
Професійна кваліфікація	Законодавства всіх приймаючих країн встановлюють тверді вимоги до рівня освіти та стажу роботи за спеціальністю. Мінімальною вимогою до освіти вважається закінчення повного курсу середньої школи або професійно-технічного училища, що має підтверджувати відповідний диплом. У більшості випадків диплом необхідно перепідтверджувати. Пріоритет під час приймання на роботу надають фахівцям, що мають щонайменше три-п'ять років стажу роботи за спеціальністю
Обмеження особистого характеру	Законодавство приймаючих країн висуває тверді вимоги до стану здоров'я іммігрантів. До країн не допускаються люди, що зловживають наркотичними речовинами, заражені вірусом СНІДу, мають психічні розлади. Іммігранти зобов'язані надати довідку про стан свого здоров'я, завірену консульською установою приймаючої країни, або пройти спеціальне медичне обстеження. Віковий ценз іммігрантів установлюється законодавством залежно від галузі промисловості, у якій вони мають намір працювати. Він коливається в межах 20—40 років. Нарешті, надзвичайно серйозними є законодавчі вимоги до політичного та соціального статусу іммігрантів. Найчастіше законодавчо заборонено іммігрувати особам, раніше засудженим за кримінальні злочини, членам терористичних організацій тощо
Кількісне квотування	Більшість країн, що приймають іммігрантів, встановлюють максимальну кількість квот. Кількісні квоти можуть вводитися в межах усієї економіки, визначаючи максимальну частку іноземної робочої сили серед усіх трудових ресурсів; у межах окремих галузей, визначаючи максимальну частку іноземних робітників серед усіх зайнятих у цій галузі; у межах окремих підприємств, визначаючи максимальну частку іноземних робітників на одному підприємстві; або як обмеження на загальну кількість іммігрантів, що приїждять до країни протягом одного року. Кількісне квотування є дуже жорстким методом державного регулювання імпорту робочої сили та зазвичай визначається відповідними законами, за дотриманням яких наглядають правоохоронні органи
Економічне регулювання	Економічне регулювання вводить певні фінансові обмеження, що забезпечують скорочення кількості іммігрантів. Що стосується юридичних осіб, то в деяких країнах фірми мають право наймати іноземну робочу силу тільки після досягнення певного обсягу обігу та продажів або після внесення певних платежів у державний бюджет. Приватні особи мають право іммігрувати, тільки якщо вони готові інвестувати в економіку приймаючої країни визначену законом суму, довести легальність походження цих грошей і створити певну кількість робочих місць. За законодавством деяких країн за оформлення імміграції та працевлаштування на місцеве підприємство іммігранти зобов'язані платити. Деякі пільги надаються для керівного складу корпорацій, що мають право укладати угоди від її імені, заможним іноземцям, готовим використовувати працю місцевих громадян у домашньому господарстві
Часові обмеження	Законодавства більшості країн установлюють максимальні терміни перебування іноземних працівників на їх території, після закінчення яких вони мають або залишити приймаючу країну, або отримати від компетентних органів дозвіл на продовження свого перебування в ній. Найчастіше для осіб, що мали в приймаючій країні статус стажистів або студентів, передбачаються тверді правила, які не дозволяють продовжити своє перебування в ній, вимагають обов'язкового виїзду на батьківщину та перебування там щонайменше протягом кількох років. Тільки після цього вони набувають права знову приїхати до приймаючої країни
Географічні пріоритети	Майже кожна країна, що приймає іммігрантів, законодавчо встановлює географічну та національну структуру імміграції. Вона зазвичай регулюється за допомогою кількісних квот на в'їзд іммігрантів із певних країн. Іноді, щоб уникнути обвинувачень у упередженості та порушенні прав людини, уряди проводять у межах географічних квот лотереї на право іммігрувати між представниками різних країн з одного географічного регіону



Заборони	Явні та приховані заборони наймати іноземну робочу силу зазвичай містяться в законах про професії, якими іноземцям займатися заборонено. Явні заборони прямо перелічують галузі чи спеціальності, у яких працювати іноземцям не можна. Приховані заборони, навпаки, встановлюють перелік галузей або спеціальностей, у яких можуть працювати тільки громадяни цієї країни, перекриваючи тим самим доступ до них іноземців. Для будь-яких пересувань іммігранта, зміни спеціальності, зміни місця роботи потрібно отримувати додатковий дозвіл імміграційної влади, яка може й відмовити в його видачі. Заборонена нелегальна імміграція в більшості країн припиняється поліцейськими методами, які, щоправда, далеко не завжди є ефективними. Законодавчо встановлюються санкції за порушення порядку імміграції. Вони можуть накладатися як на самих мігрантів, так і на тих, хто допомагає їм незаконно в'їхати до країни або наймає на роботу. Незаконне проникнення до країни вважається злочином. За його скоєння передбачено депортацію, грошові штрафи або ув'язнення. Такий злочин, вчинений повторно, карається повторною депортацією, великим грошовим штрафом і більш тривалими термінами ув'язнення. За незаконне посередництво або наймання на роботу нелегального іммігранта, що також вважається злочином, передбачаються настільки великі штрафи, що вони можуть призвести до банкрутства невеликих фірм і підприємств
----------	--

В умовах тиску з боку профспілок, що вбачають у напливі іммігрантів головну причину безробіття, уряди багатьох західних країн від початку 1970-х рр. почали вживати активних заходів, які стимулюють повернення іммігрантів назад на батьківщину.

Основні традиційні державні заходи рееміграції:

- *Програми стимулювання рееміграції.* Включають широке коло заходів, починаючи із заходів примусової репатріації незаконних іммігрантів аж до надання матеріальної допомоги іммігрантам, що бажають повернутися на батьківщину. У західноєвропейських країнах (Німеччина, Франція, Нідерланди) приймалися програми матеріального заохочення рееміграції, що передбачають виплату вихідної

допомоги за умови добровільного від'їзду іммігрантів на батьківщину. У деяких випадках допомога виплачується тільки за наявності заяви іммігранта про його бажання залишити приймаючу країну, в інших — через певний час після його фактичного повернення додому. Причому отримання вихідної допомоги позбавляло іммігранта права повторно в'їхати до приймаючої країни. Ефективність програм стимулювання рееміграції залишається дуже низькою.

- *Програми професійної підготовки іммігрантів.* Уряди окремих країн (Франція, Німеччина, Швейцарія) упроваджують програми професійної освіти іммігрантів. За логікою цих програм, здобувши освіту в розвиненій країні, іммігранти зможуть розраховувати на більш високооплачувану та престижну роботу, що спонукає їх повернутися на батьківщину. Однак інтерес із боку іммігрантів до участі в таких програмах виявився досить низьким із тієї причини, що опанування спеціальності саме по собі не гарантувало отримання роботи за цією спеціальністю на батьківщині. Тому більшість іммігрантів прагнули зберегти свою нехай і низькооплачувану роботу в розвинених країнах, ніж реемігрувати та намагатися знайти кращу роботу на батьківщині.
- *Програми економічної допомоги країнам масової еміграції.* Розвинені країни укладають угоди з країнами — експортерами робочої сили про інвестиції частини переказів

ЗАУВАЖИМО!

У США географічна структура імміграції встановлюється законодавчо. Так, для того щоб на недискримінаційній основі забезпечити збалансованість імміграції різних національностей, у США щорічно проводиться лотерея відповідно до програми диверсифікації іммігрантських віз DV-1. На підставі статистики імміграції за попередні п'ять років встановлюються країни, що експортують найбільшу кількість робочої сили в США. Потім на основі спеціально розроблених формул визначається квота кожної країни, громадяни якої мають право брати участь у лотереї. Чим більшою була імміграція із певної країни за попередні п'ять років, тим меншою є квота цієї країни в лотереї.



ЗАУВАЖИМО!

Незважаючи на активні дії урядів приймаючих країн, більшість програм стимулювання реєміграції не досягли поставлених цілей: за незначного збільшення реєміграції на початку реалізації заходів від'їзд іноземних робітників на батьківщину різко зменшувався, коли скорочувалося фінансування програм. Однак головною причиною їх низької ефективності є те, що уряди країн, які експортують робочу силу, просто не зацікавлені в її реекспорті та не докладають належних зусиль щодо скорочення еміграції.

працівників на батьківщину й частини державних коштів у створення нових підприємств у країнах, що розвиваються, які могли б стати місцями роботи для реємігрантів. Такі підприємства набували форми кооперативів, спільних компаній, акціонерних товариств. Найбільший розвиток ця форма отримала у відносинах Німеччини й Туреччини. У ряді випадків нові турецькі компанії, створені переважно за німецькі гроші, не тільки стали привабливими для реємігрантів, але й призупинили новий потік еміграції з Туреччини.

Отже, державне регулювання міжнародного ринку праці здійснюється на основі національного законодавства приймаючих країн і країн, що експортують робочу силу, а також на основі міждержавних і міжвідомчих угод між ними. Регулювання здійснюється через прийняття програм, які фінансуються з бюджету та спрямовані на обмеження припливу іноземної робочої сили (іміграції) або на стимулювання імігрантів до повернення на батьківщину (реєміграції).

Більшість приймаючих країн використовують селективний підхід у регулюванні іміграції. Відсіювання небажаних імігрантів здійснюється на основі вимог, які висуваються до кваліфікації, освіти, віку, стану здоров'я, шляхом кількісного та географічного квотування, прямих і непрямих заборон на в'їзд, тимчасових та інших обмежень. Стимулювання реєміграції здійснюється через виплату матеріальної компенсації імігрантам, що виїждять, створення робочих місць, професійну підготовку імігрантів, надання економічної допомоги країнам масової еміграції.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Відомо, що в минулому році з країни А емігрувало 5070 осіб, а імігрувало 8112 осіб. Загальна кількість населення країни станом на 1 січня минулого року становила 12 637 275 осіб. Визначте показники валової та чистої міграції, а також частку чистої міграції в загальній кількості населення країни А.

Розв'язання. Показник валової міграції являє собою суму показників еміграції та іміграції. Отже:

Валова міграція = $5070 + 8112 = 13\,182$ осіб.

Показник чистої міграції (або сальдо міграції) являє собою різницю показників іміграції та еміграції. Отже:

$$\begin{aligned}\text{Чиста міграція} &= \\ &= 8112 - 5070 = 3042 \text{ осіб.}\end{aligned}$$

Зважаючи на те, що загальна кількість населення країни становила 12 637 275, то частка чистої міграції в загальній кількості населення країни становитиме:

$$\frac{3042 \cdot 100}{12\,637\,275} = 0,024\%.$$

Відповідь: загалом валова міграція складала 13 182 осіб, чиста міграція — 3042 осіб, частка чистої міграції в загальній кількості населення країни — 0,024 %.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте методи та рівні державного регулювання міграції робочої сили.
- Дослідіть форми й головні напрямки сучасних міграційних потоків.
- Які державні національні організації беруть участь у регулюванні міжнародної міграції?
- Яку відповідальність несуть нелегальні мігранти?



1. Реєміграція — це
 - А виїзд імігрантів із країни іміграції
 - Б переселення громадян до іншої країни на постійне або тривале тимчасове проживання
 - В в'їзд громадян однієї країни до іншої на постійне або тривале тимчасове проживання
 - Г переміщення громадян через кордон у пошуках роботи
2. Урядам країн, що розвиваються, вигідно стимулювати еміграцію, тому що
 - А емігранти повертаються, збагатившись знаннями й капіталом
 - Б емігранти знижують рівень безробіття в країні
 - В емігранти переказують трансферти на батьківщину й матеріально забезпечують свої родини
 - Г усі відповіді правильні
3. До країн найбільшої іміграції на сучасному етапі належать
 - А Японія, Пакистан, Тайвань, Південна Корея
 - Б Кувейт, ПАР
 - В Німеччина, Австралія, США
 - Г країни Латинської Америки
4. Прямим інструментом еміграційної політики держави є
 - А надання пільг за валютними вкладками
 - Б митна політика, що передбачає пільги для реємігрантів
 - В заборона на виїзд певних категорій працівників
 - Г валютна та банківська політика, орієнтована на заохочення валютних переказів із-за кордону
5. Кількісне квотування іміграції робочої сили — це
 - А внесення до державного бюджету певних платежів
 - Б визначення кількості імігрантів
 - В інвестування у створення певної кількості робочих місць
 - Г обмеження особистого характеру
6. Для країни — експортера робочої сили характерні такі позитивні риси
 - А сприяння зменшенню безробіття, зменшення витрат на соціальні потреби населення
 - Б зниження технологічного потенціалу країни, її наукового та культурного рівня через вплив кваліфікованої робочої сили
 - В скорочення кількості населення, масовий вплив інтелектуальних кадрів
 - Г економія витрат на освітню сферу
7. Обсяг валової міграції — це
 - А сума іміграції з країни й еміграції в країну
 - Б зовнішні міграції трудових ресурсів, що спрямовані за межі країни
 - В процес повернення емігрантів на батьківщину
 - Г різниця іміграції з країни й еміграції в країну
8. Методи регулювання міжнародної міграції робочої сили поділяються на такі групи
 - А внутрішні та зовнішні
 - Б адміністративно-правові та економічні
 - В національні та регіональні
 - Г державні та приватні
9. Для країни — імпортера робочої сили характерні такі негативні риси
 - А поповнення бюджету країни за рахунок грошей, які переказують трансфертами
 - Б зниження технологічного потенціалу країни, її наукового та культурного рівнів через вплив кваліфікованої робочої сили
 - В збільшення безробіття, зниження рівня заробітної плати, соціальна напруженість і міжнаціональна ворожнеча
 - Г економія витрат на освітню сферу
10. До заходів стимулювання виїзду імігрантів із країни належить
 - А розробка штрафних санкцій для країн — експортерів робочої сили
 - Б надання матеріальної допомоги особам, які бажають виїхати; професійне навчання імігрантів
 - В приховування осіб, які володіють унікальними знаннями
 - Г створення фондів допомоги безробітним
11. Установіть відповідність між поняттями та їхніми визначеннями.

1 Міграція робочої сили 2 Іміграція 3 Еміграція 4 Реєміграція	- А Повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання - Б Міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів - В Виїзд працездатного населення з певної країни за її межі - Г В'їзд працездатного населення в певну країну - Д Переселення працездатного населення з одних держав в інші терміном понад рік
--	--

12. Установіть відповідність між видами міграції та їхніми визначеннями.

- | | |
|--------------|--|
| 1 Маятникова | А Повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання |
| 2 Нелегальна | Б Самовільний перетин населенням кордонів країни всупереч законодавству |
| 3 Примусова | В Виселення громадян зі своєї країни на основі рішення судових організацій |
| 4 Тимчасова | Г регулярні поїздки населення з однієї країни до іншої (як правило, прикордонної) на роботу й назад |
| | Д Робота за кордоном протягом певного обмеженого часу з подальшим поверненням на батьківщину або переїздом до іншої країни |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

- Як міжнародна міграція робочої сили впливає на державні фінанси?
- Дослідіть форми й головні напрямки сучасних міграційних потоків.
- Проаналізуйте вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток країн світу.
- Поясніть регіональні особливості міжнародної трудової міграції.
- Визначте проблеми міжнародної трудової міграції та ринку робочої сили в Україні.
- За якими ознаками вирізняють сегменти на сучасному міжнародному ринку праці?
- Визначте функції сучасного ринку праці.
- Охарактеризуйте державні заходи реєстрації.
- Які показники, пов'язані з міграцією робочої сили, фіксують у платіжному балансі?
- До яких ознак імміграційного законодавства можна віднести такі обмеження?
 - Іммігранти зобов'язані надати довідку про стан здоров'я.
 - Пріоритет у працевлаштуванні приймаючі країни надають фахівцям, що мають щонайменше три-п'ять років стажу роботи за спеціальністю.
 - Для осіб, що мали в приймаючій країні статус стажистів або студентів, передбачаються тверді правила, які не дозволяють продовжити своє перебування в ній, вимагають обов'язкового виїзду на батьківщину.
 - Заборонено іммігрувати особам, що раніше були засуджені за кримінальні злочини, членам терористичних організацій.
 - Визначається максимальна частка іноземних робітників на одному підприємстві.
- За статистичними даними таблиці за 2018 р. визначте, які з перелічених країн Європи є імпортерами, а які — експортерами робочої сили, за двома сегментами: пенсійний вік і мінімальна заробітна плата в євро за місяць.

Країна Сегмент	Польща	Німеччина	Туреччина	Бельгія	Іспанія	Болгарія	Нідерланди	Франція	Греція
Пенсійний вік, років	67	67	60	65	65	65	65	65	58
Мінімальна заробітна плата, євро/місяць	358	1102	265	1216	733	202	1430	1386	577





ТЕМА 14. МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛІВ. УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ НАВЧИТЕСЬ:

- **розрізняти** форми, у яких здійснюється міжнародний рух капіталу;
- **наводити приклади** кредитування проектів міжнародними організаціями та іноземного інвестування в економіку України;
- **характеризувати** мету та особливості діяльності провідних міжнародних фінансово-кредитних організацій;
- **оцінювати** переваги та обмеження участі українського бізнесу в міжнародних науково-технічних проектах;
- **визначати** сальдо платіжного балансу за вихідними даними.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які існують форми міжнародних економічних відносин?
2. Як впливає на ВВП обсяг чистого експорту?
3. Які міжнародні фінансові організації надають кредити Україні?

§ 60. Форми міжнародного руху капіталів та міжнародне підприємництво

Ви вже знаєте, що міжнародний рух капіталу — це одна із форм міжнародних економічних відносин. **Міжнародний рух капіталу** — транснаціональне переміщення певної вартості в товарній чи грошовій формі з метою отримання прибутку або підприємницької вигоди. Основною причиною експорту (вивезення) капіталу за кордон є його відносний надлишок, тобто коли його застосування на національному ринку не приносить прибутку або веде до його зменшення. Пошук сфер прибуткового вкладання капіталу штовхає за межі національної економіки.

В основі міжнародного руху капіталу лежать процеси інтернаціоналізації виробництва, розвиток і поглиблення міжнародних економічних, політичних, культурних та інших відносин між країнами. Серед інших причин вивезення капіталу можна також виділити:

- відмінності у витратах виробництва;
- бажання обійти тарифні й нетарифні обмеження за умов експорту-імпорту товарів;
- бажання захистити свій капітал від внутрішньої інфляції;
- непередбачуваність економічної та політичної ситуації в країні;
- прагнення на тривалий період забезпечити задоволення своїх економічних, політичних та інших інтересів на території тієї чи іншої країни.

З іншого боку, завжди є країни, у яких відчувається дефіцит інвестиційних ресурсів. Країни прагнуть залучити іноземні технології в національне виробництво, підвищити його науково-технічний і технологічний рівень, здійснити структурну перебудову в напрямку експортоорієнтованих і високотехнологічних галузей. Причиною ввезення капіталу може бути й намагання країн за допомогою іноземного капіталу вирішити проблеми зайнятості населення. Особливо гостру потребу в додаткових ресурсах капіталу відчувають країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою, країни, у яких відбуваються структурні перетворення. Як правило, нагромадження власного капіталу в них недостатні.

Основними суб'єктами вивезення капіталу в сучасних умовах є ТНК, держави та наддержавні органи. Найважливішою кінцевою метою вивезення капіталу є привласнення монополю високих прибутків. Так, норма прибутку американських ТНК у країнах, що розвиваються, приблизно вдвічі вища, ніж усередині країни. Причиною цього є дешева робоча сила, сировина тощо. Водночас метою вивезення капіталу може бути отримання інших вигод (політичних, військових тощо).

Серед різних форм руху міжнародного капіталу переважають недержавні форми. На їхню частку припадає до 60 % усього обсягу вивезеного капіталу, тоді як державний капітал становить 30 % експорту капіталу, міжнародні фінансові організації — до 10 %. Водночас переплетення цих форм капіталу, особливо монополістичного та державного, означає, що за своїм характером капітал, який вивозиться, має здебільшого державно-корпоративний, державно-транснаціональний характер.

Вивезення капіталу здійснюється у двох основних формах — підприємницькій і позичковій. Вивезення *підприємницького капіталу* означає інвестиції у промисловість, транспорт, сільськогосподарські, банківські підприємства тощо шляхом нового будівництва або купівлі вже існуючих підприємств через механізм придбання їх акцій. Це зумовлює утворення власності за кордоном.

Позичковий капітал вивозиться у формі коротко- або довгострокових позичок і кредитів. Це дає можливість отримати фінансовий дохід у вигляді відсотка, але не призводить до утворення за кордоном власності.

При вивезенні підприємницького капіталу інвестиції поділяються на *прямі* (дають можливість здійснювати контроль над підприємством) і *портфельні*, або *фінансові* (не дають права на контроль, а лише на отримання прибутку). Відповідно до методики МВФ, вкладення мають характер прямих інвестицій, якщо інвестор володіє 10 % і більше простих акцій підприємства. Портфельні інвестиції — це суто фінансові активи у вигляді облігацій та акцій, які деномінуються в національну валюту. Переважного розвитку ця форма міжнародних економічних відносин набула ще до Першої світової війни.

Головним інвестором виступала Велика Британія, яка була зацікавлена в отриманні в такий спосіб додаткових природних ресурсів із менш розвинених країн і колоній. Купуючи акції та облігації, інвестор претендував тільки на чистий дохід фірми. Портфельні інвестиції здійснювалися насамперед за допомогою банків або інвестиційних фондів. Після Першої світової війни портфельні інвестиції занепали й відновилися лише в 1960-ті рр.

Значно більшого поширення в наш час набули прямі інвестиції, які є реальними капіталовкладеннями в підприємства, землю або ж здійснюються за допомогою експортних інвестиційних товарів або передачі технологій, досвіду управління, коли інвестор зберігає контроль над інвестованим капіталом. Прямі інвестиції використовуються, як правило, для створення нових фірм (спільних підприємств) або для встановлення контролю над діючою фірмою шляхом купівлі контрольного пакета акцій. У міжнародній практиці прямі інвестиції використовують ТНК у виробництві готових промислових виробів, видобутку сировини, розширенні сфери послуг. Вони є важливим каналом міжнародного переміщення приватного капіталу.

Серед найбільших експортерів капіталу такі країни, як Японія, США, Франція, Німеччина, Велика Британія. З усього обсягу експорту прямих зарубіжних інвестицій понад 95 % припадає на економічно розвинені країни. Географічно майже 80 % прямих зарубіжних інвестицій переміщується між найрозвиненішими країнами, решта спрямовується до країн, що розвиваються, і держав із перехідною економікою.

Однією із форм руху позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин є **міжнародний кредит**. Рух цієї форми капіталу пов'язаний із наданням суб'єктам світового ринку валютних і кредитних ресурсів на умовах повернення, визначення терміну, на який надані кредити, і виплати відповідної винагороди за позичку у формі відсотка. На основі міжнародного кредиту сформувалися місткі міжнародні ринки позичкових ресурсів. Крім великих національних, міжнародних за своїм характером ринків (наприклад нью-йоркський, лондонський та інші), виникли й досягли на сучасному





етапі колосальних розмірів світовий ринок капіталів, ринок євровалют і єврокапіталів. Ключову роль на цьому ринку як суб'єкти міжнародних кредитних відносин відіграють міжнародні банківські консорціуми.

Операції на світовому ринку капіталів за своїм характером поділяють на *комерційні* — ті, що пов'язані із зовнішньою торгівлею, і *фінансові* — вивезення капіталу, погашення заборгованості тощо).

Міжнародний кредит виконує такі **функції**:

- забезпечення перерозподілу між країнами фінансових і матеріальних ресурсів, що сприяє їх ефективному використанню;
- збільшення нагромадження в межах усього світового господарства за рахунок використання тимчасово вільних грошових коштів одних країн для фінансування капіталовкладень в інших країнах;
- прискорення реалізації товарів у світовому масштабі.

У піднесенні світового господарства міжнародний кредит відіграє важливу роль, сприяючи розвитку продуктивних сил і розширенню масштабів торгівлі. Водночас він може призводити й до негативних наслідків, сприяючи диспропорції в економіці країн-кредиторів. Надмірне залучення міжнародних кредитів та їх неефективне використання підриває платоспроможність позичальників, які мають платити величезні відсотки за кредит. Зовнішня заборгованість для багатьох країн стала причиною призупинення їх економічного зростання.

Різноманітність форм і видів міжнародного кредиту можна класифікувати за кількома головними ознаками, які характеризують окремі аспекти кредитних відносин (мал. 1).

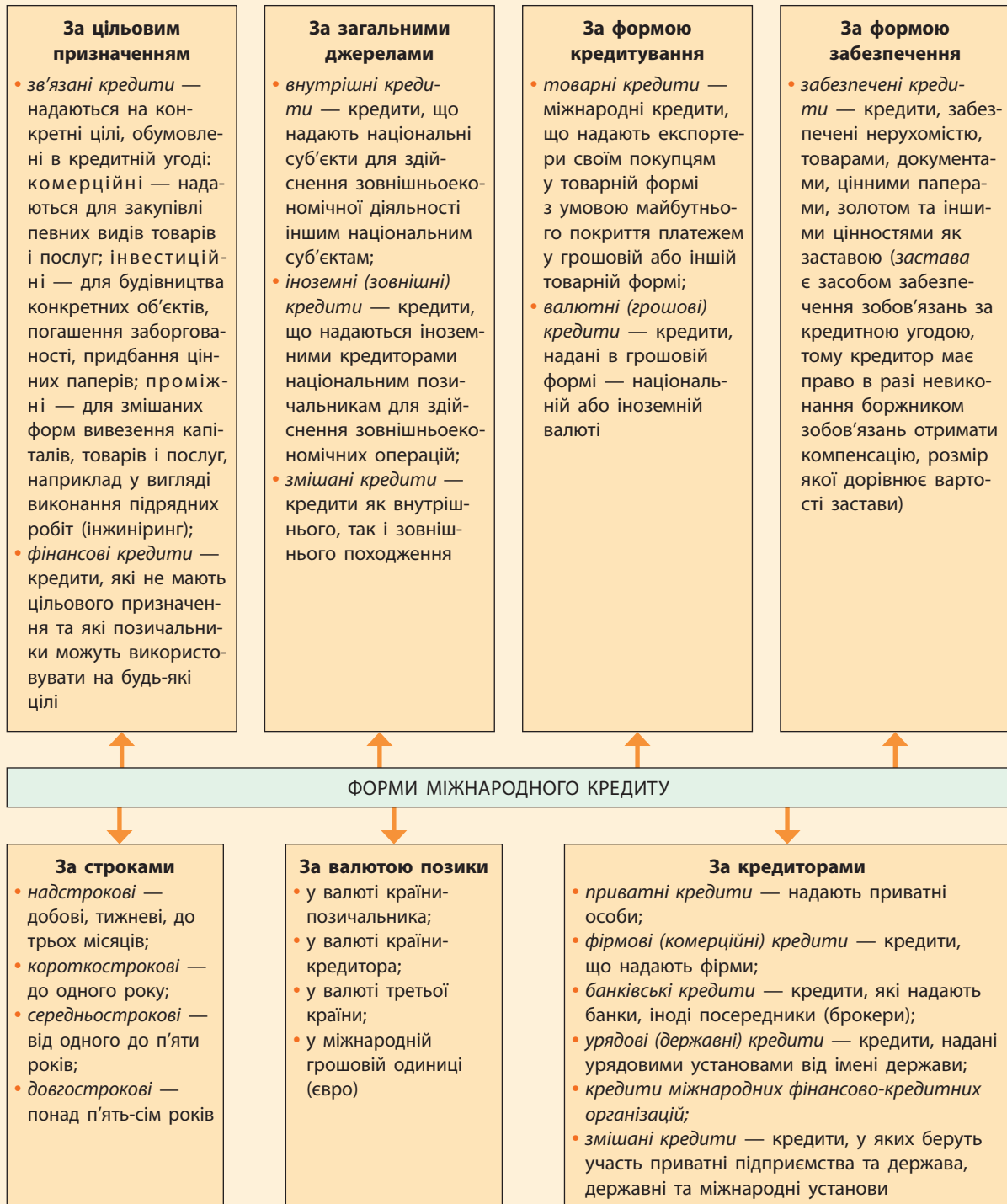
Важливим напрямом діяльності МВФ є кредитування країн для врегулювання платіжних балансів і зовнішньої заборгованості. Кредити МВФ поділяються на: *звичайні кредити*, які надаються для подолання тимчасових труднощів платіжного балансу в межах одного року (із перспективою подовження до чотирьох-п'яти років); *компенсаційні кредити*, які надаються для компенсації зменшення експортної виручки, що сталося з причин, не залежних від країни-позичальника, терміном на три-п'ять років; *стабілізаційні кредити*, які надаються для

фінансування створення запасів сировини, що добувається в країні, у разі несприятливої кон'юнктури на світових ринках, терміном до трьох-п'яти років.

МВФ здійснює і так зване *розширене фінансування*, що має цільове призначення — здійснювати структурну перебудову зовнішніх рахунків у разі серйозних порушень платіжного балансу. Погашення може відбуватися протягом чотирьох-десяти років.

Із міжнародним кредитом пов'язане таке явище, як **дефолт**. Цим терміном позначають будь-які види відмови від боргових зобов'язань, але, як правило, його використовують вужче, маючи на увазі відмову центрального уряду від своїх боргів. *Державний дефолт* — це ситуація, коли країна оголошує себе не здатною виконати кредитні зобов'язання. Існує також поняття *технічного дефолту*. У цьому випадку держава не відмовляється повністю від виконання зобов'язань, але звертається до кредиторів із проханням про реструктуризацію кредиту або зміну умов позики.

Наслідками дефолту зазвичай є світова ізоляція країни, арешт іноземних активів, неможливість здійснення додаткових запозичень коштів зі світового ринку позикових капіталів, накладання квот та обмежень на торгівлю із цією державою або інвестування в її економіку, відмова надавати кредити тощо. У разі оголошення дефолту кредитори отримують право вимагати арешту іноземних активів держави, рахунків державних банків і компаній. Після дефолту ні державі, ні державним компаніям ніхто більше не дає кредитів, оскільки на будь-які надані позички також буде накладено арешт. Такий порядок зберігається до того часу, поки уряд країни не домовиться з кредиторами. Більше того, протягом двох-трьох років після дефолту такий країні ніхто не позичатиме кошти. У цій ситуації банки й компанії не зможуть залучати кредити за кордоном. Це означає, що підприємства й фінансові установи будуть змушені скоротити свій бізнес, персонал й обороти. У цьому випадку можливість розрахунків країни із зовнішнім світом значно обмежується, що, у свою чергу, призводить до різкої девальвації національної валюти. Інфляція в такому разі



Мал. 1. Форми міжнародного кредиту

Бланкові кредити — кредити, надані під зобов'язання боржника вчасно погасити їх. Документом при цьому виступає соло-вексель з одним підписом позичальника. Різновидами бланкових кредитів є контокорент та овердрафт. *Контокорент* — одна з найдавніших форм банківських операцій, згідно з якою передбачається відстрочка платежу з метою збереження в клієнтів певних коштів, які вони мають сплачувати для вирішення інших проблем, що дає змогу прискорити обіг їхніх коштів, розширити операції. У разі надання *овердрафту* банк списує кошти з рахунка клієнта в розмірах, більших за залишки на його рахунку, відкриваючи таким чином кредит. Принципова різниця між контокорентом та овердрафтом полягає в тому, що угода про овердрафт кожного разу укладається знову й означає тільки одну домовленість про надання кредиту, тоді як за контокорентом передбачається автоматичне продовження кредитування.

може стати непередбачуваною. У цих умовах розвивається ланцюгова реакція. Усі, хто брав валютні кредити, миттєво стають банкрутами, банківська система занепадає. І без того ослаблені банки закриватимуться. Відповідно, постраждають їхні клієнти — вкладники й підприємства. Втративши гроші, багато фірм припинять існування. Звичайно, такого розвитку подій керівництво країни спробує уникнути через технічний дефолт, намагаючись домовитися з кредиторами про списання частини заборгованості та реструктуризацію решти суми.

У процесі руху міжнародного капіталу спостерігається дія таких *основних закономірностей*:

- прискорене зростання іноземних капіталовкладень;
- постійне зростання частки прямих інвестицій порівняно з портфельними;
- посилення процесів монополізації в експорті капіталу. Так, на 100 найпотужніших ТНК припадає понад 65 % іноземних інвестицій;
- зростання концентрації прямих інвестицій у розвинених країнах світу;
- посилення в процесі вивезення капіталу інтернаціоналізації власності.

Міжнародний рух капіталу має неоднозначні наслідки як для країн-експортерів, так і для країн-імпортерів капіталу (табл. 1).

У процесі посилення глобалізації господарського життя широко поєднуються національні

та інтернаціональні форми виробництва. На підставі цього розвивається міжнародне (багатонаціональне) виробництво внаслідок взаємодії в єдиному виробничому процесі різноманітних за своїм походженням ресурсів і чинників. Найяскравіше це проявляється в діяльності ТНК, спільних підприємств, під час реалізації міжнародних інвестиційних проектів, у межах вільних економічних зон тощо. Загалом на зазначені форми міжнародного виробництва тепер припадає від 30 до 50 % матеріального, фінансового й технологічного обігу світової економіки.

Значного поширення набула так звана еклектична парадигма міжнародного виробництва англійського вченого Джека Данінга, який виділяє *п'ять головних типів міжнародного виробництва* залежно від визначальних чинників:

- виробництва, що ґрунтуються на ресурсній базі й спільному використанні капіталів, технології, додаткових активів, природних ресурсів, інфраструктури, ринків;
- виробництва, які спільно володіють капіталами, технологією, інформацією, але також використовують сучасний менеджмент й організаційний досвід, здійснюють реконструкцію та модернізацію, вводять у дію інші потужності, стрімко розширюють масштаби виробництва, реалізують переваги від зниження матеріальних і трудових витрат, заходів урядової політики;
- виробництва, що базуються на раціональній спеціалізації продуктів або технологічних процесів. Вони поєднують характерні риси й особливості перших двох типів міжнародних виробництв, а також забезпечують широкий доступ до ринків. Досягається економія від спеціалізації та концентрації виробництва, зниження трудових витрат, реалізуються переваги від розміщення підприємств у приймаючій країні;
- виробництва, які пов'язані з торгівлею й розподілом продукту. Джерела економії — скорочення витрат на виробництво й доступ до місцевих ринків, близькість замовників, післяпродажне обслуговування;

НАСЛІДКИ МІЖНАРОДНОГО РУХУ КАПІТАЛУ

Позитивні		Негативні	
Для країн-експортерів	Для країн-імпортерів	Для країн-експортерів	Для країн-імпортерів
- розширення ринків збуту вітчизняних товарів і послуг; - отримання прибутків від інвестицій; - вплив на зовнішню політику країн-експортерів; - вигода від поглиблення процесу міжнародного поділу праці; - можливість використання дешевих ринків робочої сили й інші економічні та неекономічні вигоди	- запровадження досконаліших технологій і техніки, передових форм організації виробництва; - зменшення рівня безробіття; - приплив іноземної валюти; - прискорений розвиток існуючої економічної системи або її вдосконалення (таким шляхом розвивалася економіка Сингапуру, Південної Кореї, Тайваню та інших нових індустріальних країн)	- погіршення платіжного балансу (до моменту повернення до країн усіх або частини прибутків від експорту капіталу); - звуження ринку праці та ринку робочої сили в національній економіці; - збереження або модифікація в необхідному напрямку економічної системи	- поступова втрата контролю над частиною підприємств, галузей; - посилення іноземного впливу у сфері військово-стратегічних і політичних інтересів

- змішані виробництва, що складаються з різних комбінацій названих чотирьох, що використовують також переваги ринку та портфельних інвестицій.

Синтез різних типів міжнародного виробництва дає можливість реалізувати три головні групи переваг: власності, інтернаціоналізації та розміщення виробництва. Додаткові переваги пов'язані зі спільним використанням активів і трансакційними діями.

Переваги власності та нематеріальних активів виражаються у виробничих інноваціях, виробничому менеджменті, організаційних і маркетингових системах, інноваційних потужностях, людському капіталі, фінансах, ноу-хау тощо. Переваги спільного управління на базі об'єднаної власності полягають в економії на масштабах та внаслідок спеціалізації, виняткового або пільгового доступу до джерел робочої сили, природних ресурсів, фінансової інформації, ринку продукції дешевих ресурсів материнської компанії. З'являються більш сприятливі можливості для отримання достовірних даних про міжнародні ринки, у тому числі грошові й фінансові, що зменшує ризик від валютних коливань.

Переваги інтернаціоналізації полягають насамперед у подоланні негативних чинників, пов'язаних із так званою неспроможністю ринку. Ідеться про скорочення витрат на дослідження й торгівлю, запровадження

власності, пов'язаних зі зміною кон'юнктури та можливою ціновою дискримінацією на ринку. Сюди ж належать використання гарантій якості проміжного й кінцевого продуктів, отримання економії від взаємопов'язаної діяльності, компенсація від ринкових трансакцій, уникнення негативних дій уряду (квоти, тарифи, ціновий контроль, податки). Нарешті, фірма контролює пропозицію та обсяги витрат, зокрема технологію, ринки збуту, у тому числі конкуренцію.

Переваги розміщення виробництва можуть реалізовуватися або в країні походження багатонаціональних корпорацій, або в приймаючій країні, у тому числі шляхом створення філій, дочірніх компаній тощо. Тут виникають додаткові можливості ефективного просторового розподілу природних, техніко-економічних, інтелектуальних ресурсів, а саме: грошей, енергії, матеріалів, напівфабрикатів із метою зниження витрат і цін. Долаються штучні бар'єри в торгівлі, створюється необхідна інфраструктура, вирішуються комерційні, правові, освітні, транспортні та комунікаційні проблеми. Мовні, етнокультурні, митні та інші розбіжності також використовуються з вигодою для підприємництва. Досягається економія внаслідок централізації наукових і маркетингових досліджень. Робляться поправки на економічну систему й політику уряду, на інституційні основи розподілу ресурсів.





Загалом на ТНК, де найповніше проявляється міжнародний характер виробництва, припадає понад 20 % світової продукції та близько 30 % світового промислового виробництва. Важлива роль у формуванні й розширенні міжнародного виробництва належить спільним підприємствам і вільним економічним зонам.

Спільні підприємства створюються в таких формах: *акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, командитні товариства, холдинги* тощо. Вони характеризуються трьома визначальними ознаками: спільним майном, спільним управлінням і спільним розподілом прибутку й ринків. Сфера діяльності спільних підприємств включає передвиробничу стадію (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, інформаційні послуги), процес виробництва товарів, збут і післяпродажне обслуговування, співробітництво в галузі фінансів, страхової справи, транспорту, туризму тощо. Різке зростання кількості спільних підприємств спостерігається останнім часом у країнах Східної Європи, Китаї. ТНК також здійснюють свою діяльність у формі спільних підприємств.

Винятково сприятливі умови для розвитку міжнародного виробництва створюються у вільних економічних зонах. Розрізняють *безмитні зони, або зони вільної торгівлі, експортні промислові зони, парки технологічного розвитку, зони страхових і банківських послуг, імпоротно-промислові зони*. За різними оцінками, у світовій економіці існує майже 3 тис. вільних економічних зон, які обслуговують понад 10 % світового товарообігу.

У розвинених країнах поширені переважно вільні митні й транзитні зони та порти, технополіси й технопарки. У практиці країн, що розвиваються, більшість вільних зон спрямована на експортне виробництво. Для країн із перехідною економікою характерним є використання різних видів комбінованих (комплексних) зон.

Найбільші масштаби в розбудові вільних економічних зон спостерігаються в Бразилії та Китаї. Створена вільна економічна зона Манауса займає майже чверть території Бразилії. Вона стала потужним центром зростання економіки країни. У Китаї через вільні економічні зони реалізується 2/3 зовнішньоторговельного обігу.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте сутність переваг міжнародного виробництва.
2. За якими критеріями класифікації виділяють такі форми міжнародних кредитів: фінансовий, іноземний, банківський, довгостроковий, товарний, комерційний?
3. Спрогнозуйте можливі позитивні та негативні наслідки міжнародного кредитування для України як країни-позичальника.
4. Охарактеризуйте можливі наслідки дефолту.
5. Які форми кредиту надає МВФ?

§ 61. Діяльність міжнародних організацій у забезпеченні міжнародного руху капіталів

Розвиток економічного співробітництва, валютних і фінансових відносин між державами зумовив появу міжнародних фінансово-кредитних організацій, які регулюють ці відносини та сприяють стабілізації світової економіки. Міжнародні фінансово-кредитні організації створені на основі міжнародних угод. Провідне місце серед них належить МВФ, Світовому банку, ЄБРР та іншим.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) — наднаціональна валютно-кредитна установа, яка почала працювати в 1947 р. Їйого штаб-квартира розміщена у Вашингтоні (США). МВФ здійснює систему заходів, спрямованих на регулювання валютних курсів, сприяння конвертованості валют, надання кредитів країнам-членам для покриття тимчасового дефіциту їх платіжних балансів, ліквідацію валютних обмежень, на організацію консультативної допомоги з фінансових і валютних питань. МВФ — організація акціонерного типу. Їйого ресурси формуються за рахунок внесків країн-учасників. Головним акціонером МВФ є США, великими акціонерами — Німеччина, Японія, Франція, Велика Британія, Саудівська Аравія, Італія, Канада, Нідерланди, Китай. Ми вже зазначали, що Україна увійшла до МВФ у вересні 1992 р. і стала 167-м членом цієї міжнародної організації.

Однією із форм міждержавного кредитного регулювання є створення спеціальних фондів запозичення ресурсів. МВФ у 1969 р. на основі міждержавної домовленості були створені міжнародні резервні кошти — SDR. Роль МВФ полягає в посередництві між країнами, які потребують коштів, і країнами-кредиторами та встановленні контролю над валютно-фінансовою політикою держави-позичальника.

МВФ пов'язує надання кредитів країнам-членам з умовами проведення ними відповідних змін в економічній політиці. При цьому кредитні операції здійснюються тільки

з офіційними органами країн-членів МВФ: національними банками, казначействами, валютними стабілізаційними фондами.

Відмова країни виконувати умови МВФ практично закриває їй доступ до світового ринку капіталів. У той самий час невелика позичка фонду надає країні можливість отримати більший кредит у банках.

До складу **Світового банку** входять лише дві інституції — Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) і Міжнародна асоціація розвитку (МАР). Також існує об'єднання Група Світового банку, до якого, крім двох названих, належать ще три інституції: Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) і Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС).

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) — найбільша у світі фінансово-кредитна організація, яка надає довгострокові кредити (15—20 років) на державні програми урядам і центральним банкам країн (понад 100 країн). МБРР надає позики переважно для розвитку інфраструктури, промисловості та здійснення сільськогосподарських проектів. Вищим керівним органом МБРР є Рада управляючих, яку представляють усі країни світу, що є членами МБРР. Виконавчий орган МБРР — Директорат, до якого входить 21 виконавчий директор, п'ять із яких працюють на постійній основі (це представники США, Японії, Великої Британії, Німеччини і Франції).

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) — міжнародна міжурядова організація, створена в 1960 р. для сприяння економічному розвитку найменш розвинених країн із річним доходом на одну особу не більше 790 дол. США. Таким країнам МАР надає пільгові кредити на 50 років, стягуючи тільки комісійні в розмірі 0,75 % річних.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) створена в 1956 р. для стимулювання при-





ватного підприємства головним чином у країнах — членах МФК, що розвиваються. МФК сприяє спільним інвестиціям місцевого та іноземного капіталів і вкладає кошти тільки в прибуткові підприємства приватного сектору. Термін надання позики становить 5—15 років.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) — це спеціалізована установа, створена в 1988 р., метою якої є заохочення надходження інвестицій до країн, що розвиваються, шляхом їхнього страхування від некомерційних ризиків. Некомерційними ризиками вважаються:

- невиконання контракту внаслідок урядового рішення;
- скасування конвертованості національної валюти й пов'язані із цим перешкоди під час переказу прибутків до країни-інвестора;
- експропріація майна інвестора;

ЗАУВАЖИМО!

Позики Світового банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту є більш сприятливими. За класифікацією Світового банку Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижчий за середній), тому термін сплати кредитів триває до 20 років із пільговим періодом п'ять років. Відсотки за кредит сплачуються за плаваючою ставкою та становлять близько 6,5% річних.

За рахунок Світового банку в Україні реалізується близько 20 проектів. Позики Світового банку надаються в кілька траншів; кожний наступний — після виконання певних умов. Представником позичальника є Міністерство фінансів України.

- революції, перевороти та подальші зміни в соціально-політичному становищі;
- воєнні дії.

Усім своїм клієнтам Світовий банк указує на необхідність вжити таких заходів:

- інвестування в розвиток людських ресурсів, зокрема шляхом удосконалення систем охорони здоров'я й освіти;
- концентрація зусиль на соціальному розвитку, чинниках зниження рівня бідності;
- зміцнення здатності урядів надавати якісні послуги, забезпечення ефективності й прозорості їхньої діяльності;
- охорона навколишнього середовища;
- підтримка й стимулювання розвитку приватного підприємництва;
- підтримка реформ, спрямованих на макроекономічну стабілізацію, що забезпечує умови для інвестицій і довгострокового планування.

До Світового банку Україна вступила в 1992 р. (одночасно зі вступом до МВФ). Вона є членом усіх його структур — МБРР, МФК, МАР і БАГІ. Серед міжнародних кредитно-фінансових організацій МБРР є другим після МВФ кредитором України. Його частка перевищує 30% усіх позичок. При цьому спостерігається тенденція до зростання частки кредитів МБРР за рахунок зменшення частки МВФ.

За цільовим призначенням кредити МБРР поділяються на чотири групи:

- *інституційні* (на розвиток державного управління фінансами, економікою);
- *реабілітаційні*;



- на розвиток певної галузі економіки;
- на структурну перебудову галузей економіки.

Гроші, що надходять від Світового банку, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані не тільки на погашення дефіциту бюджету й платіжного балансу, але й на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту.

Європейський центральний банк (ЄЦБ) — центральний банк Євросони, створений у 1998 р., де в обігу перебуває валюта євро. Основною метою ЄЦБ є підтримка стабільності

цін, тобто захист обмінного курсу євро. Стабільність цін має велике значення для досягнення двох цілей: економічного зростання та створення робочих місць.

ЄЦБ і національні центральні банки разом утворюють **Євросистему**, центральну банківську систему Євросони.

Значне місце серед валютно-позичкових і фінансових інститутів посідають регіональні банки розвитку: Міжамериканський, Африканський, ЄБРР. До регіональних валютно-позичкових організацій ЄС належать: Європейський інвестиційний банк (ЕІБ), Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС) тощо.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Визначте, чи правильним є твердження: «Сільськогосподарський комплекс із переробки соняшнику в країні, яка є членом Світового банку, може отримати позику МБРР терміном на 15 років, оскільки пріоритетний напрям кредитування цього банку — сільськогосподарські проекти».

Розв'язання. У твердженні правильно вказано пріоритетний напрямок кредитування МБРР, який є інституцією Світового

банку. Він дійсно надає довгострокові кредити, але на державні програми урядом і центральним банкам країн. Суб'єктами кредитних операцій МВФ і Світового банку можуть бути виключно національні банки, казначейства, валютні стабілізаційні фонди країн — членів цих міжнародних структур. Тому конкретне сільськогосподарське підприємство такий кредит отримати не може. Твердження є неправильним.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте специфіку діяльності таких міжнародних організацій, як МВФ, МАР, БАГІ.
2. Які види кредитів може отримувати Україна як член Світового банку?

§ 62. Платіжний баланс країни

Більшість країн світу беруть активну участь у міжнародному поділі праці. Економічні зв'язки країн здійснюються в різноманітних формах: експорт та імпорт товарів і послуг, позики коштів в іноземців і надання їм позик, створення підприємств за кордоном, поїздки громадян одних країн до інших тощо.

Для характеристики сфери зовнішньоекономічних відносин використовують різні показники. Офіційним показником, у якому відображаються всі форми зовнішньоекономічних зв'язків країни, є її платіжний баланс. Аналіз платіжного балансу дає можливість робити висновки щодо стану зовнішньоекономічних зв'язків, тобто про те, наскільки ефективно країна може управляти своєю зовнішньоекономічною діяльністю.

Платіжний баланс — це систематизований запис усіх економічних угод між резидентами країни (домашніми господарствами, фірмами й урядом) і зовнішнім світом протягом певного періоду часу (зазвичай року).

Макроекономічне призначення платіжного балансу полягає в тому, щоб у лаконічній формі показати стан міжнародних економічних відносин країни з її закордонними партнерами як індикатора вибору грошово-кредитної, валютної, податково-бюджетної, зовнішньоторговельної політики й управління державною заборгованістю. Платіжний баланс складається в національній або іноземній валюті, наприклад у євро або доларах США.

Будь-яка угода має дві сторони, тому в платіжному балансі реалізується принцип подвійного запису. Суть цього принципу полягає в тому, що кожна операція має два записи. Один із них реєструється як кредит зі знаком «+», а інший — як дебет зі знаком «-».

Більшість записів у платіжному балансі відображає зовнішньоекономічні операції, у яких одні економічні цінності обмінюються на інші. Тому в рахунках платіжного балансу роблять подвійний запис.

Кредит — це відплив вартостей, за яким має відбутися їх компенсація, тобто приплив до певної країни. Тут відображається потік

цінностей із країни, за які її резиденти згодом отримають платежі в іноземній валюті.

Дебет — це приплив вартостей до певної країни, за які її резиденти мають згодом платити, можливо, готівкою, тобто витратити іноземну валюту.

Таким чином, загальна сума дебету має дорівнювати загальній сумі кредиту платіжного балансу. Тому сальдо платіжного балансу дорівнює нулю.

Припустимо, вітчизняне підприємство експортувало товарів на суму 20 млн дол. У цьому випадку в розділі платіжного балансу «Кредит» буде записаний експорт у розмірі 20 млн дол., а в розділі «Дебет» — збільшення іноземної валюти на ту саму суму.

Усі угоди між певною країною й зовнішнім світом містять поточні операції та операції з капіталом. У більшості країн платіжні баланси складаються за схемою, рекомендованою МВФ (табл. 2).

Рахунок поточних операцій містить у собі експорт товарів і послуг (зі знаком «+»), імпорт товарів і послуг (зі знаком «-»), чисті доходи від інвестицій і чисті трансферти.

Товарний експорт (і всі експортподібні операції) ураховуються зі знаком «+» і виступають як кредит, оскільки створюють запаси іноземної валюти в національних банках.

Імпорт товарів (і всі імпортоподібні операції) ураховуються в графі «Дебет» зі знаком «-», оскільки вони скорочують запаси іноземної валюти в країні.

Сальдо торговельного балансу — це різниця між експортом та імпортом:

$$X_n = X - M,$$

де X_n — чистий експорт; X — експорт; M — імпорт, або:

$$X_n = Y - (C + I + G),$$

де Y — ВВП; $(C + I + G)$ — частина ВВП, реалізована вітчизняним домашнім господарством, фірмам та уряду певної країни.

Баланс послуг включає платежі та надходження зі страхування, транспортних перевезень, міжнародного туризму, експортних

СТАНДАРТНА СТРУКТУРА ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

I. Рахунок поточних операцій	
1. Експорт товарів	2. Імпорт товарів
Сальдо балансу зовнішньої торгівлі (торговельний баланс)	
3. Експорт послуг (доходи від туризму, транспортних послуг, послуг зв'язку тощо, крім кредитних послуг)	4. Імпорт послуг (платежі за туризм за кордоном, послуги зв'язку тощо, крім кредитних послуг)
5. Чисті доходи від інвестицій (чисті доходи від кредитних послуг)	
6. Чисті поточні трансферти	
Сальдо балансу за поточними операціями	
II. Рахунок операцій із капіталом і фінансовими інструментами	
7. Чисті капітальні трансферти	
8. Приплив капіталу (довгострокові й короткострокові кредити — отримані)	9. Відплив капіталу (довгострокові й короткострокові кредити — надані)
10. Чисті пропуски й помилки	
Сальдо балансу офіційних розрахунків	
III. Зміна офіційних резервів	

послуг, обміну науково-технічним і виробничим досвідом, реклами тощо. Додатне сальдо торговельного балансу існує тоді, коли вартість експорту (сума надходжень) більша за вартість імпорту (сума витрат), якщо навпаки — сальдо буде від'ємним.

Чисті доходи від інвестицій (чисті факторні доходи з-за кордону) — це доходи від кредитних послуг, оскільки вони пов'язані з експортом послуг, а також вкладеного за кордоном національного грошового капіталу.

Якщо національний капітал, вкладений за кордоном, дає більший обсяг відсотків і дивідендів, ніж іноземний капітал, інвестований у цій країні, то чисті доходи від інвестицій будуть додатними, в іншому випадку — від'ємними.

Чисті трансферти включають перекази приватних і державних коштів до інших країн (пенсії, подарунки, грошові перекази за кордон, безкоштовна допомога іноземним державам).

У платіжному балансі країн також ураховуються зовнішньоекономічні операції, які не супроводжуються зустрічним потоком цінностей, а є просто одностороннім переданням товарів, списанням боргів тощо. Такі операції називають *односторонніми трансфертами*.

Коли в країні виникає дефіцит балансу за поточними операціями, це означає, що її витрати з оплат імпорту перевищують доходи, отримані від експорту.

Цей дефіцит фінансується за допомогою закордонних позик шляхом продажу активів іноземцям, що відображається в рахунку руху капіталів. Ці угоди ведуть до скорочення чистих закордонних активів.

Чисті закордонні активи — це різниця між обсягом закордонних активів, якими володіють вітчизняні резиденти, та обсягом національних активів, якими володіють іноземці.

Вичерпання кредиту й активів, що мають попит, веде до макроекономічного коригування поточного рахунка платіжного балансу. Коригування передбачає збільшення доходів від експорту товарів і послуг за кордон або скорочення витрат з імпорту, у тому числі за допомогою зовнішньоторговельних обмежень (уведення тарифів на імпорт, імпортих квот тощо).

Додатне сальдо рахунка поточних операцій протилежне дефіциту: у цьому випадку країна отримує іноземної валюти більше, ніж витрачає за кордоном, а отже, може надавати кредити іноземцям або накопичувати закордонні активи.

Баланс фінансових операцій ураховує надходження коштів за такими категоріями:

1. Міжнародний рух підприємницького капіталу.
2. Міжнародний рух позикового капіталу.

Підприємницький капітал включає прямі іноземні та портфельні інвестиції.



Міжнародний рух позикового капіталу класифікується за терміном дії (довго-, середньо- та короткострокові операції).

У рахунку руху капіталу відображаються всі міжнародні угоди з активами: доходи від продажу акцій, облігацій, нерухомості тощо іноземцям і витрати, що виникають у результаті купівлі цих активів за кордоном. Продаж іноземних активів збільшує запаси іноземної валюти, а купівля — зменшує. Тому баланс руху капіталу показує чисті надходження іноземної валюти від усіх угод з активами.

Дефіцит платіжного балансу може бути профінансований за рахунок скорочення офіційних резервів центрального банку.

Офіційні валютні резерви включають золото, іноземну валюту, кредитну частку країни в МВФ, SDR тощо. Оскільки в цьому випадку пропозиція іноземної валюти на внутрішньому ринку збільшується, ця операція є експортоподібною й ураховується в кредиті зі знаком «+» (хоча запаси іноземної валюти в центральному банку при цьому знижуються). Однак пропозиція національної валюти на внутрішньому ринку відносно зменшується,

а її обмінний курс відносно підвищується, що є механізмом стримуючої політики.

Активне сальдо платіжного балансу супроводжується зростанням офіційних валютних резервів у центральному банку. Це відображається в дебеті зі знаком «-», оскільки така операція зменшує пропозицію іноземної валюти на внутрішньому ринку. Сума дебету ідентична сумі кредиту, а алгебраїчне підсумування сальдо поточного рахунка, рахунка руху капіталів та офіційних резервів дорівнює нулю. Поточний платіжний баланс має завжди дорівнювати балансу руху капіталу плюс офіційні резерви (з оберненим знаком), оскільки платіжний баланс складається як бухгалтерська форма. У показниках економічних трансакцій це означає, що коли зростання вимог до іноземців переважатиме зобов'язання перед іноземцями хоч на мінімальну величину, тобто коли країна спроможна інвестувати за кордоном, то експорт має переважати над імпортом. Якщо ж країна має дефіцит поточного рахунка, він має перекриватися інвестицією з-за кордону і/або за рахунок втрати резервів.

НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ

Платіжний баланс країни Альфа за поточний період характеризується такими даними (млрд дол.): експорт товарів — 40; імпорт товарів — 30; експорт послуг — 15; імпорт послуг — 10; чистий дохід від інвестицій — 5; чисті грошові перекази — 10; приплив капіталу — 10; відплив капіталу — 40; офіційні резерви — +10.

Визначте: 1) торговельний баланс країни; 2) баланс товарів і послуг; 3) баланс поточного рахунка; 4) баланс рахунка капіталу; 5) чи має країна Альфа дефіцит або надлишок платіжного балансу.

Розв'язання.

1) Торговельний баланс = Експорт товарів — Імпорт товарів; $40 - 30 = 10$.

2) Баланс товарів і послуг = Експорт товарів і послуг — Імпорт товарів і послуг; $(40 + 15) - (30 + 10) = 15$.

3) Баланс поточного рахунка = Кредит на суму 65 (Експорт товарів + Експорт послуг + Чисті грошові перекази: $40 + 15 + 10$) — Дебет на суму 45 (Імпорт товарів + Імпорт послуг + Чистий дохід від інвестицій: $30 + 10 + 5$) = 20 (надлишок).

4) Баланс рахунка капіталу = Приплив капіталу — Відплив капіталу; $10 - 40 = -30$ (дефіцит).

5) Платіжний баланс має дефіцит у розмірі 10 (дорівнює зменшенню офіційних резервів на 10).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Яке сальдо платіжного балансу (додатне чи від'ємне) призводить до збільшення курсу національних грошей?
2. Які угоди відбиваються в рахунку руху капіталу?

3. Розкрийте сутність принципу подвійного запису в платіжному балансі.
4. Які рахунки включаються до балансу фінансових операцій?

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Аналіз структури та порівняння торговельного й платіжного балансу різних країн

МЕТА:

- засвоїти поняття: дебет, кредит, платіжний баланс, експортоподібні операції, імпортоподібні операції, офіційні валютні резерви;
- навчитися визначати сальдо балансу зовнішньої торгівлі та платіжного балансу;
- навчитися записувати конкретні потоки за статтями рахунків поточних операцій та рахунку операцій із капіталом і фінансовими інструментами.

ХІД РОБОТИ

1. За даними Державної служби статистики України за перше півріччя 2018 р. імпорт товарів зріс на 13,5 % — до 28,469 млрд дол., експорт — на 11,1 %, до 27,816 млрд дол. За цей період баланс торгівлі послугами зведено з профіцитом у 2,826 млрд дол. За цими даними виконайте завдання:

1) Розрахуйте сальдо балансу зовнішньої торгівлі.

2) За розрахунками сальдо балансу зовнішньої торгівлі в поданому ланцюжку взаємозалежних показників визначте правильну характеристику:

- баланс зовнішньої торгівлі зведено з: а) дефіцитом, б) профіцитом, в) нульовим сальдо;
- це призводить до: а) припливу в Україну іноземної валюти, б) відпливу іноземної валюти з України, в) кількість іноземної валюти не залежить від розглянутої ситуації;
- ця ситуація призведе до: а) збільшення курсу долара в гривні, б) зменшення курсу долара в гривні, в) курс долара в гривні не зміниться внаслідок цієї ситуації;
- це призведе до: а) укріплення національної валюти, б) знецінення національної валюти, в) ситуація жодним чином не вплине на курс національної валюти.

3) На основі аналізу сальдо балансу торгівлі товарами та торгівлі послугами вкажіть, на якому ринку експорт зростає більшими темпами, ніж імпорт. Про які тенденції національної економіки свідчить цей показник?

2. Розгляньте деякі статті платіжного балансу України (аналітична форма) за 2017 р.

Статті балансу	Усього, млн дол. США
А. Рахунок поточних операцій	-2442
Баланс товарів і послуг	-8644
Баланс товарів	-9663
Імпорт	49364
Баланс послуг	1019
Експорт послуг	14167
В. Рахунок операцій із капіталом	-4
Чисте кредитування (+) / чисте запозичення (-) (= А + В)	-2446
С. Фінансовий рахунок	-5012



Статті балансу	Усього, млн дол. США
Прямі інвестиції (сальдо)	-2827
Портфельні інвестиції (сальдо)	-1800
Помилки та недогляд	482
D. Зведений баланс (= A + B - C)	2566
E. Резерви та пов'язані статті	2566
Резервні активи	2673
Кредити МВФ	107

- 1) Розрахуйте експорт товарів.
 - 2) Розрахуйте імпорт послуг.
 - 3) Баланс зовнішньої торгівлі зведено з дефіцитом чи профіцитом?
 - 4) Який показник свідчить про стан іноземних інвестицій в економіку нашої країни? Проаналізуйте дані.
 - 5) Чому дорівнює сальдо платіжного балансу?
 - 6) Якими мають бути офіційні резерви?
3. Зробіть висновки.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Україна стала членом МВФ у
 - A 1947 р.
 - B 1992 р.
 - B 1998 р.
 - Г 2007 р.
2. Міжнародна фінансова організація, яка запровадила єдину європейську валюту євро, — це
 - A Міжнародний валютний фонд
 - B Європейський центральний банк
 - B Європейський банк реконструкції та розвитку
 - Г Європейський інвестиційний банк
3. Міжнародне підприємництво існує в таких формах
 - A митні та торговельні союзи між країнами
 - B міжнародні фінансово-валютні організації
 - B ООН і СОТ
 - Г спільні підприємства та вільні економічні зони
4. Дефіцит платіжного балансу призведе до таких наслідків
 - A курс національної валюти зменшиться
 - B офіційні валютні резерви зменшаться
 - B офіційні валютні резерви збільшаться
 - Г офіційні валютні резерви не зміняться
5. Складова платіжного балансу країни — рахунок поточних операцій — не включає
 - A товарний експорт
 - B чисті доходи від інвестицій
 - B зміни в активах країни за кордоном
 - Г транспортні послуги іноземним країнам
6. Якщо сальдо торговельного балансу від'ємне і становить 24,1 тис. грош. од., а надходження від експорту — 216,9 тис. грош. од., то виплати за імпорт складають
 - A 192,8 тис. грош. од.
 - B 241,0 тис. грош. од.
 - B 216,9 тис. грош. од.
 - Г даних недостатньо для визначення
7. Який із перелічених видів міжнародного руху капіталу вважається прямими іноземними інвестиціями?
 - A Канадський інвестиційний фонд купує казначейські векселі Міністерства фінансів США на суму 50 млн дол.
 - B французький банк купує акції шведської компанії на суму 10 млн дол. Загальна вартість випуску акцій цієї компанії становить 250 млн дол.
 - B японська та китайська компанії створюють у Шанхаї спільну консалтингову фірму з рівними паями в статутному фонді
 - Г МБРР надає Україні позику на структурну перебудову вугільної промисловості в розмірі 50 млн дол.
8. Країна має додатне сальдо платіжного балансу за рік, що становить 10 % від надходжень валюти за міжнародними операціями, а виплати за міжнародними операціями становлять 180 млн грош. од. Сальдо платіжного балансу дорівнюватиме
 - A 200 млн грош. од.
 - B 20 млн грош. од.
 - B 40 млн грош. од.
 - Г 18 млн грош. од.

9. Обсяг офіційних резервів країни за від'ємного сальдо платіжного балансу
 А зменшується
 Б зростає
 В не змінюється
 Г недостатньо інформації для визначення
10. Перевищення експорту товарів над імпортом призведе до
 А збільшення надходжень іноземної валюти та зростання її курсу
 Б відпливу іноземної валюти з країни та зменшення її курсу
 В збільшення надходжень іноземної валюти та зменшення її курсу
 Г відпливу іноземної валюти з країни та зростання її курсу
11. Установіть відповідність між грошовими потоками та статтями платіжного балансу, на яких вони відображатимуться.
- | | |
|---|--------------------|
| 1 Доходи від продажу акцій, облігацій, нерухомості іноземцям | А Експорт послуг |
| 2 Переказ пенсії, подарунків, грошові перекази за кордон | Б Експорт товарів |
| 3 Платежі від туризму за кордоном | В Імпорт послуг |
| 4 Доходи національної авіакомпанії від міжнародних перевезень | Г Чисті трансферти |
| | Д Приплив капіталу |
12. Установіть відповідність між назвами міжнародних фінансових організацій і напрямками їхньої діяльності.
- | | |
|--------|---|
| 1 МВФ | А Надає кредити на 50 років на розвиток соціальної інфраструктури найменш розвинених країн |
| 2 МБРР | Б Надає позики на 5—15 років приватним підприємствам і купує їхні цінні папери |
| 3 МАР | В Надає кредити для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів |
| 4 БАГІ | Г Надає довгострокові позики для розвитку інфраструктури, здійснення сільськогосподарських проектів та розвитку промисловості |
| | Д Стимулює приватні іноземні інвестиції шляхом їхнього страхування |



УЗАГАЛЬНЮЄМО ЗНАННЯ

- Яка із форм міжнародних інвестицій (портфельні чи прямі) має менші ризики?
- Охарактеризуйте основні типи міжнародного виробництва.
- Охарактеризуйте роль МВФ у забезпеченні міжнародного руху капіталів.
- За допомогою графічної моделі попиту й пропозиції покажіть зміни ринкової рівноваги на ринках: 1) національної валюти; 2) виробництва машинобудівної галузі; 3) трудових ресурсів — інженерів і технологів для країни, у якій значно зросли європейські прямі інвестиції в галузі важкої промисловості.
- Визначте, чи правильним є твердження: «Європейський центральний банк у 1969 р. запровадив міжнародні гроші, що отримали назву «спеціальні права запозичення»».
- За яких умов виникає можливість дефолту в країні?
- Економіка країни характеризується такими даними (у млрд євро): експорт товарів — 19650; імпорт товарів — 21758; громадяни країни отримують дохід від іноземних інвестицій у вигляді відсоткових виплат із-за кордону — 3621; країна виплачує закордонним інвесторам дохід у вигляді відсотків — 1394; витрати громадян цієї країни від туризму — 1919; доходи цієї країни від туризму — 1750; односторонні трансферти країни — 2388; відплив капіталу з країни — 4174; приплив капіталу до країни — 6612. Визначте: 1) сальдо поточного рахунка; 2) сальдо рахунка руху капіталу; 3) сальдо платіжного балансу країни; 4) зміну величини офіційних валютних резервів країни.

Основні поняття і терміни

Безробітні — громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів та обов'язково зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні розпочати її.

Безробіття — тимчасова незайнятість економічно активного населення.

Бізнес-план — документ, який складають для ефективного управління та планування бізнесу.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених на території країни за певний період (зазвичай за рік).

Валовий національний продукт (ВНП) — ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених протягом року національним капіталом і працею, що функціонує як на території певної країни, так і поза її межами.

Виробниче підприємництво — процес господарювання з виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг при кругообігу ресурсів.

Гранична схильність до заощадження (MPS) — частина кожної додаткової одиниці доходу, яка спрямована на збільшення заощадження.

Гранична схильність до споживання (MPS) — частка приросту доходу, яка спрямовується на збільшення споживання.

Граничний дохід (MR , *marginal revenue*) — додатковий дохід, який був отриманий від продажу додаткової одиниці продукції.

Граничний продукт (MP , *marginal product*) — додатковий продукт, отриманий у результаті приросту одного з ресурсів на одну додаткову одиницю, при цьому розміри інших факторів (та витрати на їх придбання) залишаються незмінними.

Граничні витрати (MC , *marginal costs*) — додаткові витрати підприємства, пов'язані з випуском додаткової одиниці продукції. Граничні витрати визначають, у яку суму обходиться підприємству зростання обсягу виробництва на одну одиницю.

Грошова маса — запас грошей, який економічні суб'єкти мають у своєму розпорядженні й можуть у будь-який момент спрямувати в обіг за сприятливих умов.

Грошово-кредитна (монетарна) політика — комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обігу, які здійснює держава через центральний банк.

Державне регулювання економіки — форма управління економікою, що являє собою вплив державних органів на економічні процеси, система заходів законодавчого, виконавчого й контролюючого характеру, здійснюваних державними установами і громадськими організаціями з метою стабілізації і пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

Дефлятор ВВП, або індекс цін — відношення номінального ВВП до реального ВВП.

Додана вартість — різниця між вартістю виготовлених товарів і послуг та вартістю сировини й матеріалів, придбаних у постачальників, тобто різниця між вартістю створеного блага й вартістю проміжного блага.

Досконала (чиста) конкуренція — ринкова конкурентна структура, за якої ціни на ринку формуються та змінюються виключно під впливом дії законів попиту й пропозиції.

Еквівалент — предмет або кількість, що відповідає іншим предметам або кількостям, може замінювати або виражати їх.

Економічні витрати — виплати, які фірма має зробити постачальникам необхідних ресурсів, щоб відволікти ці ресурси від використання в альтернативних виробництвах. Економічні витрати поділяються на явні й неявні.

Економічні цикли — постійні, повторювані протягом певного проміжку часу коливання економічної активності.

Економічно активне населення (робоча сила) — населення працездатного віку, яке складається із зайнятих і безробітних.

Життєвий цикл проекту — період часу між моментом виникнення та ліквідації проекту.

Загальні витрати (TC , *total costs*) — усі грошові витрати підприємства, які складаються зі змінних та постійних витрат.

Зайнятість — діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, що приносить їм дохід.

Заощадження (S) — відкладене споживання, вирахування з поточного споживання.

Змінні витрати (VC , *variable costs*) — витрати підприємства, які прямо залежать від обсягу продукції, що випускається (чим більший обсяг виробництва, тим більший їх розмір, і навпаки).

Зовнішні ефекти (екстерналії) — побічні наслідки економічної діяльності, які не регулюються ринком і впливають на інтереси третіх осіб як у сфері виробництва, так і у сфері споживання.

Інвестиційні витрати — попит підприємців на інвестиційні блага для відновлення зношеного й збільшення реального капіталу, а також попит домогосподарств на житлове будівництво.

Інноваційна діяльність — діяльність, спрямована на пошук можливостей, які забезпечують практичне використання наукового, науково-технічного результату та інтелектуального потенціалу з метою отримання нового чи поліпшеного продукту, способу його виробництва й задоволення суспільних потреб у конкурентоспроможних товарах і послугах.

Інфляція — знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності.

Кінцеві товари — товари, призначені для кінцевого споживання.

Комерційні (прибуткові) підприємства — організації, які здійснюють підприємницьку діяльність із метою отримання прибутку й наступного його розподілу між засновниками підприємства; можуть бути створені як господарські товариства або виробничі кооперативи.

Корпорація — фірма, що має форму юридичної особи, де відповідальність кожного власника обмежена його внеском у це підприємство.

Макроекономічна рівновага — такий стан економіки, за якого сукупні витрати дорівнюють сукупним доходам або величина сукупного попиту дорівнює величині сукупної пропозиції.

Менеджмент — управління людьми й соціально-економічними процесами на рівні підприємства.

Національний дохід — сума факторних доходів, зароблених усіма верствами суспільства за рік у результаті використання наявних економічних ресурсів.

Негативні зовнішні ефекти — ситуація, коли діяльність певних економічних суб'єктів завдає шкоди третім особам, які не є ні виробниками, ні покупцями цього блага.

Недосконала конкуренція — ринкова структура, за якої ціни на ринку формуються під впливом як дії законів попиту та пропозиції, так і додаткових, неринкових чинників. До неї відносять: монополію, олігополію та монополістичну конкуренцію.

Некомерційні (неприбуткові) підприємства — юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність, спрямовану на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети отримання прибутку та наступного його розподілу серед учасників (членів).

Неявні (внутрішні) витрати — плата за власні ресурси, необхідна для того, щоб залучити й утримати їх у певному виді діяльності (варіанті використання).

Новація — новий вид продукту, технології, методу як кінцевий результат інноваційного процесу.

Номинальний ВВП — поточний обсяг виготовлених товарів і послуг, обчислений в поточних цінах.

Нормальний прибуток — рівень прибутку, достатньо високий лише для того, щоб спонукати власників бізнесу залишити свої ресурси в їхньому нинішньому способі використання.

Облікова (дисконтна) ставка — ставка, під яку центральний банк надає комерційним банкам кредити.

Обов'язкові резерви — певна сума активів, які комерційний банк згідно із чинним законодавством зобов'язаний зберігати в центральному банку та не видавати як кредит.

Операції на відкритому ринку — купівля та продаж державних цінних паперів на відкритому ринку.

Організаційно-правова форма підприємства — сукупність майнових та організаційних відмінностей, способів формування майна, особливостей взаємодії власників, засновників, учасників, їх відповідальності одне відносно одного та щодо третіх осіб.

Партнерство — фірма, організована кількома особами, що спільно володіють та управляють підприємством.

Підприємницька діяльність (підприємництво) — безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і заняття торгівлею з метою отримання прибутку.

Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Позитивні зовнішні ефекти — вигоди третьої особи, які виникають унаслідок діяльності певних економічних суб'єктів.

Політика «дешевих» грошей — стимулююча політика, спрямована на підвищення рівня зайнятості і, відповідно, на прискорення економічного зростання.

Політика «дорогих» грошей — стримуюча монетарна політика, яка спрямована на обмеження зростання цін у національній економіці.

Посередницьке підприємництво — підприємництво, у якому підприємець сам не виробляє та не продає товар, а виступає в ролі посередника, що пов'язує людей, фірми в процесі товарного обміну, у товарно-грошових операціях.

Постійні витрати (*FC, fixed costs*) — витрати фірми, розмір яких не залежить від обсягу виробництва продукції.

Потенційний ВВП — максимально можливий ВВП, який досягається за умови повного використання трудових ресурсів (природного рівня безробіття).

Проміжні товари — товари, які виготовляються для подальшого використання в процесі виробництва, для переробки або перепродажу.

Реальний ВВП — поточний обсяг виробництва, обчислений у зіставних цінах базисного періоду.

Ринок грошей — механізм, на якому в результаті взаємодії попиту й пропозиції встановлюється рівноважне значення кількості грошей і рівноважна ставка відсотка грошей для оплати різних товарів та послуг.

Середній дохід (*AR, aggregate revenue*) — дохід, розрахований на одиницю реалізованої продукції.

Система національних рахунків (СНР) — зведення балансових економічних таблиць, у яких відображаються витрати всіх суб'єктів економічної діяльності на придбання товарів і послуг та їх доходи від участі в господарській діяльності.

Споживання (С) — індивідуальне й спільне використання населенням споживчих благ із метою задоволення потреб.

Стагфляція — інфляція, що супроводжується стагнацією (застоем) виробництва й високим рівнем безробіття у країні.

Структурне безробіття — безробіття, яке засвідчує невідповідність знань, умінь, навичок працівників із потребами виробництва й вимогами роботодавців.

Сукупна пропозиція — наявний реальний обсяг виробництва, що фірми бажають і можуть запропонувати на ринку в певний період часу за кожного можливого рівня цін.

Сукупний (загальний) попит на гроші — загальна кількість грошей, яку економічні суб'єкти хотіли б мати для операцій та у формі активів за кожного можливого значення ставки відсотка.

Сукупний попит — сума всіх витрат макроекономічних суб'єктів на придбання кінцевих товарів і послуг, створених у національній економіці.

Сукупний продукт (*Q, або TP, total product*) — максимальний обсяг продукції (у натуральній формі), вироблений певним обсягом змінного ресурсу за незмінного розміру всіх інших факторів виробництва.

Суто суспільне благо — благо, надання якого окремій особі неможливе без надання іншим і спільного його споживання внаслідок не-подільності, неконкурентності й невиключення.

Трансакційний попит — попит на гроші для угод, купівлі товарів і послуг.

Фінансово-кредитне підприємництво — особливий вид комерційного підприємництва, об'єктом купівлі-продажу якого виступає специфічний товар — гроші, іноземна валюта, цінні папери (акції та облігації).

Фрикційне безробіття — тимчасове безробіття, яке пов'язане з добровільним або вимушеним пошуком роботи внаслідок професійного, вікового або регіонального переміщення робочої сили.

Циклічне безробіття — безробіття, яке виникає внаслідок зменшення сукупного попиту на робочу силу в періоди економічної кризи й депресії в усіх галузях і регіонах країни.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) — ВВП за винятком амортизаційних відрахувань.

Явні (зовнішні, бухгалтерські) витрати — оплата за ресурси зовнішнім постачальникам, що не належать до власників цієї фірми.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
-----------------	---

Розділ І. Підприємство та підприємницька діяльність

ТЕМА 1. ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РОБОТА ПІДПРИЄМСТВА

§ 1. Підприємництво як особливий вид діяльності: функції, інтереси та соціальна відповідальність підприємця	6
§ 2. Види підприємництва: виробниче, комерційне, посередницьке, фінансове. Підприємництво в інформаційній сфері ...	9
§ 3. Підприємство як економічний суб'єкт. Підприємства різних форм власності ...	11
§ 4. Організаційні форми підприємств приватної власності: одноосібні володіння, партнерства, корпорації ...	13
§ 5. Організаційні форми колективних підприємств і підприємств державної власності	15
§ 6. Малі, середні та великі підприємства. Прибуткові та неприбуткові підприємства	17
Практична робота. Визначення особистої здатності до підприємництва	21
Тестові завдання	22
Узагальнюємо знання	23

ТЕМА 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

§ 7. Виробнича функція. Виробничі технології, ефект від масштабу й виробничі можливості підприємства	24
§ 8. Основні види витрат підприємства. Явні та неявні витрати. Постійні, змінні, загальні, граничні витрати	29
§ 9. Основні елементи витрат. Собівартість виробництва одиниці товару	33
§ 10. Зв'язок доходів підприємця та витрат. Валовий дохід (загальний виторг). Нормальний прибуток. Бухгалтерський та економічний прибуток. Рентабельність	36

§ 11. Визначення оптимального обсягу виробництва. Максимізація прибутку підприємства. Закон максимізації прибутку (мінімізації витрат)	38
§ 12. Альтернативні способи збільшення прибутку підприємства. Аналіз показників діяльності підприємств в Україні	41
Практична робота. Оцінка структури витрат та ціни конкретного продукту за методом «витрати плюс»	45
Тестові завдання	46
Узагальнюємо знання	47

ТЕМА 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

§ 13. Джерела фінансування діяльності підприємства	48
§ 14. Фінансова звітність підприємства. Оцінювання фінансових результатів діяльності підприємства	52
§ 15. Способи залучення зовнішніх фінансових ресурсів підприємства	56
§ 16. Мінімізація ризику в діяльності підприємства та страхування	59
Тестові завдання	62
Узагальнюємо знання	63

ТЕМА 4. УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

§ 17. Управління підприємством: сутність, функції та моделі	64
§ 18. Бізнес-планування підприємницької діяльності	68
§ 19. Основи управління проектами	70
§ 20. Маркетингова діяльність підприємства ...	73
§ 21. Реклама: мета, засоби, сучасні форми ...	78
Практична робота. Розробка бізнес-плану проекту зі створення конкретного продукту (послуги)	80
Тестові завдання	81
Узагальнюємо знання	82

Розділ II. Національна економіка та роль уряду в її функціонуванні

ТЕМА 5. ОСНОВНІ ПРОЯВИ ЦІЛІСНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ЧОМУ ВОНА ВАЖЛИВА

§ 22. Загальна рівновага національної економіки. Відповідність сукупних доходів і витрат.	84
§ 23. Сукупний попит і сукупна пропозиція ..	86
§ 24. Міжнародна система національного рахівництва	91
§ 25. Валовий внутрішній продукт як показник результатів національного виробництва: зміст та особливості розрахунку.	92
§ 26. Номінальний та реальний ВВП	96
§ 27. Національне споживання та національне заощадження.	99
§ 28. Циклічність як форма руху національної економіки.	101
Тестові завдання	104
Узагальнюємо знання	105

ТЕМА 6. БЕЗРОБІТТЯ ЯК НАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ

§ 29. Безробіття як результат порушення рівноваги на ринку праці	106
§ 30. Види безробіття та їх рівень	108
§ 31. Наслідки безробіття для економіки та суспільства. Оцінювання втрат від безробіття. Засоби обмеження безробіття.	111
Тестові завдання	114
Узагальнюємо знання	115

ТЕМА 7. ІНФЛЯЦІЯ ЯК МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ

§ 32. Інфляція як наслідок порушення загальної рівноваги.	116
§ 33. Види інфляції. Хто і чому програє та виграє від інфляції. Антиінфляційні заходи уряду	118
§ 34. Зв'язок інфляції та безробіття	122
Практична робота. Оцінка зміни вартості споживчого кошика родини за місяць та її вплив на добробут родини	124
Практична робота. Аналіз зв'язку між рівнем інфляції та рівнем безробіття в Україні та інших країнах	126
Тестові завдання	127
Узагальнюємо знання	128

ТЕМА 8. РОЛЬ УРЯДУ В РЕГУЛЮВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

§ 35. Невдачі (обмеження) ринку як причина державного регулювання економіки.	129
§ 36. Пряме та непряме державне регулювання економіки. Напрями державного регулювання економіки.	131
§ 37. Суспільні блага. Види суспільних благ і роль уряду в їх створенні.	134
§ 38. Позитивні та негативні зовнішні економічні ефекти та роль уряду в їх регулюванні	136
§ 39. Держава в системі економічного кругообігу. Невдачі (обмеження) уряду	138
Тестові завдання	141
Узагальнюємо знання	142

ТЕМА 9. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ

§ 40. Сутність фінансової системи країни.	143
§ 41. Податкова система. Позитивні наслідки та обмеження від оподаткування для національної економіки	147
§ 42. Структура державного бюджету. Збалансованість державного бюджету.	153
§ 43. Як місцеві бюджети забезпечують можливості місцевого самоврядування	160
§ 44. Фінансова політика уряду: цілі та інструменти.	164
Практична робота. Визначення тенденції змін у структурі надходжень і видатків до Державного бюджету України	167
Тестові завдання	169
Узагальнюємо знання	169

ТЕМА 10. ГРОШОВО-КРЕДИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. СТІЙКІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОШЕЙ

§ 45. Зміст грошово-кредитної політики уряду: цілі та інструменти	170
§ 46. Попит на гроші. Рівновага ринку грошей. Регулювання пропозиції грошей державою	174
§ 47. Національна банківська система. Центральний банк країни. Комерційні банки в забезпеченні кредитних ресурсів	177

§ 48. Урядова політика «дорогих» і «дешевих» грошей: зміст та наслідки. Урядові правила грошового регулювання національної економіки	180
--	-----

§ 49. Інструменти та урядові заходи із забезпечення стійкості національних грошей	183
Тестові завдання	185
Узагальнюємо знання	186

Розділ III. Світова економіка та інтеграційні процеси

ТЕМА 11. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

§ 50. Світове господарство: суть та основні етапи розвитку	188
§ 51. Форми міжнародних економічних відносин	192
§ 52. Глобалізація: причини та наслідки...	197
Тестові завдання	201
Узагальнюємо знання	202

ТЕМА 12. СВІТОВА ТОРГІВЛЯ ТА МІЖНАРОДНА ВАЛЮТНА СИСТЕМА

§ 53. Міжнародна спеціалізація за принципами абсолютних і порівняльних переваг	203
§ 54. Сучасний стан світової торгівлі. Торговельний баланс країни	207
§ 55. Урядова політика лібералізації торгівлі та протекціонізму	210
§ 56. Міжнародна валютна система	214
Тестові завдання	219
Узагальнюємо знання	220

ТЕМА 13. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

§ 57. Виникнення світового ринку робочої сили. Діяльність МОП	221
--	-----

§ 58. Міжнародна міграція робочої сили: зміст, причини та види	225
§ 59. Система державного та міждержавного регулювання міжнародної міграції робочої сили...	228
Тестові завдання	232
Узагальнюємо знання	233

ТЕМА 14. МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛІВ. УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

§ 60. Форми міжнародного руху капіталів та міжнародне підприємництво	234
§ 61. Діяльність міжнародних організацій у забезпеченні міжнародного руху капіталів	241
§ 62. Платіжний баланс країни	244
Практична робота. Аналіз структури та порівняння торговельного й платіжного балансу різних країн ...	247
Тестові завдання	248
Узагальнюємо знання	249

Основні поняття і терміни	250
--	-----

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчаль- ний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

*КРУПСЬКА Лариса Пилипівна
ТИМЧЕНКО Ірина Євгеніївна
ЧОРНА Тетяна Іванівна*

**«ЕКОНОМІКА (ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ)»
підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідні редактори *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*. Редактор *С. С. Павлюченко*.
Технічний редактор *А. В. Плisko*. Художнє оформлення *В. І. Труфена*.
Комп'ютерна верстка *С. О. Петрачкова*. Коректор *Н. В. Красна*.

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 28.05.2019. Формат 84×108/16.
Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 26,88. Обл.-вид. арк. 33,9. Тираж 32196 прим. Зам. №0506-2019.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5215 від 22.09.2016.
Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5340 від 15.05.2017.
Тел. +38(057)712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

11

Економіка

Профільний рівень

Підручник відрізняє наявність таких матеріалів:

- докладні теоретичні відомості за темами
- приклади розв'язування задач
- покрокові алгоритми виконання практичних робіт
- узагальнюючі завдання

Інтернет-підтримка дозволить:

- здійснити онлайн-тестування за кожною темою

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК



Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

